

proust

2

817

proust

fugara

(În căutarea timpului pierdut XI)

«În ceea ce-l privește pe Marcel Proust, el este, după părerea mea, cel mai mare scriitor francez al secolului XX. Infinita bogăție a lui Proust constă în posibilitatea lecturii sale pe multiple planuri. Romanul lui e un roman cu cheie, este ca un tablou impresionist de Monet sau ca muzica lui Debussy, în care concepția despre temporalitate este bergsoniană. Proust își pune adesea întrebări care rămân fără răspuns. Naratorul său este înrudit cu Ulysse al lui James Joyce. Acesta din urmă se plimbă într-un oraș necunoscut. Proust se plimbă prin propria-i viață în căutarea propriului său personaj. Opera sa, atât în ansamblu, cât și în cel mai mic amănunt, este la fel de semnificativă. Ea poate fi asemuită cu tabloul unui primitiv flamand în care, începînd cu cea mai neînsemnată perla de pe gulerul brodat al unui donator, și terminînd cu întreaga pînză luată în ansamblu, totul dezvăluie o întreagă lume de-o neasemuită bogăție de semnificații. Din acest punct de vedere, am rămas cu aceeași vie admirație pentru Proust și opera sa ca la 20 de ani, și din cînd în cînd mă cufund cu mare plăcere într-o nouă lectură.»

PIERRE DE BOISDEFFRE
(Contemporanul, 24 noiembrie 1972)

proust

Lei 5

editura minerva

Ilustrația copertei : *Petre Vulcănescu*

marcel proust
fugara

(în căutarea timpului pierdut, XI)

**TRADUCERE DE
EUGENIA CIOCULESCU**

**BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1974
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI**

Text revăzut de *Barbu Cioculescu*

Marcel Proust
A la recherche du temps perdu, tome III
La Fugitive
Bibliothèque de la Pléiade
Éditions Gallimard, 1966

Pentru versiunea românească, toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B.P.T.)

FUGARA

„Domnișoara Albertine a plecat !“ Cum pătrunde mai adânc suferința în psihologie, decît psihologia însăși ! Cu o clipă în urmă, analizîndu-mă, crezusem că această despărțire fără să ne fi revăzut era tocmai ceea ce-mi dorisem și, punînd în cumpănă mediocritatea plăcerilor pe care mi le oferea Albertine cu bogăția dorințelor pe care mă împiedica să le realizez (și cărora certitudinea prezenței sale la mine, presiunea ambianței mele morale le îngăduiseră să ocupe locul cel mai important în inima mea dar care, la cea dintîi știre că Albertine plecase, nici nu mai puteau să-i facă concurență, căci dispăru-seră imediat), mă socotisem subtil, trăseseam concluzia că nu mai voiam să o văd, că nu o mai iubeam. Însă cuvintele : „Domnișoara Albertine a plecat“ stirneau în inima mea o asemenea suferință, încît simțeam că nu voi putea s-o mai rabd ; trebuia să o fac să înceteze numaidecît ; tandru față de mine însumi, întocmai ca mama față de bunica muribundă, îmi spuneam cu aceeași bunăvoință pe care o ai față de suferințele celui ce-ți este drag : „Puțină răbdare ; îți vom găsi un leac, stai liniștit, nu te vom lăsa să suferi atît“. Și dîndu-mi în mod confuz seama că, dacă adineaori, cînd nu sunasem încă, plecarea Albertinei putuse să-mi pară indiferentă și chiar de dorit, pricina era că nu o crezusem cu puțință

și în această ordine de idei instinctul de conservare căută, pentru a le pune pe rana mea deschisă, primele calmante : „Toate acestea nu au nici o importanță fiindcă o voi face să se întoarcă numaidecît. Voi examina prin ce mijloace, dar, în orice caz, ea va fi aci astă-seară. Prin urmare n-are nici un rost să mă frămînt. Toate acestea n-au nici o importanță“, și nu mă mulțumisem numai să mi-o spun, ci căutasem să dau aceeași impresie Françoisei ascunzîndu-i durerea mea, căci, chiar în clipa cînd o simțeam cu atîta intensitate, dragostea mea nu uita că avea nevoie să pară o dragoste fericită, o dragoste împărtășită, mai cu seamă în ochii Françoisei, căreia nu-i plăcea Albertine, de a cărei sinceritate se îndoise întotdeauna.

Da, adineaori, înainte de a veni Françoise, crezusem că nu o mai iubeam pe Albertine și că, în calitate de analist exact, nu lăsasem nimic necercetat : crezusem că-mi cunosc bine adîncurile inimii. Dar mintea noastră, oricît de lucidă ar fi, nu-și poate da seama de toate elementele ce o compun ; ele rămîn de neînțeles atîta timp, cît din starea volatilă în care se mențin cea mai mare parte a vremii, un fenomen capabil să le izoleze nu le supune unui început de solidificare. Mă înșelasem crezînd că văd limpede în inima mea. Dar cunoașterea pe care nu mi-ar fi oferit-o cele mai subtile percepții ale minții îmi fusese dezvăluită, dură, strălucitoare, stranie, ca o sare cristalizată de brusca reacție a durerii. Eram atît de obișnuit să o am pe Albertine lingă mine și deodată vedeam o nouă înfățișare a Obișnuinței. O considerasem pînă acum mai curînd ca pe o forță anihilantă care nimicește originalitatea, ba chiar și conștiința percepțiilor ; acum o vedeam ca pe o divinitate de temut, atît de ținută de noi, cu fața ei lipsită de importanță atît de împlîntată în inima noastră, încît, dacă se desprinde de noi, dacă ne întoarce spatele, această divinitate, pe care aproape că nu o desluseam, ne provoacă suferințe

mai cumplite decît oricare altele, la fel de crudă ca moartea.

Lucrul cel mai grabnic era să-i citesc scrisoarea, deoarece vroiam să chibzuiesc asupra mijloacelor de a o face să revină. Le simţeam în stăpînirea mea, deoarece viitorul, fiind ceva ce nu există decît în gîndirea noastră, ni se pare că mai putem încă să-l modificăm prin intervenţia *in extremis* a voinţei noastre. Dar în acelaşi timp îmi aminteam că văzusem acţionînd asupra lui alte forţe decît a mea şi împotriva cărora, chiar dacă mi-ar fi fost acordat mai mult răgaz, nu aş fi putut face nimic. La ce bun serveşte faptul că încă nu a sunat ceasul, dacă sîntem neputincioşi în faţa a ceea ce va să vină? Cînd Albertine era acasă, eram foarte hotărit să păstrez iniţiativa despărţirii noastre. Şi apoi ea a plecat. Am deschis scrisoarea Albertinei. Era concepută astfel: „Prietene, iartă-mă că nu am îndrăznit să-ţi spun prin viu grai cele cîteva cuvinte ce vor urma, dar sînt atît de laşă, mi-a fost întotdeauna atît de frică în prezenţa dumitale încît, sfortîndu-mă chiar, nu am avut curajul să o fac. Iată ce ar fi trebuit să-ţi spun: Între noi viaţa a devenit imposibilă, ţi-ai dat dealtfel seama prin ieşirea dumitale de ieri-seară că ceva s-a schimbat în raporturile dintre noi. Ceea ce a putut fi aplanat în noaptea aceea, ar deveni ireparabil peste cîteva zile. Este deci mai bine, de vreme ce am avut norocul să ne împăcăm, să ne despărţim prieteneşte; iată de ce, scumpul meu, îţi trimit acest bilet, şi te rog să fii atît de bun să mă ierţi dacă-ţi pricinuiesc puţină supărare, gîndindu-te la durerea imensă pe care o voi avea eu. Dragul meu scump, nu vreau să-ţi devin duşmană, îmi va fi şi aşa destul de greu să-ţi devin, puţin cîte puţin, şi foarte curînd, indiferentă; de aceea, hotărîrea mea fiind definitivă, înainte de a-ţi trimite prin Françoise această scrisoare,

imi voi pregăti valizele. Adio, îți las tot ce este mai bun din mine. Albertine.“

Toate acestea nu însemnează nimic, îmi spun, e chiar mai bine decât mi-am închipuit, căci, întrucît ea nu crede nici o vorbă, e limpede că a scris ca să dea o lovitură puternică, dorind să mă sperie. Trebuie să mă ocup de ce este mai urgent, de întoarcerea Albertinei astăseară. Este trist să te gîndești că familia Bontemps este alcătuită din venali care se slujesc de nepoata lor pentru a-mi storce bani. Dar ce importanță are? Chiar dacă ar trebui să-i dau doamnei Bontemps jumătate din averea mea, pentru ca Albertine să fie în seara aceasta aci, ne va rămîne destul, Albertinei și mie, ca să trăim în mod plăcut. Și în același timp mă întrebam dacă aș avea timp să mă duc chiar acum, dimineata, să comand iahtul și Rolls-Royce-ul pe care și le dorea, fără să mă mai gîndesc, căci orice șovăială dispăruse, că aș fi putut să consider un lucru puțin înțelept să i le dăruiesc. Iar dacă consimțămîntul doamnei Bontemps nu ajunge, dacă Albertine nu vrea să asculte de matusa ei și-și condiționează întoarcerea de o deplină independență de azi înainte, ei bine, oricîtă durere mi-ar pricinui aceasta, i-o voi acorda; va ieși singură, după plac; trebuie să știi să faci sacrificii, oricît de dureroase ar fi ele, pentru lucrul la care ții cel mai mult și care, în ciudă a ceea ce credeam azi-dimineată, potrivit raționamentelor mele precise și absurde, este ca Albertine să locuiască aici. De fapt, pot oare să afirm că a-i lăsa această libertate ar fi pentru mine chiar atît de dureros? Aș minți. Deseori simțeam că suferința de a-i lăsa libertatea să-și facă de cap departe de mine era poate mai mică, totuși, decît acel soi de tristețe care mă cuprindea simțind cum se plictisește cu mine, la mine. Desigur că în momentul cînd ea mi-ar fi cerut să plece undeva, să îngădui aceasta, cu gîndul că acolo se fac orgii organizate, ar fi fost cum-

plit pentru mine. Dar să-i spun : „Ia iahtul nostru, sau trenul, pleacă pentru o lună într-un ținut pe care nu-l cunosc și unde nu voi ști nimic despre ceea ce vei face“, lucrul acesta mă atrăsese adesea, gîndindu-mă că, prin comparație, departe de mine, m-ar prefera și ar fi fericită la întoarcere. Dealtmînteri, e limpede că ea însăși o dorește ; nu pretinde deloc această libertate pe care, dealtfel, voi reuși cu ușurință s-o îngrădesc întrucîtva, încetul cu încetul, oferind Albertinei zilnic noi plăceri. Nu, Albertine dorea să nu mai fiu nesuferit față de ea și mai ales — ca altădată Odette cu Swann — să mă hotărască să o iau de soție. O dată măritată, nu va mai ține la independența ei ; vom rămîne amîndoi aici, atît de fericiți ! Evident, aceasta înseamnă să renunț la Venetia. Dar cît de șterse, indifferente, moarte devin orașele cele mai dorite — și, mai mult chiar decît Venetia, ducesa de Guermantes, teatrul — cînd sîntem înlănțuiți de o altă inimă printr-o legătură atît de dureroasă, încît ne împiedică să ne îndepărtăm ! Albertine are dealtfel perfectă dreptate în problema căsătoriei. Însăși mama găsea ridicole toate aceste amînări. Să o iau de soție, iată ce ar fi trebuit să fac de mult, ce va trebui să fac, și tocmai de aceea mi-a scris scrisoarea din care nu crede nici un cuvînt ; ca să ajungă la această izbîndă a renunțat pentru cîteva ore la ceea ce probabil că dorește tot atît ca și mine : să se întoarcă aici. Da, asta a vrut, acesta este mobilul faptei sale, îmi spunea rațiunea mea compătimitoare ; dar simțeam că, vorbindu-mi în felul acesta, rațiunea mea se baza pe aceeași ipoteză pe care o adoptase de la început. Or, îmi dădeam bine seama că tocmai ipoteza cealaltă nu încetase nicicînd să se confirme. Evident că a doua ipoteză n-ar fi fost niciodată atît de cutezătoare ca să enunțe net că Albertine ar fi putut avea legături cu domnișoara Vinteuil și prietena ei. Și totuși, cînd fusesem copleșit de năvala acestei groaznice știri, în momentul în care intram în gara Incarville, se con-

firmase ipoteza a doua. Ulterior, această a doua ipoteză nu, mersese niciodată pînă acolo încît să conceapă că Albertine ar putea să mă părăsească din proprie inițiativă, în felul acesta, fără să mă prevină și să-mi dea răgazul să o pot împiedica. Dar dacă, după saltul imens și nou în care mă împinsese viața, realitatea ce mi se impunea îmi era la fel de nouă ca aceea în fața căreia ne pun. descoperirea unui fizician, cercetările unui judecător de instrucție sau descoperirile unui istoric în legătură cu dedesubturile unei crime sau ale unei revoluții, această realitate depășea slabele mele presupuneri privind ipoteza a doua și totuși le desăvîrșea. A doua ipoteză nu era cea a minții, și spaima cumplită pe care o avusesem în seara cînd Albertine nu mă sărutase, în noaptea cînd auzisem zgomotul ferestrei, spaima aceasta nu era rațională. Dar — și cele ce urmează o vor demonstra mai bine, așa cum numeroase episoade au și putut s-o indice — faptul că mintea nu este instrumentul cel mai subtil, cel mai puternic, cel mai potrivit pentru a sesiza ceea ce este adevărat, este doar un argument în plus pentru a se porni de la minte și nu de la intuitivismul inconștientului, de la credința, gata făcută, în presentimente. Viața este aceea care, puțin cite puțin, și de la caz la caz, ne dă posibilitatea să observăm că nu prin raționament aflăm ce anume prezintă mai multă însemnătate pentru inima sau pentru spiritul nostru, ci prin alte potențialități. Și atunci mintea însăși, dindu-și seama de superioritatea acestora, cedează, din raționament, în fața lor și acceptă să le fie colaboratoare și slujitoare. Credință experimentală. Nenorocirea neprevăzută cu care mă luptam îmi părea de asemenea cunoscută (ca și prietenia Albertinei cu cele două lesbiene) prin faptul că o descifrasem în altele semne în care (în pofida afirmațiilor contrare ale rațiunii mele, bazate pe spusele Albertinei însăși) descoperisem oboseala, oroarea ei de a trăi astfel, ca o roabă ; de cîte ori mi se păruseră parcă scrise aceste

semne cu o cerneală invizibilă, în dosul pupilelor triste și supuse ale Albertinei, pe obraji ei deodată învăpăiați de o roșeață inexplicabilă, în zgomotul ferestrei care se deschisese brusc! Fără îndoială că nu îndrăznisem să le interpretez pînă la capăt și să-mi formulez clar ideea plecării ei subite. Nu mă gîndisem, cu inima potolită de prezența Albertinei, decît la o plecare pusă la cale de mine la o dată nedeterminată, adică fixată într-un timp inexistent; prin urmare avusesem numai iluzia că mă gîndisem la o plecare, așa cum li se năzare oamenilor că nu se tem de moarte, atunci cînd, sănătoși fiind, îi duc gîndul la ea, și nu fac, de fapt, decît să introducă o idee pur negativă în lăuntrul unei sănătăți înfloritoare pe care apropierea morții n-ar face decît să o slăbească. Dealtfel, dacă ideea că Albertina va pleca din proprie inițiativă mi-ar fi venit de o mie de ori în minte cît se poate de limpede, cît se poate de lămurit, tot nu aș fi putut bănui mai mult ce va însemna pentru mine, în realitate, această plecare, ce lucru bizar, cumplit, necunoscut, ce calamitate cu totul nouă. Dacă aș fi prevăzut-o, aș fi putut să mă gîndesc la această plecare neîncetat, ani de-a rîndul, fără ca toate aceste rînduri, puse cap la cap, să aibă o cît de neînsemnată legătură, nu numai ca intensitate dar și ca asemuire, cu iadul de neînchipuit al cărui vâl îl ridicase Françoise spunîndu-mi: „Domnișoara Albertine a plecat“. Pentru a-și putea închipui o stare necunoscută, imaginația împrumută elemente cunoscute și, din pricina aceasta, nu și-o înfățișează. Dar simțirea, chiar și cea strict fizică, primește, ca pe o dîră lăsată de fulger, pecetea originală și multă vreme de neșters a noii întîmplări. Și abia îndrăzneam să-mi spun că, dacă aș fi prevăzut această plecare, nu aș fi fost poate în stare să mi-o închipui în toată grozăvia ei, nici chiar dacă, anunțîndu-mi-o Albertine, aș fi amenințat-o, aș fi implorat-o, ca s-o împiedic. Cît de departe de mine era acum dorul de Veneția! Ca altădată, la Com-

bray, dorul de a o cunoaște pe doamna de Guermantes, sau cînd venea momentul în care nu țineam la nimic altceva decît să o am alături pe mama la mine în cameră. Și, într-adevăr, toate neliniștile resimțite de mine începînd din copilărie veniseră în grabă, la chemarea spaimii celei noi, să o întărească, să se amestece cu ea într-o masă omogenă care mă sugruma.

Desigur, această lovitură fizică în inimă, dată de o asemenea despărțire, lovitură care, prin puterea teribilă de înregistrare a trupului, face din durere ceva contemporan tuturor epocilor din viața noastră în care am suferit — desigur, această lovitură în inimă, speculată, poate, într-o anume măsură (cît de puțin ne pasă de durerea celorlalți), de aceea care dorește să-ți provoace cel mai mare regret, și care schițînd doar o plecare falsă nu vrea decît să ceară condiții mai avantajoase, fie că, plecînd pentru totdeauna — pentru totdeauna! — ea ține să lovească, pentru a se răzbuna, sau pentru a fi iubită mai departe, sau (în interesul calității amintirii pe care o va lăsa) ca să sfărîme cu violență rețeaua de oboseli, de indiferențe, pe care o simțise țesîndu-se — desigur, îți promiseși să eviți această lovitură în inimă, spunîndu-ți că te vei despărți prietenește. Dar se întîmplă extrem de rar ca oamenii să se despartă prietenește, căci dacă lucrurile ar merge bine nu te-ai despărți. Și de fapt, femeia față de care te arăți oricît de indiferent simte, totuși, în mod nedeslușit că, plictisindu-te de ea, în virtutea aceleiași obișnuințe te-ai atașat de ea din ce în ce mai mult, și se gîndește că unul din elementele esențiale ale unei despărțiri prietenești este de a pleca aducîndu-i-o la cunoștință celuiilalt. Or, ea se teme că, dacă previne, va împiedica fuga. Oricare femeie simte că cu cît are mai multă putere asupra unui bărbat, cu atît n-are alt mijloc de plecare decît fuga. Regină, pentru că știe să fugă, așa stau lucrurile. Desigur, e o distanță uimitoare între plictiseala pe care ți-o inspira cu o clipă

în urmă și, o dată plecată, nevoia aceasta violentă de a o recăpăta. Dar în privința asta, în afara celor povestite în cursul acestei lucrări și a altora care se vor vedea mai departe, există motive. În primul rînd, plecarea are adesea loc în momentul cînd indiferența — reală sau presupusă — este la apogeu, la punctul extrem de oscilație a pendulului. Femeia își spune : „Nu, așa nu se mai poate“, tocmai pentru că bărbatul vorbește numai de despărțire sau se gîndește la asta ; și apoi ea este cea care părăsește. Atunci, pendulul revenind la celălalt punct extrem, distanța devine și mai mare. Într-o secundă revine la punctul acesta ; încă o dată, în pofida tuturor argumentelor arătate, lucrul acesta este atît de firesc ! Inima bate ; și, dealtfel, femeia care s-a dus nu mai este aceeași care era aici. Viața ei alături de noi, prea cunoscută, vede deodată adăugîndu-i-se viețile cu care, inevitabil, se va amesteca, și poate tocmai pentru a se amesteca cu ele ne-a și părăsit. Astfel încît această viață nouă și bogată a femeii plecate influențează retroactiv femeia ce era lîngă noi și-și punea, poate, la cale plecarea. Seriei de fapte psihologice pe care le putem deduce și care fac parte din viața în doi, din lipsa de interes prea vădită pe care i-o arătam, cum și din gelozia noastră, (și care face ca bărbații părăsiți de mai multe femei să fi fost aproape întotdeauna părăsiți în același fel din pricina caracterului lor și a reacțiilor mereu identice pe care le poți calcula : fiecare are maniera sa de a fi trădat, așa cum are felul său de a răci), acestei serii, nu prea misterioase pentru noi, îi corespundea probabil o serie de fapte pe care le ignorasem. Ea întreținea probabil de cîtăva vreme legături prin scris sau verbale, prin trimiși, cu cutare bărbat sau cutare femeie, așteptînd un anumit semnal, pe care l-am dat poate noi înșine fără să știm, spunîndu-i : „Dl. X... a trecut ieri să mă vadă“, dacă ea se înțelesese cu dl. X... că în ajunul zilei în care avea să se ducă la el, acesta să vină la mine.

Cite ipoteze posibile ! Posibile numai. Construiam atît de bine adevărul, însă numai ca o posibilitate, încît, deschizînd într-o zi din greşeală o scrisoare adresată uneia dintre amantele mele, scrisă în stil convenit şi care spunea : „Aştept mereu un semn pentru a mă duce la marchizul de Saint-Loup, anunţaţi-mă mîine prin telefon“, am reconstituit un soi de fugă plănuită ; numele marchizului de Saint-Loup se afla acolo doar pentru a semnifica altceva, căci amanta mea nu-l cunoştea pe Saint-Loup, dar mă auzise vorbind despre el, şi, dealtminteri, semnătura era un fel de poreclă, lipsită de orice noimă de limbaj. Or, scrisoarea nu era adresată amantei mele, ci unei persoane din casă care avea alt nume, însă fusese citit greşit. Scrisoarea nu era scrisă cu semne convenite, ci într-o franceză proastă, pentru că fusese scrisă de o americană, prietenă într-adevăr cu Saint-Loup, după cum m-a lămurit acesta. Iar felul ciudat al acestei americane de a scrie anumite litere împrumutase unui nume foarte adevărat, însă străin, aspectul unei porecle. Mă înşelasem deci cu totul în bănuielile mele, în ziua aceea. Dar armătura intelectuală ce legase în mine faptele, cu totul false, era ea însăşi expresia atît de justă, atît de inflexibilă a adevărului, încît, trei luni mai tîrziu, cînd amanta mea (care pînă atunci se gîndea să-şi petreacă toată viaţa cu mine) mă părăsise, faptul se petrecuse într-o manieră absolut identică celei pe care mi-o imaginasem prima dată. Sosise o scrisoare cu aceleaşi trăsături particulare pe care le atribuisem în mod greşit scrisorii dintîi, însă, de data aceasta, avînd într-adevăr înţelesul semnalului ş.a.m.d.

Era cea mai mare nenorocire din viaţa mea. Cu toate acestea, suferinţa pe care ea mi-o pricinuia era poate depăşită de curiozitatea de a-i cunoaşte cauzele : pe cine dorise, pe cine regăsise Albertine. Dar originile acestor mari evenimente sînt ca izvoarele fluviilor : în zadar străbatem suprafaţa pămîntului : nu le găsim. Îşi pusese

oare Albertine mai de mult la cale fuga? N-am spus (pentru că atunci acest lucru îmi păruse doar afectare și proastă dispoziție, ceea ce în limbajul Françoisei se numea „a face pe bosumflata“) că din ziua în care încetase să mă sărute, ea avea un aer de înmormintare, stătea dreaptă, țeapănă, se mișca încet, puneă tristețe în vorbele cele mai simple, și fără să mai zîmbească vreodată. Nu pot afirma că vreun fapt ar fi dovedit vreo înțelegere cu cineva din afară. Ce-i drept, Françoise îmi povesti mai târziu că, intrînd cu două zile înainte de plecarea Albertinei în camera acesteia, nu găsise pe nimeni; perdelele erau trase, dar după aerul din odaie și după zgomot își dăduse seama că fereastra era deschisă. Și într-adevăr o găsise pe Albertine pe balcon. Dar nu se vede cu cine ar fi putut să comunice de acolo, iar perdelele trase peste fereastra deschisă își aveau fără îndoială explicația în faptul că ea știa că mă temeam de curent și că, dealtfel, chiar dacă perdelele nu mă prea fereau, ele ar fi împiedicat-o pe Françoise să vadă din coridor că obloanele fuseseră deschise atît de devreme. Nu, nu găsesc nimic, în afara unui fleac care dovedește doar că în ajun ea știa că va pleca. Într-adevăr, luase în ajun din camera mea, fără ca eu să fi băgat de seamă, o cantitate mare de hîrtie și pînă de ambalaj, care se găsea pe acolo, împachetîndu-și, toată noaptea, nenumăratele capoate și rochii de interior, pentru a pleca dimineată. Acesta este singurul fapt, asta a fost tot. Nu pot să dau importanță împrejurării că-mi restituise aproape cu forța în seara aceea o mie de franci pe care mi-i datora, negăsind nimic deosebit în asta, fiindcă era extrem de scrupuloasă în chestiunile bănești.

Da, hîrtia de ambalaj a luat-o în ajun, dar nu numai de atunci știa că va pleca! Căci ea nu a plecat de supărare, însă hotărîrea de a pleca, de a renunța la viața la care visase, îi dădu acel aer de tristețe. Tristă, aproape

de o rece solemnitate față de mine, nu făcu excepție decît în ultima seară cînd, după ce rămăsese la mine mai tirziu decît voise — ceea ce m-a mirat din partea ei care dorea întotdeauna să stea cît mai mult —, îmi spuse de la ușă : „Adio, iubitule, adio, iubitule“. Dar nu mi-am dat seama, în momentul acela. Françoise mi-a povestit că în dimineața următoare, cînd i-a spus că pleacă (dar, de fapt, lucrul acesta se explică și prin oboseală, căci ea nu se dezbrăcase și petrecuse toată noaptea împachetînd — lăsînd la o parte obiectele pe care trebuia să le tot ceară Françoisei pentru că nu se găseau în camera și în budoarul ei), era și mai tristă și mai dreaptă, și mai țeapănă ca în zilele precedente, încît atunci cînd Albertine îi spusese : „Adio, Françoise“, aceasta crezuse că va cădea. Cînd afli aceste lucruri, înțelegi că femeia care ajunsese să-ți placă mult mai puțin decît toate celelalte femei atît de ușor de întîlnit în plimbările cele mai simple, și pe care aveai necaz, pentru că i le sacrificai, este, dimpotrivă, cea pe care ai prefera-o de o mie de ori. Căci nu se mai pune chestiunea între o anumită plăcere — ajunsă prin obișnuința și poate prin mediocritatea obiectului aproape nulă — și alte plăceri, ispititoare, încîntătoare, ci între acestea din urmă și ceva mult mai puternic decît ele, mila față de durere.

Promițîndu-mi că Albertine va fi aci în seara aceasta, mă ocupasem de ce era mai urgent, oblojind cu o încredere nouă rana pe care mi-o provocase smulgerea de aceea cu care trăisem pînă acum. Dar oricît de repede ar fi acționat spiritul meu de conservare, după cele povestite de Françoise, rămăsesem o clipă fără sprijin, și cu toate că știam acum că Albertine va fi astă seară la mine, durerea pe care o încercasem în momentul cînd nu-mi pusesem încă în gînd această întoarcere (momentul ce urmasse cuvintelor : „Domnișoara Albertine și-a cerut valizele, domnișoara Albertine a plecat“), durerea aceasta renăștea de la sine în mine, la fel ca mai înainte, de

parcă n-aş fi ştiut încă despre apropiata întoarcere a Albertinei. Dealtfel, era necesar să se întoarcă, însă din proprie iniţiativă. În orice ipoteză, aerul de a interveni, de a o ruga să se întoarcă ar fi în dauna scopului. Desigur, nu mai aveam puterea să renunţ la ea, aşa cum avusesem cu Gilberte. Mai mult chiar decât s-o revăd pe Albertine, voiam să curm neliniştea fizică pe care inima mea, mai bolnavă decât altădată, nu mai era în stare s-o îndure. Apoi, tot obişnuindu-mă să nu vreau, fie vorba de muncă sau de altceva, am devenit mai laş. Dar, mai ales, neliniştea mea era incomparabil mai puternică, din numeroase motive, dintre care cel mai important nu era, poate, acela că nu gustasem niciodată plăcerea senzuală cu doamna de Guermantes şi cu Gilberte, ci faptul că, nevăzîndu-le în fiecare zi, la orice oră, neavînd această posibilitate şi deci nici nevoia, în dragostea mea pentru ele lipsise imensa forţă a Obişnuinţei. Poate că acum cînd inima mea, incapabilă să accepte şi să sîmporte de bună voie suferinţa, nu găsea decât o singură soluţie cu putinţă, întoarcerea cu orice preţ a Albertinei, soluţia contrarie (renunţarea de bună voie, resemnarea progresivă) mi-ar fi părut un deznodămînt de roman, neverosimil în viaţă, dacă nu aş fi ales-o altădată eu însumi, cînd fusese vorba de Gilberte. Ştiam deci că şi această a doua soluţie putea fi admisă, şi de către acelaşi om, căci rămăsesem aproape acelaşi. Numai că timpul îşi jucase rolul, timpul ce mă îmbătrînise, timpul care, de asemenea, o pusese pe Albertine în mod continuu alături de mine, cînd duceam o viaţă comună. Dar cel puţin, fără să renunţ la ea, ceea ce-mi rămînea din cele resimţite faţă de Gilberte era mîndria de a nu accepta să fiu pentru Albertine o jucărie dezgustătoare, rugînd-o să revină ; vroiam să se întoarcă fără să am aerul că ţin la lucrul acesta. M-am ridicat ca să nu pierd vremea, dar suferinţa mă opri : era pentru prima oară că mă ridicam

de cînd plecase. Trebuia totuși să mă îmbrac repede pentru a mă duce la portarul Albertinei să mă informez.

Suferința, prelungirea unui șoc moral impus, năzuiește la schimbarea formei ; sperî să o spulberi, făcînd plîndri, cerînd lămuriri ; vrei să treacă prin nenumăratele sale metamorfoze ; aceasta cere mai puțin curaj decît să-ți păstrezi suferința sinceră ; patul în care te culci cu durerea ta pare atît de îngust, atît de tare, atît de rece. M-am ridicat deci în picioare ; nu mă mișcam prin cameră decît cu o nesfîrșită băgare de seamă, mă așezam în așa fel încît să nu văd fotoliul Albertinei, pianola pe ale cărei pedale ea își apăsa papucii aurii, nici unul dintre obiectele de care se folosise și care, cu toatele, păreau că vor să-mi dea o interpretare, în limbajul special pe care li-l imprimaseră amintirile mele, o versiune diferită, vestîndu-mi pentru a doua oară noutatea plecării ei. Dar, fără a le privi, le vedeam : puterile mă părăsiră, căzui într-unul din fotoliile de saten albastru, al căror luciu mă făcuse să făuresc acum o oră, în semiobscuritatea camerei anesteziată de geana zilei, vise nutrite atunci cu pasiune, iar acum atît de depărtate de mine. Nu mă așezasem, vai ! niciodată în el pînă în clipa aceasta, fără ca Albertine să fie aici. De aceea n-am putut să rămîn în el, m-am ridicat ; și astfel, în fiecare clipă se mai înfățișa vreunul din nenumăratele și smeritele „euri“ ce ne alcătuiesc, neștiutor încă de plecarea Albertinei și căruia trebuia să i-o notific ; trebuia — ceea ce era mai atroce decît dacă ar fi fost niște străini, lipsiți de sensibilitatea mea la suferință — să anunț nenorocirea ce tocmai se întîmplase tuturor ființelor acestora, tuturor acestor „euri“ care nu știau încă ; trebuia ca fiecare dintre ele să audă, la rîndul său, pentru întîia oară cuvintele : „Albertine și-a cerut valizele“ (acele valize în formă de sicriu pe care le văzusem la Balbec încărcate, alături de cele ale mamei), „Albertine a plecat“. Fiecăruia aveam să-i împărtășesc durerea mea, durere care nu este deloc

o concluzie pesimistă trasă în mod arbitrar dintr-un ansamblu de împrejurări nefaste, ci retrăirea intermitentă și neintenționată a unei impresii specifice, venite din afară și pe care n-am ales-o noi. Pe unele dintre aceste „euri“ trecuse vreme de când nu le mai revăzusem. De pildă (nu mă gândisem că era ziua când venea frizerul) „eul“ care eram când mă tundeam. Îl uitasem pe acest „eu“, sosirea lui mă făcu să izbucnesc în suspine, ca apariția unui vechi servitor în retragere la înmormântarea unei moarte pe care o cunoscuse. Apoi îmi adusei pe neașteptate aminte că, de opt zile, mă cuprindeau din când în când accese de panică pe care nu mi le mărturisisem. În momentele acelea analizam totuși situația spunându-mi : „Zadarnic, nu-i așa, să-ți pui în față ipoteza plecării sale bruște. Este absurd. Dacă aș încredința-o unui om cu judecată și inteligent (și așa aș fi procedat, ca să mă liniștesc, dacă gelozia nu m-ar fi împiedicat să fac confidențe), mi-ar spune cu siguranță : «Ești nebun. Lucrul acesta nu-i cu putință»... (Și, într-adevăr, nu avusesem nici o singură ceartă.) Pleci dintr-un motiv. Îl spui. Ți se dă dreptul de a răspunde. Nu pleci așa. Nu, e o copilărie. Aceasta este singura ipoteză absurdă.“ Și totuși, regăsind-o în fiecare zi în casă, dimineata, când sunam, scoteam un adînc oftat de ușurare. Și cînd Françoise îmi transmisese scrisoarea Albertinei, fusesem numaidecît sigur că era vorba despre ceea ce era cu neputință, despre acea plecare întrevăzută oarecum, cu mai multe zile înainte, în ciuda motivelor logice de a fi liniștit. Mi-o spusese, aproape cu o anume satisfacție de perspicacitate în disperarea mea, ca un ucigaș care știe că nu poate fi descoperit dar căruia îi e frică și care vede deodată numele victimei sale scris pe coperta dosarului la judecătorul de instrucție care l-a convocat...

Toată speranța mea era ca Albertine să fi plecat în Touraine, la mătușa ei, unde era, în fond, destul de supravegheată și nu ar fi putut face mare lucru, înainte de a

o fi readus acasă. Cel mai rău mă temeam să nu fi rămas la Paris, să nu fi plecat la Amsterdam sau la Montjouvain, adică să nu fi fugit pentru a țese vreo intrigă ale cărei preliminarilor îmi scăpaseră. Dar, în realitate, spunându-mi Paris, Amsterdam, Montjouvain, adică mai multe locuri, mă gândeam la locuri care erau doar posibile; de aceea, când portăreasa Albertinei îmi răspunse că ea plecase în Touraine, această reședință, pe care credeam că o doresc, îmi păru cea mai îngrozitoare din toate, deoarece era reală și fiindcă, pentru prima oară, torturat de certitudinea prezentului și de nesiguranța viitorului, mi-o închipuiam pe Albertine începînd o viață pe care și-o dorise despărțită de mine, poate pentru mult timp, poate pentru totdeauna, viață în care ea va împlini acel ceva tainic care odinioară mă tulburase atît de des, pe cînd aveam totuși fericirea să posed, să dezmierd ceea ce era exteriorul său, acea față dulce, de nepătruns, dobîndită totuși¹. Acest ceva tainic constituia fondul dragostei mele. În ce o privea pe Albertine însăși, ea nu exista în mine decît sub forma numelui ei, care, cu excepția unor rare răgazuri la trezire, mi se întipărea fără încetare în creier. Dacă aș fi gîndit cu voce tare, l-aș fi repetat într-una și vorbăria mea ar fi fost tot atît de monotonă, tot atît de limitată ca și atunci cînd m-aș fi prefăcut în pasăre, într-o pasăre asemănă-

¹ În fața porții Albertinei am găsit o fetiță săracă ce mă privea cu ochi mari și părea atît de bună, încît am întrebato dacă nu vroia să vină la mine, așa cum aș fi făcut cu un ciine cu privirea credincioasă. Păru mulțumită. Acasă am legănat-o cîtăva vreme pe genunchi, dar curînd prezența ei, făcîndu-mă să simt prea tare absența Albertinei, îmi deveni de nesuportat. Am rugat-o să plece, dîndu-i o bancnotă de cinci sute de franci. Și totuși, îndată după aceea, gîndul de a avea o altă fetiță în apropiere, de a nu fi niciodată singur, fără sprijinul unei prezențe nevinovate, a fost singura amăgire care mi-a îngăduit să suport ideea că s-ar putea ca Albertine să nu se întoarcă la mine atît de curînd.

toare celei din fabulă, al cărei tipăt repeta fără sfârșit numele femeii pe care, om fiind, o iubise. Ți-l spui, iar dacă taci, îți pare că-l scrii în tine, că-ți lasă urme în creier și că acesta trebuie să ajungă, ca un perete pe care cineva s-a distrat făcînd desene, pe de-a-ntregul acoperit cu numele, de o mie de ori repetat, al femeii iubite. Îi rescreei mereu în tine atîta timp cît ești fericit, și cu atît mai mult cînd ești nenorocit. Și, repetînd într-una acest nume care nu-ți mai oferă nimic altceva decît ceea ce știi deja, simți cum renaște nevoia lui dar, în cele din urmă, și oboseala. La plăcerea carnală nici nu mă gîndeam atunci; nici nu vedeam în fața mea imaginea Albertinei, cauză, cu toate acestea, a unei atît de mari tulburări în ființa mea, nu-i vedeam trupul, și dacă aș fi vrut să desprind ideea — căci trebuie totuși să existe o idee oarecare — legată de suferința mea, aceasta ar fi fost, rînd pe rînd, pe de-o parte nesiguranța în privința stării de spirit în care plecase, cu sau fără intenția de a se întoarce, iar pe de altă parte, mijloacele de a o aduce înapoi. Poate că locul infim pe care-l ocupă în anxietatea noastră cea către care aceasta se îndreaptă reprezintă un simbol și un adevăr. Într-adevăr, aici nu persoana ei în sine contează ceva, ci în cea mai mare măsură procesul emoțiilor, neliniștilor pe care anumite întîmplări ne-au făcut să le resimțim altădată în raport cu ea și pe care obișnuința le-a legat de ea. Doveditor este faptul (mai mult încă decît plictiseala pe care o încerci în fericire) că a o vedea sau nu, a fi stimat de ea sau nu, a o avea sau nu la dispoziție ne va părea indiferent cînd nu ne vom mai pune problema (atît de îndrăzneată încît nu ne-o vom mai pune deloc) decît referitor la persoana însăși — procesul emoțiilor și neliniștilor fiind uitat, cel puțin în ce o privea pe ea, căci el a putut să se desfășoare din nou, însă transferat la altcineva. Mai înainte, cînd era încă legată de o persoană, credeam că fericirea noastră depinde numai de ea: depindea însă numai de

sfîrșitul neliniștii noastre. Inconștientul nostru era deci mai clarvăzător decît noi înșine în momentul acela, micșorînd atît de mult chipul femeii iubite, chip pe care poate că-l și uitasem, pe care poate că nu-l cunoșteam bine și-l consideram mediocru, în groaznică dramă în care însăși viața noastră putea depinde de faptul de a o regăsi pentru a n-o mai aștepta. Proporții minuscule ale chipului femeii, efect logic și necesar al felului în care se dezvoltă dragostea, limpede alegorie a naturii subiective a acestei iubiri.

Intenția cu care plecase ea era desigur asemănătoare celei a popoarelor care pregătesc printr-o demonstrație armată izbînda diplomației lor. Nu se putea să fi plecat decît pentru a obține din parte-mi condiții mai bune, mai multă libertate, mai mult lux. În cazul acesta, învingător între noi doi aș fi fost eu, dacă aș fi avut puterea să aștept, să aștept momentul cînd, văzînd că nu obținea nimic, s-ar fi întors de la sine. Dar dacă la jocul de cărți, în război, unde important este numai să cîștigi, se poate rezista *bluff*-ului, în dragoste și în gelozie, fără să mai vorbim de suferință, condițiile nu sînt deloc aceleași. Dacă pentru a aștepta, pentru a „ține“, aș lăsa-o pe Albertine să stea departe de mine mai multe zile, mai multe săptămîni poate, aș năruî ceea ce fusese scopul meu timp de mai bine de un an : de a nu o lăsa liberă nici o oră. Toate precauțiile mele ar deveni fără folos dacă i-aș lăsa timpul, avantajul de a mă înșela oricît ar vrea ; și dacă pînă la urmă ea ar ceda, nu aș putea uita timpul cît fusese singură și, chiar cîștigînd la urmă, totuși, trecutul, ireparabilul, m-ar înfrînge.

În ceea ce privește mijloacele de a o readuce pe Albertine, acestea aveau cu atît mai mulți sortii de izbîndă cu cît ipoteza că ea ar fi plecat doar în speranța de a fi chemată înapoi cu condiții mai favorabile ar părea mai plauzibilă. Și, fără doar și poate, pentru oamenii care nu credeau în sinceritatea Albertinei, de exemplu, cu sigu-

ranță pentru Françoise, aceasta era ipoteza adevărată. Judecății mele, însă, căreia i se impusese, ca singură explicație a anumitor proaste dispoziții, a anumitor atitudini înainte să fi știut ceva, proiectul ei de a pleca definitiv, îi venea greu să creadă, acum când plecarea se înfăptuise, că nu era decît o prefăcătorie. Spun pentru rațiunea mea, nu pentru mine. Ipoteza simulării îmi era cu atît mai necesară cu cît era mai improbabilă, și cîștiga în putere ceea ce pierdea în verosimilitate. Cînd te vezi pe marginea prăpastiei și-ți pare că Domnul te-a părăsit, nu mai șovăi să te aștepți la o minune. ¹

¹ Recunosc că în toate acestea eu am fost cel mai apatic, deși cel mai îndurerat, dintre polițiști. Dar fuga Albertinei nu-mi redase calitățile pe care mi le răpise obișnuința de a pune pe alții să o supravegheze. Nu mă gîndeam decît la un lucru: să însărcinez pe altcineva să cerceteze. Acest altcineva a fost Saint-Loup, care a consimțit. Neliniștea atîtor zile pusă pe umerii altuia mă bucură și mă învîrteam de colo pînă colo sigur de succes, simțindu-mi brusc mîinile dîn nou uscate ca altădată și fără transpirația în care mă înmuiase Françoise cînd îmi spusese: „Domnișoara Albertine a plecat“.

Vă amintiți că atunci cînd m-am hotărît să trăiesc cu Albertine și chiar să mă căsătoresc cu ea, motivul a fost s-o păzesc, să știu ce face, să o împiedic să reia proastele obiceiuri cu domnișoara Vinteuil. Această se petrecuse cînd, destăinuindu-mi-se la Balbec, mă sfîșiasse cumplit, vorbindu-mi ca despre ceva foarte firesc, și cînd izbutisem, deși aceasta a fost cea mai mare durere pe care o încercasem vreodată în viață, să par că găsesc foarte natural lucrul pe care, în cele mai rele presupuneri ale mele, nu aș fi fost niciodată destul de îndrăzneț să mi-l închipui. (Este de mirare cum gelozia ce-și petrece timpul făcînd meschine presupuneri false are prea puțină imaginație cînd e vorba să descopere adevărul.) Or această dragoste, născută mai cu seamă dintr-o nevoie de a o împiedica pe Albertine să facă răul, a păstrat mai apoi amprenta inițială. Mă interesa mai puțin să fim împreună, cît să pot împiedica „ființa fugară“ să-și facă de cap. Pentru a o împiedica, m-am încrezut în ochii, în compania celor care umblau cu ea, și era destul ca ei să-mi facă seara o mică dare de seamă liniștitoare, pentru ca frămîntările mele să se risipească și buona dispoziție să revină.

După ce îmi declarasem că orice ar trebui să fac, Albertine se va înapoia acasă în aceeași seară, suferința pe care mi-o pricinuisse Françoise cînd îmi spusese că Albertine plecase (căci atunci ființa mea luată prin surprindere crezuse pentru moment că această plecare era definitivă), încetă. Dar după o întrerupere, cînd, printr-un elan independent, suferința inițială reveni în mod spontan, ea era la fel de cumplită, fiind anterioară promisiunii consolatoare pe care mi-o făcusem de a o readuce în aceeași seară pe Albertine. Această frază care ar fi alinat-o, suferința mea n-o cunoștea. Ca să pun în aplicare mijloacele de a o readuce pe Albertine, eram constrîns încă o dată, și nu din pricină că o astfel de comportare mi-ar fi reușit prea bine în trecut, ci pentru că o adoptasem de cînd mă îndrăgostisem de ea, să procedez în așa fel ca și cum nu aș fi iubit-o, nu aș fi suferit din pricina plecării ei; eram condamnat să o mint mai departe. Mijloacele mele de a o aduce înapoi ar putea fi cu atît mai energice, cu cît aș avea aerul că am renunțat la ea. Mi-am propus să-i scriu Albertinei o scrisoare de adio în care să consider plecarea ei ca definitivă, în timp ce l-aș trimite pe Saint-Loup să exercite, și parcă fără știrea mea, presiuni cît mai brutale asupra doamnei Bontemps, pentru ca Albertine să revină cît mai repede. Desigur, experimentasem cu Gilberte primejdia scrisorilor în care nepăsarea, la început simulată, sfîrșește prin a deveni adevărată. Iar această experiență ar fi trebuit să mă împiedice să scriu Albertinei scrisori de același fel cu cele pe care le scrisesem Gilbertei. Dar ceea ce se numește experiență nu este decît dezvăluirea în fața propriilor noștri ochi a unei trăsături de caracter, care bineînțeles reapare, și reapare cu atît mai puternic cu cît o și scosesem o dată în evidență pentru noi înșine, astfel încît mișcarea spontană ce ne călăuzise prima oară este întărită de toate sugestiile amintirii. Plagiatul omenească de care îți este cel mai greu să te descotorosești,

ca individ (și chiar ca popor care perseverează în greșelile lui, agravându-le) este plagiatul de sine.

Saint-Loup, pe care-l știam la Paris, chemat de mine numaidecît, a venit în goană, iute și eficace cum fusese altădată la Doncières, și s-a învoit să plece imediat în Touraine. I-am prezentat următorul plan. Trebuie să coboare la Châtellerault, să ceară să i se arate casa doamnei Bontemps, să aștepte ca Albertine să plece de acasă, căci s-ar fi putut să-l recunoască. „Deci tinăra de care vorbești mă cunoaște?” spuse el. I-am răspuns că nu cred. Proiectul acestei intervenții m-a umplut de o bucurie fără margini. Și totuși, era în absolută contradicție cu ceea ce-mi promisesem la început: să-mi iau măsuri spre a nu avea aerul că am trimis după Albertine; așa cum ar părea în mod inevitabil. Dar proiectul avea avantajul de neprețuit — asupra „a ceea ce ar fi trebuit” — că îmi îngăduia să-mi spun că cineva trimis de mine o va vedea pe Albertine, o va aduce înapoi cu siguranță. Și dacă aș fi știut să citesc limpede în inima mea la început, aș fi putut să prevăd că această soluție, ascunsă în umbră și pe care o găseam lamentabilă, va avea precădere asupra aceleia de a răbda, și că pe ea eram hotărît să o aleg din cauza lipsei de voință. Cum Saint-Loup părea deja cam surprins că o tinăra a locuit la mine o iarnă întreagă fără să-i fi spus lui nimic și cum, pe de altă parte, îmi vorbise adesea despre fata de la Balbec iar eu nu-i răspunsesem niciodată: „Dar, ea locuiește aici”, lipsa mea de încredere l-ar fi putut jigni. E adevărat că s-ar putea ca doamna Bontemps să-i vorbească despre Balbec. Dar eram prea nerăbdător să plece, să revină, ca să vreau, ca să fiu în stare să mă mai gîndesc la consecințele posibile ale acestei călătorii. Cît privește riscul de a o recunoaște pe Albertine (la care dealtfel evitase în mod sistematic să se uite cînd o întîlnise la Doncières), ea se schimbase și se îngrășase,

după părerea tuturor, atât de mult, încît lucrul acesta părea cu neputință. M-a întrebat dacă nu am un portret al Albertinei. I-am răspuns întîi că nu, ca să nu aibă răgazul să o recunoască după fotografia mea, făcută cam pe vremea Balbecului, cu toate că el o zărise doar în vagon. Dar mă gîndii că în fotografia cea mai recentă, ea va fi tot atât de diferită de Albertine de la Balbec pe cît era Albertine cea vie de acum, și că el nu o va recunoaște mai bine în fotografie decît în realitate. În timp ce i-o căutam, el îmi mîngîia încetișor fruntea în chip de consolare. Eram mișcat de părerea de rău pe care i-o pricinuia ghicirea suferinței mele. În primul rînd, cu toate că se despărțise de Rachel, cele încercate atunci de el nu erau încă atât de îndepărtate, pentru ca Saint-Loup să nu mai simtă simpatie, o milă deosebită pentru genul acesta de suferință, așa cum te simți mai apropiat de cineva care suferă de aceeași maladie cu tine. Apoi, ținea atât de mult la mine încît gîndul legat de suferințele mele îi era de nesuportat. De aceea resimțea față de femeia ce mi le pricinuia un amestec de pică și de admirație. Își inchipuia că sînt un om atât de superior, încît, pentru a fi supus unei alte fapături, aceasta trebuia să fie cu totul extraordinară. Mă gîndeam desigur că el va găsi fotografia Albertinei frumoasă, dar, cum nu-mi imaginam totuși că-i va face impresia pe care o produsese Elena asupra bătrînilor troieni, îi spuneam cu modestie, în timp ce căutam : „Știi, nu trebuie să-ți faci cine știe ce iluzii ; mai întîi fotografia este proastă, și nici ea nu e uluitoare, nu-i o frumusețe, este mai degrabă foarte drăguță“. „Ba da, trebuie să fie minunată“, spuse el cu un entuziasm naiv și sincer, încercînd să-și înfățișeze ființa care putea să mă arunce într-o astfel de disperare și frămîntare. „Mi-e ciudă pe ea că-ți face rău, era totuși de presupus că o fire de artist pînă în virful unghiilor, ca tine, care îndrăgești frumusețea oriunde

o găsești, și cu ce dragoste, erai predestinat să suferi mai mult decît oricine, întîlnind-o într-o femeie. „În sfîrșit, găsii fotografia. „Este cu siguranță minunată“, continuă să vorbească Robert, care nu văzuse că-i întînd fotografia. Deodată o văzu, o ținu o clipă în mînă. Chipul său exprima o stupefacție vecină cu prostia. „Asta e fata pe care o iubești?“ spuse el în sfîrșit cu un ton în care mirarea era domolită de teama de a nu mă supăra. Nu făcu nici o remarcă, își luase aerul rezonabil, prudent, cam disprețuitor prin forța împrejurărilor, pe care-l ai în fața unui bolnav — chiar dacă acesta ar fi fost pînă atunci un om remarcabil și prieten cu tine — dar care nu mai este nimic din toate acestea căci, lovit de demență exaltată, îți vorbește de o făptură cerească ce i se arătase și continuă să o vadă acolo unde tu, om teafăr, nu vezi decît o cuvertură de puf. Înțelesei îndată mirarea lui Robert, aceeași ce mă cuprinsese și pe mine la vederea amantei sale, cu singura deosebire că găsisem în ea o femeie pe care o cunoșteam, pe cînd el credea că nu o văzusem niciodată pe Albertine. Dar, bineînțeles că deosebirea între ceea ce vedeam, unul și celălalt, la aceeași persoană, era foarte mare. Era departe timpul cînd la Balbec, privind-o pe Albertine, începusem puțin cîte puțin să adaug senzațiilor vizuale. senzații de savoare, de miros, de pipăit. De atunci se adăugaseră senzații mai profunde, mai gingașe, mai tulburi, apoi senzații dureroase. Pe scurt, Albertine nu era, asemenea unei pietre în jurul căreia a nins, decît centrul generator al unei imense construcții care trecea prin planul inimii mele. Robert, căruia toată această stratificare de senzații îi rămînea nevăzută, nu-și dădea seama decît de rest, pe care, dimpotrivă, ea mă împiedica să-l observ. Ceea ce-l descumpănise pe Robert cînd văzuse fotografia Albertinei nu era emoția bătrînilor troieni văzînd-o trecînd pe Elena și spunînd :

*Nenorocirea noastră nu valorează nici cît o singură privire de-a ei*¹, ci tocmai cea opusă, care te face să exclami: „Cum, pentru asta și-a putut el face atîta sînge rău, s-a amărit atîta, a comis atîtea nebunii!” Trebuie să recunoaștem că acest soi de reacție la vederea persoanei care a pricinuit suferințe și a răsturnat existența, provocînd uneori chiar moartea cuiva drag, este nesfîrșit mai frecventă decît aceea a bătrînilor troieni și, fără doar și poate, cea obișnuită. Nu numai din pricină că dragostea este individuală, și nici pentru că atunci cînd nu-i cazi pradă ți se pare firesc să poată fi evitată și să filozofezi asupra nebuliei altora. Nu, ci pentru că, ajunsă în stadiul cînd pricinuieste atari suferinți, edificiul senzațiilor interpuse între chipul femeii și ochii celui îndrăgostit (imensul ou dureros ce o învâluie și o ascunde ca un strat de zăpadă o fîntînă) a crescut destul de mult pentru ca punctul unde se opresc privirile celui ce iubește, punctul unde el își întîlnește plăcerea și suferințele, să fie tot atît de depărtat de punctul pe care-l văd alții, precum soarele cel adevărat de locul unde lumina lui condensată ne face să-l zărim pe cer. Mai mult încă, între timp, sub crisalida durerilor și a duioșiilor care ascund de privirile amantului cele mai rele metamorfoze ale ființei iubite, obrazul ei a avut timp să îmbătrînească și să se schimbe. Astfel încît, dacă chipul pe care cel îndrăgostit l-a văzut prima dată este foarte departe de cel pe care-l vede de cînd iubește și suferă, el este, în sens opus, tot atît de depărtat de cel pe care-l poate vedea acum spectatorul indiferent. (Ce s-ar fi întîmplat dacă, în locul fotografiei unei fete tinere, Robert ar fi văzut fotografia unei amante bătrîne?) Și nici nu e nevoie să o vedem pentru prima dată pe cea care a produs atîtea ravagii, ca să ne mirăm. Adeseori o cunoșteam așa cum o cunoștea fratele buni-

¹ Ronsard, *Sonnets pour Hélène*, Cartea a II-a, LXII (n. t.).

cului, Adolphe, pe Odette. Atunci deosebirea de optică se întinde nu numai asupra aspectului fizic, dar și asupra caracterului, asupra însemnătății individuale. Este foarte posibil ca femeia care-l face să sufere pe cel ce o iubește să se fi arătat totdeauna darnică față de cineva căruia nu-i păsa de ea, așa cum Odette, atât de crudă cu Swann, fusese binevoitoarea „doamnă în roz“ a străunchiului Adolphe, după cum se poate și ca ființa căreia i se cîntărește de către cel iubit, dinainte, orice hotărîre, cu tot atât respect ca unei divinități, să pară o persoană fără importanță, în ochii celui care n-o place, prea fericită să facă tot ce i se cere, ca amanta lui Saint-Loup pentru mine, care nu vedeam în ea decît pe acea „*Rachel quand du Seigneur*“¹, care-mi fusese de atîtea ori propusă. Mi-am adus aminte de stupefacția care mă cuprinsese prima oară cînd o văzusem cu Saint-Loup, gîndindu-mă că cineva s-ar fi putut chinui fiindcă nu știa ce făcuse o femeie de soiul acesta într-o anumită seară, ce-ar fi putut șopti cuiva, de ce dorise despărțirea. Or, simțeam că tot acest trecut, însă raportat la Albertine, și spre care fiecare fibră a inimii mele, a vieții mele se îndrepta cu o suferință patetică și stîngace, trebuia să-i pară tot atât de lipsit de însemnătate lui Saint-Loup, cum va deveni poate și pentru mine într-o zi ; și că, treptat, voi trece poate, în ce privește lipsa de însemnătate sau importanța trecutului Albertinei, de la starea de spirit în care eram în momentul de față, la cea a lui Saint-Loup, căci nu-mi făceam iluzii în legătură cu ceea ce putea gîndi Saint-Loup, cu ceea ce poate gîndi oricare altul decît cel îndrăgostit. Și lucrul acesta nu mă durea prea tare. Să lăsăm femeile frumoase bărbaților lipsiți de imaginație. Mi-am amintit tragica explicație a atîtor vieți pe care o constituie un portret genial și neasemănător, ca cel al Odettei făcut de Elstir, și care nu este atât portretul

¹ Inceputul unei arii din opera *Ebreia* de Halévy. (Vezi și volumele precedente) (n.t.).

unei amante cit al unei iubiri ce denaturează. Nu-i lipsea — ceea ce atîtea portrete au — decît să fie opera unui mare pictor și totodată a unui amant (și totuși se spunea că Elstir fusese amantul Odettei). Deosebirea aceasta, întreaga viață a unui îndrăgostit, a unui îndrăgostit ale cărui nebunii nu le înțelege nimeni, o vădește întreaga viață a lui Swann. Dar dacă amantul este dublat de un pictor ca Elstir, atunci enigma e dezlegată, aveți în sfîrșit în fața ochilor acele buze pe care vulgul nu le-a observat niciodată la această femeie, acel nas pe care nimeni nu i l-a cunoscut, acel aer nebănuît. Portretul spune: „Ceea ce am iubit, ceea ce m-a făcut să sufăr, ceea ce am văzut mereu, iată-le“. Printr-o gimnastică inversă, eu, care încercasem cu gîndul să-i adaug Rachelei tot ce Saint-Loup îi adăugase din sine, încercam să elimin din compoziția Albertinei aportul inimii și intelectului meu și să mi-o reprezint așa cum trebuia să-i apară lui Saint-Loup, cum îmi apăruse mie Rachel. Dar ce importanță au toate acestea? Aceste deosebiri, chiar dacă le-am vedea noi înșine, le-am da crezare? Cînd, odinioară la Balbec, Albertine mă aștepta sub arcadele din Incarville și sărea în trăsura mea, ea nu numai că nu se „îngrășase“ încă, ci, din cauza excesului de gimnastică, se topise; slabă, slujită de o pălărie caraghioasă care nu lăsa să iasă la iveală decît o bucatică urîtă de nas și să se vadă, pieziș, niște obraji făinoși ca niște viermi albi, regăseam prea puțin dintr-însa, destul, totuși, ca, pe cînd sărea în trăsură, să-mi dau seama că este ea, că a fost punctuală la întîlnire și că nu se dusesese în altă parte; și asta e destul; ceea ce iubești se află prea mult în trecut, e alcătuit prea mult din timpul pierdut împreună, ca să ai nevoie de întreaga femeie; vrei numai să fii sigur că este ea, să nu te înșeli asupra identității, lucru mult mai important decît frumusețea, pentru cei ce iubesc; obrajii pot să se scofilcească, trupul să slăbească, chiar pentru cei ce au fost la început cît

se poate de orgolioși, în ochii altora, de faptul că dominau o frumusețe, acest crimpei de obraz, acest semn în care se rezumă personalitatea permanentă a unei femei, acest extras algebric, această constantă, sint de ajuns pentru ca un bărbat, așteptat în societatea cea mai înaltă, și pe care o îndrăgea, să nu poată dispune nici măcar de o singură seară, deoarece-și petrece timpul pieptănînd-o și despieptănînd-o, pînă la ora cînd adoarme, pe femeia iubită, sau pur și simplu stînd în preajma ei, pentru a fi cu ea, sau pentru ca ea să fie cu el, sau doar pentru ca ea să nu fie cu alții. „Ești sigur, mă întrebă el, că pot să-i ofer acestei femei treizeci de mii de franci pentru comitetul electoral al bărbatului său? E chiar atît de imorală? Nu cumva te înșeli, și ar ajunge numai trei mii?” „Nu, te rog, nu face economii pentru un lucru la care țin așa de mult. Trebuie să spui următoarele, în care există, de altminteri, o parte de adevăr: «Prietenul meu ceruse unei rude acești treizeci de mii de franci pentru comitetul unchiului logodnicei sale. Banii i-au fost dați tocmai pe motivul logodnei. Iar el m-a rugat să vi-i duc eu, pentru ca Albertine să nu știe nimic despre aceasta. Și apoi, iată că Albertine îl părăsește. El nu mai știe ce să facă. Trebuie să restituie cele treizeci de mii dacă nu se însoară cu Albertine. Iar dacă se însoară, ar trebui ca, cel puțin de formă, ea să se întoarcă imediat, fiindcă, dacă fuga se prelungește, ar face o impresie prea proastă.» Crezi că toate astea sînt inventate anume?” „Nu“, răspunse Saint-Loup din bună-tate, din discreție și apoi pentru că știa că împrejurările sînt adesea mai stranii decît ai crede.

La urma urmelor, nu era nimic imposibil ca în această poveste cu treizeci de mii de franci să fi fost, după cum îi spuneam, o mare parte de adevăr. Era cu puțință, însă nu era adevărat; și tocmai partea de adevăr era o minciună. Ne mințeam unul pe celălalt, Robert și cu mine, ca în toate convorbirile în care un prieten Jorește cu

toată sinceritatea să-și ajute prietenul, pradă unei iubiri deznădăjduite. Prietenul îi dă sfaturi, te susține, te consolează, poate să deplîngă disperarea celuilalt, nu însă și să o resimtă, și cu cît mai bun e față de acesta, cu atît minte mai vîrtos. Iar celălalt îi împărtășește ce trebuie făcut ca el să fie ajutat, dar poate tocmai pentru a fi ajutat îi ascunde multe lucruri. Și fericit este totuși acela care își dă osteneala, care face o călătorie, care îndeplinește o misiune, dar pe care nu-l încearcă suferința. Eram în momentul acela în situația în care se afla Robert la Doncières, cînd se crezuse părăsit de Rachel. „În fine, cum vrei tu ; dacă voi suferi un afront, îl accept dinainte de dragul tău. Și apoi, chiar dacă-mi pare bizar acest tîrg prea puțin camuflat, știu foarte bine că în lumea noastră există ducese, și chiar din cele mai habotnice, care ar face pentru treizeci de mii de franci manevre mai delicate decît să spună nepoatei lor să nu rămînă în Touraine. În sfîrșit, sînt bucuros de două ori să-ți fac un serviciu pentru că numai în felul acesta consimți să ne vedem. Dacă mă însor, adăugă el, oare nu ne vom vedea mai des ? n-ai să consideri casa mea ca și cum ar fi puțin și a ta ?...” Se opri brusc, gîndindu-se, probabil, că, dacă m-aș însura și eu, Albertine nu ar putea fi o prietenă potrivită pentru soția sa. Și mi-adusei aminte ce-mi spusese că Cambremerii referitor la faptul că probabil o va lua în căsătorie pe fiica prințului de Guermantes.

Consultînd mersul trenurilor, văzu că nu va putea pleca decît seara. Françoise mă întrebă : „Să scot patul domnișoarei Albertine ?” „Dimpotrivă, să i-l faci”, am răspuns eu. Speram că ea se va întoarce în scurt timp și nu vroiam ca Françoise să-și închipuie că ar exista măcar o umbră de îndoială. Trebuia ca plecarea Albertinei să pară un lucru convenit între noi și care nu însemna nicidecum că ea m-ar fi iubit mai puțin. Dar Françoise mă privi cu un aer, dacă nu neîncrezător, cel puțin de

îndoială. Își avea și ea cele două ipoteze. Nările i se dilatau, adúlmeceá cearta, pe care probabil că o presimțise demult. Și dacă nu era cu totul sigură, de vină era poate numai faptul că nu îndrăznea, ca și mine, să creadă pe deplin ceea ce i-ar fi făcut prea mare plăcere.

Probabil că abia se urcase Saint-Loup în tren, cînd mă încrucișai în anticameră cu Bloch, pe care nu-l auzisem sunînd, astfel încît am fost obligat să-l primesc o clipă. Mă întîlnise de curînd cu Albertine (pe care o cunoștea de la Balbec) într-o zi cînd ea era prost dispusă. „Am luat masa cu domnul Bontemps, îmi spuse el, și intrucît am asupra lui o oarecare influență, i-am spus că mă întristează faptul că nepoata sa nu este mai drăguță cu tine, și că ar trebui să o roage să-și schimbe atitudinea“. Mă sufocam de furie : aceste rugăminți și plîngerî nimiceau întreaga eficacitate a demersului lui Saint-Loup și mă puneau de-a dreptul în cauză față de Albertine pe care aveam aerul de a o implora. Și, culmea necazului, Françoise, care rămăsese în anticameră, auzea totul. Îi făcui lui Bloch toate reproșurile cu putință, spunîndu-i că nu-l însărcinasem cîtusi de puțin să procedeze în felul acesta și că, dealtfel, lucrurile nu se petrecuseră așa. Din momentul acela, Bloch nu încetă să zîmbească, mai puțin, cred, de bucurie, cît de jenă că mă supărase. Se mira rîzînd că a stîrnit atîta mînie. O spunea poate ca să micșoreze importanța demersului său indiscret, poate fiindcă era poltron și trăia vesel și leneș, în minciună, ca meduzele la suprafața apei sau poate deoarece, chiar dacă ar fi fost un alt gen de om, ceilalți, neputîndu-se niciodată plasa în același punct de vedere cu noi, nu-și dau seama cît de mult rău ne pot face vorbele lor spuse la întîmplare. Tocmai îl dădusem afară, fără să găsesc nici un leac la ceea ce făcuse el, cînd cineva sună din nou și Françoise îmi aduse o convocare la șeful Siguranței. Părinții fetei pe care o adusesem pentru o oră la mine găsiseră de cuviință să depună o plîngere

împotriva mea pentru ademenire de minore. Există clipe în viață cînd din noianul de supărări ce ne copleșesc, întreșute ca niște motive wagneriene, se naște un fel de frumusețe, precum și noțiunea, ce izvorăște atunci, că evenimentele nu sînt situate în ansamblul reflexelor zugerăvite în biata oglinjoară pe care mintea o poartă în față și pe care o denuște viitor, că ele sînt în afară și survin la fel de brusc ca cineva sosit să constate un flagrant delict. Lăsîndu-i friul liber, un eveniment se modifică, fie că nereușita ni-l amplifică, fie că mulțumirea ni-l micșorează. Însă este rareori singur. Senzațiile stîrnite de fiecare dintre ele se contrazic, și teama este într-o oarecare măsură, așa cum am simțit-o mergînd la șeful Siguranței, un revulsiv de moment cel puțin, și destul de eficace împotriva tristeților sentimentale.

I-am găsit la Siguranță pe părinții fetei, care mă insultară, îmi dădură înapoi, spunîndu-mi : „Nu înghițim așa ceva“, cei cinci sute de franci pe care nu vroiam să-i primesc, iar șeful Siguranței, luîndu-și drept exemplu de neimitat facilitatea președinților curților cu juri care au răspunsul prompt, alegea cîte un cuvînt din fiecare frază pe care o rosteam, cuvînt ce-i servea pentru a da un răspuns spiritual și zdrobitor. De nevinovăția mea în această chestiune nici vorbă, căci era singura ipoteză pe care nimeni nu vroia să o admită nici o clipă. Totuși, întrucît se ridicau greutăți în calea inculpării, am scăpat cu o săpuneală nemaipomenită, cît timp părinții fetei fuseseră de față. Dar îndată după plecarea lor, șeful Siguranței, căruia îi plăceau fetele, schimbă tonul și mă dojeni ca un complice : „Altă dată trebuie să fii mai abil. Cuceririle nu se fac așa pe nepusă masă, căci riști să dai greș. Dealtminteri, vei găsi fete pretutindeni, mai drăguțe decît asta și mult mai ieftin. I-ai dat o sumă nebunească.“ Simțeam atît de limpede că nu m-ar înțelege dacă aș încerca să-i spun adevărul, încît am profitat fără nici o vorbă de permisiunea pe care mi-a dat-o

de a mă retrage. Până să ajung acasă, toți trecătorii îmi părău niste inspectori puși să-mi spioneze faptele și mișcările. Dar acest laitmotiv, cum și cel al miniei mele împotriva lui Bloch, se stinseră ca să lase loc numai celui al plecării Albertinei.

Or acesta din urmă reîncepea, dar într-un mod aproape vesel, după plecarea lui Saint-Loup. Din momentul cînd își luase sarcina să o viziteze pe doamna Bontemps, greutatea problemei nu mai apăsă pe mintea mea istovită, ci pe Saint-Loup. În clipa plecării sale mă cuprinsesese chiar bucuria pentru că luasem o hotărîre : „Am replicat prompt“. Și suferințele mele se împrăstiaseră. Credeam că se întîmpla așa fiindcă acționasem, o credeam în mod sincer, pentru că nu știm niciodată ce se ascunde în inima noastră. În fond, ceea ce mă făcea fericit nu era faptul de a mă fi descărcat de nehotărîrile mele, asupra lui Saint-Loup, așa cum crezusem. Dealtfel, nu mă înșelam întru totul ; ca să te tămăduiești, într-o întîmplare nenorocită (cum sînt trei sferturi din ele) important este să iei o hotărîre ; căci ea are drept rezultat intreruperea, prin răsturnarea bruscă a gîndurilor noastre, a fluxului celor provenite din întîmplarea trecută, cărora le prelungește vibrația, și curmarea lui printr-un flux invers de idei contrarii, venit din afară, din viitor. Dar respectivele gînduri noi ne sînt cu deosebire binefăcătoare (și era tocmai cazul celor ce mă luau pe sus în acel moment) cînd din adîncul acestui viitor ele ne aduc o speranță. Ceea ce mă făcea, în fond, atît de fericit era convingerea secretă că misiunea lui Saint-Loup neputînd da greș, nici Albertine nu putea să nu se întoarcă. Mi-am dat seama de lucrul acesta cînd, neprimind răspuns de la Saint-Loup chiar din prima zi, am recăzut în suferință. Hotărîrea mea de a-i acorda depline puteri nu era deci cauza fericirii mele care, altfel, ar fi durat, ci : „Izbînda este sigură“, lucru pe care-l gîndisem cînd spuneam „Fie ce o fi“. Și ideea ce se ivise din cauza întîrzierii lui că,

în fond, ar putea surveni altceva în locul izbînzii, îmi era atît de odioasă încît îmi pierdusem buna dispoziție. În realitate, supoziția, speranța noastră în întîmplări fericite ne umple de o bucurie pe care noi o atribuim altor cauze și care încetează pentru a ne lăsa din nou pradă suferinței, cînd nu mai sîntem atît de siguri că ceea ce dorim se va realiza. Există totdeauna o credință ascunsă care susține edificiul lumii noastre senzitive și, în lipsa ei, acesta se clatină. Am văzut că ea ne făurește valoarea sau nulitatea oamenilor, entuziasmul sau plictiseala de a-i vedea. Ea ne dă, de asemenea, puțința de a suporta o supărare care ne pare mediocră numai pentru că sîntem convinși că va lua sfîrșit, sau o mărește dintr-o dată pînă acolo încît o anume prezență dobîndește tot atîta valoare, sau uneori chiar mai multă, decît viața noastră.

Un lucru, dealtminteri, a izbutit să-mi ascută durerea din inimă la fel ca în primul moment și care, trebuie să recunoasc, trecuse. Aceasta mi-a fost pricinuită de recitirea unei fraze din scrisoarea Albertinei. Oricît de mult i-am iubi pe oameni, suferința de a-i pierde, atunci cînd în izolarea noastră nu mai sîntem decît față în față cu ea, căreia spiritul nostru îi atribuie, într-o anumită măsură, forma pe care o vrea, această suferință este suportabilă și deosebită de aceea mai puțin omenească, mai puțin a noastră — la fel de neprevăzută și bizară ca un accident în viața spirituală și în sfera sufletească —, care are drept cauză mai puțin direct ființele în sine cît felul în care am aflat că nu le vom mai revedea. Puteam să mă gîndesc la Albertine, plîngînd încetișor, acceptînd să nu o mai văd astăzi, cum nu o văzusem nici ieri. Dar să citesc din nou „hotărîrea mea este definitivă“, era altceva, era ca și cum aș fi luat un medicament periculos care mi-ar fi provocat o criză de inimă căreia nu-i poți supraviețui. Există în lucruri, în întîmplări, în scrisorile de despărțire o primejdie aparte, care mărește și dena-

turează însăși suferința pe care oamenii ne-o pot pricinui. Dar această suferință nu dură mult. Eram, în ciuda a toate, atît de sigur de succesul dibăciei lui Saint-Loup, întoarcerea Albertinei îmi părea atît de sigură, încît mă întrebam dacă avusesem motiv s-o doresc. Cu toate acestea, eram bucuros. Din nefericire pentru mine care credeam că povestea cu Siguranța se terminase, Francoise mă anunță că venise un inspector să se informeze dacă n-am obiceiul să aduc fete la mine, că portarul, crezînd că era vorba de Albertine, răspunsese afirmativ și că din acel moment casa părea supravegheată. De acum înainte îmi va fi totdeauna cu neputință să chem o fetiță ca să-mi aline amărăciunile, de rușine să nu se ivească vreun inspector și ea să mă ia drept un răufăcător. Și totodată am înțeles cu cît trăiești mai mult decît crezi pentru anumite vise, căci neputința de a mai legăna vreodată o fetiță îmi păru că-i răpește pentru totdeauna vieții orice valoare, și, mai mult încă, îmi dădui seama cît de ușor de înțeles sînt oamenii care refuză cu nepăsare bogăția și se expun morții, în timp ce lumea își închipuie că interesul și frica în fața morții conduc lumea. Căci dacă mă gîndeam că pînă și o fetiță necunoscută ar fi putut să aibă, datorită sosirii unui polițist, o idee rușinoasă despre mine, cît aș fi preferat să mă omor! Nici nu exista comparație posibilă între aceste două suferințe. Or, în viața de toate zilele oamenii nu se gîndesc niciodată că cei cărora le oferă bani, pe care-i amenință cu moartea, pot să aibă o amantă sau pur și simplu un camarad la a cărui stimă țin, chiar dacă nu țin la propria lor stimă. Dar deodată, printr-o confuzie de care nu-mi dădui seama (nu m-am gîndit, într-adevăr, că Albertine fiind majoră putea să locuiască la mine și chiar să-mi fie amantă), mi se păru că adămenirea de minori se putea aplica și în cazul Albertinei. Atunci viața îmi păru zăgăzuită din toate părțile. Și gîndindu-mă că nu trăisem în castitate cu ea, găsii, în pedeapsa ce mi se

aplicase pentru că legănasem o fetiță necunoscută, legătura ce există aproape întotdeauna între pedepsele omenеști și care face să nu existe aproape niciodată nici condamnare justă, nici eroare judiciară, ci un soi de armonie între ideea falsă pe care și-o face judecătorul despre o faptă nevinovată și faptele vinovate pe care nu le-a cunoscut. Și atunci, gîndindu-mă că întoarcerea Albertinei putea să-mi aducă o condamnare infamantă care să mă dezonoreze în ochii săi, pricinuindu-i poate și ei un neajuns pe care nu mi l-ar ierta niciodată, încetai să-i mai doresc întoarcerea, căci mă înspăimînta. Aș fi vrut să-i telegrafiez să nu se înapoieze. Și imediat, încînd tot restul, mă năpădi o dorință pătimașă ca ea să se întoarcă. Luînd pentru o clipă în considerație posibilitatea de a-i spune să nu revină și să trăiesc fără ea, mă simții, dimpotrivă, gata să sacrific toate călătoriile, toate plăcerile, toate lucrările, pentru ca Albertine să vină înapoi !

Ah, dragostea mea pentru Albertine, al cărei curs crezusem că l-aș putea prevedea după cel pe care-l avusesese dragostea mea pentru Gilberte, cit de mult se dezovertase în total contrast cu aceasta din urmă ! Cit de imposibil îmi era să n-o văd ! Și pentru oricare act, chiar și cel mai neînsemnat, dar care se scîldase altădată în ambianța fericită alcătuită de prezența Albertinei, trebuia, de fiecare dată, cu noi sacrificii, cu aceeași durere, să reîncep ucenicia despărțirii. Apoi concurența altor aspecte ale vieții împinse în umbră această nouă suferință și în acele zile, cele dintîi din primăvară, avusei chiar, pe cînd așteptam ca Saint-Loup să o poată vedea pe doamna Bontemps, cîteva momente de liniște plăcută, imaginîndu-mi Veneția și frumoase femei necunoscute. De cum îmi dădui seama de aceasta, simții o spaimă îngrozitoare. Liniștea pe care tocmai o gustasem era prima apariție a acelei mari forțe intermitente care avea să

lupte în mine împotriva suferinței, împotriva dragostei, sfîrșind prin a învinge. Avusesem un prim semnal, ca o presimțire, de numai o clipă a ceea ce mai tîrziu avea să fie o stare permanentă, o viață în care n-aș mai fi putut suferi pentru Albertine, în care n-aș mai fi iubit-o. Și dragostea mea, care-și recunoscuse tocmai singurul dușman de care putea fi învinsă, uitarea, începu să freacă, ca un leu închis în cușcă și care observă pe neașteptate pitonul ce-l va devora.

Mă gîndeam tot timpul la Albertine, iar Françoise, intrînd în odaia mea, nu rostea niciodată destul de repede : „N-au sosit scrisori“, ca să-mi curme neliniștea. Totuși, din cînd în cînd reușeam, făcînd să treacă un anumit curent de idei prin suferința mea, să reinnoiesc, să aerisesc atmosfera viciată a inimii mele. Dar seara, în cazul cînd izbuteam să adorm, era ca și cum amintirea Albertinei fusese leacul ce-mi adusese somnul și al cărui efect, încetînd, aveam să mă trezesc. În timp ce dormeam mă gîndeam tot timpul la Albertine. Era un somn anume pe care ea mi-l dăruia și în timpul căruia dealtfel n-aș mai fi fost liber să mă gîndesc, ca în timpul trezirii la altceva. Somnul, amintirea ei erau cele două substanțe amestecate ce ni se dau împreună ca să dormim. Treaz, suferința mea creștea pe zi ce trecea, în loc să se potolească. Nu că uitarea nu ar fi acționat, dar, chiar astfel, ea înlesnea idealizarea imaginii regretate și, prin aceasta, asimilarea suferinței mele inițiale cu alte suferințe analoge ce o intensificau. Totuși această imagine era suportabilă. Dar dacă mă gîndeam deodată la camera ei, la camera în care patul rămînea gol, la pianul ei, la automobilul ei, pierdeam orice putere, închideam ochii, îmi aplecam capul pe umărul stîng ca cei ce sînt gata să leșine. Zgomotul ușilor îmi făcea aproape tot atît de rău, pentru că nu le deschidea ea. Cînd a sosit o telegramă ce putea fi de la Saint-Loup, n-am îndrăznit să întreb : „Am primit o telegramă ?“ În sfîrșit, am pri-

mit una, dar care nu făcea decît să amîne totul, vestindu-mi că : „Doamnele sînt plecate pentru trei zile“.

Fără îndoială că dacă suportasem cele patru zile ce trecuseră de la plecarea ei, aceasta se întîmplase pentru că îmi spuneam : „Nu este decît o chestiune de timp, înainte de sfîrșitul săptămînii ea va fi aici“. Dar acest raționament nu împiedica inima mea, trupul meu să îndeplinească același act : să trăiesc fără ea, să mă întorc acasă fără să o găsesc acolo, să trec prin fața ușii camerei ei (să o deschid, încă nu aveam curajul) știind că ea nu este acolo, să mă culc fără să-i fi spus noapte bună, iată lucrurile pe care inima mea le avusese de îndeplinit în totalitatea lor cumplită și totuși ca și cum n-ar fi trebuit să o revăd pe Albertine. Or faptul că le și îndeplinise de patru ori, dovedea că era, de acum încolo, în stare să continue să le îndeplinească. Și în curînd poate motivul ce mă ajuta în felul acesta să trăiesc — apropiata întoarcere a Albertinei — nu-mi va mai fi necesar (mi-aș putea spune : „Nu se va mai reîntoarce niciodată“ și să trăiesc totuși cum de fapt și făcusem timp de patru zile), ca un rănit ce și-a recăpătat obișnuința de a umbla și se poate lipsi de cirjele lui. Bineînțeles că întorcîndu-mă seara acasă îmi tăiau răsufierea, sufocîndu-mă în golul singurătății, amintirile juxtapuse într-un șir nesfîrșit ale tuturor serilor cînd Albertine mă aștepta ; dar mai găseam de asemenea și amintirea serii din ajun, a celei de alaltăieri, a încă două seri, adică amintirea celor patru seri scurse de la plecarea Albertinei, în timpul cărora rămăsesem singur, fără ea, și totuși trăisem, patru seri ce alcătuiau o suită de amintiri foarte neînsemnată pe lîngă cealaltă, dar pe care fiecă zi ce avea să se scurgă urma, poate, s-o îmbogățească.

Nu voi povesti despre scrisoarea de dragoste pe care am primit-o pe atunci de la o nepoată a doamnei de Guermantes ce trecea drept cea mai frumoasă fată din

Paris, și despre demersul pe care l-a făcut pe lângă mine ducele de Guermantes, din partea părinților resemnați, pentru fericirea fiicei lor, la inegalitatea partidei, la o asemenea mezalianță. Incidente de soiul acesta ar putea fi măgulitoare pentru amorul-propriu, dar sînt prea dureroase cînd iubești pe altcineva. Ai dori și totuși nu ai avea lipsa de delicatețe să le aduci la cunoștință celei ce te judecă mai puțin favorabil și care dealtfel nu s-ar schimba dacă ar afla că poți fi obiectul unei aprecieri cu totul diferite. Ceea ce-mi scria nepoata ducelui n-ar fi putut decît să o agaseze pe Albertine.

Din clipa în care mă trezeam și-mi reîncepeam suferința exact din punctul unde rămăsesem înainte de a adormi, ca o carte închisă o clipă și care apoi nu mă va mai lăsa pînă seara, toate senzațiile mele, fie din afară, fie dinlăuntru se întruneau numai într-un gînd privitor la Albertine. Se auzea soneria : e o scrisoare de la Albertine, e poate ea însăși ! Dacă nu-mi era rău, dacă nu mă simțeam prea nefericit, gelozia pierrea, nu mai aveam nimic să-i reproșez, aș fi vrut să o revăd cît de repede, să o îmbrățișez, să-mi petrec cu veselie toată viața alături de ea. Să-i telegrafiez : „Vino repede“ mi se părea că devenise un lucru cît se poate de simplu, ca și cum toana cea nouă ar fi schimbat nu numai starea mea de spirit dar și lucrurile din afara mea, făcîndu-le mai ușoare. Dacă eram prost dispus, mă apucau din nou toate furiile împotriva ei, nu mai doream să o sărut, simțeam că nu mă va putea niciodată face fericit, nu vroiam altceva decît să-i fac rău și să o împiedic să aparțină altora. Însă rezultatul acestor două stări opuse era același : trebuia ca ea să se înapoieze cît mai repede. Și totuși, oricîtă bucurie mi-ar fi putut dăruia pe moment întoarcerea ei, simțeam că scurtă vreme apoi ar apărea aceleași dificultăți, că, de asemenea, căutarea fericirii în

satisfacerea dorinței morale era la fel de naivă ca și încercarea de a atinge orizontul mergînd drept înainte. Cu cît se aprinde dorința, cu atîta se îndepărtează posesiunea veritabilă. Astfel încît, dacă fericirea, sau cel puțin absența suferințelor, poate fi obținută, nu satisfacerea dorinței trebuie căutată, ci micșorarea progresivă, stingerea ei finală. Cauți să vezi ceea ce iubești, n-ar trebui să cauți să vezi, numai uitarea sfîrșește prin a aduce stingerea dorinței. Și îmi închipui că dacă un scriitor ar exprima adevăruri de felul acesta, ar închina cartea ce le-ar conține unei femei de care i-ar plăcea să se apropie, spunîndu-i : „Această carte îți aparține“. Și astfel, spunînd adevăruri în carte, el ar minți în dedicația sa, căci nu va ține ca această carte să-i aparțină femeii, după cum nu va ține nici la acea piatră prețioasă primită de la ea și care-i va fi dragă atîta timp cît va iubi femeia. Legăturile dintre o ființă și noi nu există decît în gîndul nostru. Amintirea, ștergîndu-se, legăturile slăbesc și, în ciuda iluziei cu care am vrea să ne amăgim și cu care din dragoste, din prietenie, din politețe, din respect omenesc, din datorie îi amăgim pe ceilalți, existăm singuri. Omul este făptura ce nu poate ieși din sine, ce nu-i cunoaște pe ceilalți decît în sine ; și, spunînd contrariul, minte. Și mi-ar fi fost atît de teamă, cînd cineva ar fi fost în stare să-mi spulbere nevoia de ea, de dragostea ce i-o purtam încît mă convingeam că ea era prețioasă pentru viața mea. Să pot auzi rostindu-se fără farmec și fără durere numele stațiilor prin care trecea trenul în drumul spre Touraine mi-ar fi părut o diminuare a mea însumi (în fond numai pentru că aceasta ar fi dovedit că Albertine îmi devenea indiferentă). Ar fi fost bine, îmi spuneam, ca, întrebîndu-mă într-una ce o fi făcînd, ce o fi gîndind, ce o fi dorind în fiecare clipă, dacă intenționează, dacă are să revină, să țin deschisă această ușă de comunicație, pe care dragostea o tăiasă

în mine și să simt pulsul altei comunicații inundând prin ecluze deschise rezervorul care n-ar fi vrut să devină din nou stagnant.

Curînd, cum tăcerea lui Saint-Loup se prelungea, o neliniște secundară — așteptarea unei telegrame, a unui telefon de la Saint-Loup — o mască pe cea dintîi, neliniștea rezultatului, aceea de a ști dacă se va întoarce Albertine. Să pîndesc orice zgomot în așteptarea telegramei îmi deveni atît de insuportabil, încît îmi părea că, oricare ar fi conținutul, sosirea acestei telegrame, singurul lucru la care mă tot gîndeam, ar pune capăt suferințelor mele. Dar cînd primii în sfîrșit o telegramă de la Robert, în care îmi spunea că o văzuse pe doamna Bontemps dar că, în ciuda tuturor măsurilor de precauție, fusese zărit de Albertine și că lucrul acesta stricase totul, mă cuprinse furia și disperarea, căci tocmai asta vroisem să evit înainte de toate. Cunoscută Albertinei, călătoria lui Saint-Loup dădea la iveală că țineam la ea, ceea ce nu putea decît să o împiedice să se întoarcă, iar mie îmi inspira oroare, singurul lucru ce-mi mai rămăsese din demnitatea de care dragostea mea dăduse dovadă pe timpul Gilbertei și pe care o pierduse. Îl blestemam pe Robert, dar apoi îmi spusei că, dacă acest procedeu nu reușise, voi găsi un altul. De vreme ce omul poate acționa asupra lumii exterioare, cum să nu reușesc, punînd la contribuție șiretenia, inteligența, interesul, afecțiunea, să înlătur acest lucru cumplit : absența Albertinei ? Crezi că vei schimba lucrurile în jurul tău după cum dorești, crezi, pentru că, în afară de aceasta, nu vezi altă soluție, mai bună. Nu te gîndești la cea care se ivește de cele mai multe ori și care este și ea prielnică : nu reușim să schimbăm lucrurile după dorință, dar încetul cu încetul se schimbă însăși dorința noastră. Situația pe care speram să o schimbăm, pentru că ne era de nesuportat, ne devine indiferentă. Nu

am putut să înfrîngem obstacolul, așa cum doream neapărat, dar viața ne-a făcut să-l ocolim, să-l depășim, și abia dacă l-am mai zărit atunci cînd ne-am întoarce în depărtarea trecutului, atît de imperceptibil a devenit.

Auzii la etajul de deasupra noastră arii din *Manon*, cîntate la pian de o vecină. Aplicai cuvintele lor, pe care le cunoșteai, Albertinei și mie, și fui cuprins de un sentiment atît de adînc, încît începui să plîng. Iată-le :

„Vai, pasărea ce fuge de ce-i pare năpastă,

Cel mai adesea noaptea

Se-ntoarce amar să bată cu-aripa în fereastră“

Și moartea lui Manon :

*„Manon, singura dragoste a sufletului meu, răspunde-mi,
Astăzi de-abia cunoscui bunătatea inimii tale“.*

De vreme ce Manon se întoarce la Des Grieux, mi se părea că sînt pentru Albertine singura dragoste din viața ei. Dar, vai, e probabil că dacă ea ar fi auzit în momentul acela aceeași arie, n-ași fi fost eu cel pe care l-ar fi îndrăgit sub numele de Des Grieux și, dacă măcar ar fi avut idee despre ea, amintirea mea ar fi împiedicat-o să se înduioșeze ascultînd muzica aceasta care, deși era scrisă mai bine și mai fin, se potrivea totuși cu genul ce-i plăcea.

În ce mă privește, n-am avut curajul să mă las desfătat de gîndul că Albertine ar fi putut să-mi spună „singura dragoste a sufletului meu“ și că ar fi recunoscut că se înșelase în privința situației pe care o considerase drept „năpastă“. Știam că nu poți citi un roman fără să-i atribui eroinei trăsăturile celei pe care o iubești. Dar în zadar e fericit sfîrșitul cărții, dragostea noastră nu a făcut nici un pas înainte și, cînd am închis cartea, cea pe care o iubim și care a venit în sfîrșit la noi în roman nu ne iubește mai mult în viață.

Infuriat, i-am telegrafiat lui Saint-Loup să se întoarcă la Paris cât mai repede, pentru a se evita cel puțin aparența unei insistențe agravante într-un demers pe care aş fi vrut atât de mult să-l ascund. Dar chiar înainte ca el să se fi întors potrivit indicațiilor mele, am primit o telegramă de la Albertine însăși :

„Prietene, ai trimis pe prietenul dumitale Saint-Loup la mătușa mea, ceea ce a fost absurd. Dragul meu, dacă aveai nevoie de mine, de ce nu mi-ai scris direct ? Aş fi fost prea fericită să mă întorc ; nu mai face astfel de demersuri absurde.“

„Aş fi fost prea fericită să mă întorc !“ Dacă spunea așa, însemna că regretă că a plecat, că nu căuta decât un pretext ca să se întoarcă. Deci nu aveam altceva de făcut decât ceea ce-mi spunea : să-i scriu că am nevoie de ea, și ea va veni înapoi. Aveam, deci, să o revăd pe Albertine de la Balbec (căci, de când plecase, redevenise pentru mine aceeași de atunci ; asemeni unei scoici căreia nu-i mai dai nici o atenție când o ai mereu pe scrinul tău, dar de îndată ce te-ai despărțit de ea ca să o dăruiești sau fiindcă ai pierdut-o, te gîndești la ea, ceea ce nu mai făceai, și ea îmi amintea toată frumusețea veselă a munților albaștri ai mării). Și nu numai ea devenise o himeră, adică demnă de a fi dorită, ci însăși viața cu ea devenise o viață imaginară, adică eliberată de orice greutate, astfel încît îmi spuneam : „Cît de fericiți vom fi !“ Dar din moment ce aveam certitudinea întoarcerii ei, nu trebuia să par că o grăbesc, ci, dimpotrivă, să șterg impresia proastă făcută de demersul lui Saint-Loup, pe care aş putea mai târziu să-l dezaprob, spunînd că procedase din proprie inițiativă, deoarece fusese întotdeauna pentru această căsătorie.

Între timp reciteam scrisoarea și eram totuși decepționat constatînd cît de puțin dintr-o persoană se află într-o scrisoare. Sigur că literele trasate exprimă gîndul nostru,

ceea ce fac și trăsăturile noastre ; ne aflăm întotdeauna în fața unui gînd. Însă, oricum, în om gîndul ne apare numai după ce se răspîndește pe corola feței, deschisă ca un nufăr. Faptul acesta îl schimbă totuși mult. Și poate că aceste permanente abateri constituie una dintre cauzele veșnicelor noastre decepții în dragoste, făcînd ca, în așteptarea ființei ideale, ce ne este dragă, fiecare întîlnire să ne ofere un trup viu care conține atît de puțin din visul nostru. Și apoi, cînd cerem ceva acestei persoane, primim o scrisoare în care rămîne foarte puțin din persoana respectivă, după cum în caracterele algebrice nu mai rămîne nimic din determinația semnelor aritmetice, care, la rîndul lor, nu mai conțin calitățile fructelor sau florilor adunate. Și totuși „dragoste“, „ființă iubită“, literele lor reprezintă poate pe undeva traduceri (oricît ar fi de dezamăgitor să treci de la una la cealaltă) ale aceleiași realități, de vreme ce scrisoarea ni se pare nesatisfăcătoare numai cînd o citim, însă ne face să stăm pe ace cînd nu sosește, și ajunge să potolească neliniștea noastră, dacă nu să ne împlinească, cu micile ei semne negre, dorința, care simte că ea nu reprezintă totuși decît echivalența unui cuvînt, a unui zîmbet, a unui sărut, iar nu toate acestea în sine.

I-am scris Albertinei :

„Prietenă, vroiam tocmai să-ți scriu, și-ți mulțumesc că-mi spui că, dacă aș fi avut nevoie de dumneata, ai fi venit cu toată graba ; este frumos din partea dumitale că înțelegi într-o manieră atît de nobilă devotamentul față de un vechi prieten, ceea ce nu poate decît să sporească stima mea pentru dumneata. Dar nu, nu ți-o cerusem și nici nu ți-o voi cere ; să ne revedem, chiar peste mult timp de acum înainte, nu ar fi poate pentru dumneata, fată insensibilă, un lucru penibil. Pentru mine, însă, pe care îl credeai uneori atît de nepăsător, ar fi foarte mult. Viața ne-a despărțit. Ai luat o hotărîre pe care o

găsesc foarte înțeleaptă și pe care ai luat-o în momentul dorit, cu o presimțire extraordinară, căci ai plecat a doua zi după ce eu primisem consimțământul mamei de a-ți cere mîna. Ți-aș fi spus-o dimineața, cînd am primit scrisoarea ei (în același timp cu scrisoarea dumitale !). Poate că te-ai fi temut să nu mă necăjești plecînd atunci. Și ne-am fi legat poate viețile spre — cine știe ? — nenorocul nostru. Dacă așa trebuia să se întîmple, fii binecuvîntată pentru înțelepciunea dumitale. Am pierde roadele ei bune dacă ne-am revedea. Nu spun că nu m-ar tenta. Faptul că rezist nu este un mare merit al meu. Cunoști firea mea schimbătoare și cît de repede uit. Astfel încît nu sînt de plîns. Sînt în special un om al deprinderilor, așa cum deseori mi-ai spus-o. Cele pe care încep să le dobîndesc fără dumneata nu sînt încă prea puternice. Evident că, pentru moment, cele pe care le căpătaseam cu dumneata, și pe care plecarea dumitale le-a tulburat, sînt încă cele mai puternice. Dar nu va mai fi așa prea multă vreme. Din pricina asta, mă gîndisem chiar să profit de aceste cîteva ultime zile în care a ne vedea nu ar fi încă pentru mine ceea ce va fi peste vreo două săptămîni, poate mai degrabă un... (iartă-mi sinceritatea) un deranj, — mă gîndisem să profit de ele înainte de uitarea finală, pentru a pune la punct cu dumneata mici probleme materiale în care ai fi putut, bună și încîntătoare prietenă, să faci un serviciu celui ce timp de cinci minute s-a crezut logodnicul dumitale. Cum nu mă îndoiam de consimțământul mamei, și cum, pe de altă parte, doream ca fiecare dintre noi doi să dispună de libertate, pe care cu atîta drăgălăsenie și din plin mi-o sacrificaseși, ceea ce era de conceput pentru o viață comună timp de cîteva săptămîni, dar care ar fi devenit de nesuportat atît pentru dumneata cît și pentru mine acum cînd trebuia să petrecem toată viața împreună (aproape că-mi face rău, scriindu-ți, să mă gîndesc că aceasta era cît pe-aci să se întîmple, că a fost

o chestiune doar de cîteva secunde), mă gîndisem să organizez viața noastră într-o manieră cît se poate de independentă, și pentru început voisem să ai iahtul cu care ai fi putut să călătorești în timp ce eu, prea suferind, te-aș fi așteptat în port; întrucît apreciezi gustul lui Elstir, îi scrisesem cerindu-i să mă sfătuiască. Iar pentru uscat, aș fi vrut să ai un automobil propriu, numai pentru dumneata, în care să te plimbi, să călătorești după cum ți-ar fi fost voia. Iahtul era aproape gata, se cheamă «Lebăda», după dorința exprimată de dumneata la Balbec. Și, amintindu-mi că preferai tuturor celorlalte mașini *Rolls-ul*, comandasem una. Or, acum că nu ne vom mai vedea niciodată, întrucît nu sper să te fac să accepți vasul și nici mașina, devenite inutile, ele nu ar putea să-mi servească la nimic. Mă gîndisem deci — întrucît le comandasem printr-un intermediar, dar dînd numele dumatile — că ai putea, poate, decomandîndu-le dumneata, să mă scapi de acest iaht și de această mașină inutilă. Dar pentru asta și pentru încă multe alte lucruri ar fi trebuit să stăm de vorbă. Or părerea mea este că, atîta timp cît aș fi în stare să mă îndrăgostesc iar, lucru ce nu va mai dura, ar fi-o nebunie ca, pentru un vas cu pinze și un *Rolls Royce*, să ne vedem și să punem în joc fericirea vieții dumatile, de vreme ce găsești că ea constă în a trăi departe de mine. Nu, prefer să păstrez *Rolls-ul* și chiar iahtul. Și cum nu mă voi servi de ele și cum s-ar putea să rămînă mereu, unul în port, ancorat, dezarmat, iar celălalt în garaj, voi pune să se graveze pe... iahtului (Doamne, nu îndrăznesc să denumesc greșit o parte a iahtului și să comit o erezie care te-ar șoca) aceste versuri din Mallarmé, care-ți plăceau... Ți-amintești? este poezia ce începe așa: «*Pura, vioaia și frumoasa zi de azi*». Din păcate, ziua de azi nu mai e nici pură, nici frumoasă. Dar cei care știu ca și mine că vor face din ea foarte repede un «mîine» suportabil sînt de nesuferit. În ce

privește *Rolls*-ul, el ar merita mai degrabă alte versuri,
de același poet, pe care ai spus că nu le poți înțelege :

*«Cu tunete și fulgere la butucii roților
Spune-mi de nu sînt voios
În aerul străpuns de foc văzînd*

*Cum ard regate răzlețite
Și moartea roata o împurpurează
Cu numai amurgirea carelor mele».*

Adio, pentru totdeauna, micuța mea Albertine, și încă o dată mulțumesc pentru frumoasa plimbare pe care am făcut-o împreună în ajunul despărțirii noastre. Îi păstrez o foarte plăcută amintire.

P.S. Nu răspund la ceea ce-mi scrii referitor la preținse propuneri pe care Saint-Loup (și nu cred în nici un caz că s-ar afla în Touraine) le-ar fi făcut mătușii dumitale. Asta e o poveste cu Sherlock Holmes. Oare ce-ți închipui despre mine ?“

Bineînțeles că așa cum spuseseam altădată Albertinei : „Nu te iubesc“ pentru ca ea să mă iubească, „Uit oamenii pe care nu-i văd“, ca să ne vedem foarte des, „Am hotărît să te părăsesc“, pentru a înlătura orice gînd de depărțire, — acum îi spuneam : „Adio, pentru totdeauna“ pentru că voiam neapărat ca ea să se întoarcă într-o săptămînă ; și pentru că vroiam să o revăd, îi scrisesem : „Găsesc că ar fi primejdios să ne vedem“ ; pentru că traiul departe de ea mi se părea mai rău decît moartea, i-am scris : „Ai avut dreptate, am fi fost nefericiți împreună“. Din păcate, scriind această scrisoare prefăcută pentru a-i lăsa impresia că nu țin la ea (singura trăsătură de mîndrie ce-mi rămăsese din dragostea pentru Gilberte în dragostea mea pentru Albertine) și, de asemenea, pentru desfătarea de a spune anumite lucruri ce nu mă puteau mișca decît pe mine și nu pe ea, ar fi trebuit să

prevăd mai întâi că era posibil să aibă ca efect un răspuns negativ, confirmând adică cele spuse de mine; că era chiar probabil să fie așa, căci chiar dacă Albertine ar fi fost mai puțin inteligentă decât era, nu s-ar fi îndoit nici o clipă că ceea ce spuneam eu era o viclenie. Trecînd peste intențiile enunțate de mine în această scrisoare, numai faptul că o scrisesem, chiar dacă nu ar fi urmat demersului lui Saint-Loup, era îndestulător ca să-i dovedească cum că doresc să vină înapoi, și să o îndemne să mă lase să mă încurc din ce în ce mai mult în laț. Apoi, după ce aș fi prevăzut posibilitatea unui răspuns negativ, ar fi trebuit să prevăd, de asemenea, că un astfel de răspuns mi-ar reaprinde dintr-o dată, în vâpăi, dragostea pentru Albertine. Și ar fi trebuit, tot înainte de a trimite scrisoarea, să mă întreb dacă, în cazul în care Albertine mi-ar răspunde pe același ton și nu ar vrea să se întoarcă, aș fi destul de stăpîn pe durerea mea ca să-mi impun să tac, să nu-i telegrafiez: „Vino înapoi“ sau să-i mai trimit încă un emisar, ceea ce, după ce-i scrisesem că nu ne vom mai vedea, ar însemna să-i arăt cit se poate de limpede că nu mă pot lipsi de ea, iar rezultatul ar fi că ea ar refuza și mai categoric și că eu, nemaifiind în stare să suport zbuciumul, m-aș duce la ea și poate — cine știe? — nici nu m-ar primi. Și aceasta ar fi, fără îndoială, după trei gafe enorme, cea mai îngrozitoare, nemărirămîinîndu-mi apoi decât să mă omor în fața casei sale. Dar felul dezastruos în care este construit universul psihopatologic face ca actul stîngaci, actul care ar trebui cu orice preț evitat, să fie tocmai actul potolitor, actul care, înainte de a-i cunoaște rezultatul, ne dezvăluie noi perspective de speranțe, depovărîndu-ne pe moment de durerea de nesuportat căreia refuzul i-a dat naștere. Astfel încît, atunci cînd suferința e prea mare, ne repezim să facem gafe care consistă în a scrie, în a pune pe cineva să roage, în a face vizite, în a da dovadă că nu ne putem lipsi de cea pe care o iubim.

Dar n-am prevăzut nimic din toate acestea. Rezultatul scrisorii mi se părea, dimpotrivă, a fi cea mai grabnică întoarcere a Albertinei. Astfel încît, gîndindu-mă la acest rezultat, scrisesem cu mare desfătare scrisoarea. Dar în același timp, scriind-o, plîsesem fără încetare ; intîi, cam în același fel ca în ziua cînd mă prefăcusem că ne vom despărți, pentru că aceste cuvinte, reprezentînd ideea pe care o exprimau, cu toate că urmăreau un scop contrar (roștite în mod mincinos pentru ca să ascund, din mindrie, că iubesc), își purtau tristețea, dar și pentru că simteam că această idee își avea partea ei de adevăr.

Rezultatul pozitiv al acestei scrisori pîrindu-mi sigur, regretam că am trimis-o. Căci, închipuindu-mi întoarcerea, în fond atît de ușoară, a Albertinei, dintr-odată toate rațiunile care făceau din căsătoria noastră un lucru dăunător pentru mine reveniră cu toată puterea. Nădăjduiam că va refuza să vină. Eram pe cale să socotesc că libertatea, întregul meu viitor depindeau de refuzul ei ; că făcusem o nebunie scriindu-i ; că ar fi trebuit să iau înapoi scrisoarea care, vai, plecase, cînd Françoise, venind să-mi dea ziarul, mi-o aduse : nu știa cu cîte timbre trebuia s-o francheze. Mi-am schimbat imediat părerea ; doream ca Albertine să nu revină, însă vroiam ca această hotărîre să-i aparțină ei ca să pună capăt neliiniștii mele, și intenționeam să dau scrisoarea înapoi Françoisei. Am deschis ziarul. Anunța moartea Bermei. Atunci mi-am amintit de două feluri diferite în care o văzusem în *Fedra*, iar acum de al treilea, gîndindu-mă la scena declarației. Mi se părea că ceea ce-mi recitasem de atîtea ori și ce ascultasem la teatru era enunțul legilor pe care trebuia să le experimentez în viață. Sălășluiesc în inima noastră lucruri la care nu ne dăm seama cit de mult ținem. Sau, dacă trăim fără ele, aceasta se întîmplă pentru că amînăm de pe o zi pe alta să intrăm în posesia lor de teamă să nu eșuăm sau să nu suferim. Tîcmai ce mi se întîmplase cu Gilberte cînd crezusem că renunț la ea. Că înainte de

a fi cu totul desprinși de aceste lucruri, moment mult ulterior celui în care credeam că ne-am dezlegat, de pildă dacă fata se logodește, sîntem înnebuniți, nu mai putem suporta viața care pînă atunci ne părea atît de melancolic calmă. Sau, dacă lucrul se află în posesia noastră, credem că ne împovărează, că am dori să scăpăm de el ; ceea ce mi s-a întîmplat în legătură cu Albertine. Dar dacă ființa indiferentă nouă, plecînd, ne lipsește de prezența ei, nu mai putem trăi. Or, „argumentul“ Fedrei nu reunea oare aceste două cazuri ? Hippolyte va pleca. Fedra, care pînă atunci a avut grijă să se expună inimi-ciției lui, din scrupul, după cum spune ea (sau, mai bine zis, după cum o face să spună poetul), mai curînd pentru că nu știe unde ar ajunge, și fiindcă nu se simte iubită, Fedra nu mai poate rezista. Vine să-i mărturisească dragostea, și aceasta este scena pe care mi-o recitasem atît de des :

„Se spune că o plecare grabnică te va îndepărta de noi“.

Evident, argumentul plecării lui Hippolyte este neglijabil, s-ar spune, pe lîngă moartea lui Tezeu. Și de asemenea cînd, cîteva versuri mai departe, Fedra se preface o clipă că a fost rău înțeleasă :

„...Să fi pierdut oare orice grijă de onoarea mea,“

se poate crede că aceasta este din pricină că Hippolyte i-a respins declarația :

„Doamnă, oare uitați

Că Tezeu este tatăl meu și soful vostru ?“

Dar dacă el n-ar fi fost cuprins de indignare, în fața fericirii împlinite, Fedra ar fi putut avea același sentiment că el nu prețuia cine știe ce. De îndată ce vede însă că nu a ajuns nicăieri și că Hippolyte crede că a înțeles greșit și-și cere scuze, atunci, ca și mine, dînd din nou

Françoisei scrisoarea, vrea ca refuzul să vină din partea lui, vrea să-și încerce pînă la capăt norocul :

„O, crud ce ești, m-ai înțeles prea bine“.

Și nu există asprimi, pînă și cele ale lui Swann față de Odette, despre care mi se povestise, sau ale mele în privința Albertinei, asprimi ce au substituit dragostei anterioare o altă nouă, zămislită din milă, înduioșare, din nevoia de efuziune și care nu era decît o varietate a celei dintii, — să nu se fi aflat, de asemenea, în scena următoare :

*„Cu cît mă urai mai mult, cu atît mai drag mi-erai.
Nenorocirile tale îți împrumutau și mai mult farmec.“*

Dovadă că „grija pentru onoarea sa“ nu este lucrul la care ține cel mai mult Fedra stă faptul că ea l-ar ierta pe Hippolyte și s-ar lipsi de sfaturile Oenonei, dacă nu ar fi aflat tocmai atunci că Hippolyte o iubește pe Aricie. În așa măsură gelozia, care echivalează în dragoste cu pierderea fericirii, este mai puternică decît pierderea onoarei. Atunci Fedra o lasă pe Oenone (care nu e decît numele a ceea ce este mai rău în ea însăși) să-l calomnieze pe Hippolyte, fără a lua asupra-și „grija de a-l apăra“ și-l trimite astfel pe cel ce nu o dorește către o soartă ale cărei calamități n-o consolează cituși de puțin, de vreme ce moare din proprie voință îndată după Hippolyte. Cel puțin așa mi se părea scena, făcînd abstracție de toate scrupulele „janseniste“, cum ar fi spus Bergotte, cu care Racine a dotat-o pe Fedra pentru a o face să pară mai puțin vinovată, un soi de profecție a episoadelor de dragoste din propria mea existență. Dealtfel, aceste reflecții nu schimbaseră cu nimic hotărîrea mea, și-i înmînai Françoisei scrisoarea ca s-o pună, în sfîrșit, la cutie, făcînd astfel pe lîngă Albertine tentativa ce mi se părea indispensabilă de cînd aflasem că nu fusese făcută. Și, fără îndoială, nu avem dreptate cînd credem că împlinirea

dorinței noastre este puțin lucru, de vreme ce atunci cînd credem că poate să nu se realizeze, ținem din nou la ea, și găsim că nu merită osteneala noastră decît atunci cînd sintem absolut siguri că nu ne va scăpa. Și cu toate acestea avem și dreptate. Căci dacă împlinirea, dacă fericirea par neînsemnate numai cînd ai certitudinea lor, ele sînt totuși ceva lipsit de stabilitate, ceea ce poate da naștere numai la suferințe. Iar suferințele vor fi cu atît mai puternice, cu cît dorința va fi fost mai pe deplin realizată ; cu atît mai greu de suportat, cu cît fericirea va fi fost, împotriva legilor firii, prelungită un anumit timp, cu cît va fi primit consacrarea obișnuinței. Pe de altă parte, cele două tendințe, în speță cea care mă făcea să țin ca scrisoarea mea să plece, iar cînd credeam că a plecat să-mi pară rău de lucrul acesta, au, atît una cît și cealaltă, temeiul lor. În ce o privește pe cea dintîi, este prea ușor de înțeles că noi alergăm după fericire — sau după nenorocire — și că, în același timp, dorim să ne rezervăm, prin actul recent ce va începe să-și desfășoare consecințele, o pavăză de așteptare care să nu ne lase în stare de totală deznădejde, într-un cuvînt, că încercăm să dăm alte forme, pe care ni le imaginăm mai puțin crude, răului de care suferim. Dar nici tendința cealaltă nu este mai puțin importantă, căci, izvorită din convingerea că ceea ce vom întreprinde va avea succes, ea este doar începutul, începutul anticipat al dezamăgirii pe care o vom simți curînd de pe urma satisfacerii dorinței, regretul de a ne fi fixat, în detrimentul altor posibilități, astfel excluse, la această formă de fericire.

Am dat Françoisei scrisoarea spunîndu-i să se ducă repede să o pună la cutie. Îndată ce scrisoarea mea plecă, îmi închipui din nou întoarcerea Albertinei ca iminentă. Aceasta nu înceta să-mi sugereze imagini grațioase, ce anihilau oarecum prin gingășia lor primejdiile, pe care le prevedeam, ale acestei întoarceri. Desfătarea de mult pierdută de a o avea lîngă mine mă îmbăta.

Vremea trece și, treptat, toate minciunile spuse devin adevăruri ; am experimentat lucrul acesta cu prisosință cu Gilberte ; nepăsarea pe care o simulasem pe cînd nu încetam să plîng se prefăcuse pînă la urmă în realitate ; încetul cu încetul, viața, după cum îi spuneam Gilbertei într-o formulă mincinoasă și care devenise retrospectiv adevărată, viața ne despărțise. Mi-o aminteam și-mi spuneam : „Dacă Albertine lasă să treacă cîteva luni, minciunile mele vor deveni adevăruri. Și acum, cînd ce era mai greu a trecut, n-ar fi oare de dorit ca ea să lase să treacă această lună ? Dacă se întoarce, voi renunța la viața adevărată, pe care, desigur, nu sînt încă în stare s-o gust, dar care, treptat va putea începe să prezinte pentru mine farmec, în timp ce amintirea Albertinei se va estompa.“¹

De cînd plecase Albertine, deseori, cînd credeam că nu se putea observa că plînsesem, o sunam pe Françoise și-i spuneam : „Va trebui să vezi dacă domnișoara Albertine nu a uitat ceva. Ai grijă să-i aranjezi camera ca să fie în ordine cînd se va întoarce.“ Sau pur și simplu : „Zilele trecute domnișoara Albertine îmi spunea tocmai, da, chiar în ajunul plecării sale...“ Vroiam să mai micșorez plăcerea de nesuferit pe care i-o provoca Françoisei plecarea Albertinei, insinuînd că va fi de scurtă durată ; vroiam, de asemenea, să-i arăt Françoisei că nu mă temeam să vorbesc de această plecare, s-o înfățișez, — așa cum fac unii generali ce denumesc retragerile for-

¹ Nu susțin că uitarea nu începea să lucreze. Dar unul din efectele uitării era tocmai că multe din aspectele neplăcute ale Albertinei, orele plicticoase pe care le petrecusem cu ea, nu-mi mai veneau în memorie, și deci încetaseră să fie motive de a dori ca ea să nu mai fie aici, așa cum se întîmpla mai înainte, ba încă îmi dădea o imagine sumară a ei, înfrumusețată de tot ce încercasem iubind alte femei. Sub acest aspect particular, uitarea, care acționa totuși pentru a mă deprinde cu despărțirea, mă făcea să-i doresc mai mult întoarcerea, înfățișîndu-mi-o pe Albertine mai blindă, mai frumoasă.

țate „repliere strategică conform unui plan dinainte stabilit” — drept ceva consimțit, un episod a cărui adevărată însemnătate o ascund pentru moment, și nicidecum sfârșitul prieteniei mele cu Albertine. Pronunțându-i mereu numele, vroiam, în sfârșit, să fac să intre puțin aer, ceva dintr-însa, în această cameră unde plecarea ei lăsase un vid în care nu mai puteam respira. De fapt încerci să diminuezi intensitatea suferinței introducînd-o în limba-jul vorbit, între comanda pentru un costum de haine și dispozițiile în privința cinei.

Dereticînd în camera Albertinei, Françoise, curioasă, deschise sertarul unei măsuțe din lemn de trandafir în care prietena mea își punea unele obiecte personale pe care le scotea cînd se culca. „O, domnule, domnișoara Albertine a uitat să-și ia inelele, au rămas în sertar.” Prima mea reacție a fost să spun : „Trebuie să i le trimitem”. Dar asta dădea impresia de a nu fi sigur de întoarcerea ei. „Bine, am răspuns după o clipă de tăcere, nu face nimic, o dată ce nu va lipsi multă vreme. Dă-le încoace, am să văd.” Françoise mi le-a înmînat cu oarecare neîncredere. O detesta pe Albertine, însă, judecîndu-mă după sine, își închipuia că nu mi se putea da o scrisoare de la prietena mea, fără temerea că o voi deschide. Am luat inelele. „Domnul să aibă grijă să nu le piardă, a spus Françoise, că frumoase mai sînt ! Nu știu cine i le-o fi dat, domnul sau un altul, dar știu că e cineva bogat și care are gust !” „Nu i le-am dat eu, am răspuns, și dealtfel nu le-a primit pe amîndouă de la aceeași persoană ; unul i-a fost dăruit de mătușa ei, iar pe celălalt și l-a cumpărat ea singură”. „Nu de la aceeași persoană ? ! exclamă Françoise. Domnul vrea să glumească, afară de rubinul adăugat pe unul din ele, sînt la fel, amîndouă au același vultur, aceleași inițiale în interior...” Nu știu dacă Françoise își dădea seama de răul pe care mi-l făcea dar pe buzele ei începu să fluture un zîmbet, care nu i se mai risipea. „Cum același vultur ? Spui

prostii. Pe cel fără rubin este într-adevăr un vultur, dar pe celălalt e cizelat un fel de cap de om.“ „Un cap de om ? Unde a văzut domnul asta ? Numai cu lornionul și tot mi-am dat seama numaidecît că este una din aripile vulturului ; să-și ia domnul lupa, și va vedea a doua aripă pe partea cealaltă, cu capul și ciocul la mijloc. Se vede fiecă pană. Ah, e frumos lucrat.“ Nerăbdător să afli dacă Albertine mă mințise, am uitat că ar fi trebuit să păstrez oarecare demnitate în prezența Françoisei și să-i refuz plăcerea răutăcioasă pe care o avea, dacă nu să mă tortureze, cel puțin să-i facă rău prietenei mele. Gîfiam în timp ce Françoise se ducea să-mi aducă lupa, apoi o luai, cerui Françoisei să-mi arate vulturul pe inelul cu rubin ; nu-i fu deloc greu să mă facă să recunosc aripile, stilizate în același fel ca și pe celălalt inel, relieful fiecărei pene, capul. Mă făcu, de asemenea, să observ inscripțiile identice, cărora, e drept, li se adăugaseră altele, pe inelul cu rubin. Iar în interiorul ambelor, inițiala Albertinei. „Dar mă miră că domnul a avut nevoie de toate astea ca să vadă că 'e același inel, spuse Françoise. Chiar și fără să le vezi de aproape, se simte aceeași lucrătură, aceeași manieră de a cuta aurul, același calapod. Numai zărintu-le, aș fi jurat că provin din același loc. Asta se recunoaște ca mîncarea gătită de o bună bucătăreasă.“ Și într-adevăr, curiozității sale de slujnică ațîțată de ură și deprinsă să observe toate amănuntele cu o înspăimîntătoare precizie, i se adăugase, pentru a-i ușura această expertiză, gustul pe care-l avea, același gust, în fond, pe care-l arăta la gătit și pe care-l sporea, poate, după cum observasem plecînd la Balbec, în felul său de a se îmbrăca, cochetăria de femeie ce fusese frumoasă, și care a privit bijuteriile și toaletele altora. Dacă aș fi încurcat cutiile cu medicamente și într-o zi, simțînd că băusem prea multe cești de ceai, aș fi înghițit, în locul cîtorva cașete de veronal, tot atitea

cașete de cafeină, inima n-ar fi putut să-mi bată mai tare. Am rugat-o pe Françoise să iasă din cameră. Aș fi vrut să o văd pe Albertine imediat. Oroarei pe care mi-o inspira minciuna ei, geloziei față de insul necunoscut, li se adăuga chinul că admisesese să i se facă daruri. E drept că eu îi făcusem mai multe, însă o femeie pe care o întreținem nu ni se pare o femeie întreținută atîta timp cît știm că nu este întreținută de alții. Și totuși, de vreme ce nu încetasem să cheltuiesc atîția bani pentru ea, o acceptasem în ciuda acestei josnicii morale ; îi menționusem această josnicie, o sporisem poate, poate chiar o creasem. Apoi, așa cum avem darul să născocim povești pentru a ne alina mihnirea, așa cum reușim, cînd murim de foame, să ne convingem că un necunoscut ne va lăsa o avere de o sută de milioane, mi-o închipuii pe Albertine în brațele mele, explicîndu-mi în două vorbe că de fapt cumpărase al doilea inel, tocmai din cauza asemănării fabricației și că pusese ea însăși să i se scrie inițialele. Dar era o explicație încă șubredă, nu avusese timp să-și înfigă în cugetul meu rădăcinile-i binefăcătoare și durerea nu-mi putea fi atît de repede alinată. Și mă gîndeam că atîția bărbați care spun altora că amanta lor este foarte drăguță suferă chinuri asemănătoare. În felul acesta ei îi mint pe alții și se mint pe ei înșiși. Dealtfel, nu mint în întregime ; ei gustă cu această femeie ore cu adevărat plăcute ; dar toată gentilețea pe care le-o arată de față cu prietenii, dîndu-le posibilitatea să se fălească în fața lor, și toate drăgălășeniile pe care le risipesc cînd sînt singure cu amantul lor, și care-l fac să le binecuvînteze, sînt răscumpărate de cine știe cîte ore tainice, cînd amantul a suferit, s-a zbătut în nesiguranță, a făcut pretutindeni cercetări inutile ca să afle adevărul ! De asemenea suferințe este legată dulceața dragostei, farmecul vorbelor celor mai lipsite de semnificație ale unei femei, știind că sînt fără importanță, dar parfumîndu-le cu aroma ei. În momentul acela nu mai puteam să mă

delectez respirînd cu amintirea mireasma Albertinei. Consternat, ținînd ambele inele în mîină, priveam vulturul neîndurător al cărui cioc îmi sfîșia inima, ale cărui aripi cu penele reliefate îmi răpiseră încrederea în prietena mea, și de sub ale cărui gheare cugetul meu îndurerat nu putea să scape nici o clipă nestăvilitelor întrebări în legătură cu acel necunoscut, al cărui nume era fără îndoială simbolizat de vultur, fără să mă lase totuși să-l citesc, pe care, cu siguranță, ea îl iubise altădată și-l revăzuse de curînd, fiindcă tocmai în ziua atît de plăcută, atît de familială a plîmbării noastre la Bois văzusem pentru prima oară cel de al doilea inel, cel pe care vulturul pare să-și cufunde ciocul în singele roșu deschis al rubinului.

În rest, dacă nu încetam de dimineață pînă seara să sufăr din pricina plecării Albertinei, nu înseamnă că mă gîndeam numai la ea. Pe de o parte, farmecul ei cuprinsese de multă vreme, treptat, obiecte care sfîrșeau prin a se îndepărta tot mai mult de ea, dar nu erau mai puțin electrizate de aceeași emoție pe care mi-o prilejuia, dacă ceva mă făcea să mă gîndesc la Incarville, sau la Verdurin-i, sau la un nou rol al Leei ; atunci un val de suferință se revărsa asupra mea. Pe de altă parte, ceea ce eu însumi numeam a mă gîndi la Albertine, era să mă gîndesc la mijloacele de a o aduce, de a o regăsi, de a ști ce face. Astfel încît, dacă în decursul orelor de neîncetat martiriu, un grafic ar fi putut reprezenta imaginile ce-mi însoțeau suferința, s-ar fi văzut cele din gara d'Orsay, cea a bancnotelor oferite doamnei Bon Temps, cea a lui Saint-Loup aplecat asupra pupitrului înclinat al unui birou de telegraf, unde completa un formular de telegramă pentru mine, și niciodată imaginea Albertinei. Așa cum, în tot cursul vieții, egoismul nostru vede mereu în fața lui țelurile prețioase eului nostru, dar nu privește niciodată acest *Eu* în sine, care nu încetează să le cerceteze, tot astfel și dorința care ne conduce ac-

tele coboară spre ele, dar nu se ridică pînă la sine, fie că, fiind prea utilitară, se grăbește să acționeze, disprețuind cunoașterea, fie că cercetează viitorul pentru a îndulci decepțiile prezentului, fie că lenevia cugetului o împinge să lunece pe panta comodă a imaginației mai degrabă decît să urce panta abruptă a introspecției. * În realitate, în acele ceasuri critice cînd ne-am pune în joacă întreaga viață, pe măsură ce ființa de care aceasta depinde dezvăluie mai bine imensitatea locului pe care-l ocupă în ochii noștri, fără să lase nimic netulburat în lume, imaginea ei se șterge în mod proporțional pînă a nu mai fi perce-

* Era să cumpăr, împreună cu automobilele, cel mai frumos iaht ce exista pe atunci. Era de vînzare, însă atît de scump, că nu se găsea cumpărător. Dealtfel, o dată cumpărat, presupunînd chiar că nu am face croaziere mai lungi de patru luni, întreținerea lui ar costa mai bine de două sute mii de franci pe an. Aveam să trăim pe picior de mai bine de jumătate de milion de franci anual. Voi putea oare să mă mențin la suprafață mai mult de șapte-opt ani? Dar ce importanță are? Cînd nu voi mai avea alt venit decît cincizeci de mii de franci, voi putea să-i las Albertinei și să mă omor. Am luat această decizie. Ea m-a făcut să mă gîndesc la *mine*. Or, întrucît eul trăiește gîndind neîncetat o mulțime de lucruri, cum nu este altceva decît numai gîndul acestor lucruri, atunci cînd, din întîmplare, în loc să aibă aceste lucruri în fața lui se gîndește deodată la sine, găsește doar un aparat gol, ceva ce nu cunoaște, căruia, pentru a-i da o realitate oarecare, îi adaugă amintirea unui chip văzut în oglindă. Surisul acesta comic, mustața inegală, iată ce va dispărea de pe fața pămîntului. Cînd mă voi sinucide, peste cinci ani, nu voi mai putea să cuget asupra tuturor lucrurilor ce mi se perindă neîncetat în minte. Nu voi mai exista pe lume, și nu mă voi mai întoarce niciodată, gîndirea mi se va opri pentru totdeauna. Și eul meu îmi păru încă și mai lipsit de valoare, văzîndu-l deja ca pe ceva ce nu mai există. Cum să fie greu să-i sacrifici celei către care gîndul nostru se îndreaptă continuu (cea pe care o iubim), să-i sacrifici această altă ființă, la care nu ne gîndim niciodată: pe noi înșine? De aceea, ideea morții mele îmi păru, ca și noțiunea eului meu, ciudată; nu-mi fu deloc neplăcută. Deodată, o găsii îngrozitor de tristă. Anume, mă gîndisem că dacă nu pot dispune de mai mulți bani este din pricină că părinții mei sînt în viață, și, brusc, mi-am amintit de mama. Și nu am putut suporta ideea suferinței sale în caz că aș muri.

tibilă. În orice lucru găsim impresia prezenței sale, datorită emoției pe care o resimțim; pe ea însăși, pe ea, cauza, nu o aflăm nicăieri. Am fost, în zilele acelea, atât de incapabil să-mi amintesc chipul Albertinei, încît aproape aș fi putut crede că nu o iubesc, așa cum mama, în momentele de disperare cînd nu era în stare să-și amintească chipul bunicii mele (afară de o singură dată, în împrejurarea neașteptată a unui vis pe care a pus atîta preț încît, cu toate că dormea, și-a dat toată osteneala, luptînd din răputeri să-l prelungească), ar fi putut să se învinuiască, și o și făcea într-adevăr, că nu-și regretă mama a cărei moarte îi scurta zilele, însă ale cărei trăsături i se ștergeau din memorie.

De ce să fi crezut că Albertinei nu-i plac femeile? Pentru că-mi spusese, mai cu seamă în ultimul timp, că nu-i plac; dar oare viața noastră nu se sprijinea pe o continuă minciună? Niciodată nu-mi spusese: „De ce nu pot ieși nestînjinită? De ce întreb pe alții ce fac eu?” Era într-adevăr o viață prea ciudată ca să nu mă întreb, dacă nu înțelesese ea însăși de ce. Iar tăcerii mele în privința cauzelor claustrării ei nu era oare de înțeles să-i corespundă, din parte-i, aceeași continuă tăcere, în legătură cu veșnicele sale dorințe, nenumăratele amintiri, dorințe și speranțe? Françoise avea aerul că știa că mint cînd făceam aluzii la apropiata întoarcere a Albertinei. Iar convingerea ei părea să se bazeze pe ceva mai mult decît acel adevăr care o călăuzea de obicei pe servitoarea noastră, anume, că stăpînilor nu le place să fie umiliți în fața slugilor și nu le dezvăluie din realitate decît ceea ce nu se depărtează prea mult de o plăsmuire măgulitoare, potrivită pentru întreținerea respectului. De data aceasta, convingerea Françoisei părea întemeiată pe altceva, ca și cum ea însăși ar fi trezit și întreținut suspiciunea în mintea Albertinei, i-ar fi excitat mînia, pe scurt, ar fi adus-o într-un punct de unde Françoise ar fi prezis, ca pe ceva de neînlăturat, plecarea prietenei mele. Dacă

era adevărat, versiunea mea, a unei plecări vremelnice, știută și aprobată de mine, nu putuse să întâmpine decît neîncrederea Françoisei. Dar ideea pe care și-o făcea despre firea interesată a Albertinei, exagerarea cu care, în ura ei, dădea amploare „profitului“ pe care bănuia că-l trăsesese Albertine de pe urma mea, puteau, în oarecare măsură, să-i zdruncine certitudinea. De aceea, cînd făceam în fața ei aluzii, ca la ceva cu totul firesc, la întoarcerea apropiată a Albertinei, Françoise se uita la fața mea (în același fel ca atunci cînd, ca să o necăjească, șeful serviciilor schimba, citind, sensul cuvintelor unei știri politice pe care ea ezita să o creadă, ca, de exemplu, închiderea bisericilor și deportarea preoților. Atunci Françoise, chiar din capătul celălalt al bucătăriei, deci fără să poată citi, se uita în mod instinctiv și cu aviditate la ziar), ca și cum ar fi putut vedea dacă stă într-adevăr scris, dacă nu născocesc.

Dar cînd a băgat de seamă că, după ce scrisesem o scrisoare lungă, căutam adresa exactă a doamnei Bon-temps, teama, pînă atunci atît de vagă, că Albertine ar putea veni înapoi, spori. Teamă ei se dublă de o adevărată consternare cînd, în dimineața următoare, Françoise avea să-mi aducă în corespondența sosită și o scrisoare pe al cărei plic recunosc scrisul Albertinei. Se întreba dacă plecarea ei nu fusese o simplă comedie, presupunere ce o îndurera de două ori, o dată pentru că asigura definitiv viitorul Albertinei în casa mea, și apoi pentru mine, în calitate de stăpîn al Françoisei, deci și pentru ea însăși, din cauza umilinței de a fi fost păcălit de Albertine. Oricît de nerăbdător eram să citesc scrisoarea, n-am putut să mă abțin să nu privesc o clipă în ochii Françoisei, din care se ștersese orice speranță, deducînd din această prevestire iminența întoarcerii Albertinei, așa cum un amator al sporturilor de iarnă, văzînd cum se duc rîn-

dunelele, trage bucuros concluzia că vin zilele reci. În sfîrșit, Françoise plecă și, cînd mă asigurai că ea închisese ușa, deschisei, fără zgomot, pentru a nu părea neliniștit, scrisoarea ce urmează :

„Prietene, mulțumesc pentru toate cuvintele frumoase pe care mi le spui : îți stau la dispoziție pentru a de-comanda *Rolls-ul*, dacă crezi că pot face ceva ; eu cred că da. N-ai decît să-mi scrii numele intermediarului dumi-tale. Te-ai lăsa înșelat de acești oameni care caută doar să vîndă ; și ce ai face cu o mașină, dumneata care nu ieși niciodată ? Sînt foarte mișcată de faptul că ai păs-trat o amintire frumoasă despre ultima noastră plim-bare. Crede-mă că, la rîndul meu, nu voi uita această plimbare de două ori crepusculară (pentru că se înnopta și pentru că aveam să ne despărțim) și că ea nu se va șterge din mintea mea decît o dată cu noaptea totală.“

Îmi dădeam bine seama că ultima frază nu era decît o frază și că Albertine n-ar fi putut păstra pînă la moarte o atît de dulce amintire a acestei plimbări care nu-i făcuse, desigur, nici o plăcere; deoarece era nerăbdătoare să mă părăsească. Dar mă minunam, de asemenea, cît de dotată era ciclista, jucătoarea de golf de la Balbec, care nu citise nimic înainte de a mă cunoaște în afară de *Esther*, și cîtă dreptate avusesem găsind că se îmbogățise la mine cu noi calități care o completau și o făceau deosebită de cea de dinainte. Și astfel, fraza pe care i-o spuseseam la Balbec : „Cred că prietenia mea îți va fi folositoare, că sînt tocmai omul care ar putea să-ți ofere ceea ce-ți lipsește“ — i-o scrisesem ca dedicație pe o fotografie : „cu certitudinea de a fi providențial“, — această frază pe care o spuseseam fără să o cred, doar cu unicul scop de a o face să găsească avantaje în a mă frecventa, trecînd peste plictiseala pe care putea să o simtă alături de mine, această frază se dovedea, de asemenea, a fi fost adevărată : în fond, ca și atunci cînd

ii spuseseam că nu vreau să o văd de teamă să nu mă îndrăgostesc de ea. O spuseseam pentru că ştiam, dimpotrivă, că, văzînd-o tot timpul, mi-ar slăbi dragostea şi că despărţirea ar înflăcăra-o ; însă, în realitate, legătura constantă dăduse naştere unei nevoi infinit mai puternice decît cea a începuturilor dragostei de la Balbec, astfel încît fraza aceea se adeverise.

Dar, în rezumat, scrisoarea Albertinei nu făcea lucrurile să progreseze întru nimic. Nu-mi spunea decît că-i va scrie intermediarului. Trebuia să ies din această situaţie, să forţez lucrurile, şi iată ce-mi trecu prin cap. Am pus să i se transmită Andreei numaidecît o scrisoare în care îi spuneam că Albertine este la mătuşa ei, că mă simt foarte singur, că mi-ar face o imensă plăcere dacă ar veni să locuiască la mine timp de cîteva zile şi că, nevrînd să umblu cu ascunzişuri, o rog să o înştiinţeze despre aceasta pe Albertine. Şi în acelaşi timp i-am scris Albertinei ca şi cum nu aş fi primit încă scrisoarea ei :

„Prietenă, iartă-mi ceea ce vei înţelege atît de bine ; urăsc atît de mult ascunzişurile, încît am vrut să fii avertizată de ea şi de mine. Am prins, avîndu-te cu atîta drag lingă mine, prostul obicei de a nu fi singur. De vreme ce noi am hotărit că nu te vei mai întoarce, m-am gîndit că persoana care te-ar înlocui cel mai bine, pentru că este cea care m-ar schimba cît mai puţin, amintindu-mi-te cel mai mult, este Andrée, şi am rugat-o să vină. Pentru ca toate acestea să nu pară prea precipitate, am invitat-o doar pentru cîteva zile, dar, între noi fie vorba, cred că de data aceasta va fi pentru totdeauna. Nu eşti de părere că am dreptate ? Ştii că micul vostru grup de fete de la Balbec a fost întotdeauna celula socială care a exercitat asupra mea cea mai mare atracţie şi în care am fost foarte fericit să fiu într-o bună zi admis. Fără îndoială că această atracţie îşi face încă simţită

prezența. Intrucît fatalitatea caracterelor noastre și neșansa în viață au vrut ca mica mea Albertine să nu-mi poată fi soție, cred că voi avea totuși o soție — mai puțin încântătoare decît ea, dar căreia o potrivire mai mare a firii îi va da poate posibilitatea să fie mai fericită cu mine — Andrée.“

Dar după ce am expediat scrisoarea m-a cuprins deodată bănuiala că atunci cînd Albertine scrisese : „Aș fi fost prea fericită să vin înapoi, dacă mi-ai fi cerut-o de-a dreptul“, nu mi-o spusese decît pentru că nu i-o scriesem de-a dreptul și că, dacă aș fi făcut-o, nu ar fi venit totuși, că ar fi mulțumită s-o știe pe Andrée la mine, și că ar deveni soția mea numai pentru ca ea, Albertine, să fie liberă, fiindcă putea acum, de opt zile încoace, să se lase pradă viciilor ei, nimicind precauțiile, de fiecare oră pe care le luasem timp de mai bine de șase luni la Paris și care deveniseră inutile, deoarece în aceste opt zile ea făcuse probabil tot ceea ce, clipă de clipă, împiedicasem. Mă gîndeam că se folosește probabil rău de libertatea ei acolo, și ideea ce mi-o făceam îmi părea desigur tristă, dar rămînea nedeterminată, fără o indicație specială și, datorită numărului nedefinit de amante posibile pe care mă făcea să le presupun, fără a mă putea opri asupra vreuneia, îmi antrena mintea într-un fel de mișcare continuă, ce nu era scutită de suferință, dar de o suferință care, din lipsă de imagini concrete, era suportabilă. Încetă să mai fie așa, devenind atroce, cînd sosi Saint-Loup.

Înainte de a povesti de ce cuvintele pe care mi le spuse mă făcură atît de nenorocit, trebuie să istorisesc un incident ce se petrecuse cu puțin înainte de vizita lui și a cărui amintire mă tulburase apoi într-atît, încît atenuase dacă nu impresia penibilă a convorbirii cu Saint-Loup, cel puțin rezultatul practic al acestei convor-

biri. Iată datele incidentului. Arzînd de nerăbdare să-l văd pe Saint-Loup, îl aşteptam pe scară (lucru pe care nu l-aş fi putut face dacă mama ar fi fost acasă, căci acesta îi era cel mai nesuferit lucru din lume, după „convorbirile de la geam“), cînd am auzit următoarele cuvinte : „Cum aşa ! Nu ştii cum să faci ca să scapi de cineva care-ţi displace ? Dar nu-i greu. De pildă, n-ai decît să ascunzi lucrurile ce ştii că i se vor cere ; astfel, în momentul cînd stăpînii săi sînt grăbiţi şi-l cheamă, el nu găseşte ceea ce i se cere, îşi pierde capul ; mătuşa mea, infuriată pe el, îi va spune : «Dar ce Dumnezeu face ?» Cînd va veni, cu întîrziere, toată lumea va fi mîniată, iar el nu va aduce ceea ce trebuie. După patru sau cinci întîmplări de acest soi, poţi fi sigur că va fi concediat, mai ales dacă ai grijă să murdăreşti pe ascuns lucrurile pe care trebuia să le aducă curate ; şi mai sînt o mie de şmecherii d-astea.“ Am rămas mut de uimire, căci cuvintele machiavelice şi crude erau rostite de vocea lui Saint-Loup. Or, îl socotisem pînă atunci o fire atît de bună, atît de miloasă faţă de oamenii nefericiţi, încît mi se păru că recita un rol de Satană ; nu era cu putinţă ca el să fi vorbit în numele lui. „Dar trebuie totuşi ca fiecare om să-şi cîştige pîinea“, spusese interlocutorul său, pe care îl zării atunci şi care era unul din valeţii ducesei de Guermantes. „Şi ce-ţi pasă, din moment ce-ţi va fi mai bine ? — răspunse cu răutate Saint-Loup. Vei avea pe deasupra şi plăcerea să ai un ţap ispăşitor. Poţi foarte bine să răstorni nişte călimări pe livreaua lui cînd va trebui să servească o masă mare, în fine, să nu-i laşi o clipă de răgaz, astfel încît să prefere să plece. Dealtfel, am să-ţi dau o mîna de ajutor, spunîndu-i mătuşii mele că-ţi admir răbdarea de a servi cu un astfel de tăntălău.“ M-am arătat, Saint-Loup veni spre mine, însă încrederea în el îmi fusese zdruncinată de cînd îmi apăruse atît de diferit de cel pe care-l cunoscuşem. Şi mă întrebam dacă cineva care era în stare

să se poarte cu atita cruzime față de un nenorocit nă jucase rolul de trădător față de mine în misiunea pe lângă doamna Bontemps. Această reflecție mi-a slujit mai ales ca să nu socotesc, după plecarea lui, eșecul său drept o dovadă că nu pot reuși. Dar cît timp a fost lângă mine, mă gîndeam totuși la Saint-Loup de altădată și mai cu seamă la prietenul ce tocmai sosise de la doamna Bontemps. Întîi îmi spuse : „Consideri că ar fi trebuit să-ți telefonez mai des, dar mi se răspundea mereu că ești ocupat“. Suferința îmi deveni însă de nesuportat cînd continuă : „Ca să încep de unde te-am lăsat la ultima mea telegramă, după ce am trecut printr-un soi de hangar, am intrat în casă și, la capătul unui culuar lung, am fost introdus într-un salon“. La cuvintele de hangar, culuar, salon, și chiar înainte ca ele să fi fost rostite pînă la capăt, inima începu să-mi bată cu mai multă iuteală decît dacă ar fi străbătut-o un curent electric, căci forța care se învîrte de cele mai multe ori în jurul pămîntului într-o secundă nu este electricitatea, ci suferința. Cum le mai repetam, reînnoind șocul după plac, cuvintele hangar, culuar, salon, după plecarea lui Saint-Loup ! Într-un hangar te poți ascunde cu o prietenă. Și în acel salon, cine știe ce făcea Albertine cînd lipsea mătușa ei ? Cum adică ? Îmi închipuiam deci casa unde locuia Albertine ca neputînd avea nici hangar, nici salon ? Nu ; nu mi-o închipuisem în nici un fel, sau ca un loc vag. Suferisem prima oară, cînd locul unde se afla ea se individualizase geografic, cînd aflasem că, în loc să fie în două sau trei locuri posibile, era în Touraine ; cuvintele portăresei sale însemnaseră în inima mea, ca pe o hartă, locul unde trebuia, în fine, să sufăr. Dar o dată obișnuit cu ideea că se afla într-o casă din Touraine, nu văzusem casa ca atare ; în ochii minții nu mi se înfipsese niciodată ideea aceasta oribilă de hangar, de salon, de culuar, cum îmi păreau acum, în fața mea, pe retina lui Saint-Loup care le văzuse, încăperile

în care Albertine umbla, trecea, trăia, în special aceste încăperi și nu o infinitate de încăperi posibile care se distruseseră una pe cealaltă. O dată cu cuvintele hangar, culuar, salon îmi apăru nebunia de a o fi lăsat pe Albertine timp de opt zile în locul acela blestemat, a cărui *realitate* (iar nu simpla posibilitate) îmi fusese tocmai dezvăluită. Vai ! când Saint-Loup îmi spuse, de asemenea, că din salon auzise pe cineva cîntînd în gura mare într-o cameră de alături și că aceasta era Albertine, înțelesei cu deznădejde că Albertine, scăpată în sfîrșit de mine, era fericită ! Își recucerise libertatea. Și eu, care credeam că ea va veni să ia locul Andréei ! Durerea mea se preschimbă în minie împotriva lui Saint-Loup. „Asta-i tot ce-ți cerusem, să eviți ca ea să știe de sosirea ta.“ „Dacă tu crezi că acest lucru era ușor ! Mi se dăduseră asigurări că ea nu va fi acasă. O, știu foarte bine că nu ești mulțumit de mine, am simțit-o din telegramele tale. Dar nu ești drept, am făcut tot ce-am putut.“ Eliberată din nou, după ce părăsise colivia din care zile întregi nu o chemam în camera mea, își recăpătase în ochii mei întreaga ei valoare, devenise din nou cea pe care o urmărea toată lumea, pasărea minunată din zilele dinții.

„În fine, să ne rezumăm. În problema banilor, nu știu ce să spun. Am vorbit cu o femeie care mi s-a părut atît de delicată, că mă temeam să nu o jignesc. Or, nici măcar n-a crîcnit cînd am vorbit de bani. Ceva mai tîrziu mi-a spus chiar că este foarte mișcată văzînd că ne înțelegem atît de bine. Totuși, tot ce a spus după aceea a fost atît de fin, atît de elevat, că-mi părea cu neputință să fi fost în legătură cu banii ce-i ofeream : «Ne înțelegem atît de bine», căci, în fond, mă comportam ca un bătăran.“ „Dar poate că nu a înțeles, sau poate că nu a auzit, ar fi trebuit să-i repeți oferta, căci acesta este, cu siguranță, lucrul care ar fi avut rezultatul dorit.“ „Dar cum vrei tu să nu fi auzit ? I-am spus-o așa cum îți vorbesc ție, și nu este nici surdă, nici nebună.“ „Și nu a făcut nici o reflecție ?“

„Nici una.“ „Trebuia să-i mai spui o dată.“ „Dar cum puteam să o fac? Când am văzut, chiar de la intrare, ce aer are, mi-am spus că te înșelaseși, că mă puneai să fac o imensă gafă și-mi venea teribil de greu să-i ofer bani în felul acesta. Și, totuși, am făcut-o, ca să-ți fac pe plac, convins că mă va da afară.“ „Dar nu a făcut-o. Deci, ori nu auzise, și trebuia să repeți, sau puteai să continui pe aceeași temă.“ „Tu spui că «nu auzise», fiindcă ești aici, dar îți repet că, dacă ai fi fost martor la convorbirea noastră, ți-ai fi dat seama că era cu neputință să nu mă fi înțeles, căci nu se auzea nici un zgomot, iar eu i-am pus problema în mod brutal.“ „Dar, în fine, este într-adevăr convinsă că am vrut întotdeauna să mă căsătoresc cu nepoata ei?“ „Nu, după părerea mea, dacă vrei să știi, nu credea că ai avut cîtuși de puțin intenția să o iei în căsătorie. Mi-a povestit că i-ai spus tu însuși nepoatei sale că vrei s-o părăsești. Nu știu dacă chiar acum e prea convinsă că vrei să te căsătorești cu Albertine.“

Asta mă mai liniștea puțin, deoarece îmi arăta că nu eram chiar atît de umilit și deci puteam încă să fiu iubit și să fac cu mai multă ușurință demersul hotărîtor. Totuși eram frămîntat. „Îmi pare rău să te văd nemulțumit.“ „Ba nu, sînt mișcat și recunoscător pentru amabilitatea ta, dar mi se pare că ai fi putut...“ „Am făcut tot ce am putut. Nimeni n-ar fi putut face mai mult și nici chiar atît. Încearcă cu altcineva.“ „Tocmai că nu se mai poate. Dacă știam, nu te trimiteam pe tine, însă demersul tău eșuînd, mă împiedică să mai fac altul.“ Îi făceam reproșuri : încercase să-mi facă un serviciu și nu reușise. Plecînd de la doamna Bontemps, Saint-Loup se încrucișase cu niște fete care intrau. Făcusem deseori presupunerea că Albertine cunoștea anumite fete din regiune și acum, pentru prima oară, mă simțeam torturat de lucrul acesta. Trebuie într-adevăr să credem că natura a înzestrat spiritul nostru cu capacitatea de a se

creta un antidot natural ce anihilează presupunerile pe care le facem fără încetare și în același timp fără pri-mejdie ; însă nimic nu mă imuniza împotriva acelor ti-nere pe care le întâlnise Saint-Loup. Dar toate aceste amă-nunte nu constituiau oare tocmai ceea ce doream să aflu de la fiecare în privința Albertinei ? Nu fusesem eu cel care, pentru a le cunoaște mai precis, îi cerusem lui Saint-Loup, rechemat de colonelul său, să treacă, orice ar fi, pe la mine ? Nu fusesem deci eu cel care le dorise, eu, sau mai curînd suferința mea avidă de a crește și de a se nutri cu ele ? În sfîrșit, Saint-Loup îmi povesti că avusese plăcuta surpriză să întâlnească foarte aproape de acolo singura figură cunoscută și care-i amintise trecutul, o veche prietenă a Rachelei, o nostimă actriță ce-și făcea vilegiatura în vecinătate. Iar numele acestei actrițe mi-a fost de ajuns ca să mă gîndesc : „Poate că este“ ; și mi-era de ajuns ca s-o văd, în brațele unei fe-meii, pe care nu o cunoșteam, pe Albertine surizătoare și roșie de plăcere. Și în fond de ce să nu fi fost așa ? Nu mă mai gîndisem la nici o femeie de cînd o cunoscusem pe Albertine ? În seara în care fusesem pentru prima oară la prințesa de Guermantes, la întoarcere, nu mă gîn-disem oare cu mult mai puțin la aceasta din urmă, decît la tinăra de care îmi vorbise Saint-Loup și care frecventa casele de întîlnire, și la fata în casă a doamnei Putbus ? Oare nu pentru aceasta din urmă mă întorsesem la Balbec ? Cu puțină vreme în urmă dorisem fierbinte să plec la Veneția, de ce să nu fi avut și Albertine dorința de a se duce în Touraine ? Numai că, îmi dădeam acum seama, n-aș fi părăsit-o, n-aș fi plecat la Veneția. Spunîndu-mi : „O voi părăsi curînd“, în sinea mea știam că nu o voi mai părăsi, tot așa de bine cum știam că nu mă voi mai apuca să lucrez, nici să trăiesc o viață igienică, în sfîrșit, tot ce-mi promiteam zilnic pentru ziua următoare. Numai că, orice aș fi crezut în fond, găsisem mai abil să o las să trăiască sub continua amenințare a despărțirii. Și

probabil că datorită detestabilei mele iscusințe, o convinsesem prea bine. În orice caz, acum aceasta nu mai putea dura, nu mai puteam să o las în Touraine cu fetele acelea, cu actrița aceea ; nu puteam suporta gândul acestei vieți ce-mi scăpa. Voi aștepta răspunsul ei la scrisoarea mea ; dacă se ținea de rele, acolo, vai ! o zi mai mult sau mai puțin nu conta (și mi-o spuneam poate pentru că, nemai-avînd obișnuința să pun să mi se dea socoteala de fiecare clipă a ei, dintre care chiar și numai una singură în care ea ar fi fost liberă m-ar fi îngrozit, gelozia mea nu mai avea aceeași diviziune a timpului). Dar de îndată ce voi primi răspunsul, dacă ea n-o să se întoarcă, am să mă duc să o caut, să o smulg de bună-voie sau cu sila dintre prietenele sale. Dealtfel nu ar fi fost oare mai bine să mă fi dus eu însumi acolo, acum că descoperisem răutatea, pe care nu i-o bănuisem, a lui Saint-Loup ? Cine știe dacă nu organizase un întreg complot pentru a mă despărți de Albertine ?

Fie pentru că mă schimbasem, fie pentru că atunci nu putusem să presupun că pricini naturale mă vor aduce într-o zi în această situație excepțională, însă cum aș mai minți astăzi dacă i-aș scrie, așa cum îi spuneam la Paris, că doresc să nu i se întîmple vreun accident ! Ah, dacă i s-ar fi întîmplat ceva, în loc ca viața mea să fie otrăvită pentru totdeauna de această nestăvilită gelozie, aș fi regăsit îndată, dacă nu fericirea, cel puțin liniștea prin înlăturarea suferinței.

Înlăturarea suferinței ? Puteam oare să o cred cu adevărat, să cred că moartea nu face altceva decît să suprimă ceea ce există și să lase restul în bună stare, că risipește durerea din inima celui pentru care existența celui alt nu este decît o cauză de suferință, că ea scoate durerea și nu pune nimic în loc ? Înlăturarea suferinței ! Aruncîndu-mi privirea peste rubrica faptelor diverse din ziar, regretam că nu am curajul să formulez aceeași

dorință cu Swann. Dacă Albertine ar fi fost victima unui accident, rămânând în viață, aș fi avut un pretext să alerg la ea, dacă ar fi murit, aș fi regăsit, după cum spunea Swann, libertatea de a trăi. Credeam oare lucrul acesta? El îl crezuse, omul acela atât de fin și care avea impresia că se cunoaște atât de bine. Cît de puțin știi despre ceea ce este în inimă! Și cum i-aș fi putut arăta, puțin mai tirziu, dacă ar fi fost încă în viață, că dorința lui era pe cît de criminală pe atât de absurdă, iar moartea celei pe care o iubea nu l-ar fi eliberat de nimic!

Am lăsat de o parte orice mîndrie față de Albertine și i-am trimis o telegramă desperată rugînd-o să se întoarcă în orice condiții, că va face tot ce va vroi, că nu cer decît să o îmbrățișez un minut, de trei ori pe săptămînă, înainte să se culce. Dacă ar fi spus: numai o dată, aș fi acceptat și atât.

Dar nu s-a mai întors niciodată. Abia plecase telegrama mea, că am primit și eu una. Era de la doamna Bon Temps. Lumea nu este creată o dată pentru totdeauna pentru fiecare dintre noi. I se adaugă în decursul vieții lucruri pe care nu le-am bănuît. Ah, nu suprimarea suferinței mi-au adus primele două rînduri ale telegramei: „Bietul meu prieten, micuța noastră Albertine nu mai există, iartă-mă că-ți spun acest lucru îngrozitor, dumitale, care o iubeai atât de mult. A fost izbită de calul său de un copac în timpul unei plimbări. Toate eforturile noastre de a o readuce la viață au dat greș. De ce nu am murit eu în locul ei!“ Nu, nu înlăturarea suferinței, ci o suferință necunoscută, aceea de a afla că ea nu se va mai întoarce. Dar oare nu-mi spusese de mai multe ori că s-ar putea să nu mai vină înapoi? Mi-o spusese, într-adevăr, însă acum îmi dădeam seama că nu o crezusem nici o clipă. Întrucît aveam nevoie de prezența, de sărutările ei, pentru a putea suporta răul ce mi-l pricinuiam bănuielile mele, luasem încă de la Balbec obiceiul să fiu tot timpul cu dînsa. Chiar cînd

ieșea, cînd rămîneau singur, continuam să o sărut. Continuasem și cît fusese în Touraine. Aveam mai puțină nevoie de fidelitatea, decît de întoarcerea ei. Și dacă judecata mea putea, nepedepsită, să o pună uneori la îndoială, închipuirea nu înceta nici o clipă să mi-o înfățișeze. Îmi treceam în mod instinctiv mîna pe gît, pe buze, care așteptau sărutarea ei, după ce plecase, și care nu vor mai fi sărutate niciodată ; îmi treceam mîna pe ele, așa cum mă mîngiase mama la moartea bunicii, spunîndu-mi : „Bietul meu copil, bunica ta care te iubea atît de mult nu te va mai săruta“. Întreaga mea viață viitoare îmi fusese smulsă din inimă. Viața mea mai departe ? Deci nu mă gîndisem niciodată să o trăiesc fără Albertine ? Nu, desigur. Îi închinaseam deci încă demult toate clipele vieții mele pînă la moarte ? Da, bineînțeles ! Acest viitor de nedespărțit de ea nu știusem să-l întrezăresc, însă acum, cînd se destrămase, simțeam locul pe care-l ocupa în inima mea uluită. Françoise, care nu știa încă nimic intră în camera mea ; cu un aer miniat, strigai : „Ce este ?“ Atunci (există cîteodată cuvinte care așază o altă realitate în același loc cu cea pe care o avem lîngă noi și ne zăpăcesc pînă la ameteală) : „Domnul n-are, de ce să se supere. Dimpotrivă, va fi foarte mulțumit. Iată două scrisori de la domnișoara Albertine.“

Mi-am dat seama, mai apoi, că trebuie să fi avut privirea cuiva care-și pierde mințile. Nu eram nici fericit, nici neîncredător. Eram asemenea cuiva care vede același loc al camerei sale ocupat de o canapea și de o grotă. Nemaipărîndu-i nimic real, el cade jos. Cele două scrisori ale Albertinei probabil că fuseseră scrise cu puțin înaintea plimbării în timpul căreia murise. Prima din ele, spunea :

„Prietene, mulțumesc pentru încrederea pe care mi-o acorzi împărtășindu-mi intenția dumitale de a o aduce la dumneata pe Andrée. Sînt sigură că va accepta bucu-

roasă și că aceasta va fi spre fericirea ei. Inzestrată cum este, va ști să profite de tovărășia unui om ca dumneata și de admirabila înrîurire pe care știi să o exerciți asupra altora. Cred că ai avut o idee bună care poate da naștere la tot atît de mult bine pentru ea ca și pentru dumneata. De aceea, dacă ea ar face o cît de mică dificultate (ceea ce nu cred), telegrafiază-mi ; îmi iau sarcina să o conving.“

A doua era datată cu o zi mai tîrziu. În realitate, trebuie că le scrisese la un foarte scurt interval una de alta, poate chiar o dată, antedatînd-o pe cea dintîi. Căci îmi închipuisem tot timpul, în mod absurd, intențiile ei, care nu erau decît să se întoarcă la mine ; cineva dezinteresat în această chestiune, un om fără imaginație, negociatorul unui tratat de pace, negustorul care examinează o tranzacție, ar fi judecat mai bine decît mine. Ea nu conținea decît aceste cuvinte :

„Ar fi oare prea tîrziu să mă întorc la dumneata ? Dacă nu i-ai scris însă Andréei, ai consimți să mă reprimești ? Mă voi supune hotărîrii dumitale, te implor să mă anunți fără întîrziere, îți dai seama cu cîtă nerăbdare aștept. Dacă hotărăști să vii, mă voi urca în primul tren. A dumitale din toată inima, Albertine.“

Pentru ca moartea Albertinei să fi putut suprima suferințele mele, ar fi trebuit ca accidentul să o fi ucis nu numai în Touraine, ci și în mine. În mine, unde nu fusese niciodată mai vie ca acum. Pentru a intra în noi, o ființă a fost silită să ia forma, să se supună limitelor timpului ; apărînd în fața noastră numai în minute succesive, nu a putut să ne dezvăluie dintr-o dată decît un singur aspect al său, nu a putut să ne furnizeze decît o singură fotografie. Mare inconvenient, desigur, pentru o ființă să fie alcătuită dintr-o simplă suită de momente ; dar și mare avantaj ; ea depinde de memorie, iar amintirea unui moment nu este pusă la curent cu tot ce s-a

mai întâmplat de atunci ; momentul pe care l-a înregistrat mai durează, mai trăiește încă, și împreună cu el ființa ce se profila în el. Și apoi, această fărîmîtare nu numai că dă viață celei moarte, dar o și multiplică. Pentru a mă consola, ar fi trebuit să uit nu una singură, ci nenumărate Albertine. Cînd ajungeam să pot suporta durerea de a fi pierdută-o pe una din ele, trebuia s-o iau de la cap cu o alta, cu o sută de altele.

Atunci viața mea se schimbă cu totul. Ceea ce-i făcuse farmecul, și nu din pricina Albertinei, ci paralel cu ea, cînd eram singur, fusese tocmai la chemarea unor momente identice, renașterea continuă a momentelor din trecut. Zgomotul ploii îmi evoca parfumul liliacului de la Combray ; trecerea soarelui pe balcon, porumbelii din Champs-Élysées ; gâlăgia pe care o topea căldura dimineții, prospețimea cireșelor ; șuieratul vîntului și revenirea Paștelui, dorul de Bretagne și de Venetia. Venea vara, zilele erau lungi, era cald. Era vremea cînd, dis-de-dimineată, elevi și profesori se duc în grădinile publice să pregătească ultimele examene sub copaci, ca să culeagă singura picătură de răcoare pe care o lasă să cadă un cer mai puțin arzător decît în timpul zilei, dar deja la fel de pur și de steril. Din camera mea întunecată simțeam, cu o putere de evocare egală celei de odinioară, dar care nu-mi mai oferea decît suferință, că afară, sub apăsarea aerului, soarele, asfințind, vărsa pe verticalitatea caselor, bisericilor, o zugrăveală roșcată. Și dacă Françoise, intrînd, deranja fără să vrea pliurile draperiilor, îmi înăbușeam un țipăt, provocat de împunsătura acelei raze de soare de odinioară care făcuse ca noua fațadă a catedralei Bricqueville l'Orgueilleuse să-mi pară frumoasă, cînd Albertine îmi spusese : „Este restaurată“. Neștiind cum să-i explic Françoisei suspinul meu, spuneam : „Ah, mi-e sete“. Françoise ieșea din cameră, revenea, dar eu mă întorceam cu violență sub izbucnirea dureroasă a uneia dintr-o mie de amintiri invizibile ce se învîlmășeau

mereu în jurul meu în umbră : văzusem tocmai că adusesese cidru și cireși, acel cidru și acele cireși pe care un băiat de la fermă ni le adusesese, în trăsură, la Balbec, alime~~nt~~ de din care altădată m-aș fi împărțășit cît se poate de bine sub curcubeul sufrageriilor întunecate în zilele de mare căldură. Atunci mă gîndii pentru prima oară la ferma Ecorres și-mi spusei că, în anumite zile cînd Albertine îmi spunea, la Balbec, că nu este liberă, că trebuie să iasă cu mătușa ei, era poate cu vreuna dintre prietenele sale la vreo fermă unde știa că nu obișnuiam să mă duc. În timp ce eu întîrziem, la întîmplare, la „Marie-Antoinette“¹, unde mi se spusese : „N-am văzut-o astăzi“, ea folosea cu prietena ei aceleași cuvinte ca și cu mine cînd ieșeam împreună : „N-o să-i treacă prin minte să vină după noi aici, așa că nu vom fi stîngerite.“ Îi spusei Françoisei să tragă draperiile ca să nu mai văd aceea rază de soare. Dar ea continua să se strecoare la fel de coroziv în memoria mea. „Nu-mi place, e restaurată, însă miine vom merge la Saint-Martin-le-Vêtu, poi miine la...“ Miine, poi miine înseamnă zorile unei vieți în comun, poate pentru totdeauna, ce începe, inima mea se avîntă spre ele, dar ea nu mai este; Albertine a murit.

O întrebai pe Françoise cît e ceasul. Șase. Slavă Domnului, în sfîrșit zăpușeala de care altădată ne vîitam, eu și Albertine, dar care ne plăcea atît de mult, se va risipi. Ziua era pe sfîrșite. Dar, la ce bun ? Răcoarea serii se ridica, apunea soarele ; zăream, în amintire, la capătul unui drum pe care-l urmam împreună la întoarcere, dincolo de ultimul sat, ca un popas îndepărtat, la care nu puteam ajunge în seara aceea, cînd aveam să ne oprim la Balbec, mereu împreună. Împreună, atunci ; acum însă trebuia să te oprești brusc în fața aceluiași hău : a murit. Nu ajungea să tragi draperiile ; încercam să astup ochii și urechile memoriei mele, ca să nu văd

¹ Numele unui local (n.t.).

fișia portocalie a amurgului, să nu aud păsările nevăzute ce-și răspundeau dintr-un copac într-altul, de-o parte și de alta a obrajilor mei, pe care-i săruta pe-atunci atât de tandru cea care acum e moartă. Încercam să evit senzațiile pe care ni le produc seara umiditatea frunzelor, sușul și coborișul drumurilor unduitoare. Dar senzațiile acestea puseră din nou stăpânire pe mine, mă purtară departe de momentul actual, pentru ca, gândul morții Albertinei să aibă depărtarea necesară, întregul avînt spre a mă lovi din nou. Ah, nu voi mai intra niciodată într-o pădure, nu mă voi mai plimba printre arbori. Dar întinsele cîmpii vor fi oare mai puțin crunte pentru mine? De cîte ori traversasem ducîndu-mă să o iau pe Albertine, de cîte ori pășisem, la întoarcere, cu ea, prin vasta cîmpie din Bricqueville, fie pe vreme cețoasă, cînd revărsarea piciei ne dădea impresia de a fi înconjurați de un lac imens, fie în serile transparente în care clarul de lună, dematerializînd pămîntul, îl făcea să pară, la doi pași, ceresc, așa cum nu este în timpul zilei decît în depărtări și cuprindea la un loc, cîmpiile, pădurile, cu firma-mentul cu care le asemuise în agata arborizată a ace-luiași azur!

Françoise trebuie să fi fost fericită că Albertine murise, și nu pot să nu recunosc că, dintr-un fel de bună-cuviință și de tact, nu se prefăcea că ar fi tristă. Dar legile nescrise ale anticului său Cod și tradiția de țarancă medievală care plînge ca în baladă erau mai vechi decît ura sa față de Albertine și chiar față de Eulalie. Astfel, într-un sfîrșit de după-masă, cum nu izbutii să-mi ascund destul de repede durerea, ea-mi observă lacrimile, slujită de instinctul său de fostă țărancuță, cel care odinioară o făcea să prindă și să tortureze animalele, să simtă doar plăcere cînd strangula puii și punea homarii de vii la fiert, iar, cînd eram bolnav, să cerceteze, ca pe niște răni pe care i le-ar fi făcut unei cucuvele, înfățișarea mea, ca apoi să anunțe pe un ton

lugubru și ca prevestitor de nenorociri, că arăt rău. Dar „Hronicul“ ei de la Combray nu-i îngăduia să se poarte în mod ușuratic față de lacrimi, de tristețe, lucruri pe care le socotea tot așa de nefaste ca și faptul de a-și scoate flanela sau de a mânca fără poftă. „Oh, nu, domnule, nu trebuie să plîngeți așa, o să vă facă rău!“ Și vrînd să-mi oprească lacrimile, ea părea tot atît de tulburată ca în fața unui șuvoi de singe. Din păcate îmi luai un aer distant, curmîndu-i brusc efuziunile, cărora spera să le dea drumul și care, de altminteri, ar fi fost poate sincere. Necazul ei împotriva Albertinei era poate de aceeași natură ca și cel împotriva Eulaliei, și acum, că prietena mea nu mai putea trage nici un profit de la mine, Françoise încetase poate să o urască. Ținu totuși să-mi arate că-și dă bine seama că am plîns și că numai urmînd exemplul nefast al alor mei, nu vreau „să o arăt“. „Nu trebuie să plîngeți, domnule“, spuse ea pe un ton, de data aceasta mai calm, și mai curînd ca să-și arate perspicacitatea decît să-și exprime compasiunea. Și adăugă : „Trebuia să se întîmple așa. Era prea norocoasă, sărmana, și n-a știut să-și prețuiască fericirea.“

Cît de încet se stinge ziua în serile nemăsurate de vară ! Vedenia palidă a casei din față continua să zugrăvească la infinit în acuarelă, pe cer, albeața-i persistentă. În sfîrșit, se înnopta în apartament, mă izbeam de mobilele din anticameră, însă la ușa de la scară, în miezul întunecimii pe care o credeam completă, partea cu geam era translucidă și albastră, de un albastru de floare, de un albastru de aripă de insectă, de un albastru care mi-ar fi părut frumos dacă nu aș fi simțit că era un ultim reflex, tăios ca oțelul, lovitura cea din urmă pe care, în neobosita-i cruzime, mi-o dădea ziua.

În fine, se întuneca cu totul, dar atunci era suficient să văd o stea alături de copacul din curte, ca să-mi amintesc de plecările noastre în trăsură, după cină, la pădurea Chantepie, tapisată de clarul lunei. Și chiar pe străzi mi

se întâmpla să izolez pe speteaza unei bănci, să culeg puritatea naturală a unei raze de lună din mijlocul luminilor artificiale ale Parisului, ale Parisului pe care puneam stăpînire — întorcînd o clipă, cu imaginația, orașul la natură, cu liniștea nesfîrșită a cîmpiilor evocate, — amintirea dureroasă a plimbărilor pe care le făcusem acolo cu Albertine. O, cînd se va sfîrși oare noaptea? Dar la prima răcoare a revărsatului de zori mă înfioram, căci ea readusese în mine dulceața acelei veri în care ne condusesem, de atîtea ori, unul pe celălalt, de la Balbec la Incarville, de la Incarville la Balbec, pînă în zori. Nu mai aveam decît o nădejde în viitor — nădejde mult mai dureroasă decît teama — să o uit pe Albertine. Știam că într-o zi o voi uita, doar o uitasem și pe Gilberte, pe doamna de Guermantes, o uitasem și pe bunica mea. Și pedeapsa cea mai justă și cea mai cruntă pe care o primim pentru uitarea atît de deplină, liniștită, ca aceea a cimitirelor și datorită căreia ne-am desprins de cei pe care nu-i mai iubim, este faptul că noi prevedem această uitare ca ceva de neînlăturat în privința celor pe care îi mai iubim încă. La drept vorbind, știm că uitarea este o stare nedureroasă, o stare de indiferență. Dar, neputînd să mă gîndesc în același timp la ceea ce eram și la ceea ce voi fi, mă gîndeam cu disperare la întreg tegumentul de mîngieri, de sărutări, de nopți dormite împreună, de care curînd va trebui să mă las despuiat pentru totdeauna. Izbît de gîndul că ea nu mai există, elanul acestor amintiri atît de gingașe mă apăsa prin ciocnirea unor fluxuri atît de opuse, încît nu puteam să rămîn nemișcat; mă sculai, dar deodată mă oprii, zdrobit: aceiași zori-de-zi pe care-i văzusem în momentul despărțirii de Albertine, radios și încălzit încă de sărutările ei, își trăgeau acum deasupra perdelelor geana sinistră, a cărei albeață rece, implacabilă și densă îmi dădu ca o lovitură de cuțit.

Curînd, zgomotele străzii aveau să înceapă, dîndu-ți posibilitatea să citești după scara calitativă a sonorității lor gradul de căldură mereu crescîndă în care vor răsuna. Dar ceea ce găseam în căldura care peste cîteva ore avea să se îmbibe de mirosul cireșelor (ca într-un medicament în care înlocuirea unei părți componente cu o alta este suficientă ca să-l transforme dintr-un euforic sau stimulator cum fusese, într-unul depresiv), nu mai era dorința de femei, ci spaima dispariției Albertinei. Dealtfel amintirea tuturor dorințelor mele era tot atît de impregnată de ea și de suferință, ca și amintirea plăcerilor. În acea Venetie unde crezusem că prezența ei m-ar fi stingherit (probabil fiindcă simțeam în mod nedeslușit că mi-ar fi fost necesară), acum cînd Albertine nu mai exista, n-aș mai pune niciodată piciorul. Albertine îmi păruse o piedică între mine și fiecare lucru, pentru că, în ochii mei, ea le conținea pe toate, și pentru că de la ea puteam să le capăt, ca dintr-o vază. Acum, cînd vaza fusese distrusă, nu mai aveam curajul să le apuc, și nu mai exista nici unul de la care să nu-mi întorc abătut capul, preferînd să nu gust din el. Astfel încît despărțirea de ea nu-mi deschidea deloc cîmpul de plăceri posibile pe care-l crezusem împrejmuit de prezența sa. Dealtfel piedica pe care o constituise, poate, într-adevăr prezența ei în ceea ce privește călătoriile mele, posibilitatea de a mă bucura de viață, îmi ascunsese numai, așa cum se întîmplă întotdeauna, celelalte obstacole, ce apărură intacte acum cînd primul dispăruse. Așa se întîmpla altădată, cînd vreo vizită amabilă mă împiedica să lucrez; dacă în ziua următoare rămîneam singur, nu lucram mai mult. Cînd o boală, un duel, un cal înnebunit de groază ne fac să vedem moartea cu ochii, ni se pare că ne-am fi bucurat din plin de viață, de voluptate, de țările necunoscute de care avem să fim lipsiți. Dar de îndată ce primejdia a trecut, ceea ce regăsim este aceeași viață mohorîtă în care nimic din toate acestea nu există pentru noi.

Bineînțeles că nopțile acestea atît de scurte durează puțin. Iarna va sfîrși prin a veni din nou, și n-o să mă mai tem de amintirea plimbărilor cu ea pînă în zorii timpurii. Dar primele geruri nu-mi vor aduce oare, conservat în gheața lor, germele primelor mele dorinți, cînd trimiteam după ea în miezul nopții și timpul îmi părea atît de lung pînă să aud soneria, soneria ei pe care, de acum încolo, o voi putea aștepta veșnic, în zadar? Nu-mi vor aduce ele oare sămînța celor dintii neliniști, cînd crezusem de două ori că nu va veni? Pe atunci nu o vedeam decît rareori; dar chiar acele intervale ce aveau loc între vizitele sale și care o făceau pe Albertine să apară, după mai multe săptămîni, din mijlocul unei vieți necunoscute pe care nu încercam să o aflu, îmi asigurau liniștea împiedicînd veleitățile, mereu întrerupte, ale geloziei mele să se conglomerizeze, să facă bloc în inima mea. Aceste intervale, pe cît de liniștitoare putuseră să fie pe atunci, pe atît erau, retrospectiv, marcate de suferință, de cînd ceea ce putuse ea face în timpul lor încetase de a-mi fi indiferent, și mai cu seamă acum cînd ea nu mă va mai vizita niciodată; astfel încît acele seri de ianuarie, cînd venea, și care din pricina aceasta mi-erău atît de plăcute, mi-ar ațîța acum prin suflul lor înțepător o neliniște pe care nu o cunoșteam pe atunci și mi-ar reduce, însă devenit pernicios, cel dintii grăunte al dragostei mele conservat în înghețul lor. Și gîndindu-mă că vor începe din nou acele zile reci care, de pe timpul Gilbertei și al jocurilor mele la Champs-Elysées, îmi păreau totdeauna triste, gîndindu-mă că vor reveni seri de zăpadă asemănătoare aceleia cînd o așteptasem zadarnic pînă în tirziul nopții pe Albertine, atunci, după cum un bolnav îngrijorat de plămîinii săi vede lucrurile din punctul de vedere al trupului, tot astfel și pe mine, moral vorbind, ceea ce mă înspăimînta mai mult, în momentele acelea, în legătură cu durerea mea, cu inima

mea, era întoarcerea marilor geruri, și-mi spuneam că ceea ce va fi poate cel mai greu de trecut va fi iarna.

Legată cum era de toate anotimpurile, ca să scap de amintirea Albertinei ar fi trebuit să le uit pe toate, cu riscul de a începe să le cunosc din nou, ca un bătrîn care, lovit de hemiplegie, învață din nou să citească; ar fi trebuit să renunț la întregul univers. Numai moartea mea adevărată (dar ea nu este cu putință), îmi spuneam eu, ar fi în stare să mă consoleze de moartea ei. Nu mă gîndeam că propria moarte nu este nici imposibilă, nici excepțională; ea se săvîrșește fără știrea noastră, la nevoie, chiar împotriva voinței noastre, în fiecare zi. Și voi suferi repetarea a tot soiul de zile pe care nu numai natura, ci și împrejurări factice, o regulă mai convențională, le introduc într-un anotimp. Curînd avea să revină data cînd mă duseser la Balbec, vara trecută, și cînd dragostea mea, încă neîngemănată cu gelozia, și căreia nu-i păsa ce făcea Albertine toată ziua, a trebuit să sufere atîtea transformări înainte de a deveni cea, atît de diferită, din ultimul timp, încît anul acesta final, în care începuse să se schimbe și în care se încheiasse destinul Albertinei, îmi apărea plin, variat, vast ca un secol. Apoi avea să fie amintirea zilelor mai tîrzii, dar din anii anteriori, duminicile cu vreme urîtă în care, cu toate acestea, lumea pleca de acasă, în golul după-amiezii, cînd zgomotul vîntului și al ploii m-ar fi îndemnat, altădată, să rămîn să fac pe „filozoful sub acoperiș“; cu cîtă neliniște aveam să văd apropiindu-se ora cînd Albertine, așa de puțin așteptată, venise să mă vadă, mă mîngîiasse pentru întîia oară, oprindu-se pentru că intrase Françoise cu lampa, timpul de două ori mort în care Albertine era cea curioasă să mă cunoască, în care tandrețea mea pentru ea era îndreptățită să aibă atîtea speranțe! Chiar și, către sfîrșitul sezonului, serile triumfale, cînd birourile, pensionatele întredeschise ca niște capele, scăldate într-o pulbere aurie, lasă strada să se

umple cu acele zeițe care, știind de vorbă nu prea departe de noi cu semenele lor, ne stirnesc febra de a pătrunde în existența lor mitologică, nu-mi mai aminteau decât gingășia Albertinei, care, alături de mine, mă împiedica să mă apropiu de ele.

Dealtfel, amintirii, chiar a celor mai simple ore, i se va adăuga, în mod inevitabil, peisajul moral, împrumutându-le astfel un caracter unic. Mai târziu, când voi auzi cornul păstorului de capre, în cea dintii zi frumoasă, aproape ca în Italia, aceeași zi va adăuga, rînd pe rînd, luminii sale spaima de a ști că Albertine este la Trocadero, poate cu Léa și cu cele două tinere, apoi blîndețea familială și domestică, aproape ca de soție, a Albertinei, ce-mi părea atunci stînjenitoare și pe care Françoise urma să mi-o readucă. Crezusem că mesajul telefonic al Françoisei, transmițîndu-mi omagiul supus al Albertinei care se întorcea cu ea, mă umplea de orgoliu. Mă înșelasem. Mă îmbătase deoarece mă făcuse să simt că cea pe care o iubeam era într-adevăr a mea, trăia doar pentru mine, chiar și la distanță, fără să fiu nevoit să mă ocup de ea, mă considera ca pe un soț și stăpîn, întorcîndu-se acasă la un semn al meu. Și astfel acel mesaj telefonic fusese o picătură de pace care venea de departe, din acel cartier al Trocadero-ului unde se întîmplase să se afle izvoarele fericirii, îndreptînd către mine molecule liniștitoare, balsamuri calmante, redîndu-mi, în fine, o atît de blindă libertate de spirit încît nu-mi mai rămăsese decît — abandonîndu-mă fără rezervă și fără grijă muzicii lui Wagner — să aștept sosirea certă a Albertinei, fără înfrigurare, cu acea totală lipsă de nerăbdare în care nu mă pricepusem să recunosc fericirea. Și cauza fericirii că venise, că mi se supusese și că-mi aparținea era dragostea și nu orgoliul. Mi-ar fi fost acum cu totul indiferent să am la dispoziție cincizeci de femei întorcîndu-se la un semn al meu nu de la Trocadero, ci din Indii. Dar în ziua aceea, simțînd-o pe

Albertine care, în timp ce făceam, singur în cameră, muzică, venea supusă spre mine, absorbisem, împrăștiată ca o pulbere în soare, una dintre acele substanțe care, așa cum altele sînt salutare pentru trup, fac bine sufletului. Apoi, peste o jumătate de oră, sosirea Albertinei, pe urmă o plimbare cu ea, sosire și plimbare pe care le crezusem plicticoase pentru că erau însoțite de certitudine dar care, din pricina aceleiași certitudini, strecuraseră, din momentul cînd Françoise îmi telefonase că o aduce, o liniște de aur în orele ce urmară, creaseră ca un fel de altă zi, foarte deosebită de cea dintîi, căci avea un cu totul alt suport moral, un suport moral ce făcea din ea o zi deosebită, venind să se adauge varietății celor pe care le cunoscusem pînă atunci și pe care nu mi-aș fi putut-o niciodată închipui — așa cum nu ne-am putea imagina odihna unei zile de vară dacă astfel de zile nu ar fi existat în șirul celor trăite de noi ; o zi despre care nu puteam spune cu precizie că mi-o amintesc, pentru că acum adăugam calmului de atunci o suferință pe care nu o simțisem înainte. Cu mult mai tîrziu însă, cînd străbătui treptat, în sens invers, vremurile prin care trecusem înainte de a mă îndrăgosti așa de tare de Albertine, cînd inima mea cicatrizată izbuti să se despartă fără durere de Albertine cea moartă, atunci cînd, în sfîrșit, putui să-mi amintesc fără să sufăr ziua cînd Albertine se dusesse să facă tîrguiești cu Françoise în loc să rămînă la Trocadero, îmi amintii cu plăcere ziua aceea aparținînd unui anotimp moral pe care nu-l cunoscusem pînă atunci ; mi-o amintii, în sfîrșit, întocmai, fără nici un adaos de suferință, ci dimpotrivă, așa cum îți amintești anumite zile de vară pe care le găseai excesiv de călduroase cînd le trăiai și din care, abia cînd e prea tîrziu, extragi titlul fix de aur, fără aliaj, și de trainic azur.

Astfel încît acești cîțiva ani impuneau amintirii Albertinei, care le făcea atît de dureroase, nu numai culorile succesive, chipurile felurite, cenușa anotimpurilor sau

orelor lor, a sfîrșiturilor de după-amiezi de iunie pînă în serile de iarnă, a clarului de lună la revărsatul zorilor deasupra mării cînd ne întorceam acasă, a zăpezii din Paris pînă la frunzele moarte de la Saint-Cloud, ci și ideea deosebită pe care mi-o făceam în mod succesiv despre Albertine, despre aspectul fizic sub care mi-o înfățișam în fiecare din aceste momente, despre frecvența întîlnirilor noastre cînd mai rare, cînd mai dese în anotimpul respectiv, ceea ce-i dădea un caracter mai dispersat sau mai compact; despre neliniștile pe care putuse să mi le stîrnească făcîndu-mă să o aștept, despre farmecul care mă subjugase la un moment dat, despre speranțele născute, apoi pierdute; toate acestea modificau caracterul tristeții mele retrospective, dimpreună cu impresiile de lumină sau de miresme asociate ei și completeau fiecare din anii solari pe care-i trăisem și care, cu primăverile, toamnele și iernile lor, erau atît de triști din pricina amintirii de nedespărțit de ea, dublînd-o cu un soi de an sentimental ale cărui ore nu erau în funcție de poziția soarelui, ci a așteptării unei întîlniri; în care lungimea zilelor sau creșterea temperaturii se măsurau prin avîntul speranțelor mele, prin progresul intimității noastre, prin transformarea progresivă a chipului său, prin călătoriile pe care le făcuse, prin frecvența și stilul scrisorilor pe care mi le scrisese cînd lipsise, prin graba mai mult sau mai puțin mare de a mă vedea, la întoarcere. Și în sfîrșit, dacă aceste schimbări de timp, aceste zile diferite îmi redădeau fiecare o altă Albertine, cauza nu rezida numai în evocarea unor momente asemănătoare. Vă amintiți însă că dintotdeauna, chiar dinainte de a mă fi îndrăgostit de ea, fiecare din ele făcuseră din mine un om diferit, cu alte dorinți născute din alte percepări și care, dacă visase în ajun numai furtuni și țărături abrupte, iar ziua indiscretă de primăvară strecurase mireasma de trandafiri în crăpătura somnului său întredeschis, se trezea plecînd în Italia. În dragoste chiar,

starea schimbătoare a dispoziției mele morale, presiunea modificată a convingerilor mele nu slăbiseră oare, în cutare zi, vizibilitatea propriului meu sentiment, nu-l extinseseră, oare, la nesfârșit în cutare altă zi, înfrumusețându-l azi pînă la suris, și contractîndu-l, mîine, vijelios ? Nu exiști decît prin ceea ce posezi, nu posezi decît ceea ce-ți este o prezență reală, și cîte din amintirile, din toanele, din ideile noastre nu pleacă în lungi călătorii departe de noi înșine, unde le pierdem din vedere ! Atunci nu le mai putem determina să intre în rînduri în acest total care e ființa noastră. Ele însă își au căile tainice prin care reintră în noi. Iar în unele seri, adormind aproape fără să-mi pară rău de Albertine — nu poți să regreti decît lucrurile de care îți aduci aminte — găseam la trezire o întreagă flotă de amintiri ce veniseră să navigheze în mine, în conștiința mea cea mai limpede și pe care le deslușeam de minune. Atunci deplîngeam ceea ce vedeam atît de limpede și ceea ce, în ajun, fusese pentru mine doar nimicnicie. Numele Albertinei, moartea sa își schimbară înțelesul ; infidelitățile ei își recăpătaseră deodată toată importanța.

Cum mi-a părut acum, moartă, cînd pentru a mă gîndi la ea nu aveam la dispoziție decît aceleași imagini, din rîndurile cărora, vie fiind; vedeam una sau alta ? Rînd pe rînd, iute și aplecată peste bicicleta ei, așa cum era în zilele cu ploaie, gonind pe roata sa mitologică, sau, în serile cînd luasem cu noi șampanie, în pădurea din Chantepie, cu vocea ei provocatoare, schimbată, cu acea căldură lividă ce împurpurează numai pometii, și pe care, nedeslușindu-i bine trăsăturile în întunericul trăsurii, o asemănam clarului de lună, iar acum încercam în zadar să mi-o reamintesc, să o văd din nou, în bezna ce nu se va mai termina. Astfel încît ar fi trebuit să nimicesc în mine nu una singură, ci nenumărate Albertine. Fiecare din ele era legată de un moment, la a cărui dată mă aflam readus cînd o revedeam pe acea Albertine de atunci.

Iar aceste momente ale trecutului nu sint nemișcate; ele păstrează în memoria noastră mișcarea ce le trăgea către viitor — către un viitor devenit el însuși trecut, — ducându-ne și pe noi după sine. Niciodată nu o mîngiasem pe Albertine îmbrăcată în mantaua ei de ploaie, voiam să-i cer să scoată această armură: ar fi însemnat să cunosc cu ea dragostea taberelor, fraternitatea călătoriei. Dar lucrul acesta nu mai era cu putință: murise. Niciodată, de asemenea, de teamă să nu o pervertesc, nu mă făcusem că înțeleg, în serile cînd ea păruse să-mi ofere plăceri pe care, să fi procedat altfel, nu le-ar fi cerut poate altora, și care acum îmi stîrneau o dorință nebună. Alături de o altă femeie nu le-aș fi simțit în același fel, însă pe cea care ar fi putut să mi le ofere, puteam să cutreier lumea în lung și în lat, fără să o mai întîlnesc, pentru că Albertine murise. Părea că aș fi avut de ales între două evenimente, spre a hotărî care este cel adevărat, într-atît cel al morții Albertinei — ivit dintr-o realitate pe care nu o cunoscusem, viața ei în Touraine — era în contradicție cu toate gîndurile mele cu privire la ea, cu dorințele, regretele, înduioșarea, mînia, gelozia mea. Asemenea bogăție de amintiri împrumutate din repertoriul vieții sale, o asemenea abundență de sentimente evocînd, implicînd viața ei, păreau să facă incredibilă moartea Albertinei. O asemenea abundență de sentimente, căci memoria mea, păstrîndu-mi tandrețea, îi lăsa toată diversitatea. Nu numai Albertine era o succesiune de momente, ci și eu însumi. Dragostea mea pentru ea nu era simplă: curiozității de necunoscut i se adăugase o dorință senzuală, iar sentimentului de duioșie aproape familială — cînd nepăsarea, cînd gelozia furioasă. Nu eram un singur bărbat, ci defilarea unei întregi armate amestecate, unde se găseau bărbați pasionați, indiferenți, geloși — geloși fiecare de altă femeie. Și de aici va veni, fără îndoială, tămăduirea pe care n-aș dori-o. Într-o mul-

time, elementele se pot înlocui între ele, fără să-ți dai seama, fiind apoi eliminate de altele, astfel încît pînă la urmă se produce o schimbare de neconceput într-un cadru monolitic. Complexitatea dragostei, a persoanei mele, îmi mulțumea, îmi diversifica suferințele. Totuși, acestea puteau să se orînduiască mai departe în cele două grupe, a căror alternare alcătuiuse întreaga existență a dragostei mele pentru Albertine, abandonată cînd încrederei, cînd suspiciunii geloase.

Dacă mi-era greu să mă gîndesc (cu dubla povară a prezentului și a trecutului pe umeri) că Albertine, atît de vie în mine, murise, poate că de asemenea era contradictorie și bănuiala viciilor de care Albertine, lipsită acum de trupul ce fremătase de ele, de sufletul ce putuse să le dorească, nu mai era capabilă și nici responsabilă să stîrnească în mine o astfel de suferință pe care aș fi binecuvîntat-o dacă aș fi putut vedea în ea mărturia moralității reale a unei persoane materialicește inexistente, în locul unei răsfrîngerii, menite să se stingă prin sine, a impresiilor pe care mi le produsese altădată. O femeie care nu mai putea simți plăceri cu alții n-ar mai fi trebuit să-mi stîrnească gelozia, dacă dragostea mea ar fi putut să se pună la curent. Dar tocmai lucrul acesta era imposibil, deoarece ea nu-și putea găsi obiectul — pe Albertine — decît în acele amintiri în care ea era în viață. Întrucît numai gîndindu-mă la ea o reînviam, infidelitățile ei nu puteau niciodată să fie cele ale unei moarte, clipa în care le comisese devenind clipa actuală, nu numai în ce o privea pe Albertine, ci și în ce-l privea pe acel dintre eurile mele, evocat brusc, care o contempla. Astfel încît nici un anacronism nu era în stare să separe perechea de nedespărțit în care fiecărei noi vinovate i se asocia îndată un gelos vrednic de milă și mereu actual. O ținusem, în ultimele luni, închisă în casa mea. Însă acum, în închipuirea mea, Albertine era liberă și se folosea prost de această libertate, prostituîndu-se cu unele

sau cu altele. Odinioară mă gîndeam neîncetat la viitorul nesigur ce se aşternea înaintea noastră, căutînd să-l descifrez. Iar acum, ceea ce era în faţa mea, ca un soi de dublet al viitorului (la fel de neliniştitor, deoarece la fel de nesigur, la fel de greu de pătruns, la fel de misterios, mai crud încă, fiindcă nu aveam posibilitatea, sau iluzia, să-l influenţez, ca pe cel adevărat şi, de asemenea, pentru că avea să se desfăşoare pe durata întregii mele vieţi, fără ca iubita mea să fie lîngă mine spre a linişti suferinţele pe care el mi le pricinuia), nu mai era Viitorul Albertinei, ci Trecutul ei. Trecutul ei? Nu e bine spus, deoarece pentru gelozie nu există nici trecut, nici viitor şi ceea ce imaginează ea este meru Prezentul.

Schimbările de atmosferă stîrnind altele înlăuntrul omului, trezesc euri uitate, tulbură potolirea deprinderii, sporesc puterea anumitor amintiri, anumitor suferinţe. Cu atît mai mult în ceea ce mă privea, dacă o anume schimbare de vreme mi-o amintea pe aceea cînd, la Balbec, Albertine, în mantaua ei strîns lipită de corp, se ducea, Dumnezeu ştie de ce, să se plimbe îndelung sub ploaia ameninţătoare! Dacă ar fi în viaţă, desigur că ar fi plecat astăzi, pe o vreme atît de asemănătoare cu aceea, în Touraine, să facă o excursie similară. De vreme ce nu o mai putea face, n-ar fi trebuit să sufăr la gîndul acesta; dar, ca şi la cei ce au suferit o amputare, cea mai mică schimbare de vreme îmi reînnoia durerile în membrul ce nu mai exista.

Dintr-o dată se cristaliza o amintire ce nu-mi mai venise în minte de foarte mult timp, căci rămăsese dizolvată în fluida şi invizibila întindere a memoriei mele. Astfel, cu mai mulţi ani în urmă, venind vorba de halatul de baie al Albertinei, ea a roşit. Pe atunci nu eram gelos. Dar mai apoi voisem s-o întreb dacă putea să-şi amintească această conversaţie şi să-mi spună de ce roşise. Lucrul acesta mă preocupase cu atît mai mult, cu cît mi se spusese că cele două tinere prietene ale Léei

frecventează acest stabiliment balnear al hotelului și, pare-se, nu numai pentru a face dușuri. Dar de teama de a nu o supăra pe Albertine sau așteptînd un moment mai prielnic, am tot amînat să-i vorbesc despre asta iar apoi nu-mi mai trecuse prin cap. Și, pe neașteptate, cîțva timp după moartea Albertinei, îmi veni această amintire pătrunsă de acel specific supărător și totodată solemn pe care-l au enigmele rămase pentru totdeauna insolubile, datorită morții singurei ființe care ar fi putut să le lămurească. N-aș putea să încerc, cel puțin, să aflu dacă Albertine nu făcuse niciodată nimic rău sau nu păruse măcar suspectă în acel stabiliment balnear? Aș reuși, poate, trimițînd pe cineva la Balbec. Dacă ea ar fi în viață, n-aș putea afla nimic, desigur. Dar limbile se dezleagă în mod straniu și povestesc cu ușurință despre un viciu, cînd pizma celei vinovate nu mai este de temut. Cum structura imaginației rămasă elementară, simplistă (fără să fi trecut prin nenumăratele transformări ce îmbunătățesc modelele primitive ale invențiilor omenești, aproape de nerecunoscut, fie că e vorba de barometru, aerostat, telefon ș.a., datorită perfecționărilor ulterioare), nu ne îngăduie să vedem decît prea puține lucruri în același timp, amintirea stabilimentului balnear ocupa întregul cîmp al viziunii mele interioare.

Uneori, mă ciocneam în labirintul întunecat al somnului de unul din acele vise urîte, care n-au cîine știe ce gravitate, în primul rînd pentru că întristarea căreia îi dau naștere nu durează mai mult de o oră după ce te-ai trezit, asemănătoare indispoziției pe care o provoacă adormirea artificială; în al doilea rînd, pentru că astfel de vise te bîntuie foarte rar, poate o dată la doi sau trei ani. Și încă nu e sigur că le-ai mai avut — și că nu au mai de grabă aspectul acesta de a nu fi văzute pentru prima oară, pe care-l proiectează asupra lor o iluzie, o subdiviziune (căci dedublare nu ar fi suficient spus). Fără îndoială că, întrucît aveam îndoieli în privința

vietii, în privința morții Albertinei ar fi trebuit de multă vreme să întreprind cercetări. Dar aceeași oboseală, aceeași lașitate ce mă făcuseră să mă supun Albertinei cînd era lîngă mine, mă împiedicau să pornesc la orice acțiune, de cînd nu o mai vedeam. Și totuși, dintr-o lîncezeală, tîrită ani de zile, țîșnește uneori o străfulgerare de energie. Mă hotărîi să fac cel puțin o cercetare parțială.

S-ar fi spus că în întreaga viață a Albertinei nu existase nimic altceva. Mă întrebam pe cine aș putea trimite să încerce să facă o cercetare pe loc, la Balbec. Aimé îmi păru bine ales. Afară de faptul că știa admirabil regiunea, el făcea parte din categoria camenilor din popor, grijulii față de interesul lor, devotați celor pe care-i servesc, nepăsători față de orice morală, și despre care (căci, dacă-i plătim bine, ei se arată, în supușenia față de voința noastră, tot atît de incapabili de a fi indiscreți, molateci sau necinstiți, pe cît de lipsiți de scrupule) noi spunem : „Sînt oameni cumsecade“. În aceștia putem avea o încredere absolută. După plecarea lui Aimé, mă gîndii cu cît ar fi fost mai bine să fi putut-o întreba pe însăși Albertine despre ceea ce avea el să încerce să afle acolo. Și imediat ideea acestei întrebări pe care aș fi dorit să i-o pun, pe care îmi părea că aveam să i-o adresez, aducînd-o pe Albertine lîngă mine nu printr-un efort de reînviere, ci parcă prin hazardul uneia dintre acele întîlniri care, ca în „instantaneele“ fotografice, fac totdeauna ca persoana să pară mai vie, în același timp în care-mi imaginam conversația noastră, o simțeam cu neputință ; mă lovii de o altă fațetă a ideii că Albertine murise, Albertine ce-mi inspira tandrețea pe care o simți pentru femeile absente a căror vedere nu-ți corijează imaginea înfrumusețată, trezindu-mi, de asemenea, întristarea că această absență este pentru vecie și că biata de ea fusese lipsită pentru totdeauna de plăcerea de a trăi. Și deodată, printr-o bruscă întorsătură,

trecul de la chinurile geloziei la disperarea despărțirii. În locul unor bănuiele urite, acum îmi umplea inima amintirea duioasă a orelor de afecțiune pline de încredere, petrecute cu sora pe care moartea să mă făcuse să o pierd efectiv, deoarece durerea mea se raporta nu la ceea ce fusese Albertine pentru mine, ci la ceea ce inima mea, dornică să se înfrupte din emoțiile cele mai generale ale dragostei, mă convinsese încetul cu încetul că era ea ; atunci îmi dădui seama că acea viață care mă plictisise atât de mult (cel puțin așa credeam) fusese, dimpotrivă, minunată ; celor mai mărunte momente petrecute discutând cu ea despre lucruri de-a dreptul neînsemnate simțeam acum că li se adăugase, amalgamată, o voluptate pe care, e adevărat, pe atunci n-o observasem, dar era de pe acum cauza că momentele acelea le căutasem mereu și cu atita perseverență, cu excluderea tuturor celorlalte incidente cele mai mici de care mi-aminteam, o mișcare pe care o făcuse alături de mine în trăsură sau în camera ei, așezându-se la masă în fața mea, îmi răspindeau în suflet o vîltoare de duioșie și tristețe care treptat îl cuprindea cu totul.

Camera în care cinam nu-mi păruse niciodată frumoasă ; Albertinei îi spuneam însă contrariul, pentru că prietena mea să fie bucuroasă de a locui acolo. Acum, perdelele, scaunele, cărțile încetară să-mi fie indiferente. Arta nu este singura care conferă farmec și mister lucrurilor celor mai neînsemnate ; aceeași putere de a le pune în strînsă legătură cu noi este dată și suferinței morale. La vremea sa nu-i dădusem nici o atenție cinei pe care o luasem împreună la întoarcerea din Bois, înainte de-a mă duce la familia Verdurin și către a cărei frumusețe și profundă duioșie îmi întorceam acum ochii plini de lacrimi. O impresie din domeniul dragostei întrece proporțiile altor impresii din viață, însă nu-ți poți da seama de lucrul acesta, cînd e pierdută în mijlocul lor. Nu de

jos, din zarva străzii și din înghesuiala caselor învecinate, ci îndepărtându-te de ele, poți, în reculegerea singurătății și a serii, aprecia, de pe povârnișurile unui deal, la o distanță la care întreg orașul a dispărut sau nu mai reprezintă decît un morman la nivelul pămîntului, semeția unică, dăinuitoare și pură a unei catedrale. Încearcă să cuprind în brațe, printre lacrimi, imaginea Albertinei, gîndindu-mă la toate lucrurile serioase și juste pe care le spusese în seara aceea.

Într-o dimineață îmi păru că văd forma unei coline alungite în ceață, că simt căldura unei cești cu ciocolată, în timp ce amintirea acelei după-amiezi cînd Albertine venise să mă vadă și în care o sărutasem pentru prima dată îmi sugruma inima : mi-o evocă sughițul caloriferului cu apă, căruia i se dăduse tocmai drumul. Și arunca cu furie o invitație de la doamna Verdurin, pe care mi-o aduse Françoise. Cu ce putere sporită mi se impunea impresia pe care o avusesem ducîndu-mă pentru înția oară să cinez la La Raspelière, că moartea nu lovește toate ființele la aceeași vîrstă, acum cînd Albertine murise atît de tinăra, iar Brichot cina mai departe la doamna Verdurin, care continua să primească și avea să mai primească poate mulți ani de aici înainte ! Și îndată numele de Brichot îmi aminti sfîrșitul aceleiași serate, cînd mă condusesese acasă și cînd văzusem de jos lumina lămpii Albertinei. Mă mai gîndisem la asta și în alte dăți dar abordasem această amintire dintr-altă latură. Căci, dacă amintirile noastre ne aparțin într-adevăr, ele seamănă cu acele proprietăți ce au porțițe ascunse pe care adeseori nu le cunoaștem nici noi înșine și pe care ni le deschide cineva din vecinătate, astfel încît ne aflăm întorși acasă printr-o intrare de care nu ne mai folosisem niciodată. Așadar, gîndindu-mă la golul pe care-l voi găsi acum întorcîndu-mă acasă, la faptul că nu voi vedea de jos lumina stinsă pentru totdeauna din camera Albertinei, înțelesei cît de mult mă înșelasem, în seara

cînd despărțindu-mă de Brichot crezusem că mă încearcă plictisul și regretul de a nu putea merge să mă plimb și să fac dragoste aiurea, și că aceasta se întîmplase numai din pricină că odată ce îmi închipuisem că mă aflu în deplină stăpînire a comorii ce-și răsfrîngea lumina la mine, neglijasem să-i apreciez valoarea, ceea ce făcea în chip firesc să-mi pară inferioară altor plăceri, oricît de neînsemnate, dar pe care, căutînd să mi le imaginez, le prețuiam. Înțelesei că viața pe care o dusesem la Paris într-un interior al meu, ce era interiorul ei însemna tocmai împlinirea acelei tihne adînci pe care o visasem și o crezusem cu neputință de realizat, în seara în care ea dormise sub același acoperiș cu mine, la Grand Hotel din Balbec.

Aș fi fost nemîngîiat să nu fi avut loc conversația ce-o avusesem cu Albertine, întorcîndu-ne din Bois, înaintea acelei din urmă serate la Verdurin, conversație care o amestecase oarecum pe Albertine în rosturile inteligenței mele și, prin anumite laturi, ne contopise. Căci dacă mă tot întorceam cu înduioșare la inteligența ei, la drăgălășenia ei față de mine, aceasta nu se întîmpla pentru că ele ar fi fost mai mari decît ale altor persoane cunoscute ; nu-mi spusese oare doamna de Cambremer la Balbec : „Cum așa ! Ați putea să vă petreceți zilele cu Elstir care e un om de geniu și vi le petreceți cu verișoara dumneavoastră !” Inteligența Albertinei îmi plăcea fiindcă îmi evoca, prin asociație, ceea ce numeam dulceața ei, după cum numim dulceața unui fruct o anumită senzație pe care o simțim doar în cerul gurii. Și, de fapt, cînd mă gîndeam la inteligența Albertinei, buzele mi se întindeau în mod instinctiv și gustau o amintire a cărei realitate preferam să fie în afara mea și să se bazeze pe superioritatea obiectivă a unei ființe. Cunoscusem cu siguranță oameni de o mai mare inteligență. Dar infinitul dragostei, sau egoismul său, face ca ființele pe care le iubim să fie cele a căror fizionomie intelectuală și morală

ni se definesc cît mai puțin obiectiv, pe care le retușăm într-una după dorințele și după temerile noastre, fără să le desprindem de noi, ele fiind doar un tărîm imens și vag pe care ne putem exterioriza tandrețea. În privința propriului nostru corp, unde se îmbulzesc perpetuu atîtea tulburări și atîtea plăceri, nu avem o imagine tot atît de limpede ca aceea a unui arbore sau a unei case sau a unui trecător. Și poate că a fost greșeala mea faptul că nu am căutat să o cunosc pe Albertine în ea însăși. La fel cum, din punctul de vedere al farmecului ei, nu ținusem multă vreme seama decît de diferitele poziții pe care le ocupase în amintirea mea în decursul anilor și fusesem surprins să constat că se îmbogățise spontan cu transformări ce nu țineau doar de diferența perspectivelor, după cum ar fi trebuit să caut a înțelege caracterul său ca pe al unei persoane oarecare și poate că, explicîndu-mi atunci de ce se îndîrjea să-mi ascundă taina aș fi evitat să prelungesc, între această ciudată inversurare și invariabila mea presimțire, conflictul ce adusese moartea Albertinei. Și simțeam atunci, dimpreună cu o mare milă pentru ea, rușinea de a-i supraviețui. Îmi părea, într-adevăr, în orele cînd sufeream cel mai puțin, că beneficiam într-un fel de moartea ei, căci o femeie este mai folositoare vieții noastre, cînd, în loc să fie un element de fericire, este un instrument de durere, și nu există nici una a cărei posedare să fie la fel de prețioasă ca cea a adevărului pe care ni-l dezvăluie făcîndu-ne să suferim. În momentele acelea, făcînd o apropiere între moartea bunicii și cea a Albertinei, îmi părea că viața mea era pîngărită de un dublu asasinat pe care numai lașitatea oamenilor era în stare să mi-l ierte. Visasem să mă fac înțeles, să nu mă aprecieze greșit, crezînd că cea mai mare fericire constă în a fi înțeles, în a nu fi greșit apreciat, atunci cînd atîția alții s-ar fi descurcat mai bine. Dorești să fii înțeles pentru că dorești să fii iubit, și dorești să fii iubit fiindcă iubești. Înțelegerea

celorlalți ți-este indiferentă, iar dragostea lor — inoportună. Bucuria mea de a fi posedat o părticică din inteligența Albertinei și din inima ei nu se datora valorii lor intrinseci, ci faptului că această posesiune era încă o treaptă către posesiunea totală a Albertinei, posesiune care fusese țelul și himera mea din prima zi de cînd o văzusem. Cînd vorbim despre „drăgălășenia“ unei femei, nu facem poate altceva decît să proiectăm în afara noastră plăcerea pe care o simțim la vederea ei, asemeni copiilor care spun : „pătuțul meu drag, pernuța mea dragă, floricelele mele dragi“. Ceea ce explică, pe de altă parte, de ce bărbații nu spun niciodată despre o femeie care nu-i înșeală : „E atît de drăguță“, și o spun atît de deseori despre o femeie de care sînt înșelați.

Doamna Cambremer găsea, pe bună dreptate, că farmecul spiritual al lui Elstir era mai mare. Dar noi nu putem judeca în același fel farmecul unei persoane care este, ca toate celelalte, în afara noastră, zugrăvită la orizontul gîndirii noastre, și cel al unei persoane care, în urma unei greșeli de localizare, consecutivă unor anumite întîmplări însă perseverentă, s-a cuibărit în propriul nostru trup, pînă acolo încît ajungem, în mod retrospectiv, să ne întrebăm dacă faptul că ea s-a uitat într-o zi la o femeie pe culuarul unui trenuleț maritim nu ne face să încercăm aceleași suferințe cu cele pricinuite de un chirurg ce ne-ar căuta un glonte în inimă. Un simplu corn, dar pe care-l mîncăm, ne face mai multă plăcere decît toți grangurii, vătuii și potîrnicile de pe masa lui Ludovic al XV-lea, și un fir de iarbă ce tremură la cîteva centimetri de ochii noștri, în timp ce stăm culcați pe munte, ne poate ascunde un pisc amețitor, dacă acesta este la cîteva leghe depărtare.

Dealtfel greșeala noastră nu este de a aprecia inteligența, drăgălășenia unei femei pe care o iubim, oricît de neînsemnate ar fi acestea. Greșeala noastră este de a rămîne indiferenți față de drăgălășenia și inteligența

altor femei. Minciuna nu începe să ne stîrnească indignarea, iar bunătatea, recunoştinţa pe care ar trebui să ne-o inspire întotdeauna, decît atunci cînd provin de la femeia pe care o iubim, şi dorinţa fizică are capacitatea miraculoasă de a atribui valoare inteligenţei şi principii solide vieţii morale. Nu voi mai regăsi niciodată acest lucru divin : o fiinţă cu care să pot discuta despre orice, căreia să mă pot destăinui. Să mă destăinuiesc ? Dar oare alţi oameni nu-mi arătau mai multă încredere decît Albertine ? Nu aveam cu alţii conversaţii mai cuprinzătoare ? Dar ce însemnătate are că încrederea, conversaţia, lucruri mediocre, sînt mai mult sau mai puţin lipsite de perfecţiune cînd intervine dragostea, care numai ea e divină ? O vedeam pe Albertine aşezîndu-se, îmbujorată sub păru-i negru, la pianola sa ; simţeam pe buzele mele, pe care căuta să le desfacă, limba ei, limba ei maternă, incontestabilă, plină de substanţă şi sfîntă, a cărei tainică flacără şi rouă făceau ca, chiar atunci cînd Albertine îşi plimba uşurel limba pe suprafaţa gîtului, a pîntecului meu, aceste mîngîieri superficiale, dar făcute cumva prin interiorul cărnii sale, exteriorizat ca o ţesătură ce şi-ar arăta dublura, căpătau chiar în atingerile cele mai superficiale un soi de misterioasă plăcere a pătrunderii.

Nici nu pot spune că pierderea tuturor acestor clipe atît de dulci, pe care nimic nu mi le va reda vreodată, mă arunca în braţele disperării. Ca să fii disperat, trebuie să ţii încă la viaţa aceasta, care nu va mai putea fi decît nenorocită. Fusesem disperat la Balbec, cînd văzusem crăpîndu-se zorii unei noi zile şi cînd înţelesesem că nici o singură zi nu va mai fi fericită pentru mine. Rămăsesem la fel de egoist ca atunci, dar eul de care eram legat acum, alcătuit din rezervele active care pun în funcţiune instinctul de conservare, acest eu nu mai exista ; cînd mă gîndeam la puterile mele, la forţa mea vitală, la ceea ce aveam mai bun, mă gîndeam la o

comoară anume, pe care o posedasem (pe care o stăpînisem numai eu, deoarece alții nu puteau să cunoască în mod precis sentimentul ascuns în mine pe care ea mi-l inspirase) și pe care nimeni nu mi-o mai putea răpi, pentru că nu o mai aveam. Și, la drept vorbind, nu o posedasem niciodată, ci doar voisem să-mi închipui că o posed. Nu comisesem numai aceea imprudență, privind-o pe Albertine cu buzele mele și cuibărindu-mi-o în inimă, de a o face să trăiască în sinea mea, nici cealaltă imprudență de a amesteca o dragoste familială cu plăcerile simțurilor. Voisem, de asemenea, să mă conving că legăturile noastre erau de dragoste, că îndeplineam raporturile reciproce care se cheamă dragoste, pentru că-mi dădea săruturi supuse, cînd o sărutam. Și pentru că-mi luasem obiceiul să cred acest lucru, am pierdut nu numai o femeie pe care o iubeam, ci și o femeie care mă iubea, mi-am pierdut sora, copilul, amanta gingașă. Și în fond, cunoscusem o fericire și o nefericire de care Swann nu avusese parte, căci tot timpul cît o iubise pe Odette și fusese atît de gelos pe ea, de-abia dacă o văzuse, întîmpinînd atîtea dificultăți s-o viziteze, în anumite zile cînd ea-l deomanda în ultimul moment. Dar mai tîrziu îi aparținuse ca soție, și pînă la moartea lui. Eu, dimpotrivă, mai norocos decît Swann, în timp ce eram atît de gelos pe Albertine, o ținusem acasă la mine. Realizasem, în fapt, ceea ce-și visase atît de des Swann și ce nu reușise efectiv decît atunci cînd lucrul acesta îi devenise indiferent. Dar, în concluzie, nu o păstrasem pe Albertine așa cum o păstrase el pe Odette. Albertine fugise, murise. Căci nimic nu se repetă niciodată întocmai, iar existențele cele mai asemănătoare și care, datorită înrudirii caracterelor și similitudinii împrejurărilor, pot fi alese spre a le înfățișa ca simetrice între ele, rămîn din multe puncte de vedere contrare. Și fără îndoială că nepotrivirea principală (arta) nu se arătase încă.

Pierind, n-aş fi pierdut mare lucru ; n-aş mai fi pierdut decît o formă goală, rama goală a unei capodopere. Nepăsător la orice aş fi putut de-acum încolo încadra în ea, dar fericit şi mîndru să mă gîndesc la ceea ce conţinuse, mă aplecam asupra amintirii acelor ore atît de duioase, şi acest sprijin moral îmi crea o anumită tihnă de la care nici chiar apropierea morţii nu m-ar fi putut abate. În ce fugă mare venea cînd trimiteam după ea, la Balbec, întîrziind doar pentru a-şi turna par-fum în păr, ca să-mi placă ! Aceste imagini din Balbec şi din Paris pe care-mi plăcea să le revăd astfel erau paginile încă proaspete, şi atît de repede întoarse, ale scurtei sale vieţi. Toate acestea, care pentru mine erau numai amintire, pentru ea fuseseră acţiune, acţiune precipitată, ca aceea a unei tragedii, către o moarte rapidă. Căci oamenii trăiesc o dezvoltare în noi şi încă una în afara noastră (o simţisem foarte bine în serile cînd observam la Albertine o îmbogăţire a calităţilor care nu depindea numai de memoria mea), care acţionează continuu una asupra celeilalte. Zadarnic, căutînd să o cunosc pe Albertine, apoi să-mi aparţină în întregime, ascultasem numai de nevoia de a reduce, prin experienţă, la elemente asemănătoare în mod meschin celor ale eului nostru, misterul oricărei fiinţe, al oricărei ţări, pe care imaginaţia a făcut-o să ni se pară deosebită, şi să împingem fiecare din bucuriile noastre profunde către propria ei distrugere : nu o putusem face fără să influenţez la rîndul meu asupra vieţii Albertinei. Poate că averea mea, perspectivele unui mariaj strălucit o atrăsese, gelozia mea o reţinuse ; bunătatea, sau inteligenţa, sau sentimentul de vinovăţie, sau iscusinţa în şiretenie o făcuseră să accepte şi mă determinaseră să îngreuez din ce în ce o captivitate făurită doar de dezvoltarea lăuntrică a travaliului meu mintal, dar care avusese totuşi asupra vieţii Albertinei repercusiuni menite ele însele să pună, prin rîcoşare, probleme noi şi tot mai dureroase psiho-

logiei mele, deoarece din închisoarea mea evadasă spre a se duce să fie ucisă de un cal, pe care fără mine nu l-ar fi avut, și lăsându-mi, chiar moartă bănuiei a căror verificare, dacă s-ar adevăra, ar fi pentru mine poate mai crude decât descoperirea, de la Balbec, că Albertine o cunoscuse pe domnișoara Vinteuil, deoarece Albertine nu va mai fi lângă mine ca să mă mîngîie. Astfel încît această lungă jelanie a sufletului, care crede că trăiește închis în sine însuși, nu este un monolog decât în aparență, fiindcă ecourile realității îl fac să devieze și pentru că viața este ca un eseu de psihologie subiectivă urmărită în mod spontan, dar care oferă, cu anumite rezerve, „acțiunea” sa romanului, pur realist, al unei alte existențe și ale cărui peripeții vin la rîndul lor să îndoiească curba și să schimbe direcția eseului psihologic. Cît de riguros fusese concursul de împrejurări, cît de rapidă evoluția dragostei noastre, și, în pofida cîtorva întîrzieri, întreruperi și ezitări ale începutului, ca în unele nuvele ale lui Balzac sau unele balade de Schumann, cît de rapid deznodămîntul ! În cursul acestui din urmă an, lung pentru mine cît un secol — atît de mult se schimbase poziția Albertinei, în raport cu ideea mea, de la Balbec pînă la plecarea sa de la Paris, și, de asemenea, independent de mine și adeseori fără să o știu, schimbată în sine — trebuia fixată toată această minunată viață de dragoste ce durase atît de puțin și care mi se înfățișa totuși cu o plenitudine, aproape cu nemărginire, pierdută pe vecie și cu toate acestea indispensabilă. Indispensabilă, fără să fi fost mai întîi și în sine ceva necesar, deoarece nu aș fi cunoscut-o pe Albertine dacă nu aș fi citit într-un tratat de arheologie descrierea bisericii din Balbec ; dacă Swann, spunîndu-mi că această biserică era aproape persană, nu mi-ar fi îndrumat dorințele către stilul normand-bizantin ; dacă o societate de hoteluri luxoase, după ce construise un hotel igienic și confortabil, nu i-ar fi hotărît pe părinții mei să-mi satisfacă dorința și să mă tri-

mită la Balbec. Desigur, în acel Balbec, rîvnit de atîta vreme, nu găsisem biserica persană la care visasem și nici cețurile veșnice. Nici chiar frumosul tren de la ora 1 și 35 minute nu corespunsese cu ceea ce-mi închipuisem. Dar, în schimbul a ceea ce imaginația ne face să presupunem și pe care în mod inutil ne dăm atîta silință încercînd să-l descoperim, viața ne oferă ceva ce cu greu ne-am fi putut închipui. Cine mi-ar fi spus atunci la Combray, cînd așteptam cu atîta tristețe să vină mama să-mi spună „noapte bună“, că aceste neliniști vor trece pentru a renaște într-o zi nu în privința mamei, ci în legătură cu o fată ce nu va fi, mai întîi, pe orizontul mării decît o floare pe care ochii mei vor fi îndemnați să vină zilnic să o privească, însă o floare gînditoare și în gîndul căreia doream cu atîta naivitate să ocup un loc important, și că sufeream din cauză că ea nu știa că o cunosc pe doamna de Villeparisis ? Da, pentru un bună-seara, pentru sărutul unei străine aveam să sufăr peste cîțiva ani tot atît de mult ca în copilărie cînd mama nu venea la mine. Or, pe această Albertine atît de necesară, încît sufletul mi-este alcătuit aproape numai din dragoste pentru ea, dacă Swann nu mi-ar fi vorbit de Balbec, n-aș fi cunoscut-o niciodată. Viața ei ar fi fost poate mai lungă, iar a mea ar fi fost ferită de martiriul de astăzi. Și astfel mi se părea că, datorită dragostei mele pur egoiste, o lăsasem să moară pe Albertine, așa cum o asasinasem pe bunica mea. Chiar mai tîrziu, chiar după ce o cunoscusem deja la Balbec, aș fi putut să n-o iubesc așa cum am iubit-o mai apoi. Căci, pe cînd renunțam la Gilberte și știam că într-o bună zi voi putea iubi o altă femeie, abia îndrăzneam să mă îndoiesc că, în orice caz, în privința trecutului, n-aș fi putut-o iubi decît pe Gilberte. Or, în ce o privea pe Albertine, n-aveam nici o îndoială : eram sigur că s-ar fi putut să nu fie ea cea pe care să o iubesc, ci o altă femeie. Ar fi fost suficient pentru aceasta ca doamna de Stermaria să nu fi deco-

mandat invitația, în seara când trebuia să cinăm împreună pe insula din Bois. Mai era încă timp atunci, și activitatea imaginației care ne face să extragem dintr-o femeie o asemenea noțiune a individualului încît să ne pară unică, predestinată și necesară, s-ar fi exercitat în favoarea doamnei de Stermaria. Cel mult, privind lucrurile dintr-un punct de vedere aproape fiziologic, puteam spune că aș fi putut avea aceeași dragoste exclusivă pentru o altă femeie, dar nu pentru oricare altă femeie. Căci Albertine, corpolentă și brună, nu-i semăna Gilbertei, zveltă și roșcată, și totuși amîndouă aveau același belșug de sănătate și, în obraji la fel de senzuali, aceeași privire al cărei sens îl înțelegeai cu greu. Făceau parte dintre acele femei la care nu s-ar fi uitat niște bărbați care, la rîndul lor, ar fi fost în stare de nebunii pentru alte femei ce mie „nu-mi spuneau nimic“. Puteam aproape să cred că personalitatea senzuală și voluntară a Gilbertei emigrase în trupul Albertinei, puțin deosebit, e adevărat, dar prezentînd, acum cînd mă gîndeam la asta, în tîrziul tîrziului, profunde analogii. Un bărbat are aproape întotdeauna aceeași manieră de a face un guturai, de a se îmbolnăvi, adică are nevoie pentru aceasta de un anumit concurs de împrejurări; este firesc să se și îndrăgostească de un anumit gen de femeie, gen, dealtfel, foarte extins. Primele priviri ale Albertinei care mă făcuseră să visez nu erau cu totul diferite de primele priviri ale Gilbertei. Puteam aproape să cred că personalitatea tulbure, senzualitatea, firea voluntară și șireată ale Gilbertei se întorseseră să mă ispitească din nou, încarnate de data aceasta în trupul Albertinei, cu totul altul și totuși nu lipsit de asemănări. În ce o privea pe Albertine, datorită unei vieți în comun cu totul diferită și unde nu se putuse strecura, într-un noian de gînduri pe care o preocupare dureroasă le menținea într-o permanentă coeziune, nici o fisură de distracție sau de uitare, trupul ei viu nu încetase deloc, cum se întîmplase într-o bună zi

cu cel al Gilbertei, să fie pentru mine acela în care găseam ceea ce recunoșteam mai pe urmă a fi pentru mine (și n-ar fi fost pentru alții) farmecul feminin. Dar ea murise. O voi uita. Cine știe dacă atunci, aceleași calități de singe aprins, de visare neliniștită n-ar reveni într-o zi să mă tulbure? Dar în ce formă întrupate, de data aceasta, nu puteam să prevăd. Prin Gilberte nu aș fi putut să mi-o închipui pe Albertine, sau că o voi iubi, cum nici amintirea sonatei de Vinteuil nu mi-ar fi dat posibilitatea să-mi închipui septuarul său. Mai mult chiar, primele dăți cînd o văzusem pe Albertine aș fi fost în stare să cred că aveam să mă îndrăgostesc de alte femei. Dealtfel, ea ar fi putut chiar să-mi pară, dacă aș fi cunoscut-o cu un an mai devreme, tot atît de ștearsă ca un cer cenușiu înainte de răsăritul soarelui. Dacă mă schimbasesm în privința ei, la rîndu-i se schimbase și ea, iar fata ce venise spre patul meu, în ziua cînd îi scrisesem doamnei de Stermaria, nu mai era aceeași pe care o cunoscusem la Balbec, fie prin simpla înflorire a femeii ce apare în momentul pubertății, fie ca urmare a unor împrejurări pe care nu am putut să le aflu nici-odată. În orice caz, chiar dacă cea pe care aș iubi-o într-o zi i-ar semăna într-o oarecare măsură, adică dacă alegerea de către mine a unei femei nu ar fi cu desăvîrșire liberă, aceasta ar însemna totuși că, ghidată poate într-un fel necesar, ea s-ar îndrepta asupra a ceva mai cuprinzător decît o singură persoană, asupra unui gen de femei, și lucrul acesta, înlăturînd orice inevitabilitate a dragostei mele pentru Albertine, îmi satisfăcea dorința. Femeia al cărei chip îl avem în fața noastră în mod mai constant decît însăși lumina, deoarece nu încetăm nici o clipă, chiar și cu ochii închiși, să-i îndrăgim ochii frumoși, nasul ei frumos, să punem la cale toate modalitățile de a i le revedea, această femeie unică știm bine că ar fi fost alta dacă am fi fost într-un alt oraș decît

cel în care am întâlnit-o pe ea, dacă ne-am fi plimbat într-alt cartier, dacă am fi frecventat un alt salon. Unica, ne închipuim noi? Ea este de nenumărat. Și totuși ea este compactă, indestructibilă în fața ochilor noștri care o iubesc, de neînlocuit foarte multă vreme printr-altă femeie. Această femeie a suscitât numai, printr-un soi de chemări magice, mii de elemente de tandrețe ce există în noi în stare fragmentară, le-a strâns laolaltă, le-a unit, netezind orice lacună între ele, și sîntem noi înșine cei care, imprimîndu-i trăsăturile caracteristice, i-am furnizat persoanei iubite toată substanța solidă. Din această cauză, chiar dacă nu sîntem pentru ea decît unul dintr-o mie și poate ultimul dintre toți, pentru noi ea este singura către care tinde întreaga noastră viață. Simțisem cu certitudine că acest amor nu era de neînlăturat, nu numai pentru că ar fi putut să ia naștere cu doamna de Stermaria, dar chiar și fără asta, cunoscîndu-l, regăsindu-l prea asemănător cu ceea ce fusese pentru alții și simțindu-l, de asemenea, cum, mai vast, o învăluia pe Albertine, fără s-o cunoască, precum marea o stîncă neînsemnă. Dar treptat, trăind cu Albertine, nu mai puteam să mă desprind din lanțurile pe care eu însumi le forjasem; obișnuința de a asocia persoana Albertinei cu sentimentul pe care mi-l inspirase mă făcea totuși să cred că-i este specific ei, așa cum obișnuința conferă unei simple asociații de idei între două fenomene, după cum pretinde o anumită școală filozofică, puterea, necesitatea iluzorie unei legi de cauzalitate. Crezusem că relațiile mele, averea mă vor feri de suferințe, și poate cu prea mare eficacitate, întrucît aceasta părea să mă scutească de nevoia de a simți, de a iubi, de a gândi: invidiam o biată fată de la țară căreia absența unor legături, chiar a telegrafului, îi dăruiește lumi întregi de visare după vreo durere pe care nu o poate potoli în mod artificial. Or, îmi dădeam seama acum că, dacă în ceea ce o privea pe doamna de Guermantes, văzusem distanța dintre ea

și mine încărcată cu tot ce o putea face mai de netrecut, suprimată brusc de opinie, de idee, pentru care privilegiile sociale nu sînt decît materie inertă și transformabilă, în chip asemănător, cu toate că invers, relațiile mele, averea, toate mijloacele materiale de care atît situația mea cît și civilizația epocii îmi îngăduiau să profit, nu făcuseră decît să amîne scadența luptei corp la corp cu voința contrară, inflexibilă, a Albertinei, asupra căreia nici o presiune nu avusese efect, ca în războaiele moderne unde pregătirile de artilerie, formidabila bătaie a gurilor de foc amînă doar momentul cînd omul se aruncă asupra omului și cînd inima cea mai tare învinge. Putusem, desigur, să țin legătura telegrafică și telefonică cu Saint-Loup, să fiu în permanentă legătură cu biroul din Tours, dar așteptarea lor nu fusese oare inutilă și rezultatul lor nul? Iar fetele de la țară, fără avantaje sociale, fără relații, sau oamenii înainte de perfecționarea civilizației nu suferă oare mai puțin, pentru că doresc mai puțin, regretă mai puțin ceea ce au știut întotdeauna că le este inaccesibil și care a rămas din pricina aceasta ca și ireal? Dorești mai mult persoana ce ți se va dărui, speranța anticipează posesiunea; regretul este un amplificator al dorinței. Refuzul doamnei de Stermaria de a veni să ia masa cu mine pe insula din Bois împiedicase să fie ea cea iubită. Ar fi fost, de asemenea, suficient să mă îndrăgostesc de ea, dacă mai pe urmă aș fi revăzut-o la timp. Îndată ce aflasem că ea nu va veni, luînd în considerare neverosimila ipoteză — și care se adeverise — că poate cineva fiind gelos pe ea și îndepărtînd-o de alți bărbați n-aveam să o mai revăd niciodată, am suferit atît de mult, încît aș fi dat orice ca s-o văd, și aceasta a fost una dintre cele mai mari neliniști din cîte-am încercat și pe care sosirea lui Saint-Loup avea să o potolească. Or, de la o anumită vîrstă, iubirile noastre, amantele noastre sînt fiicele neliniștei noastre; trecutul nostru și leziunile fizice în care el s-a întipărit determină

viitorul nostru. În ce o privea pe Albertine mai cu seamă, faptul că nu cu necesitate mă îndrăgostisem de ea, chiar și fără acele amoruri paralele, era înscris în istoria iubirii mele pentru ea, adică pentru ea și prietenele sale. Căci nu era nici măcar o dragoste ca cea pentru Gilberte, ci una creată prin împărțirea între mai multe fete. Ca tot din pricina ei, pentru că îmi părea ceva analog ei, să-mi fi plăcut seriozitatea prietenelor sale, era posibil. În orice caz, timp îndelungat am șovăit între toate, alegerea mea se plimba de la una la alta, și când credeam că o prefer pe vreuna dintre ele, era de-ajuns ca cealaltă să mă facă să o aștept, să refuze să mă vadă, ca să încep să o iubesc. De multe ori s-ar fi putut întâmpla ca Andrée, trebuind să vină să mă vadă la Balbec, dacă mă pregătisem în chip mincinos să-i spun, ca să nu par că țin la ea: „Păcat! Dacă ai fi venit măcar cu câteva zile înainte! Acum mi-e dragă alta, dar, în sfârșit, nu face nimic, ai putea să mă consolezi“, și cu puțin înaintea vizitei Andreei, Albertine să nu se țină de cuvânt, inima nu mai înceta să-mi bată, credeam că nu o voi mai vedea niciodată și o iubeam pe ea. Iar când venea Andrée, îi spuneam de-adevărat (așa cum i-o spuseseam la Paris, după ce aflasem că Albertine o cunoscuse pe domnișoara Vinteuil) ceea ce ea putea crede ticluit înadins și nesincer, și ceea ce aș fi spus tot de-adevărat, și în aceeași termeni, dacă aș fi fost fericit în ajun cu Albertine: „Păcat că vii prea târziu: acum mi-e dragă altă fată“. Chiar în cazul acesta, al înlocuirii Andreei prin Albertine, după ce aflasem că aceasta o cunoscuse pe domnișoara Vinteuil, dragostea fusese alternativă și deci, de fapt, nu existase decît una și aceeași în ambele cazuri. Dar fuse-seră înainte situații când mă certasem pe jumătate cu două dintre fete. Cea care ar fi făcut primii pași spre împăcare m-ar fi liniștit, însă aș fi iubit-o pe cealaltă dacă ea ar fi fost supărată, ceea ce nu înseamnă că nu m-aș fi legat definitiv de cea dintîi, căci ea m-ar fi

consolat — cu toate că fără prea multă eficacitate — de lipsa de sensibilitate a celei de-a doua, a celei de-a doua pe care aş fi ajuns să o uit, dacă ea nu ar fi revenit. Se întâmpla să fiu convins că măcar una din ele avea să se întoarcă la mine, şi totuşi cîtva timp să nu revină nici una. Neliniştea mea era deci dublă, şi la fel şi dragostea mea, păstrîndu-mi posibilitatea de a înceta să o iubesc pe cea care s-ar întoarce, însă, pînă atunci, suferind din pricina amîndurora. Este soarta unei anumite vîrste, care poate veni foarte de timpuriu, să-ţi învăpăieze dragostea mai curînd un abandon decît o fiinţă, despre care ajungi să ştii un singur lucru, figura fiindu-i neclară, sufletul lipsindu-i, iar preferinţa ta foarte recentă şi nelămurită : că spre a nu mai suferi ar fi nevoie să te întrebe : „Ai vrea să mă primeşti ?“. Despărţirea mea de Albertine, în ziua cînd Françoise îmi spusese : „Domnişoara Albertine a plecat“, a fost ca o alegorie foarte atenuată a atîtor altor despărţiri. Căci foarte adesea, pentru a descoperi că sintem îndrăgostiţi, poate chiar ca să ne îndrăgostim, trebuie să vină ziua despărţirii.

În aceste cazuri cînd o aşteptare zadarnică, un cuvînt de refuz hotărâsc alegerea, imaginaţia biciuită de suferinţă lucrează atît de precipitat, plăsmuieşte cu o rapiditate atît de nebună un amor abia început şi inform, menit de luni de zile să rămînă în stare de proiect, încît sînt momente cînd mintea care nu a putut să ajungă din urmă inima, se miră şi exclamă : „Dar eşti nebun ! Ce sînt ideile astea noi ce te fac să te perpeleşti atîta ? Asta nu-i viaţa reală.“ Şi, într-adevăr, dacă femeia necredincioasă nu ar reveni în momentul acela, puţină distracţie, care ţi-ar linişti fiziceşte inima, ar ajunge ca amorul să eşueze. Oricum, dacă această viaţă cu Albertine nu era, în esenţă, necesară, îmi devenise indispensabilă. Tremurasem cînd o iubisem pe doamna de Guermantes pentru că îmi spuneam că, dispunînd de mijloace prea importante de seducţie, nu numai datorită frumuseţii, dar şi situaţiei, bogăţiei

sale, ea va fi prea liberă să aparțină prea multor oameni, și că aş avea prea puțină influență asupra ei. Albertine fiind săracă, necunoscută, trebuia să fie dornică să se mărite cu mine. Și totuși nu putusem s-o păstrez numai pentru mine. Fie din cauza condițiilor sociale, fie datorită înțelepciunii prevăzătoare, într-adevăr nu poți să stăpânești viața altei ființe.

De ce nu-mi spusese „Am inclinațiile astea”? Aș fi cedat, i-aș fi permis să și le satisfacă. Citisem într-un roman despre o femeie pe care nici un argument al bărbatului care o iubea nu o putuse decide să i se des-tăinuie. Citind romanul, găsisem situația stupidă; „Eu, îmi spuneam, mai întâi aş fi forțat femeia să vorbească, iar apoi am fi ajuns la o înțelegere. La ce bun aceste suferințe inutile?” Dar acum vedeam că nu sîntem liberi să nu ni le creăm și că în zadar ne cunoaștem voia, ceilalți nu i se supun.

Și totuși aceste adevăruri dureroase, fatale, ce ne stăpîneau și față de care eram orbi, adevărul despre sentimentele noastre, despre destinul nostru, de cite ori, fără să ne dăm seama, fără să vrem, nu le rostisem în cuvinte pe care le crezusem mincinoase, desigur, dar căroră sfîrșitul le dăduse mai tirziu valoare profetică. Îmi aminteam multe cuvinte pe care le pronunțasem și unul și celălalt, fără să înțelegem atunci adevărul pe care-l conțineau, pe care le spuseseam crezînd chiar că jucăm teatru unul față de celălalt, și a căror falsitate era cu totul neînsemnată, prea puțin vrednică de interes, constînd doar în jalnica noastră lipsă de sinceritate, în comparație cu ceea ce conțineau ele, fără să ne dăm seama. Minciuni, greșeli, dincoace de realitatea profundă pe care nu o întrezăream, adevăr dincolo, adevărul caracterelor noastre, ale căror legi esențiale ne scă-pau și care cer Timp ca să se dezvăluie, adevărul destinelor noastre. Crezusem că mint cînd îi spuseseam, la Balbec : „Cu cît te voi vedea mai mult, cu atît te voi iubi mai mult

(și totuși tocmai această intimitate de fiecare clipă, datorită geloziei, mă legase atât de tare de ea), simt că aș putea fi folositor minții duminicăle; iar la Paris: „Caută să fii cu băgare de seamă, Gîndește-te că dacă ți s-ar întîmpla un accident, aș fi nemîngîiat“; (iar ea: „Dar se poate să mi se întîmple un accident“); la Paris, în seara cînd mă prefăcusem că vreau să o părăsesc: „Lasă-mă să te mai privesc, deoarece curînd nu te voi mai vedea, și va fi pentru totdeauna“; și ea, în aceeași seară, uitîndu-se în juru-i: „Cînd mă gîndesc că nu voi mai vedea această cameră, aceste cărți, această pianolă, toată această casă, nu-mi vine să cred, și totuși așa este“; în ultimele sale scrisori, în fine, cînd scrisese (spunîndu-și probabil, dar știu că-l joc): „Îți las tot ce e mai bun în mine“ (și nu erau oare într-adevăr încredințate acum exactității, forțelor, slabe din păcate, ale memoriei mele, mintea sa, bunătatea sa, frumusețea sa?). Și: „Această clipă, de două ori crepusculară, pentru că se însera și pentru că aveam să ne despărțim, nu se va șterge din mintea mea decît atunci cînd va fi cuprinsă de noaptea totală“ — această frază scrisă în ajunul zilei cînd, într-adevăr, mintea-i fusese năpădită de noaptea totală și cînd, în acele ultime licăriri atât de rapide dar pe care anxietatea momentului le împarte la nesfîrșit, revăzuse poate ultima noastră plimbare, și în acea clipă cînd totul ne părăsește și în care îți creezi o credință, așa cum atei devin creștini pe cîmpul de bătălie, îl chemase poate în ajutor pe prietenul atât de des blestemat, dar atât de respectat de ea, care la rîndul lui avea cruzimea să dorească — deoarece toate religiile se aseamănă — ca ea să fi avut timp să-și revadă viața, să-i dăruiască lui ultimul său gînd, să i se spovedească, în sfîrșit, să moară întru el.

La ce bun însă, cînd, chiar dacă avusese atunci timp să-și revadă viața, noi nu înțelesesem, nici ea nici eu, în ce consta fericirea noastră, ce anume ar fi trebuit să

facem, decît în momentul în care fericirea nu mai era cu putință, cînd nu mai puteam face nimic, fie că, atîta timp cît lucrurile sînt posibile, le amii, fie că ele nu pot căpăta putere de atracție și nu pot părea ușor de realizat, decît atunci cînd, proiectate în vidul ideal al imaginației, scapă de scufundarea degradantă, urîtoare a mediului vital? Gîndul că vei muri este mai atroce decît faptul în sine, însă nu atît cît gîndul că altcineva a murit, că, devenită din nou plană după ce înghițise un om, se întinde, fără cea mai mică mișcare, pe locul acela, o realitate din care acest om este exclus, unde nu mai există nici o voință, nici o cunoștință și de la care este tot atît de greu să te întorci la ideea că omul acesta a trăit, pe cît este de greu să treci de la amintirea încă foarte recentă a vieții sale, la ideea că el a ajuns o imagine fără consistență, asemănător amintirilor lăsate de personajele unui roman pe care l-ai citit.

Eram cel puțin fericit că înainte de a muri îmi scrisese această scrisoare și, mai ales, că-mi trimisese ultima telegramă, care dovedea că s-ar fi întors la mine, dacă ar fi trăit. Îmi părea că era nu numai mai duios, ci și mai frumos, că întîmplarea ar fi fost nedesăvîrșită fără această telegramă, că ar fi fost în mai mică măsură simbolul artei și al destinului. În fond, ar fi fost tot așa chiar dacă era altfel; căci orice întîmplare este ca un tipar de o formă deosebită și, oricum ar fi, ea impune seriei de fapte pe care a venit să o întrerupă, părăind să-i pună capăt, un desen pe care-l credem singurul posibil fiindcă nu-l cunoaștem pe cel care ar putea să-l înlocuiască.

De ce nu-mi spusese: „Am înclinațiile astea”? Aș fi cedat, i-aș fi permis să și le satisfacă, în momentul de față aș mai sărută-o. Cîtă tristețe să-mi amintesc că mă mințise jurîndu-mi, cu trei zile înainte de a mă părăsi, că nu avusese niciodată cu prietena domnișoarei Vin-teuil raporturile pe care, în timp ce Albertine se jura, roșeața ei le mărturisea! Biata fată, avusese cel puțin

onestitatea să nu vrea să jure că plăcerea de a le revedea pe domnișoara Vinteuil și pe prietena ei nu jucau nici un rol în dorința-i de a vizita în ziua aceea familia Verdurin. De ce nu mersese pînă la capăt în mărturisirea ei? În fond a fost poate nițel și vina mea că, în ciuda tuturor rugămintilor mele, ce se loveau de tăgăduirea ei, nu vroise să-mi spună: „Am înclinațiile astea“. Poate că era puțin și vina mea, pentru că la Balbec, în ziua în care, după vizita doamnei de Cambremer, avusesem cea dintîi explicație cu Albertine, și cînd fusesem atît de departe de a-mi închipui că ar fi putut exista altceva decît o prietenie prea aprinsă între ea și Andrée, îmi exprimasem cu prea multă violență dezgustul față de soiul acesta de moravuri, condamnîndu-le într-un chip prea categoric. Nu puteam să-mi amintesc dacă Albertine roșise cînd îmi proclamasem cu naivitate oroarea pe care mi-o pricinuia acest lucru, nu puteam să-mi amintesc, fiindcă deseori se întîmplă să vrem mult mai tîrziu să știm ce atitudine a avut o persoană într-un moment cînd nu-i dădusem nici o atenție și care, mai tîrziu, cînd ne gîndim din nou la conversația noastră, ar lămuri o încurcătură cumplită. Însă în memoria noastră e un gol, nici urmă de ceea ce cauți. Și foarte adesea nu am dat atenție, pe loc, lucrurilor care puteau de pe atunci să ne pară importante, n-am auzit bine o frază, n-am notat un gest, sau chiar le-am uitat. Iar dacă mai tîrziu, avizi să descoperim un adevăr, refacem drumul din deducție în deducție, răsfoindu-ne memoria ca pe o culegere de mărturii, cînd ajungem la fraza aceea, la gestul acela, imposibil de reamintit, reîncepem de douăzeci de ori traseul, însă inutil, căci drumul se împotmolește. Oare roșise? Nu știu dacă roșise, dar nu se poate să nu mă fi auzit, iar amintirea cuvintelor mele o oprise, mai tîrziu, cînd fusese poate pe punctul de a mi se destăinui. Iar acum ea nu mai era nicăieri, aș fi putut străbate pămîntul de la un pol la celălalt fără s-o întîlnesc pe Albertine; realitatea ce

se închisese asupra ei redevenise netedă, ștersese pînă și urma ființei ce se dusesse la fund. Nu mai era decît un nume, ca cel al doamnei de Charlus, despre care cei ce o cunoscuseră spuneau cu indiferență : „Era delicioasă“. Dar nu puteam concepe mai mult decît o clipă existența acestei realități de a cărei conștiință Albertine era lipsită, căci în mine prietena mea exista prea mult, în mine, unde toate sentimentele, toate gîndurile se refereau la viața ei. Poate că dacă ar fi știut-o, ar fi fost mișcată văzînd că prietenul său n-o uita, acum cînd viața ei se încheiase, și ar fi devenit sensibilă la unele lucruri care înainte ar fi lăsat-o indiferentă. Dar așa cum ai vrea să te abții de la infidelități, oricît de bine ar fi ascunse, din prea mare temere că femeia iubită nu s-ar abține, eram speriat la gîndul că, dacă morții trăiesc pe undeva, bunica mea știa tot așa de bine că o uitasem, precum și Albertine că o țin minte. Și, la urma urmelor, chiar în ce privește aceeași moartă, ești oare sigur că plăcerea pe care ai avea-o aflînd că ea știe anumite lucruri ar contrabalansa spaima de a gîndi că le știe pe toate ? Și, oricît de singeros ar fi acest sacrificiu, nu am renunța cîteodată să-i păstrăm după moarte pe cei pe care i-am iubit în calitate de prieteni de teamă să nu-i avem și în calitate de judecători ?

Curiozitatea mea geloasă pentru ceea ce putuse să facă Albertine era fără margini. Cîte femei n-am cumpărat, dar nu am aflat nimic. Dacă această curiozitate era atît de vie, înseamnă că omul nu moare imediat pentru noi, ci rămîne scaldat într-un soi de aură a vieții, care nu are nimic comun cu adevărata nemurire, dar care face ca el să continue să preocupe gîndurile noastre, la fel ca atunci cînd trăia. E ca și cum ar fi plecat într-o călătorie. Este o supraviețuire foarte păgînă. În mod invers, cînd ai încetat să iubești, curiozitatea pe care ți-o stîrnea omul se stinge înainte ca el să moară. Astfel, nu aș fi mișcat măcar un deget ca să aflu cu cine

se plimba într-o anumită seară Gilberte în Champs-Élysées. Or, simţeam că, într-adevăr curiozitatea mea în privinţa Albertinei era exact aceeaşi, fără valoare în sine, fără posibilitate de a dura. Însă continuam să sacrific orice satisfacerii crunte a acestei curiozităţi trecătoare, cu toate că ştim dinainte că despărţirea mea forţată de Albertine, prin moartea sa, mă va duce la aceeaşi indiferenţă la care ajunseseam despărţindu-mă de Gilberte de bună voie. Tocmai lucrul acesta mă făcu să-l trimit pe Aimé la Balbec, căci presimţeam că acolo la faţa locului va afla multe lucruri.

Dacă ea ar fi putut şti ce avea să se întâmple, ar fi rămas lângă mine. Ceea ce e tot una cu a spune că, de îndată ce se văzuse moartă, ar fi preferat să rămână în viaţă lângă mine. Pînă însăşi contradicţia ce o implica, o astfel de presupunere era absurdă. Dar nu era inofensivă, căci închipuindu-mi cît de fericită ar fi Albertine, dacă ar putea şti, dacă ar putea înţelege, retrospectiv, să vină înapoi la mine, o şi vedeam, vroiam să o îmbrăţişez, şi lucrul acesta, vai, era cu neputinţă : nu avea să se întoarcă niciodată, murise.

Imaginaţia mea o căuta în cer, în serile în care îl privisem încă împreună ; dincolo de clarul de lună ce-i plăcea, căutam să-mi înalţ pînă la ea tandreţea ca să-i fie o consolare fiindcă nu mai trăieşte, şi această dragoste pentru o fiinţă devenită atît de îndepărtată era ca o religie, gîndurile mele se înălţau către ea ca nişte rugăciuni. Dorinţa are multă forţă şi dă naştere credinţei ; crezusem că Albertine nu va pleca pentru că o doream ; pentru că o doream, crezui că n-a murit ; începui să citesc cărţi despre mesele ce se învîrtesc, începui să cred posibilă nemurirea sufletului. Dar nu mi-era de ajuns. Trebuia să o regăsesc, după moartea mea, cu trupul său cu tot, ca şi cum veşnicia ar semăna cu viaţa. Ce spun „cu viaţa“ ? Eram încă şi mai exigent. Aş fi

vrut să nu fiu lipsit pe veci, datorită morții, de plăceri, cu toate că nu numai ea ne privează de ele. Căci și fără ea plăcerile s-ar fi risipit, cum, de altfel, și începuseră, datorită vechii obișnuințe, datorită noilor curiozități. Apoi, dacă, în viață, Albertine s-ar fi schimbat treptat, chiar fizic, zi de zi m-aș fi adaptat la această schimbare. Însă memoria, evocându-mi în legătură cu ea doar momente separate, pretindea să o revadă așa cum ea deja n-ar mai fi fost, dacă ar fi trăit; ceea ce vroia era un miracol care să satisfacă limitele naturale și arbitrare ale memoriei, ce nu se poate elibera de trecut. Mi-o închipuiam, totuși, cu naivitatea teologilor antici, pe această creatură vie dându-mi nu numai explicațiile pe care ar fi putut să mi le dea, dar chiar, printr-o ultimă contradicție, pe cele ce mi le refuzase totdeauna în timpul vieții sale. Și astfel, moartea ei fiind un fel de vis, dragostea mea îi va părea o nesperată fericire; nu rețineam din această moarte decît comoditatea și optimismul unui deznodămînt ce simplifică, ce aranjează totul.

Uneori îmi închipuiam reunirea noastră nu atît de departe, nu într-o altă lume. La fel cum odinioară, cînd n-o cunoșteam pe Gilberte decît pentru a mă juca cu ea în Champs-Élysées, seara acasă îmi închipuiam că aveam să primesc de la ea o scrisoare în care îmi va mărturisi că mă iubește, că va veni, aceeași forță a dorinței, preocupată tot atît de puțin de legile fizice ce i se opuneau ca și prima dată (în privința Gilbertei cînd, în fond, nu greșise, deoarece ieșise învingătoare) mă făcea acum să cred că voi primi un bilețel de la Albertine, spunîndu-mi că avusese într-adevăr un accident de călărie, dar din motive romanțioase (și cum s-a întîmplat, de fapt, citeodată cu unii despre care s-a crezut multă vreme că muriseră) nu voise să aflu că se însănătoșise, și acum, căindu-se, mă roagă să vină să trăiască pentru totdeauna cu mine. Și — dîndu-mi foarte bine seama ce poate fi o nebunie potolită la unii oameni care în alte privințe par

rezonabili — simțeam coexistînd în mine certitudinea că ea a murit și continua speranța să o văd apărînd.

Nu promisem încă vești de la Aimé, care trebuia, cu toate acestea, să fi ajuns la Balbec. Desigur că investițiile mele se purtau asupra unui obiect secundar și arbitrar ales. Dacă Albertine dusese într-adevăr un trai vinovat, acesta trebuia să fi cuprins cine știe cîte lucruri mult mai importante, la care hazardul nu-mi îngăduise să mă gîndesc, cum făcuse în legătură cu discuția despre halatul de baie și roșeața Albertinei. Dar tocmai aceste lucruri nu existau pentru mine, deoarece nu le vedeam. Asupra acelei zile mă oprisem în mod cu totul arbitrar, căutînd cu cîțiva ani mai tîrziu să o reconstitui. Dacă Albertinei îi plăceau femeile, existau mii de alte zile în viața ei pe care nu știam cum le folosisese și care ar fi putut să fie de asemenea interesante de știut ; aș fi putut să-l trimit pe Aimé în multe ale locuri din Balbec, în multe alte orașe decît la Balbec. Dar tocmai fiindcă nu știam cum își folosea Albertine acele zile, ele nu prindeau chip în imaginația mea, nu dăbîndeau existență. Lucrurile, ființele nu începeau să existe pentru mine decît atunci cînd căpătau în imaginația mea o existență individuală. Dacă s-ar fi găsit mii de altele asemănătoare, ele ar fi devenit pentru mine reprezentative pentru celelalte. Dacă dorisem de multă vreme să știu, în privința bănuielilor mele în legătură cu Albertine, ce fusese cu dușul acela, era tot așa cum, în ce privește dorința de femei, cu toate că știam că există numeroase fete și femei în casă care ar putea să le egaleze și despre care aș fi putut auzi întîmplător vorbindu-se, vroiam să le cunosc — pentru că erau dintre acelea de care-mi vorbise Saint-Loup, dintre acelea ce existau în mod individual pentru mine — pe tînăra ce frecventa casele de toleranță și pe camerista doamnei Putbus. Dificultățile pe care sănătatea, lipsa de hotărîre, „procrastinația” mea, după cum spunea Saint-Loup, le puneau

în calea realizării oricărui lucru, mă făcuseră să amîn zi de zi, lună de lună, an de an, lămurirea unor anumite bănuieli ca și împlinirea unor anumite dorințe. Le păstram însă în memorie, făgăduindu-mi să nu uit să aflu adevărul pe care-l ascundeau pentru că numai ele mă obsedau (întrucît celelalte nu aveau formă în ochii mei, nu existau) și, de asemenea, pentru că însăși întîmplarea care le alesese din mijlocul realității îmi era cheazășie că, doar cu cîteva fărîme din realitate, din viața adevărată rîvnită, voi intra în contact cu ele. Și apoi, un fapt cît de mic, dacă e bine ales, nu-i ajunge oare experimentatorului ca să poată deduce o lege generală ce va face să se afle adevărul despre mii de fapte similare? În zadar exista Albertine în memoria mea, așa cum îmi apăruse succesiv în cursul vieții, doar ca niște fracțiuni de timp; gîndirea mea, restabilindu-i unitatea, crea din ea o nouă ființă, și tocmai despre această ființă voiam să-mi fac o opinie generală, să știu dacă mă mințise, dacă îi plăceau femeile, dacă mă părăsise pentru a le putea frecventa în voie. Ceea ce va spune băieșita va putea, eventual, să curme pentru totdeauna bănuielile mele asupra morăvurilor Albertinei.

Îndoielile mele! Crezusem, vai, că-mi va fi indiferent, chiar agreabil, să n-o mai văd pe Albertine, pînă cînd plecarea ei îmi dezvăluise greșeala. La fel și moartea sa mă învățase cît de mult mă înșelam atunci cînd, dorindu-i uneori moartea, îmi închipuisem că aceasta ar fi fost scăparea mea. La fel s-au petrecut lucrurile cînd, primind scrisoarea lui Aimé, am înțeles că dacă pînă atunci nu suferisem prea cumplit din cauza îndoielilor mele în privința virtuții Albertinei, fusese din pricină că, în realitate, acestea nu erau deloc îndoieli. Fericirea mea, viața mea aveau nevoie ca Albertine să fie virtuoasă, hotărînd o dată pentru totdeauna că așa și era. Înarmat cu această convingere ocrotitoare, puteam, fără primejdie, să-mi las spiritul să se joace, trist, cu presupuneri cărora

le dădea formă, dar nu și crezare. Mă gîndeam : „Îi plac, poate, femeile“, așa cum te gîndești : „Pot să mor diseară“ ; ți-o spui, dar n-o crezi și-ți faci planuri pentru ziua următoare. Ceea ce explică faptul că, în mod greșit crezînd că nu erăm sigur dacă Albertinei îi plăceau sau nu femeile și că, prin urmare, o faptă vinovată la activul Albertinei nu mi-ar fi adus nimic ce nu-mi închipuisem adesea, am putut să încerc în fața imaginilor, neînsemnate pentru alții, pe care mi le evoca scrisoarea lui Aimé, o suferință neașteptată, cea mai atroce din cîte simțisem vreodată și care forma cu aceste imagini, cu imaginea, vai ! a Albertinei însăși, un sol de precipitat, cum se spune în chimie, în care totul era contopit și despre care textul scrisorii lui Aimé, pe care-l desprind în chip cu totul convențional, nu poate da nici o idee, deoarece fiecare cuvînt ce-l compune era de îndată transformat, colorat pe veci de suferința pe care o stîrnea.

„Domnule,

Domnul o să aibă bunătatea să mă ierte că nu i-am scris domnului mai curînd. Persoană pe care domnul mă însărcinase să o văd lipsise două zile și, dorind să corespund încrederii pe care domnul mi-o acordase, nu vroiam să mă întorc cu mîinile goale. Tocmai am vorbit cu acea persoană, care și-aduce foarte bine aminte (D-ra A.)¹.

După cum spune ea, lucrul pe care-l bănuia domnul este absolut sigur. În primul rînd, ea era aceea care-i dădea îngrijiri domnișoarei Albertine, ori de cîte ori

¹ Aimé, care avea un oarecare început de cultură, voia să scrie „D-ra A.“ cu litere italice sau între ghilimele. Dar cînd vroia să pună ghilimele, punea paranteze, iar cînd voia să pună ceva între paranteze, punea între ghilimele. Tot așa cum Françoise spunea că cineva rămîne pe strada mea în loc să spună că locuiește acolo, și că poți să „locuiești“ două minute, în loc de să „rămîi“ două minute, greșelile oamenilor din popor constînd foarte adesea doar în schimbarea termenilor între ei — cum a făcut dealtfel limba franceză — care în decursul secolelor au luat în mod reciproc unii locul celorlalți.

aceasta venea la băi. D-ra A. venea foarte des să facă duș cu o doamnă mai vîrstnică decît dînsa, îmbrăcată mereu în gri, și pe care băieșita, fără să-i știe numele, o cunoștea, pentru că o văzuse adeseori în căutarea unor tinere. Dar de cînd o cunoscuse pe (d-ra A.) nu mai dădea nici o atenție altora. Ea și d-ra A. se încuiau întotdeauna în cabină, stăteau acolo foarte multă vreme, și doamna în gri dădea bacșiș cel puțin zece franci persoanei cu care am stat de vorbă. După cum mi-a spus acea persoană, vă dați bine seama că dacă acolo ele ar fi tăiat frunză la cîini, nu mi-ar fi dat zece franci bacșiș. D-ra A. venea de asemenea cîteodată cu o femeie cu pielea foarte neagră care avea o lornietă. Însă (d-ra A) venea cel mai des cu fete mai tinere decît dînsa, mai ales cu una foarte roșcovană. Afară de doamna în gri, persoanele pe care d-ra A. obișnuia să le aducă nu erau din Balbec, și de multe ori veneau probabil chiar de destul de departe. Nu intrau niciodată împreună, dar d-ra A. intra, îmi spunea să las ușa cabinei deschisă, că dînsa așteaptă o prietenă, și persoana cu care am stat de vorbă știa ce însemna asta. Persoana nu a putut să-mi dea alte amănunte fiindcă nu și le mai aducea prea bine aminte, «ceea ce e ușor de înțeles după atîta timp». Dealtfel, această persoană nu căuta să știe prea multe lucruri, pentru că e foarte discretă și apoi era în interesul ei, căci d-ra A. o făcea să cîștige mulți bani. A fost foarte sincer mișcată aflînd de moartea d-rei. E adevărat că fiind atît de tinărară, e o mare nenorocire pentru dînsa și pentru ai săi. Aștept ordinele domnului ca să știu dacă pot pleca din Balbec, unde nu cred că voi afla ceva mai mult. Mulțumesc încă o dată domnului pentru scurta călătorie de care domnul mi-a făcut în felul acesta rost și care a fost foarte plăcută mai cu seamă că vremea e cît se poate de favorabilă. Sezonul se anunță bun pentru anul ăsta. Aici se speră că domnul o să vină vara asta să-și facă o scurtă apariție.

Nu mai văd nimic interesant să-i spun domnului“,
ș.a.m.d.

Ca să se înțeleagă cât de adânc pătrundeau în mine aceste cuvinte, trebuie să se țină seama că întrebările pe care mi le puneam în privința Albertinei nu erau chestiuni secundare, indiferente, probleme de amănunt, singurele, în realitate, pe care ni le punem în privința tuturor ființelor din afară, lucru ce ne permite să mergem înainte, înfășurați într-o gândire impermeabilă, printre suferință, minciună, viciu și moarte. Nu, în ce o privea pe Albertine, aceasta era o problemă esențială : Ce era ea, în fond ? La ce se gândea ? Ce-i plăcea ? Oare mă mințea ? Viața mea cu ea fusese la fel de lamentabilă ca aceea a lui Swann cu Odette ? Deci, răspunsul lui Aimé, cu toate că nu era un răspuns general ci unul particular — și tocmai din pricina aceasta — atingea, atât în Albertine, cât și în mine, profunzimile.

În sfârșit, aveam în fața ochilor, în acea sosire a Albertinei la stabilimentul băilor, prin stradă, cu doamna în gri, un fragment al acelui trecut care nu-mi părea mai puțin misterios, mai puțin înspăimântător decât mă temusem, atunci când mi-l închipuiam închis în amintirea, în privirea Albertinei. Desigur că oricine altul decât mine ar fi putut să găsească neînsemnate aceste amănunte cărora imposibilitatea în care mă aflam acum, când Albertine murise, de a o face să le respingă, le conferea un echivalent de probabilitate. Este chiar probabil ca pentru Albertine, propriile-i vicii (fie că conștiința ei le-ar fi considerat nevinovate sau condamnabile, că senzualitatea ei le-ar fi găsit delicioase sau destul de searbede), chiar dacă ar fi fost reale și ea le-ar fi mărturisit, să fi fost lipsite de impresia de nespus dezgust de care nu le disociam. Eu însumi, datorită dragostei mele pentru femei și cu toate că ele nu trebuie să fi fost pentru Albertine același lucru, puteam oarecum să-mi închipui ce simțea

ea. Și bineînțeles că era deja un început de suferință să mi-o reprezint dorind așa cum dorisem și eu atît de des, mințindu-mă cum o mințisem și eu de atîtea ori, preocupată de o fată sau alta, stăruind pe lingă ele, ca și mine pe lingă d-ra de Stermaria, pe lingă atîtea altele, pe lingă țărăncile pe care le întilneam la cîmp. Da, dorințele mele mă făceau să i le înțeleg, într-o oarecare măsură, pe ale ei ; era deja o mare suferință în care toate dorințele, cu cît fuseseră mai vii, se preschimbau în chinuri cu atît mai atroce ; ca și cum în această algebră a sensibilității ele reapăreau cu același coeficient, dar cu semnul minus în locul semnelui plus. Însă în ce o privea pe Albertine, pe cît puteam să-mi dau singur seama, viciile ei, oricît ar fi vrut să mi le ascundă — ceea ce mă făcea să presupun că se socotea vinovată sau că se temea să nu mă necăjească — viciile ei, pentru că și le pregătise după pofta inimii în lumina limpede a imaginației în care se mișcă dorința, i se păreau totuși lucruri de aceeași natură ca și celelalte, pentru ea niște plăceri pe care nu avusese curajul să și le refuze, pentru mine dureri, de care căutase să mă scutească ascunzîndu-mi-le, însă plăceri și dureri ce puteau să figureze printre alte plăceri și dureri ale vieții. Dar mie îmi veniseră din afară, fără să fi fost pus în gardă, fără să fi putut elabora eu însumi imaginile, pentru că numai din scrisoarea lui Aimé dobîndisem imaginile Albertinei sosind la stabilimentul balnear și pregătindu-și bacșiful¹.

Fără îndoială, din pricină că în această sosire pe tăcute și deliberată a Albertinei cu doamna în gri vedeam întilnirea ce-și dăduseră, înțelegerea de a veni să facă dragoste într-o cabină de dușuri, ceea ce implica experiență în depravare, organizarea bine disimulată a unei

¹ Cu toate acestea o iubeam mai mult acum ; era departe ; prezența, îndepărtînd de noi singura realitate, cea pe care o gîndești, ~~era~~ suferințele, iar absența le întîțește, împreună cu dragostea.

întregi duble existențe, din pricină că aceste imagini mi-aduceau groaznică știre a vinovăției Albertinei, ele îmi produsese ră îndată o durere fizică de care nu vor mai fi despărțite. Dar imediat durerea reacționase asupra lor ; un fapt obiectiv, o imagine diferă potrivit stării lăuntrice cu care le abordezi. Iar durerea este un transformator al realității la fel de puternic ca și beția. Combinată cu aceste imagini, suferința făcuse îndată ceva cu totul diferit de ceea ce ar putea fi în ochii oricărei alte persoane străine o doamnă în gri, un bacșiș, un duș, strada prin care avea loc sosirea aranjată a Albertinei cu doamna în gri : o deschidere asupra unei vieți de minciuni și de vicii cum nu-mi închipuisem niciodată ; suferința mea le alterase imediat în chiar substanța lor, nu le vedeam în lumina ce scaldă priveliștile pământului, era un fragment dintr-o altă lume, dintr-o planetă necunoscută și blestemată, o priveliște de Infern. Infern era întregul Balbec, toate regiunile învecinate de unde, potrivit scrișorii lui Aimé, aducea deseori fete mai tinere decât ea, pentru a le duce la duș. Acel mister pe care altădată mi-l imaginasem în regiunea Balbecului și care se împrăștiase când locuisem acolo, pe care sperasem apoi să-l recuprind, cunoscînd-o pe Albertine, pentru că, atunci cînd o vedeam trecînd pe plajă, cînd eram destul de nebun să doresc să nu fie virtuoasă, mă gîndeam că ea trebuie să fie întruchiparea lui, așa cum, astăzi, tot ce era în legătură cu Balbecul se impregna în mod oribil de el ! Numele acestor stațiuni, Apollonville..., devenite atît de familiare, atît de liniștitoare, cînd le auzeam pomenite seara întorcîndu-mă de la familia Verdurin, acum cînd mă gîndeam că Albertine locuise într-una din ele, că făcuse o plimbare pînă la alta, că putuse deseori să se ducă cu bicicleta la o a treia, stîrneau în mine o neliniște mai crudă decât prima dată, cînd le vedeam cu atîta emoție din micul tren local, cu bunica mea, înainte de a ajunge la Balbec, pe care nu-l cunoșteam încă.

Stă în puterile geloziei să ne descopere în ce măsură realitatea faptelor exterioare și sentimentele sufletești reprezintă ceva necunoscut ce dă prilej la o mie de presupuneri. Credem că noi cunoaștem în mod precis lucrurile și ce gîndesc oamenii, din simplul motiv că nu ne pasă de toate acestea. Dar de îndată ce dorim să știm anumite lucruri, așa cum se întîmplă cu un om gelos, atunci începe un caleidoscop amețitor în care nu mai distingem nimic. Dacă Albertine mă înșelase, cu cine, în ce casă, în ce zi, în aceea în care îmi spusese cutare lucru, cînd îmi aminteam că spusese una sau alta, nu știam nimic. Nu știam mai mult nici în privința sentimentelor ei față de mine, dacă erau inspirate de interes sau de dragoste. Și dintr-o dată îmi aminteam un anumit incident fără importanță, de pildă, că Albertine vroise să meargă la Saint-Martin-le Vêtu, spunînd că acest nume o interesează, poate pur și simplu pentru că făcuse cunoștință cu vreo țărăncă de pe acolo. Dar nu avea importanță că Aimé mă făcuse să știu lucrurile acestea prin mijlocirea băieșitei, întrucît Albertine nu avea să știe în vecii vecilor că Aimé mi le adusese la cunoștință. Într-adevăr, nevoia de a ști fusese întotdeauna întrecută, în dragostea mea pentru Albertine, de nevoia de a-i arăta că știu tot; ceea ce ridica dintre noi vîlul unor amăgiri diferite, fără să fi avut însă vreodată drept rezultat să o determin să mă iubească mai mult, ci chiar dimpotrivă. Or, iată că, de cînd murise, cea de a doua nevoie se amestecase cu efectul celei dintîi : să-mi reprezint convorbirea în care aș fi vrut să-i împărtășesc ceea ce aflasem, la fel de viu ca și conversația în cursul căreia aș fi întrebat-o ceea ce nu știam; adică să o văd lingă mine, să o aud răspunzîndu-mi cu bunătate, să-i văd obrajii devenind din nou bucălați, ochii pierzîndu-și răutatea și redevenind triști, adică să o iubesc iar și să uit de patima geloziei, în disperarea singurătății mele. Durerosul mister al neputinței de a o face vreodată să știe ceea ce aflasem și

de a stabili raporturile noastre pe realitatea celor pe care tocmai le descoperisem (și pe care putusem să le descopăr numai din pricină că ea murise) înlocuia prin amărăciunea lui taina și mai dureroasă a comportării ei. Ce ? Să fi dorit atât de mult ca Albertine să știe că am aflat povestea sălii cu dușurile, Albertine care nu mai era nimic ! Aceasta era încă o consecință a neputinței în care ne aflăm, cînd avem de cugetat asupra morții, de a ne reprezenta altceva decît viața. Albertine nu mai era nimic ; însă pentru mine ea era persoana ce-mi ascunsese că avea întâlniri cu femeii la Balbec și care-și închipuia că reușise să mă facă să nu știu lucrul acesta. Cînd ne gîndim la ceea ce se va întîmpla după moartea noastră, oare nu proiectăm, din eroare, în momentul acela, tot eul nostru din timpul vieții ? Este oare cu mult mai ridicol, în fond, să-ți pară rău ca o femeie care nu mai e nimic să nu știe că am aflat ce făcea ea cu șase ani în urmă, decît să dorim ca, după ce vom fi morți, publicul să vorbească despre noi și peste un secol cu bunăvoință ? Dacă există mai mult temei în al doilea caz, părerile de rău ale geloziei mele retrospective își aveau sorgintea în aceeași optică greșită ca și dorința gloriei postume pentru alți oameni. Cu toate acestea, dacă impresia a ceea ce era definitiv și solemn în despărțirea mea de Albertine se substituise un moment ideii greșelilor sale, aceasta nu făcea decît să le agraveze, conferindu-le un caracter iremediabil. Mă vedeam pierdut în viață ca pe o plajă nemărginită, singur, și în orice direcție aș fi apucat-o, nu aș mai fi întîlnit-o niciodată.

Din fericire am găsit la timp în memoria mea — cum se găsesc tot felul de lucruri, unele primejdioase, altele salutare în acest talmeș-balmeș în care amintirile nu se limpezesc decît rînd pe rînd — am descoperit, ca un lucrător un obiect ce-i va fi folositor pentru a face ceea ce-i trebuie, o vorbă de-a bunicii mele. Îmi spusese în legătură cu o poveste de necrezut pe care băieșita i-o

spusese d-nei de Villeparisis : „Este o femeie care trebuie să aibă boala minciunii“. Această amintire îmi fu de mare ajutor. Ce importanță putea să aibă ceea ce-i spusese băieșita lui Aimé ? Mai cu seamă că, de fapt, ea nu văzuse nimic. Poți să vii să faci duș cu prietenele fără să te gîndești la rele. Poate că, dorind să se laude, băieșita exagerea importanța bacșifului. O auzisem doar pe Françoise susținînd într-o zi că mătușa Léonie spusese în fața ei că avea „de tocat un milion pe lună“, ceea ce era curată nebunie ; altădată, că o văzuse pe mătușa Léonie dîndu-i Eulaliei patru bancnote de cîte o mie de franci, pe cînd și o hîrtie de cincizeci de franci împăturită mi se părea deja prea puțin verosimil. Și astfel căutam, și am reușit încetul cu încetul, să mă dezbar de dureroasa certitudine pe care-mi dădusem atîta oste-neală s-o dobîndesc, nehotărît cum eram mereu între dorința de a ști și teama de a suferi. Atunci tandrețea mea a putut să renască, dar curînd, împreună cu ea, și mîhnirea de a fi despărțit de Albertine, ce mă făcea poate și mai nenorocit decît cu cîteva ceasuri în urmă, cînd mă tortura gelozia. Aceasta din urmă însă reizbucni pe neașteptate gîndindu-mă la Balbec, din pricina imaginii ivită deodată (care pînă atunci nu mă făcuse nicicînd să sufăr și-mi părea chiar una dintre cele mai inofensive din memorie) a sufrageriei de la Balbec, seara, unde, de cealaltă parte a geamurilor, întreaga mulțime înghesuită în umbră, ca în fața unui vitrou luminos de acvariu, privea ciudatele ființe ce se mișcau în lumină, și unde (nu mă gîndisem niciodată la lucrul acesta), în toată această forfotă, pescărițele și fetele din popor se frecau de micile burgheze invidioase de acest lux, nou la Balbec, lux pe care, dacă nu starea materială, cel puțin zgîrcenia și tradiția li-l interziceau părinților lor, mici burgheze printre care se afla cu siguranță, aproape seară de seară, și Albertine, pe care nu o cunoșteam încă ; fără îndoială, culegea de pe acolo cîte o fetiță cu care se întîlnea peste

cîteva minute pe întuneric, pe nisip, sau în vreo cabină părăsită din josul falezei. Apoi tristețea mea renăștea, auzisem chiar, ca o condamnare la exil, zgomotul ascensorului care în loc să se oprească la etajul meu, urca mai sus. Dar singura persoană a cărei vizită aș fi putut-o dori nu va mai veni niciodată, murise. Cu toate acestea, cînd ascensorul se oprea la etajul meu, inima îmi bătea și, pentru o clipă, îmi spuneam: „Și dacă n-ar fi totul decît un vis! Poate e ea, are să sune, vine înapoi, Françoise va intra să-mi spună, mai curînd speriată decît mînioasă, căci e mai mult superstițioasă decît răzbunătoare, și i-ar fi mai puțin frică de Albertine vie decît de ceea ce ar putea să-i pară o fantomă: «Domnul nu va ghici niciodată cine a venit».” Încercam să nu mă gîndesc la nimic, deschideam un ziar. Însă lectura unor articole scrise de oameni ce nu simțeau adevărata durere mi-era insuportabilă. Despre un cîntec fără însemnătate unul spunea: „Îți vine să *plîngi*”, în timp ce eu l-aș fi ascultat cu atîta bucurie dacă Albertine ar fi trăit. Un altul, cu toate că mare scriitor, spunea, fiindcă fusese aclamat la coborîrea din tren, că primise omagii *de neuitat*, în timp ce eu, dacă le-aș fi primit acum, nu m-aș fi gîndit nici o clipă la ele. Iar un al treilea afirma că, fără nesuferita politică, viața pariziană ar fi „de-a dreptul delicioasă”, pe cînd eu știam bine că și fără politică nu putea să-mi fie decît cumplită, și mi-ar fi părut delicioasă, chiar și cu politică, dacă aș fi regăsit-o pe Albertine. Cronicarul vinătoresc scria (eram în luna mai): „Această epocă este cu adevărat dureroasă, putem spune chiar oribilă pentru adevăratul vinător, căci nu se află nimic, dar absolut nimic de vînat”, iar cronicarul „Salonului”: „În fața acestui fel de a organiza o expoziție te simți cuprins de o adîncă descurajare, de o nemărginită mîhnire...” Dacă intensitatea a ceea ce simțeam făcea să-mi pară mincinoase și șterse expresiile celor ce nu știau ce este adevărata fericire și adevărata nenoro-

cire, în schimb cele mai neînsemnate rînduri care, oricît de departe, puteau să aibă o legătură cu Normandia, cu Nisa, cu stabilimentele hidroterapice, cu Berma, cu prințesa de Guermantes, cu dragostea, cu absența, sau cu infidelitatea, îmi puneau brusc în față, fără să am timp să-mi întorc privirea, imaginea Albertinei, și mă porneam din nou pe plîns. Dealtfel, de obicei, nici nu puteam să citesc aceste ziare, căci simplul gest de a le deschide îmi reamintea, în același timp, că făcusem gesturi asemănătoare cu cele de pe cînd trăia Albertine și că ea nu mai era în viață; lăsam ziarul să cadă fără să am puterea să-l despățuresc în întregime. Orice impresie evoca o alta identică, dar vitregită, pentru că din ea era suprimată existența Albertinei, astfel încît nu aveam niciodată curajul să trăiesc pînă la capăt aceste minute schilodite ce sufereau în inima mea. Chiar cînd, încetul cu încetul, ea încetă să fie prezentă în gîndul meu și atotputernică în inima mea, suferința mă cuprindea deodată dacă trebuia, ca pe timpul cînd era acolo, să intru în camera ei, să caut lumina, să mă așez lingă pianolă. Împărțită în mici zei familiari, ea a sălășluit multă vreme în flacăra lumînării, în mînerul de la ușă, în spătarul unui scaun, sau în alte domenii mai imateriale, ca, de pildă, o noapte de insomnie sau tulburarea pe care mi-o pricinuia cea dintîi vizită a unei femei ce-mi plăcuse. În ciuda acestui fapt, puținele fraze pe care ochii mei le citeau în cursul unei zile, sau pe care mintea mea își amintea că le citise, stîrneau adeseori în mine o gelozie atroce. Pentru aceasta era mai puțin necesar să-mi furnizeze un argument valabil în privința imoralității femeilor, cît să-mi redea o veche impresie, legată de existența Albertinei. Transportate atunci într-un moment uitat, despre care obișnuința de a mă gîndi la ele nu-și slăbise puterea și în care Albertine mai trăia încă, viciile ei căpătau un caracter mai apropiat, mai neliniștitor,

mai atroce. Atunci mă întrebam din nou dacă era sigur că destăinuirile băieșitei ar fi fost false. Un procedeu eficace de a afla adevărul ar fi fost să-l trimit pe Aimé la Nisa, să stea câteva zile în vecinătatea vilei d-nei Bontemps. Dacă Albertine avusese înclinație pentru plăcerile pe care o femeie le împărtășește cu alte femei, dacă mă părăsise pentru a nu mai fi lipsită de ele, trebuie să fi încercat, de îndată ce devenise liberă, și să fi reușit să li se dedea, într-un ținut pe care-l cunoștea și pe care nu l-ar fi ales anume, dacă n-ar fi crezut că va găsi acolo mai multe posibilități decît locuind la mine. Fără îndoială că nu era nimic extraordinar în faptul că moartea Albertinei îmi schimbase atît de puțin preocupările. Cînd amanta noastră e în viață, o mare parte din gîndurile ce alcătuiesc ceea ce noi numim dragoste ne vin în orele cînd ea nu este lîngă noi. Așa te obișnuiești să ai ca obiect al visării o ființă absentă și care, chiar dacă lipsește numai câteva ore, în timpul orelor acelea este doar o amintire. Astfel încît, moartea nu schimbă mare lucru. Cînd Aimé s-a întors, i-am cerut să plece la Nisa, și astfel nu numai prin gîndurile, prin mîhnirile mele, prin emoția pricinuită de un nume legat, oricît de departe, de o anumită ființă, dar și prin toate acțiunile mele, prin cercetările pe care le făceam, prin întrebuintarea ce o dădeam banilor mei, hărăziți pe de-a-ntregul cunoașterii acțiunilor Albertinei, pot spune că în tot anul acela viața mea a fost umplută de o dragoste, de o adevărată legătură. Și aceea care îi constituia obiectul era o moartă. Se spune uneori că ceva poate supraviețui unei ființe, dacă aceasta fusese un artist și pusese o parte din sine în opera sa. Poate că tot așa un fel de butaș luat de la o ființă și grefat în inima alteia continuă să-și ducă viața chiar dacă ființa de la care fusese desprinsă acea parte a pierit.

Aimé s-a instalat alături de vila d-nei Bontemps; a făcut cunoștință cu o fată în casă, și cu un om ce în-

chiria trăsurii, de la care Albertine lua adesea cîte una pentru toată ziua. Acești oameni nu observaseră nimic. În a doua scrisoare, Aimé îmi scrisese că a aflat de la o mică spălătoreasă din oraș că Albertine avea un fel special de a-i strînge brațul, cînd aceasta îi aducea rufele. „Însă, zicea ea, domnișoara nu-i făcuse niciodată nimic altceva.“ Îi trimisei lui Aimé banii ce-l răsplăteau pentru călătoria lui, pentru răul ce-mi făcuse prin scrisoarea trimisă, și, între timp, îmi dădeam silința să-l tîmăduiesc, spunîndu-mi că o familiaritate nu este dovada unei dorinți vicioase, cînd primii următoarea telegramă de la Aimé : „Am aflat lucrurile cele mai interesante. Am o mulțime de noutăți pentru domnul. Scrisoarea urmează.“ A doua zi veni o scrisoare al cărei plic era de ajuns ca să mă facă să mă cutremur ; o recunoscusem îndată ca fiind de la Aimé, căci fiecare om, chiar și cel mai umil, are sub dependența sa acele mici ființe intime, totodată vii și culcate într-un soi de amorteală pe hîrtie, caracterele scrierii sale ce nu-i aparțin decît lui.

„La început mica spălătoreasă n-a vrut să-mi spună nimic, afirmînd că d-ra Albertine nu făcuse altceva decît s-o ciupească de braț. Dar ca să o fac să vorbească am invitat-o la masă și i-am dat să bea. Atunci mi-a povestit că d-ra Albertine se întîlnea adesea cu ea pe malul mării, cînd se ducea să se scalde ; că d-ra Albertine, care avea obiceiul să se scoale dis-de-dimineată pentru a merge să se scalde, obișnuia să o întîlnească pe țărmul mării, într-un loc unde copacii sînt atît de deși, încît nimeni nu te poate vedea și, dealtfel, nici nu e nimeni să te vadă la ora aceea. După aceea spălătoreasa își aducea prietenele, și ele se scîldau, și apoi, cum la ora aceea e deja foarte cald pe acolo și soarele dogorește chiar și sub copaci, ele stăteau pe iarbă, uscîndu-se, dezmierdîndu-se, gîdilîndu-se, jucîndu-se. Mica spălătoreasă mi-a mărturisit că-i plăcea foarte mult să se amuze cu prietenele ei și că, văzînd-o pe d-ra Albertine (...) îmbrăcată în halat, a

pus-o să și-l scoată (...) Spălătoreasa se dezbrăca și ea, și se jucau împingându-se reciproc în apă ; în seara aceea nu mi-a mai spus nimic altceva“. (Dacă ați fi văzut cum se zbătea această domnișoară, îmi spunea : (Ah ! mă înnebunești !) și era atât de excitată că nu se putea abține să nu mă muște.)

Suferisem mult la Balbec când Albertine îmi vorbise de prietenia sa pentru d-ra Vinteuil. Dar Albertine era lângă mine ca să mă consoleze. Apoi, când din cauză că încercasem prea mult să cunosc acțiunile Albertinei, reușisem să o fac să plece de la mine, iar când Françoise mă anunțase că ea nu mai era în casă și când rămăsesem singur, suferisem și mai mult. Dar, cel puțin, Albertine pe care o iubisem rămânea în inima mea. Acum, în locul ei — drept pedeapsă pentru că îmi împinsesem prea departe curiozitatea căreia, în pofida așteptărilor, moartea nu-i pusese capăt, — descopeream o altă fată ce-și înmulțea minciunile și înșelătoriile, acolo unde cealaltă mă liniștise cu atita delicatețe, jurându-mi că nu cunoscuse niciodată acele plăceri pe care, în beția libertății redobândite, se dusesse să le guste pînă la a-și pierde cunoștința, pînă la a o mușca pe acea mică spălătoreasă cu care se întilnea la răsăritul soarelui, pe malul Loirei, și căreia îi spunea : „Mă înnebunești“. O Albertine deosebită, nu numai în sensul în care înțelegem cuvîntul „deosebit“ cînd e vorba de alții¹. Dacă alții sînt altfel de cum i-am crezut, deosebirea neatingîndu-ne adînc, iar pendulul intuiției neputînd proiecta în afara lui decît o oscilație egală celei pe care a executat-o în sens lăuntric, noi situăm aceste deosebiri numai în sferele super-

¹ Cînd dl. de Charlus era și el trist, noi spuneam multe fraze asemănătoare. Însă, cu toate că în aceeași stare de spirit, nu puteam să ne consolăm. Căci suferința este egoistă și nu poate fi alinată printr-un leac de care nu-i pasă ; dacă durerea d-lui de Charlus ar fi fost pricinuită de o femeie, ea ar fi fost la fel de diferită de durerea mea, din moment ce nu ar fi fost pricinuită de Albertine.

ficiale. Altădată, cînd aflu că unei femei îi plăceau femeile, ea nu-mi părea, din pricina aceasta, o altfel de femeie, de o specie particulară. Dar cînd e vorba de o femeie ce ți-este dragă, pentru a scăpa de durerea pe care o încerci la gîndul că așa ceva ar fi cu putință, cauți să știi nu numai ce a făcut, dar și ce simțea făptuind acest lucru, ce părere avea despre ceea ce făcea ; atunci, mergînd tot înainte, prin profunzimea durerii, ajungi la mister, la esență. Sufeream pînă în adîncul ființei mele, în trupul meu, în inima mea — mult mai mult decît m-ar fi făcut să sufăr frica de a-mi pierde viața — de acea curiozitate la care colaborau toate forțele inteligenței și inconștientului meu ; și astfel proiectam acum în înseși adîncurile Albertinei tot ce aflu despre ea. Și durerea ce făcuse să pătrundă în mine la o astfel de adîncime realitatea viciului Albertinei îmi aduse, mult mai tîrziu, un ultim serviciu. Aidoma cu răul pe care îl provocasem buncii, răul pe care mi-l făcuse Albertine a fost ultima legătură între ea și mine, cea care supraviețuise chiar amintirii căci, cu ajutorul conservării energiei pe care o posedă orice lucru fizic, suferința nici măcar nu are nevoie de lecții de memorie: astfel un om care a uitat frumoasele nopți petrecute sub clar de lună, în pădure, suferă încă de reumatismul pe care l-a contractat acolo.

Aceste înclinații, tăgăduite de ea, dar pe care le avea, aceste înclinații pe care le descoperisem nu prin judecată la rece, ci în arzătoarea suferință resimțită la lectura cuvintelor : „Mă înnebunești“, suferință ce le atribuia o particularitate calitativă, aceste înclinații nu se adăugau, pur și simplu, la imaginea Albertinei, așa cum intră într-o cochilie nouă pagurul-pustnic, tîrînd-o după sine, ci mai curînd ca o sare ce intră în contact cu altă sare schimbîndu-i culoarea, mai mult încă, printr-un soi de precipitat, schimbîndu-i chiar natura. Cînd mica spălătoreasă le spusese, probabil, prietenelor ei : „Închipui-ți-vă, n-aș fi crezut, ei bine, domnișoara e și ea una

dintr-astea“, pentru mine nu era numai un viciu ne-
bănuț de ele la început și pe care-l adăugau persoanei
Albertinei, ci descoperirea că ea era o altă persoană, o
persoană ca și ele, vorbind aceeași limbă, ceea ce, făcând
din ea o compatriotă a altora, mi-o făcea și mai străină
mie, dovedindu-mi că ceea ce avusesem de la ea, ceea
ce purtam în inimă, nu era decît o mică părțică din ea
și că restul, ce se extindea într-atît încît nu mai era
doar acest lucru deja atît de însemnat și de tainic, o
dorință individuală, dar totodată și împărtășită cu alte
femei, mi-l ascunsese totdeauna, mă ținuse la o parte
de el, ca o femeie care mi-ar fi ascuns că era dintr-o țară
dușmană, că era o spioană, chiar cu mult mai trădătoare
decît o spioană, căci aceasta nu induce în eroare decît
asupra naționalității sale, pe cînd Albertine o făcea asupra
omeniei ei celei mai profunde, asupra faptului că ea nu
făcea parte din umanitatea obișnuită, ci dintr-o rasă
stranie ce se amestecă, se ascunde în cea obișnuită și
nu se contopește cu ea niciodată. Văzusem tocmai două
tablouri de Elstir, în care într-un peisaj stufos se află
niște femei goale. Într-unul din ele, una dintre fete ridică
un picior, așa cum făcea probabil Albertine cînd îl oferea
spălătoresei. Cu celălalt, împinge în apă o altă fată, ce
rezistă, veselă, cu coapsa ridicată, cu piciorul abia intrat
în apa albastră. Îmi aminteam acum că ridicarea coapsei
făcea acolo aceeași sinuozitate de gît de lebadă cu unghiul
genunchiului, ca și partea de jos a coapsei Albertinei,
cînd era lingă mine în pat, și de multe ori voisem să-i
spun că mi-amintea de aceste tablouri. Dar nu o făcusem
pentru a nu trezi în ea imaginea corpurilor de femei
goale. Acum o vedeam alături de spălătoreasa și de prie-
tenele acesteia, recompunînd grupul ce-mi plăcuse atît
de mult cînd stăteam în mijlocul prietenelor Albertinei
la Balbec. Și dacă aș fi fost un amator sensibil numai
la frumusețe, aș fi recunoscut că Albertine îl recompunea
de o mie de ori mai frumos, acum că elementele lui erau

statui nude de zeițe ca acelea pe care mari sculptori le răspindeau la Versailles sub boschete, sau le lăsau în bazine să fie spălate și lustruite de mîngîierile șuvoiului. Acum, alături de spălătoreasă, o vedeam în chip de fată pe malul mării mult mai mult decît cum fusese pentru mine la Balbec : în dubla lor nuditate de marmore feminine, învăluite de zăpușeală, printre vegetații și scăldate în apă ca niște basoreliefuri nautice. Amintindu-mi de ea pe patul meu, mi se părea că-i văd coapsa arcuită, o vedeam, era un gît de lebedă căutînd gura celeilalte fete. Atunci nici nu mai vedeam o coapsă, ci gîtul îndrăzneț al unei lebede, asemănător celuiia care într-un studiu fremătător caută gura unei Lede ce se vede în toată palpitarea specifică plăcerii feminine, pentru că nu există decît o lebedă, fiindcă ea pare mai mult singură, la fel cum descoperi la telefon modulațiile unei voci pe care nu o distingi atîta timp cît nu este disociată de fața pe care-i obiectivezi expresia. În acest studiu, plăcerea, în loc să fie îndreptată către femeia ce o inspiră și care-i absentă, fiind înlocuită de o lebedă nepăsătoare, este concentrată în femeia care o resimte. În unele momente, legătura între inima și memoria mea se întrerupea. Ceea ce făcuse Albertine cu spălătoreasa nu-mi mai era semnalat decît prin prescurtări cvasialgebrice care nu-mi mai demonstrău nimic ; dar de o sută de ori pe oră curentul întrerupt se restabilea și inima îmi era arsă fără milă de un foc infernal atîta timp cînd o vedeam pe Albertine, înviată de gelozia mea, vie cu adevărat, încordată sub dezmierdăriile micii spălătorese căreia îi spusese : „Mă înnebunești“.

Cum era vie în momentul cînd săvîrșea păcatul, adică în momentul în care mă aflam eu însumi, nu-mi era de ajuns să cunosc acest păcat, aș fi vrut ca ea să știe că-l cunosc. Astfel încît, dacă în aceste clipe îmi părea rău gîndindu-mă că nu o voi mai vedea niciodată, acest regret purta semnul geloziei mele și, cu totul deosebit de

regretul sfișietor al clipelor cînd o iubeam, nu era decît părerea de rău de a nu-i putea spune : „Credeai că nu voi ști niciodată ce ai făcut după ce m-ai părăsit, ei bine. știu tot : spălătoresei de pe malul Loirei îi spuneai : Mă înnebunești ; am văzut mușcătura“. Desigur că mă gîndeam : „Pentru ce atîta frămîntare ? Aceea care și-a făcut gusturile cu spălătoreasa nu mai e nimic, deci nu era o persoană ale cărei fapte să-și păstreze vreo valoare. Ea nu-și spune că eu știu. Dar nu-și spune nici că nu știu, deoarece nu-și mai spune nimic.“ Dar raționamentul acesta era mai puțin convingător decît reprezentarea plăcerilor sale care mă aducea înapoi la momentul cînd le simțise. Numai ceea ce resimțim există pentru noi și-l proiectăm în trecut, în viitor, fără a ne lăsa opriți de barierele fictive ale morții. Dacă regretul meu că murise era în momentele acelea sub influența geloziei mele și căpăta o formă atît de bizară, această influență se întinse firesc și asupra himerelor mele de ocultism, de nemurire, care nu erau decît un efort de a încerca să realizez ceea ce doream. În momentele acelea, dacă aș fi putut să reușesc să o evoc învîrtind o masă, cum își închipuia Bergotte că ar fi posibil, sau să o întîlnesc în cealaltă viață, după cum credea abatele X..., aș fi dorit-o numai ca să-i spun : „Știu tot în legătură cu spălătoreasa. Îi spuneai : Mă înnebunești ; am văzut mușcătura“.

Ceea ce mi-a venit în ajutor împotriva imaginii spălătoresei a fost — bineînțeles după ce durase un timp — însăși această imagine, pentru că noi nu cunoaștem cu adevărat decît ceea ce-i nou, ceea ce introduce brusc în sensibilitatea noastră o schimbare de nuanță ce ne frapează, ceva căruia obișnuința nu i-a substituit încă facsimilele-i palide. Dar singurul său mod de existență în mine a fost mai cu seamă acea fracționare a Albertinei în numeroase părți, în numeroase Albertine. Veniră din nou clipele cînd ea nu fusese decît bună, sau

inteligentă, sau serioasă, sau chiar plăcându-i mai presus de orice sporturile. Și nu era just, în fond, ca această fracționare să mă liniștească? Căci dacă nu exista în ea ceva real, dacă ea depindea de forma succesivă a orelor în care îmi apăruse Albertine, formă a memoriei mele, așa cum curbura proiecțiilor lanternei mele magice depindea de curbura sticlelor colorate, nu reprezenta ea oare, în felul său, un adevăr, foarte obiectiv, că fiecare dintre noi nu este unul singur, ci conține numeroase persoane ce nu au toate aceeași valoare morală, și că dacă existase o Albertine vicioasă, lucrul acesta nu împiedica să fi existat și altele : cea căreia îi plăcea să discute cu mine despre Saint-Simon în camera ei ; cea care, în seara când îi spusese că trebuie să ne despărțim, spusese cu atîta tristețe : „Această pianolă, această cameră, cînd te gîndești că n-o să le mai revăd niciodată“ și care, văzînd emoția pe care pînă la urmă minciuna mea mi-o provocase, exclamase cu o compătimire atît de sinceră : „O ! nu, mai bine orice decît să-ți pricinuiesc supărare ; ne-am înțeles : n-am să caut să te revăd“. Atunci n-am mai fost singur ; am simțit dispărînd perețele ce ne despărțea. Din momentul în care Albertine cea bună se întorsese, regăsisem singura persoană căreia să-i pot cere antidotul suferințelor pricinuite de Albertine. Desigur, doream mai departe să-i vorbesc de povestea cu spălătoreasa, dar nu mai era ca un triumf crud și pentru a-i arăta cu răutate că o știam. Așa cum aș fi făcut dacă Albertine ar fi fost în viață, am întrebato, tandru, dacă povestea cu spălătoreasa era adevărată. Mi-a jurat că nu, că Aimé nu prea spunea adevărul și că, vrînd să pară a fi cîștigat cinstii banii pe care-i dădusem, nu voise să se întoarcă cu mîna goală și o pusese pe spălătoreasă să spună ce voise el. Fără îndoială că Albertine nu încetase să mă mintă. Totuși, în fluxul și refluxul de contradicții, simțeam că existase o oarecare progresie datorată mie. Că nu mi-ar fi făcut la

început unele confidențe (e drept, poate involuntare, într-o frază ce-ți scapă) nu aş fi putut să jur; nu-mi mai aminteam. Şi apoi, numea într-un fel atât de ciudat anumite lucruri, încît nu ştiai niciodată dacă e așa sau altfel. Dar sentimentul pe care i-l provocase gelozia mea o făcuse mai apoi să se dezică cu groază de cele pe care, la început, mi le mărturisise cu complezență. De altfel, Albertine nici nu avea nevoie să mi-o spună. Ca să fiu convins de nevinovăția ei, mi-era de ajuns s-o îmbrățișez, și puteam să o fac acum cînd peretele despărțitor dintre noi căzuse, un perete asemănător aceluia impalpabil și trainic ce se ridică după o ceartă între doi îndrăgostiți și de care s-ar zdrobi sărutările. Nu, nu era nevoie să-mi spună nimic. Să fi făcut orice ar fi vrut, sărmana de ea, existau sentimente în care, trecînd peste ceea ce ne despărțea, puteam să ne unim. Dacă povestea era adevărată și dacă Albertine îmi ascunsese înclinațiile ei, o făcuse ca să nu mă amărască. Am avut bucuria să o aud din gura acestei Albertine. Dealtfel, cunoscusem oare vreodată o alta? Cele două cauze mai mari de eroare în raporturile tale cu altă ființă: să ai inimă bună, sau să o iubești. Iubești dintr-un zîmbet, dintr-o privire, la vederea unui umăr; aceasta e de ajuns; atunci, în lungile ore de speranță sau de tristețe, plămuești o persoană, compui un caracter. Și cînd, mai tîrziu, te legi de persoana iubită, nu-i mai poți retrage, în fața unei realități oricît de crude, acest caracter bun, această fire de femeie ce te iubește, ființei ce are o astfel de privire, un astfel de umăr, cum nu o poți face nici cuiva care a îmbătrînit, dar pe care-l cunoști din tinerețe. O evocam pe acea Albertine cu privirea bună și tristă, cu obrajii bucălați, cu gîtul cu alunițe mari. Era imaginea unei moarte, dar întrucît această moartă trăia, mi-a fost ușor să fac îndată ceea ce aş fi făcut negreșit dacă ea ar fi fost lîngă mine cînd era în viață (ceea ce aş face dacă ar fi să o regăsesc vreodată într-altă viață): am iertat-o.

Clipele pe care le trăisem alături de această Albertine mi-erău atât de prețioase, încît aş fi vrut să nu fi lăsat să-mi scape nici una din ele. Or, cîteodată, așa cum redobîndești rămășițele unei averi risipite, regăseam cîte una ce părăsise pierdută : înnodîndu-mi fularul la ceafă, în loc să-l leg în față, mi-am adus aminte de o plimbare, la care nu mă mai gîndisem, și în cursul căreia, pentru ca aerul rece să nu-mi ajungă la gît, Albertine mi-l aranjase în felul acesta, după ce mă sărutase. Această plimbare atât de simplă, restituită memoriei mele printr-un gest atât de modest, îmi trezi bucuria acelor obiecte intime, ce aparținuseră unei moarte scumpe, pe care ni le aduce bătrîna jupîneasă și care prețuiesc atât de mult în ochii noștri ; durerea mea se înfrumuseță prin aceasta, mai cu seamă că nu mă mai gîndisem niciodată la acest fular. Ca și viitorul, trecutul nu-l apreciezi tot dintr-o dată, ci picătură cu picătură.

Dealtfel durerea mea lua atîtea forme, încît uneori nu o mai recunoșteam ; tînjeam după o mare dragoste, vroiam să găsesc o persoană care să trăiască alături de mine ; credeam că e semn că nu o mai iubesc pe Albertine, pe cînd era tocmai dovada că o iubeam mereu ; căci nevoia de a simți o mare dragoste era, ca și dorința de a săruta obrații bucălați ai Albertinei, doar o parte a durerii mele. Și, în fond, eram fericit că nu mă îndrăgosteam de o altă femeie ; îmi dădeam seama că această mare dragoste prelungită pentru Albertine era ca un fel de umbră a sentimentului pe care-l avusesem pentru ea, îi reproducea diversele laturi și era supusă aceluiași legi ca și sentimentul real pe care-l reflecta dincolo de moarte. Căci îmi dădeam bine seama că dacă aş fi putut să dobîndesc un răgaz în gîndurile mele legate de Albertine, și dacă aş fi căpătat unul prea lung, nu aş mai fi iubit-o, mi-ar fi devenit indiferentă, așa cum îmi era acum bunica mea. Prea mult timp petrecut fără să mă gîndesc la ea ar fi rupt în amintirea mea continuitatea,

care este principiul însuși al vieții, și care poate totuși să revină după un anumit interval de timp. Nu se întâmplase oare așa cu dragostea mea pentru Albertine, în timpul vieții sale, dragoste ce putuse să se reînnoade după ce nu mă mai gândisem multă vreme la ea? Or, amintirea mea trebuia să se supună aceluiași legi, să nu poată suporta întreruperi mai prelungite, căci ea nu făcea altceva după moartea Albertinei decât să reflecte, ca o auroră boreală, sentimentul pe care-l avusesem pentru ea: era ca umbra dragostei mele. Când o voi fi uitat, voi putea găsi mai cuminte, mai nimerit să trăiesc fără dragoste. Astfel, pentru că regretul după Albertine dădea naștere în mine nevoii de a avea o soră, o făcea de nepotolit. Și pe măsură ce acest regret se va micșora, nevoia de a avea o soră, care nu era decât o formă inconștientă a acestui regret, va deveni mai puțin imperioasă. Și totuși, aceste două vestigii ale dragostei mele nu descreșteau în pas la fel de rapid. Existau ore când eram decis să mă însor, atât de adâncă era eclipsa celei dintii, cea de a doua păstrându-și, dimpotrivă, o mare putere. În schimb, mai tirziu, când amintirile geloziei mele se stinseseră, o tandrețe pentru Albertine îmi înflorea câteodată în inimă, și atunci, gândindu-mă la amorurile mele pentru alte femei, îmi spuneam că ea le-ar fi înțeles, le-ar fi împărtășit, iar viciul său devenea un motiv de dragoste. Câteodată gelozia mea renăștea în momentele când nu-mi mai aminteam de Albertine, cu toate că pe ea eram gelos atunci. Credeam că sînt gelos pe Andrée în legătură cu o aventură pe care, după cum mi se spusese, o avea în momentul acela. Dar Andrée nu era pentru mine decât un înlocuitor de nume, o trăsătură de unire, o priză electrică ce mă lega indirect cu Albertine. Așa cum în vis împrumuți un alt chip, un alt nume cuiva asupra identității căruia nu ai totuși nici o îndoială. Într-un cuvînt, în ciuda fluxurilor și refluxurilor ce contraziceau în aceste cazuri deosebite legea generală, sentimentele ce-mi lăsase Alber-

tine se stingeau cu mai mare greutate decît amintirea cauzei lor inițiale. Nu numai sentimentele, ci și senzațiile. Deosebindu-mă în aceasta de Swann, care, atunci cînd începuse să n-o mai iubească pe Odette, nu mai putuse nici măcar să-și creeze din nou înlăuntrul său senzația dragostei lui, eu continuam să mă simt retrăind un trecut ce nu era decît povestea altuia; eul meu oarecum înjumătățit, în timp ce extremitatea sa superioară era deja țeapănă și rece, ardea încă la temelie ori de cîte ori o scînteie făcea să treacă prin ea vechiul curent, chiar dacă mintea mea încetase de multă vreme să o mai conceapă pe Albertine. Și cum nici o imagine de-a ei nu însoțea palpitațiile atroce care o înlocuiau, și cum în ochi îmi jucau lacrimi stîrnite de un vînt rece ce sufla ca la Balbec printre merii gata înfloriți, ajungeam să mă întreb dacă renașterea durerii mele nu se datorește unor cauze strict patologice, iar ceea ce luam drept retrăirea unei amintiri și ultima fază a unei iubiri nu era mai degrabă începutul unei boli de inimă.

Există în anumite afecțiuni unele accidente secundare pe care bolnavul este foarte dispus să le confunde cu boala însăși. Cînd acestea încetează, el se miră văzîndu-se mai aproape de tămăduire decît și-ar fi închipuit. Așa fusese suferința pricinuită — „complicația“ adusă — de scrisoarea lui Aimé relativ la stabilimentul balnear și la spălatorese. Dar dacă aș fi consultat un doctor sufletesc, el ar fi constatat că, de fapt, durerea mea se ameliorează. Fără îndoială că în mine, fiind bărbat, adică una dintre acele ființe amfibii ce sînt cufundate simultan în trecut și în realitatea actuală, exista mereu o contradicție între amintirea vie a Albertinei și faptul de a ști că murise. Dar această contradicție era, ca să zicem așa, reversul a ceea ce era altădată. Gîndul că Albertine murise, gîndul acesta care, la început, venea să combată cu atîta minie în mine ideea că era vie, încît eram nevoit să fug de el cum fug copiii din fața unui talaz, ideea aceasta a morții

sale sfîrşise, datorită chiar acestor asalturi neîncetate, prin a cîştiga în mine locul pe care-l ocupase pînă de curînd ideea că ea e în viaţă. Fără să-mi fi dat seama, ideea morţii Albertinei — şi nu amintirea prezentă a vieţii ei — alcătuia acum, în cea mai mare parte, fondul visărilor mele voluntare, astfel încît, dacă le întrerupeam deodată pentru a reflecta asupra mea, ceea ce mă mira nu era, ca în primele zile, faptul că Albertine atît de vie în mine putea să nu mai existe pe lume, putea să fie moartă, ci că Albertine, care nu mai există pe lume, care era moartă, rămăsese atît de vie în mine. Construit prin contiguitatea amintirilor ce se urmează, întunecosul tunel, sub care gîndirea mea visa de prea multă vreme ca să-l mai poată lua în seamă, era întrerupt brusc de un răstimp însořit, legănînd în depărtări un univers surizător şi albastru, în care Albertine nu mai era decît o amintire indiferentă şi plină de farmec. Este oare aceasta cea adevărată, mă întrebam eu, sau fiinţa care, în obscuritatea unde mă zvîrcoleam de atîta timp, îmi părea singura realitate? Personajul ce fusesem încă pînă mai ieri, şi care trăia numai în continua aşteptare a momentului cînd Albertine va veni să-i spună bună-seara şi să-l sărute, un soi de proprie multiplicare, făcea ca el să-mi pară ca o parte redusă, pe jumătate jupuită, din mine, şi, ca o floare ce începe să înflorească, simţeam prospeţimea întineritoare a unei exfolieri. Dealtmînteri, aceste scurte iluminări mă făceau poate să-mi dau şi mai mult seama de dragostea mea pentru Albertine, aşa cum se întîmplă cu toate ideile prea statornice, care au nevoie de contrast pentru a se afirma. Cei care au trăit în timpul războiului din 1870, de pildă, spun că ideea războiului sfîrşise prin a li se părea naturală, nu din pricină că nu se gîndeau destul la război, ci pentru că se gîndeau tot timpul la el. Şi pentru a înţelege ce fapt straniu şi însemnat este războiul trebuia ca, ceva smulgîndu-i din obsesia lor permanentă, ei să uite o clipă că domnea războiul, să se găsească

din nou așa cum erau în timp de pace, pînă ce, dintr-o dată, pe acest spațiu alb de moment să se desprindă, în sfîrșit, clară, realitatea monstruoasă pe care încetaseră de multă vreme să o vadă, deoarece nu mai vedeau altceva.

Dacă cel puțin retragerea diferitelor amintiri despre Albertine s-ar fi produs în mine nu eşalonat, ci deodată, în mod egal, frontal, pe toată linia memoriei, amintirile despre infidelitățile ei îndepărtîndu-se odată cu cele ale blindeței sale, uitarea mi-ar fi adus alinarea. Însă lucrurile nu se petreceau așa. Ca pe o plajă pe care fluxul și refluxul vin neregulat, mă asalta mușcătura unei bănuieli, cînd imaginea blindei prezente a Albertinei se afla deja prea departe de mine ca să-mi mai poată aduce leacul său.

În ce privește infidelitățile, suferisem destul, pentru că oricît de îndepărtat era anul în care avuseseră loc, pentru mine ele nu erau vechi ; dar n-am suferit mai puțin nici cînd ele se învechiră, adică atunci mi le reprezentam mai puțin intens, căci depărtarea unui lucru este proporțională mai curînd cu forța vizuală a memoriei, decît cu distanța reală a zilelor scurse, așa cum amintirea unui vis de azi-noapte ne poate părea mai îndepărtată, în imprecizia și estomparea ei, decît o întîmplare veche de mai mulți ani. Dar, deși ideea morții Albertinei făcuse progrese în mine, refluxul senzației că era vie, chiar dacă nu le oprea, le contracara totuși și le împiedica să se producă. Și-mi dau seama acum că în perioada aceea (fără îndoială din cauză că uitasem orele cînd ea fusese claustrată la mine, ore care, înlăturînd suferința provocată de păcate ce-mi păreau aproape indifferente, fiindcă știam că nu le comitea, deveniseră ca tot atîtea dovezi de nevinovăție), suferisem martiriul de a trăi în mod obișnuit cu o idee tot atît de nouă ca aceea că Albertine murise (pînă atunci plecam mereu de la ideea că ea trăiește), cu o idee pe care aș fi crezut-o la fel de insuportabilă și care, fără să-mi dau seama, formînd încetul cu încetul fondul conștiinței mele, se substituia

ideii că Albertine era nevinovată : ideea că ea era vinovată. Cînd credeam că mă îndoiesc de ea, credeam, dimpotrivă, în ea ; tot astfel am luat ca punct de plecare al altor idei ale mele certitudinea — adeseori dezmințită, cum fusese și ideea contrarie — certitudinea vinovăției sale, imaginîndu-mi mai departe că mă îndoiam încă... A trebuit să sufăr mult în perioada aceea, dar îmi dau seama că așa trebuia să fie. Nu te tîmăduiești de o suferință decît după ce ai îndurat-o din plin. Ferind-o pe Albertine de orice contact, făurindu-mi iluzia că este nevinovată, la fel cum, mai tirziu, luînd drept temei al raționamentelor mele ideea că era vie, nu făceam altceva decît să întirziu ceasul vindecării, fiindcă întirziam lungile ore, ce trebuiau să fie prealabile, de suferințe necesare. Or, cînd obișnuința se va exercita asupra ideii de vinovăție a Albertinei, ea o va face urmînd aceleași legi pe care le și încercasem în cursul vieții. Tot așa cum numele de Guermantes pierduse semnificația și farmecul unui drum mărginit cu nuferi și al vitraliului lui Gilbert cel Rău, prezența Albertinei pe aceea a unduirilor albastre ale mării, numele lui Swann, al liftierului, al prințesei de Guermantes, și atîtea altele, tot ceea ce însemnaseră ele pentru mine, farmecul și semnificația aceea lăsînd în mine doar un simplu cuvînt pe care ei îl găseau destul de mare ca să trăiască singur, asemenea cuiva care vrînd să-și formeze servitorul îl instruieste cîteva săptămîni și apoi se retrage, la fel și dureroasa idee a vinovăției Albertinei va fi izgonită din mine de către obișnuință. Dealtfel, de acum încolo, ca un atac pornit din două părți simultan, în această acțiune a obișnuinței doi aliați își vor sări reciproc în ajutor. Și pentru că ideea vinovăției Albertinei va deveni pentru mine mai probabilă, mai obișnuită, ea va deveni mai puțin dureroasă. Dar, pe de altă parte, pentru că va fi mai puțin dureroasă, obiectiile aduse împotriva certitudinii acestei vinovății, și care erau insuflate minții mele

numai de dorința de a nu suferi prea mult, vor cădea una după alta ; și fiecare acțiune grăbind-o pe cealaltă, voi trece destul de repede de la certitudinea nevinovăției Albertinei la certitudinea culpabilității ei. Trebuia să trăiesc cu ideea morții Albertinei, cu ideea viciilor ei, pentru ca aceste idei să-mi devină obișnuite, adică pentru ca să pot uita aceste idei și, în sfârșit, să o uit pe însăși Albertine.

Nu ajunsesem încă pină acolo. Cîteodată, memoria mea limpezită printr-o stimulare intelectuală — de exemplu dacă tocmai citeam — îmi reînnoia durerea ; alteori, dimpotrivă, durerea pe care mi-o stîrnea, de pildă, anxietatea produsă de o vreme furtunoasă, ridica mai sus, mai aproape de lumină, vreo amintire a dragostei noastre.

Dealtfel, aceste reveniri ale dragostei mele pentru Albertine care murise puteau să se producă după un interval de indiferență, presărat de alte ciudățenii, așa cum, după lungul interval ce începuse de cînd îmi refuzase un sărut, la Balbec, și în timpul căruia mă preocupaseră mai mult d-na de Guermantes, Andrée, d-ra de Stermaria, dragostea reveni după ce reîncepusem să o văd mai des. Or, chiar și acum, diferite preocupări puteau să realizeze o despărțire — de o moartă, de data aceasta — în timpul căreia ea îmi devenea mai indiferentă. Toate acestea din același motiv : pentru mine ea era în viață. Și chiar mai tirziu, cînd am iubit-o mai puțin, aceasta a rămas totuși pentru mine una din dorințele de care te plictisești repede, dar care revin dacă le-ai lăsat un timp de o parte. Urmăream o femeie vie, apoi o alta, apoi reveneam la moarta mea. Deseori, în punctele cele mai obscure ale eului meu, cînd nu mai puteam să-mi formez nici o idee clară despre Albertine, un nume îmi stîrnea din întîmplare reacții dureroase pe care nu le mai credeam posibile, ca acei muri-bunzi al căror creier nu mai gîndește, dar dacă le înfigi un ac în vreun membru, el se contractă. Și existau răstimpuri îndelungate cînd aceste reacții m-ajungeau atît de rar, încît căutam eu însumi prilejul de a mă îndurera,

de a avea un acces de gelozie, spre a căuta să mă agăț de trecut, să-mi amintesc cît mai bine de Albertine. Căci, așa cum regretul după o femeie nu este decît o dragoste reanimată și rămîne supus acelorași legi ca aceasta, tăria regretului meu era sporită de aceleași cauze care, în timpul vieții Albertinei, ar fi mărit dragostea mea pentru ea, cauze în rîndul cărora figuraseră totdeauna mai întii gelozia și durerea. Dar de cele mai dese ori aceste împrejurări — căci o maladie, un război pot să dureze mult peste ceea ce înțelepciunea cea mai prevăzătoare presupusesse — se zămisleau fără știrea mea și-mi pricinuiau șocuri atît de violente, încît mă gîndeam mai mult cum să mă apăr de suferință, decît să le cer o amintire.

De fapt, nici nu era nevoie ca un cuvînt, de pildă Chaumont, să aibă legătură cu o bănuială¹ pentru a o trezi, pentru a fi parola, magicul Sesam întredeschizînd poarta unui trecut de care nu mai țineai seama, deoarece, săturîndu-te să-l vezi, practic nu-ți mai aparținea; îți fusese amputat și crezuseși că prin această ablațiune proprie-ți personalitate își schimbase forma, ca o figură care și-ar pierde odată cu un unghi și o latură; anumite fraze, de exemplu, în care se afla numele unei străzi, al unui drum pe care Albertine ar fi putut să se găsească, ajungeau pentru a întrupa o gelozie virtuală, inexistentă, în căutarea unui corp, a unui locaș, a vreunei fixații materiale, a vreunui fapt deosebit.

Deseori mi se întîmpla pur și simplu ca în timpul somnului acele „reluări“, acei *da capo* ai visului ce întorc deodată mai multe file ale memoriei, mai multe foi de calendar, să mă întoarcă la o impresie dureroasă dar veche, care cedase de mult locul altora și care devenea din nou prezentă. De obicei ea era însoțită de o întregă

¹ Chiar și aceeași silabă din două nume deosebite îi ajungea memoriei mele — ca unui electrician ce se mulțumește cu orice obiect bun conducător — pentru a restabili contactul între Albertine și inima mea.

punere în scenă, stingace dar impresionantă; care-mi dădea iluzia, punîndu-mi în fața ochilor, făcînd să-mi răsunе în urechi ceea ce de acum înainte data din noaptea aceea. Dealtfel, în istoria unei iubiri și a luptelor lui împotriva uitării nu ocupă oare visul un loc mai important chiar decît trezia, el, care nu ține seama de diviziunile infinitezimale ale timpului, care suprimă tranzițiile, pune față în față marile contraste, nimicește într-o clipă munca de consolare țesută atît de încet în timpul zilei și ne înlesnește, noaptea, o întîlnire cu cea pe care am sfîrși prin a o uita, cu condiția totuși de a nu o mai revedea ? Căci, orice s-ar spune, putem avea în vis impresia desăvîrșită că ceea ce se petrece în el este real. Aceasta nu ar fi cu neputință decît în urma unor concluzii trase din experiența noastră din ajun, experiență care în momentul acela ne este ascunsă. Astfel încît această viață neverosimilă ne pare reală. Uneori, dintr-o lipsă a luminării lăuntrice, care, fiind defectuoasă, făcea ca piesa să eșueze, amintirile mele bine înscenate dîndu-mi iluzia de viață, credeam că, într-adevăr, îi dădusem întîlnire Albertinei și că o regăsisem ; dar atunci nu eram în stare să merg către ea, să articulez cuvintele pe care vroiam să i le spun, să reaprind, ca să o văd mai bine, făclia ce se stinsese : imposibilități care în visul meu erau pur și simplu nemișcarea, muțenia, lipsa de vedere a celui ce doarme, așa cum vezi brusc în lanterna magică o umbră mare, ce ar trebui să fie ascunsă, acoperind proiecția personajelor, și care este chiar cea a lanternei sau a operatorului. Alte dăți Albertine se afla în visul meu și vroia din nou să mă părăsească, fără ca hotărîrea ei să izbutască să mă emoționeze. Căci o rază de avertizare putuse să mi se strecoare din memorie în obscuritatea somnului, iar ceea ce, sălășluind în Albertine, răpea actelor ei viitoare, plecării pe care mi-o aducea la cunoștință, orice însemnătate, era ideea că ea murise. Însă adesea, și chiar mai clar, amintirea că Albertine murise se îmbina, fără să

o spulbere, cu senzația că ea trăiește. Stăteam de vorbă cu ea și, în timp ce vorbeam bunica mea se plimba de colo colo prin fundul camerei. O parte din bărbie i se fărâmițase, ca la o statuie de marmură roasă de timp, dar nu găseam nimic extraordinar în asta. Îi spuneam Albertinei că aş avea să-i pun niște întrebări relativ la stabilimentul de dușuri de la Balbec și la o anumită spălătoareasă din Touraine, dar aminam pentru mai târziu, deoarece aveam tot timpul și nu mai era nici o grabă. Ea mă încredința că nu făcuse nimic rău și că doar o sărutase în ajun pe gură pe d-ra Vinteuil. „Cum ? E aici ?” „Da, e chiar timpul să te las, căci trebuie să mă duc numaidecît să o văd.” Și intrucît de la moartea Albertinei nu o mai țineam în captivitate la mine, ca în ultima perioadă a vieții sale, vizita ei la d-ra Vinteuil mă neliniștea. Nu vroiam să arăt acest lucru. Albertine îmi spunea că o sărutase numai, dar probabil că începuse iar să mintă, ca pe vremea cînd nega totul. Peste puțin, ea nu se va mai mulțumi, probabil, numai s-o sărute pe d-ra Vinteuil. Desigur că dintr-un anumit punct de vedere nu aveam dreptate să mă frămînt atîta, deoarece, după cum se spune, morții nu mai simt și nici nu mai pot face nimic. Așa se spune, dar asta n-o împiedica pe bunica mea, care murise, să continue totuși să trăiască de ani de zile, și în momentul de față să umble prin cameră. Și fără îndoială că, de îndată ce mă trezeam, ideea unei moarte ce continuă să trăiască ar fi trebuit să-mi fie la fel de imposibil de înțeles pe cît îmi este de explicat. Dar o formasem de atîtea ori în cursul acestor perioade trecătoare de nebunie care sînt visele noastre, încît ajunsesem să mă deprind cu ea ; reminiscența viselor poate deveni trainică dacă ele se repetă destul de des. Și-mi închipui că omul, chiar dacă s-a înzdrăvenit și e în toate mințile astăzi, înțelege probabil ceva mai bine decît ceilalți ce voia să spună într-o epocă trecută a vieții sale mintale, cînd, dorind să explice unor vizitatori ai ospiciului de nebuni că, în ciuda celor pretinse de

medic, nu e dement, făcea comparație între mintea lui sănătoasă și himerele nebune ale fiecăruia dintre bolnavi, încheind : „Bunăoară, acela care pare a fi ca toată lumea, n-ai crede că e nebun ; ei bine ! să știți că este : se crede Isus Cristos, ceea ce nu poate fi, deoarece Isus Cristos sînt eu !” Și multă vreme după ce visul meu se terminase, rămîneau frămîntat de sărutul de care-mi vorbise Albertine în cuvinte ce aveam impresia că le mai aud încă. Și, într-adevăr, ele trebuie să fi trecut foarte aproape de urechile mele, deoarece eu însumi le rostisem. Toată ziua continuam să vorbesc cu Albertine, o interogam, o iertam, îndreptam faptul de a fi uitat lucrurile pe care voisem mereu să i le spun în timpul vieții sale. Și deodată mă speria gîndul că ființei evocate de memoria mea și căreia i se adresau toate aceste vorbe, nu-i mai corespundea nici o realitate și că diferitele părți ale chipului, cărora continua stimularea a voinței de a trăi, astăzi nimicită, le împrumutase unitatea unei persoane, fuseseră distruse.

Alteori, fără să fi visat, de cum mă deșteptam, simțeam că vîntul își schimbase direcția în mine ; sufla rece și neîncetat dintr-un alt capăt, din fundul trecutului, aducîndu-mi bătaia de clopot a orelor îndepărtate, fluierăturile de plecare pe care nu le auzeam de obicei. Încercam să iau o carte. Deschideam un roman de Bergotte care-mi plăcuse în mod deosebit. Personajele simpatice din el îmi plăceau foarte mult și, foarte repede, prins de farmecul cărții, începui să doresc, ca pentru propria-mi satisfacție, ca femeia cea rea să fie pedepsită ; ochii mi se umeziră cînd fericirea logodnicilor fu asigurată. „Dar atunci, exclamai cu disperare, din faptul că dau atîta importanță celor ce a putut face Albertine nu pot conchide că personalitatea ei este ceva real, care nu poate fi nimicit, că o voi regăsi într-o zi aidoma în cer, atunci cînd doresc cu atîta căldură, aștept cu atîta nerăbdare, întîmpin cu lacrimi succesul unei persoane ce nu a exis-

tat vreodată decît în imaginația lui Bergotte, pe care n-am văzut-o niciodată și a cărei figură sînt liber să mi-o închipui după plac !” Dealtfel, în acest roman existau niște fete seducătoare, scrisori de dragoste, alei pustii, prielnice pentru întâlniri, reamintindu-mi, cu toatele, că se poate iubi pe ascuns, ceea ce îmi redeștepta gelozia, ca și cum Albertine s-ar mai fi putut plimba pe alei pustii. Și mai era vorba în roman despre un bărbat ce reîntîlnește după cincizeci de ani o femeie pe care o iubise în tinerețe, nu o recunoaște și se plictisește alături de ea. Iar aceasta îmi amintea că dragostea nu durează o veșnicie, ceea ce mă tulbura ca și cum aș fi fost sortit să fiu despărțit de Albertine și să o reîntîlnesc cu indiferență la bătrînețe. Iar dacă dădeam de o hartă a Franței, ochii mei speriați căutau să evite Touraina ca să nu fiu gelos, și, ca să nu fiu nefericit, Normandia, unde erau însemnate cel puțin Balbec și Doncières, între care situam toate drumurile pe care le bătusem împreună. Printre alte nume de orașe sau de sate ale Franței, nume pe care le vedeam scrise sau le auzeam numai, cel de Tours, de exemplu, părea alcătuit în mod diferit, nu din imagini materiale, ci din substanțe veninoase care acționau imediat asupra inimii mele, ale cărei bătăi le accelerau și le făceau dureroase. Și dacă această putere se întindea pînă și asupra unor anumite nume, ce deveniseră, datorită ei, atît de deosebite de altele, atunci, oprindu-mă la mine și mărginindu-mă la Albertine, cum aș fi putut să mă mir că această putere ce acționa asupra mea irezistibil, și pentru producerea căreia ar fi putut să servească orice altă femeie, era rezultatul încurcăturii și punerii în legătură a viselor, dorințelor, obiceiurilor, tandrețelor, cu interferența necesară a suferințelor și plăcerilor succesive ? Și aceasta îi continua moartea, memoria fiind îndesulătoare pentru întreținerea vieții reale, care este mintală. Mi-o aminteam pe Albertine coborînd din tren și spunîndu-mi că are poftă să se ducă la Saint-Martin-le

Vêtu, și o revedeam, de asemenea, mai înainte, cu gluga lăsată pe obraji ; găseam din nou posibilități de fericire spre care mă avîntam, gîndindu-mă : „Am fi putut să mergem împreună pînă la Quimperlé, pînă la Pont-Aven“. Nu exista o stație în apropierea Balbecului unde să n-o revăd, astfel încît pămîntul acesta, ca un tărîm mitologic păstrat, îmi restitua vii și cumplite legendele cele mai vechi, cele mai încîntătoare, cele mai șterse de ceea ce urmasse, de dragostea mea. Ah, ce durere dacă ar trebui să mă mai culc vreodată în acel pat din Balbec, în jurul ramei de aramă al căruia, ca în jurul unui ax imuabil, al unei bare fixe, se învîrtise, se desfășurase viața mea, susținînd rînd pe rînd conversațiile vesele cu bunica, groaza morții sale, dezmierdările dulci ale Albertinei, descoperirea viciului său, iar acum o nouă viață unde, zărind bibliotecile în geamurile cărora se reflecta marea, știam că Albertine nu va mai pătrunde niciodată ! Nu era oare hotelul de la Balbec asemănător celui unic decor de la teatrele din provincie unde se joacă de ani de zile piesele cele mai diferite, și care a servit pentru o comedie, pentru o tragedie, apoi pentru alta, pentru o piesă pur poetică, nu era acest hotel legat de trecutul meu destul de îndepărtat și mereu cu noi epoci din viața mea desfășurîndu-se între pereții săi ? Faptul că numai o singură parte rămăsese la fel, pereții, bibliotecile, oglinda, mă făcea să simt mai bine că, în tot acest ansamblu, numai restul, numai eu însumi mă schimbam, dîndu-mi astfel senzația pe care nu o au copiii care, în optimismul lor, pesimist, cred că tainele vieții, ale dragostei, ale morții le sînt oprite, că nu iau parte la ele, și doar mai tîrziu îți dai seama, cu dureroasă mîndrie, că în decursul anilor ai fost strîns lipit de propria ta viață.

Încercăi să citesc ziarele.

Dar lectura ziarelor îmi era nesuferită, și pe deasupra presărată de primejdii. Într-adevăr, de la fiecare

idee, ca dintr-o răspîntie de pădure, pornesc în noi atîtea drumuri deosebite, încît atunci cînd mă așteptam cel mai puțin mă pomeneam în fața unei noi amintiri. Titlul melodiei lui Fauré, *Secretul*, mă dusesse la *Secretul regelui* al ducelui de Broglie, iar numele de Broglie, la cel de Chaumont. Sau cuvintele Vinerea Mare mă făcuseră să mă gîndesc la Golgota, Golgota la etimologia acestui cuvînt care este, pare-se, echivalentul lui *Calvus mons* (Muntele pleșuv) — Chaumont. Dar pe orice drum aș fi ajuns la Chaumont, în acel moment simțeam un șoc atît de atroce, încît pe urmă mă preocupa mai mult cum să mă apăr de durere, decît să mă las pradă amintirilor. Cîteva momente după șoc, mintea, care, ca zgomotul tunelului, nu se deplasează atît de repede, îmi arăta motivul. Chaumont mă făcuse să mă gîndesc la Buttes-Chaumont unde, după spusele d-nei Bontemps, Andrée se ducea deseori cu Albertine, în timp ce Albertine îmi spusese că nu văzuse niciodată Buttes-Chaumont. De la o anumită vîrstă, amintirile noastre sînt atît de întrefesute, că lucrul la care te gîndești, cartea pe care o citești nu mai au aproape pîci o importanță. Ai pus pretutindeni din eul tău, totul este fertil, totul este primejdios, și poți face descoperiri la fel de valoroase într-o reclamă de săpun ca și în *Cugetările* lui Pascal.

Fără îndoială că o întîmplare ca cea cu privire la Buttes-Chaumont, care la timpul său îmi păruse neînsemnată, era, ca atare, mult mai puțin gravă, mai puțin hotărîtoare decît povestea băieșitei sau cea a spălătoresei. Dar, mai înainte, o amintire inopinată găsește în noi o forță intactă de imaginare, adică, în cazul acesta, de suferință, pe care o consumaserăm în parte atunci cînd, dimpotrivă, ne străduiserăm din proprie voință să creăm din nou o amintire. Apoi, cu acestea din urmă (băieșita, spălătoreasa), mereu prezente, cu toate că mai estompate în memoria mea, ca acele mobile așezate în penumbra unei galerii și de care, fără să le distingî, cauți să nu te

lovești, mă obișnuisem. Dimpotrivă, nu mă mai gîndisem de multă vreme la Buttes-Chaumont sau, de pildă, la privirea Albertinei în oglinda cazinoului de la Balbec, sau la întîrzierea, rămasă neexplicată, a Albertinei în seara în care o așteptasem atît de mult după serata Guermantes-ilor, toate laturile vieții sale ce rămîneau în afara inimii mele și pe care aș fi vrut să le cunosc ca să le pot asimila, anexa inimii mele, unde să regăsească amintiri mai gingașe create de o Albertine lăuntrică și cu adevărat a mea. Ridicînd un colț al vîlului greu al obișnuinței (obișnuință îndobitocitoare, care-ți ascunde în decursul vieții aproape întreg universul și-ți substituie în beznă fără să schimbe etichetele, celor mai periculoase sau celor mai îmbătătoare otrăvuri ale vieții ceva anodin ce nu-ți procură delicii), ele îmi reveneau ca în cea dintîi zi, avînd prospețimea și noutatea pătrunzătoare a unui anotimp ce se întoarce, a unei schimbări în rutina orelor noastre, care, și în domeniul plăcerilor, dacă ne urcăm într-o trăsură în prima zi frumoasă a primăverii sau ieșim din casă în zori de zi, ne determină să observăm acțiunile noastre neînsemnate cu o exaltare lucidă, făcînd să prevaleze acest moment intens asupra totalului zilelor anterioare. Zilele de mai de mult le acoperă treptat pe cele precedente și sînt, la rîndul lor, înghițite de cele ce le urmează. Dar fiecare zi trecută este depusă în noi ca într-o imensă bibliotecă în care există, dintre cărțile mai vechi, un exemplar pe care, fără îndoială, nimeni nu-l va cere niciodată. Totuși, dacă această zi de odinioară, străpungînd transparența epocilor următoare, ieșe la suprafață și se întinde în noi acoperindu-ne cu totul, atunci, timp de o clipă, numele își reiau vechea lor însemnătate, ființele vechea lor înfățișare, noi sufletul nostru de atunci și simțim, cu o durere vagă dar suportabilă și care nu va dura, problemele devenite de multă vreme insolubile, care ne înfricoșau atîta. Eul nostru este alcătuit din suprapunerea stărilor noastre

sufletești succesive. Dar această suprapunere nu este imuabilă, ca stratificarea unui munte. Agitații continue fac să se ridice la suprafață straturi vechi. Mă regăseam, după serata de la prințesa de Guermantes, așteptînd sosirea Albertinei. Ce făcuse ea în noaptea aceea? Mă înșelase? Cu cine oare? Dezvăluirile lui Aimé, chiar dacă le acceptam, nu scădeau întru nimic interesul meu plin de spaimă, dezolat, față de această întrebare neașteptată, că și cum fiecare altă Albertine, fiecare amintire nouă, pune a problemă de gelozie specială, căreia nu i se putea aplica soluția celorlalte.

Dar n-aș fi vrut să știu numai cu ce femeie-și petrecuse ea noaptea aceea, ci și ce plăcere deosebită reprezenta lucrul acesta pentru ea, ce se petrecea în momentul acela în sine a ei. Uneori, la Balbec, ducîndu-se să o caute, Françoise îmi povestea că o găsise aplecată peste fereastră, cu un aer îngrijorat, cercetător, ca și cum ar fi fost în așteptarea cuiva. Admițînd că aș afla că fata așteptată era Andrée, în ce stare de spirit o aștepta Albertine, în acea stare de spirit ascunsă în dosul privirii neliniștite și cercetătoare? Năravul acela, ce importanță avea el pentru Albertine, ce loc ținea în preocupările ei? Amintindu-mi, vai, de propria mea agitație de fiecare dată cînd remarcam vreo fată ce-mi plăcea, uneori chiar și numai auzind vorbindu-se de ea, fără să o fi văzut, grija mea de a mă ferchezui, de a arăta bine, transpirația mea rece, ca să mă chinui n-aveam decît să-mi închipui aceeași emoție voluptuoasă la Albertine, așa cum mătușa Léonie dorise, după vizita cutărui medic care se arătase sceptic în fața realității maladiei ei, să inventeze un aparat capabil să treacă asupra medicului toate suferințele pacientului, ca să le înțeleagă și el mai bine. Ca să mă chinui, îmi ajungea să mă gîndesc că față de aceasta, conversațiile noastre serioase despre Stendhal și Victor Hugo trebuie să-i fi părut apăsătoare, din moment ce ea-și simțea inima atrasă de alte ființe, desprinzîndu-se de

mine, intrupindu-se aiurea. Dar importanța în sine pe care acea dorință trebuie s-o fi avut pentru ea și precauțiile ce-o înconjurau nu-mi puteau dezvălui ce era ea din punct de vedere calitativ, mai mult încă, cum o califica atunci când își vorbea sie însăși. În suferința fizică, cel puțin, nu ne alegem durerea. Maladia o determină și ne-o impune. În gelozie însă trebuie oarecum să încercăm suferințe de toate felurile, de toate mărimile, înainte de a ne opri la cea care pare să ne convină. Și ce poate fi mai greu, când e vorba de o astfel de suferință, decât să-ți dai seama că femeia iubită se simte atrasă de ființe ce se deosebesc de noi, oferindu-i senzații pe care noi nu simțim în stare să i le oferim, sau, cel puțin, prin aspectul lor, prin imaginea lor, prin manierele lor, reprezentând pentru ea altceva decât noi ! Ah ! De ce nu-l iubise Albertine pe Saint-Loup ! Cred că așa fi suferit mult mai puțin !

E cert că noi nu cunoaștem sensibilitatea specifică a fiecărui individ, dar de obicei nici nu ne dăm seama că o ignorăm, căci sensibilitatea altora ne este indiferentă. În ceea ce o privea pe Albertine, nenorocirea sau fericirea mea ar fi depins de ceea ce era sensibilitatea ei ; știam limpede că îmi era necunoscută, și faptul că n-o cunoșteam mă durea. Dorințele, plăcerile necunoscute pe care le resimțea Albertine, am avut odată impresia că le văd, altădată că le aud. Să le văd am putut atunci când, la cîtva timp după moartea Albertinei, a venit Andrée la mine. Pentru prima dată mi s-a părut frumoasă ; îmi spuneam că părul ei aproape creșt, ochii întunecați și încercănați erau probabil ceea ce-i plăcuse atît de mult Albertinei, materializarea în fața mea a ceea ce o tulburase în visarea ei amoroasă, a ceea ce văzuse prin acea privire care anticipează dorința în ziua când voise să se întoarcă atît de precipitat la Balbec. Ca o întunecată floare necunoscută ce-mi fusese adusă de dincolo de mormînt de la o ființă la care nu știusem să o descopăr, mi se părea — exhumare nesperată a unei neprețuite

relicve — că văd în fața mea Dorința întrupată a Albertinei, care pentru mine era Andrée, așa cum Venus era dorința lui Jupiter. Andréei îi părea rău de Albertine, însă îmi dădui numaidecît seama că nu simțea lipsa prietenei sale. Îndepărtată cu forța de prietena sa prin moarte, părea să se fi resemnat cu ușurință de această despărțire definitivă, lucru pe care nu aș fi îndrăznit să i-l cer cînd trăia Albertine, atît de mult m-aș fi temut că n-am să reușesc să obțin consimțămîntul Andréei. Părea, dimpotrivă, să accepte fără dificultate acest sacrificiu, dar tocmai în momentul cînd nu mai putea să-mi fie de folos. Andrée mi-o ceda pe Albertine, însă moartă, și după ce-și pierduse pentru mine nu numai viața dar, retrospectiv, și puțin din realitatea ei, văzînd că nu era indispensabilă, unică pentru Andrée care putuse să o înlocuiască cu altele.

Pe vremea cînd trăia Albertine n-aș fi îndrăznit să-i cer Andréei destăinuiri asupra caracterului prieteniei dintre ele, dintre ele și prietena d-rei Vinteuil, nefiind sigur că, pînă la urmă, Andrée nu i-ar fi povestit Albertinei tot ce-i spuneam. Acum o astfel de investigație, chiar dacă avea să rămînă fără rezultat, cel puțin nu ar fi avut inconveniente. Îi vorbii Andréei nu pe un ton interogativ, dar ca și cum aș fi știut din totdeauna, poate prin Albertine, că Andréei îi plăceau femeile și că Albertine însăși avusese raporturi cu d-ra Vinteuil. Recunosc toate acestea fără nici o dificultate, zîmbind. Din această mărturisire puteam să trag consecințe crude ; în primul rînd, pentru că Andrée, atît de prietenoasă și de agreabilă cu foarte mulți tineri la Balbec, nu ar fi dat nimănui de bănuît ce deprinderi avea, și pe care nu le nega deloc, astfel încît prin analogie, descoperind această nouă Andrée, puteam să-mi închipui că și Albertine ar fi făcut aceleași mărturisiri tot atît de lesne oricui în afară de mine, simțînd că sînt gelos. Pe de altă parte, cum Andrée fusese cea mai bună prietenă a Albertinei, care se întorsese, probabil, special, pentru ea, de la Balbec, acum că Andrée

își mărturisea preferințele, concluzia ce se impunea obligatoriu minții mele era că Albertine și Andrée avuseseră totdeauna raporturi. Desigur că, așa cum în prezența unei persoane străine nu îndrăznești întotdeauna să examinezi cadoul pe care ți-l oferă și pe care îl vei despacheta după plecarea acesteia, atîta timp cît Andrée a fost la mine, nu am scrutat în sinea mea durerea ce mi-o aducea și care simțeam bine că pricinuia deja slujitorilor mei fizici, nervilor, inimii, mari tulburări, pe care, datorită bunei educații, mă prefăceam că nu le observ, știind de vorbă cît se poate de amabil cu tînăra mea musafiră, fără să-mi întorc privirea către ceea ce se petrecea în mine. Îmi fu deosebit de penibil s-o aud pe Andrée spunîndu-mi despre Albertine : „Ah ! da, îi plăcea foarte mult să mergem să ne plimbăm în valea Chevreuse“. Universului vag și inexistent în care aveau loc plimbările Albertinei cu Andrée îmi părea că aceasta venea, printr-o creație posterioară și diabolică, să adauge operei lui Dumnezeu o vale blestemată. Simțeam că Andrée avea să-mi povestească tot ce făcuse cu Albertine, și încercînd, din politețe, din dibăcie, din amor-propriu, poate din recunoștință, să mă arăt din ce în ce mai afectuos, în timp ce spațiul ce-l mai putusem acorda inocenței Albertinei se restrîngea din ce în ce mai mult, mi se părea că mă văd păstrînd, în ciuda eforturilor mele, aerul încremenit al unui animal în jurul căruia o pasăre fascinantă descrie încet un cerc mereu mai restrîns, fără să se grăbească, deoarece e sigură că va prinde, cînd va vrea, victima ce nu-i mai poate scăpa. Totuși o priveam, și cu restul de voie-bună, de naturalețe și de siguranță a oamenilor ce vor să pară că nu se tem că vor fi hipnotizați cînd sînt priviți fix, i-am spus Andréei această frază incidentală : „N-adusesem vorba niciodată, de teamă să nu te supăr, însă acum, cînd ne este plăcut să vorbim despre ea, pot să-ți spun că știam de multă vreme ce fel de raporturi aveai cu Albertine ; dealtfel, îți va face plăcere, cu toate

că știai lucrul acesta : Albertine te adora“. Ii spusei Andréei că ar fi o mare curiozitate pentru mine dacă ar vrea să mă lase să o văd (chiar   i numai în m  ngieri de care nu s-ar jena în fa  a mea) f  c  nd ceea ce făcea cu Albertine, cu una dintre prietenele acesteia, care aveau   i ele aceste gusturi ;   i rostii numele Rosemondei, Berthei, ale tuturor prietenelor Albertinei. „  n afară de faptul că nu a   face pentru nimic în lume în fa  a dumitale ceea ce spui, răspunse Andrée, nu cred ca vreuneia dintre ele să-i placă asta“. Apropiindu-mă fără voia mea de monstrul ce mă atrăgea, răspunsei : „Cum a   ! N-ai vrea să-mi spui că din toată banda voastră nu făceai lucrul acesta dec  t cu Albertine !“ „Dar nu l-am făcut niciodată cu Albertine.“ „Ei, hai, dragă Andrée, de ce să negi lucruri pe care le   tiu de cel pu  in trei ani ? Nu găsesc nimic rău în asta, dimpotrivă. Tocmai, în legătură cu seara când voia at  t de mult să meargă a doua zi cu dumneata la d-na Verdurin,   i-aduci aminte poate....“   nainte de a-mi fi continuat fraza, văzui cum în ochii Andréei trece o privire preocupată, ascu  indu-i, asemeni pietrelor acelea care, din această pricină, dau de furcă giuvaergiilor ; trecu repede, ca acele capete privilegiate ce se strecoară printr-un col   al cortinei înainte de începerea piesei   i care se ascund imediat pentru a nu fi observate. Privirea nelini  tit   dispăru, totul reintră în normal, dar îmi dădeam seama că tot ce a   vedea acum ar fi aranjat în mod artificial pentru mine.   n momentul acela mă zării în oglindă ; mă izbi o anumită asemănare între mine   i Andrée. Dacă nu a   fi încetat de multă vreme să-mi mai rad musta  a   i dacă nu a   fi avut decât o u  oar   umbră pe buză, această asemănare ar fi fost aproape des  v  r  sit  . Poate că v  z  nd, la Balbec, musta  a mea ce abia începea să crească, Albertine avusese subit acea dorința nerăbdătoare, nest  p  nit   de a se întoarce la Paris. „Dar nu pot totu  i să spun ceva ce nu-i adevărat, doar din simplul motiv că dumneata nu g  sesse  ti nimic rău în el.    i jur că nu am

făcut niciodată nimic cu Albertine și că sînt convinsă că ea detesta asemenea lucruri. Cei ce ți-au spus asta au mințit, poate din interes“, spuse ea cu ton întrebător și bănuitor. „În fine, fie, dacă nu vrei să-mi spui“, răspunsei eu, preferînd să am aerul că nu vreau să aduc dovezi pe care, de fapt, nu le aveam. Totuși, rostii în mod vag și la întîmplare numele de Buttes-Chaumont. „M-am dus poate la Buttes-Chaumont cu Albertine, dar e oare acesta un loc rău-famat?“ O întrebai dacă nu ar putea să vorbească în această chestiune cu Gisèle, care într-o anumită perioadă fusese în relații deosebit de bune cu Albertine. Dar Andrée îmi declară că după ce Gisèle îi făcuse chiar de curînd o mișelie, a-i cere un serviciu era singurul lucru pe care ar refuza să-l facă pentru mine. „Dacă o vezi, adăugă ea, nu-i aminti ce ți-am spus despre ea, n-are rost să mi-o fac dușmană. Știe ce gîndesc despre ea, dar am preferat totdeauna să evit certurile violente, care duc tot la împăcări. Și apoi e periculoasă. Îți dai seama că după ce ai citit scrisoarea pe care am avut-o acum opt zile sub ochii mei și în care mințea cu atîta viclenie, nimic, nici cele mai bune fapte din lume nu pot șterge amintirea asta.“ La urma urmei, dacă Andrée avea astfel de înclinații pînă într-atît că nici nu și le mai ascundea iar Albertine nutrise pentru ea marea afecțiune care nu mai lăsa nici o îndoială, și cu toate acestea Andrée nu avusese niciodată anumite raporturi cu Albertine și nu știuse niciodată că Albertine ar fi avut astfel de înclinații, aceasta dovedea că Albertine nu le avea, și nu avusese cu nimeni raporturi pe care, mai curînd decît cu oricare alta, le-ar fi avut cu Andrée. Astfel încît, după plecarea Andreei, observai că afirmația ei atît de categorică îmi adusese liniște. Dar era posibil ca această atitudine să-i fi fost impusă de datoria pe care Andrée considera că o are față de defunctă, a cărei amintire mai stăruia în ea, de a nu lăsa să se creadă ceea ce Albertine, fără îndoială, îi ceruse în timpul vieții să nege.

Aceste plăceri ale Albertinei, pe care, după ce căutasem atât de des să mi le imaginez — crezusem un moment că le văd contemplînd-o pe Andrée — altădată avusesem impresia că le surprind prezența altfel decît prin văz, mi se părea că le aud. Într-o casă de toleranță pusesem să fie aduse două mici spălătorese dintr-un cartier unde se ducea adesea Albertine. Sub dezmierdările uneia, cealaltă începu deodată să lase să se audă ceva ce n-am putut, în primul moment, să-mi dau seama ce este, căci nu înțelegei niciodată semnificația unui zgomot original, expresiv, produs de o senzație pe care noi înșine nu o încercăm. Dacă auzi dintr-o cameră vecină, fără să vezi nimic, poți lua drept ris nebun ceea ce durerea smulge unui bolnav operat fără anestezie ; iar în ceea ce privește sunetele ce scapă unei mame căreia i se aduce la cunoștință că tocmai i-a murit copilul, ele ne pot părea, dacă nu știm despre ce e vorba, la fel de greu de tălmăcit omeneste ca și urletul unei fiare sau sunetul unei harpe. E nevoie de oarecare timp ca să-ți dai seama că aceste două zgomote exprimă ceea ce, prin asemănare cu ce am fi putut simți noi înșine, și totuși foarte diferit, numim suferință, și mi-a trebuit și mie un oarecare timp ca să înțeleg că aceste sunete exprimau ceea ce, tot prin analogie cu acel ceva foarte diferit ce-l simțisem eu însumi, numeam plăcere ; dar aceasta trebuie să fi fost foarte puternică spre a putea răvăși atât de tare ființa ce o simțea și să smulgă din ea acest limbaj necunoscut ce părea să indice și să comenteze toate fazele delicioasei drame pe care o trăia femeiușca ascunsă privirii mele de cortina lăsată definitiv pentru alții, afară de ea însăși, asupra a ceea ce se petrece în misterul intim al fiecărei creaturi. Aceste două fete nu putură dealtfel să-mi spună nimic : nu știau cine era Albertine.

Romancierii pretind adesea în cîte o introducere că pe cînd călătoreau într-o țară au întîlnit pe cineva care le-a povestit viața unei persoane. Ei dau atunci cuvîntul

acestui prieten întâmplător, și ceea ce le povestește el este tocmai romanul lor. Astfel viața lui Fabrice Del Dongo a fost povestită lui Stendhal de un canonic din Padova. Cît de mult am vrea cînd iubim, adică atunci cînd viața unei alte persoane ne pare misterioasă, să găsim un astfel de povestitor bine informat ! Și desigur că acesta există. Noi înșine nu povestim oare deseori, fără nici o pasiune, viața cutărei sau cutărei femei unuia dintre prietenii noștri sau unui străin care nu știau nimic despre aceste amoruri și ne ascultă cu curiozitate ? Așa cum eu eram omul care-i vorbeam lui Bloch despre prințesa de Guermantes, despre D-na Swann, un astfel de om care ar fi putut să-mi vorbească și mie de Albertine exista, și există întotdeauna... dar nu-l întîlnim niciodată. Mi se părea că dacă aș fi putut să întîlnesc acele femei care o cunoscuseră, aș fi aflat tot ce nu știam. Cu toate acestea, unor străini li s-ar fi părut că nimeni nu-i putea cunoaște viața mai bine ca mine. Nu o cunoșteam și pe Andrée, cea mai bună prietenă a ei ? Așa se crede că prietenul unui ministru trebuie să știe adevărul asupra unor anumite chestiuni, sau că nu va putea fi implicat într-un proces. Singur prietenul, și după multe încercări, știe că de cîte ori îi vorbește ministrului despre probleme politice, acesta se limitează la generalități, sau îi spune cel mult ceea ce se poate afla și din ziare, sau, dacă prietenul a avut vreun necaz, numeroasele lui demersuri pe lângă ministru au dus de fiecare dată la un „Aceasta depășește posibilitățile mele“, în fața căruia amicul rămîne neputincios. Mă gîndeam : „Dacă aș fi putut cunoaște cutare martori !“ de la care, dacă i-aș fi cunoscut, nu aș fi putut obține nimic mai mult decît de la Andrée, depozitară ea însăși a unei taine pe care nu vroia să o dea în vileag. Deosebindu-mă și în această privință de Swann, care, cînd n-a mai fost gelos, a încetat să se mai intereseze de ceea ce ar fi putut face Odette cu Forcheville, pentru mine, chiar după ce îmi trecuse gelozia, singurul lucru

care avea farmec era să o cunosc pe spălătoreasa Albertinei, pe oamenii din cartierul său, să-i reconstitui viața, aventurile ei de acolo. Și deoarece dorința se naște totdeauna în vecinătatea unei superiorități, așa cum se petrecuse în privința Gilbertei, a ducesei de Guermantes, căutam în cartierele unde altădată locuise Albertine femei din mediul ei, singurele a căror prezență aș fi putut-o dori. Chiar dacă nu puteam afla nimic de la ele, singurele femei de care mă simțeam atras erau acelea pe care Albertine le cunoscuse sau ar fi putut să le cunoască, femei din mediul ei sau din mediile în care ea se complăcea, într-un cuvânt, femei ce aveau în ochii mei superioritatea de a-i semăna, sau de a fi dintre acelea care i-ar fi plăcut. Și, printre acestea din urmă, mai ales fetele din popor, din pricina vieții atât de deosebite de cea pe care o cunoșteam, și care este a lor. Fără îndoială că posezi lucrurile numai cu ajutorul gândirii, și nu posezi un tablou pentru că îl ai în sufragerie dacă nu știi să-l înțelegi, și nici o țară pentru că trăiești în ea fără să o privești măcar. Dar, în sfârșit, aveam altădată iluzia că stăpinesc Balbecul, când, la Paris, Albertine venea la mine și o țineam în brațe; tot așa luam contact, foarte limitat și pe ascuns dealtfel, cu viața Albertinei, cu atmosfera atelierelor, cu o conversație de teighea, cu sufletul cocioabelor, când îmbrățișam o muncitoare. Andrée, femeile celelalte, toate acestea în corelație cu Albertine — așa cum ea însăși fusese în corelație cu Balbecul — erau niște înlocuitori de plăceri ce se substituiau unul altuia într-o degradație succesivă, îngăduindu-ne să ne lipsim de ceea ce nu mai putem obține, o călătorie la Balbec sau dragostea Albertinei, plăceri (ca aceea de a te duce la Luvru să vezi un tablou de Tițian, consolarea mea de altădată că nu mă putusem duce la Veneția) care, deosebindu-se între ele prin niște nuanțe imperceptibile, fac din viața noastră un fel de succesiune de zone concentrice, învecinate, armonice și estompate în jurul unei dorințe inițiale care a

dat tonul, a înlăturat ceea ce nu i se potrivea, răspîndind tenta principală (cum mi se întimplase, de pildă, în legătură cu ducesa de Guermantes și cu Gilberte). Andrée, femeile acelea se asemănau în ce privește dorința, pe care știam că nu o mai pot împlini, de a o avea alături de mine pe Albertine cu tot ceea ce-mi adusese într-o seară, pe cînd o cunoșteam doar din vedere și credeam că nu-mi voi putea realiza niciodată dorința de a o avea lîngă mine, însoțirea răsucită și răcoroasă a unui ciorchine de strugure. Amintindu-mi-o astfel pe Albertine, sau tipul de femei pe care probabil că-l prefera, acestea stîrneau în mine un simțămînt atroce de gelozie sau de părere de rău care, mai tîrziu, cînd durerea mi se potoli, se transformă într-o curiozitate nu lipsită de farmec.

Legate acum de amintirea dragostei mele, particularitățile fizice și sociale ale Albertinei, în pofida căroră îmi fusese dragă, îmi orientau acum gustul către ceea ce altădată l-ar fi atras cel mai puțin : brunetele din mica burghezie. Sigur că ceea ce începea în parte să renască în mine era acea imensă dorință pe care iubirea pentru Albertine nu putuse să o potolească, acea imensă dorință de a cunoaște viața, pe care o simțeam altădată pe drumurile Balbecului, pe străzile Parisului, acea dorință ce mă făcuse să sufăr atît de mult cînd, presupunînd că ea exista și în inima Albertinei, voisem să-i răpesc mijloacele de a și-o satisface cu alții decît cu mine. Acum, cînd puteam să suport ideea dorinței sale, cum această idee era îndată trezită de dorința mea, cele două nemărginite poște coincideau, aș fi vrut să putem să i ne dăruim împreună, și-mi spuneam : „Această fată i-ar fi plăcut“, însă, prin întoarcerea aceasta bruscă, gîndindu-mă la ea și la moartea ei, mă simțeam prea trist ca să-mi pot urmări mai departe dorința. Așa cum, odinioară, Méséglise și Guermantes stătuseră la temelia gustului meu pentru viața la țară și m-ar fi împiedicat să găsesc vreun farmec deosebit unui meleag fără biserici vechi, albăstrele, părălute, legîn-

du-le în mine de un trecut plin de farmec, tot așa, dragostea pentru Albertine mă făcea să caut exclusiv un anumit gen de femei ; începui din nou, ca înainte de a fi iubit-o, să am nevoie de armonicele ei care să alterneze în amintirea mea, ce devenise, treptat, mai puțin exclusivă. N-aș fi putut să mă mai simt bine alături de o blondă și mîndră ducasă, pentru că ea n-ar fi trezit în mine nici una din emoțiile ce porneau de la Albertine, din dorul meu de ea, din gelozia pe care mi-o provocaseră amorurile ei, din durerea pe care mi-o pricinuise moartea sa. Căci, pentru a fi puternice, senzațiile noastre au nevoie să declanșeze în noi ceva deosebit de ele, un simțămînt ce nu-și va putea găsi satisfacerea în plăcere, dar care se adaugă dorinței, o amplifică, o face să se agațe cu disperare de plăcere. Pe măsură ce dragostea pe care putuse să o simtă Albertine pentru anumite femei nu mă mai făcea să sufăr, ea lega aceste femei de trecutul meu, le împrumuta un caracter mai real, după cum amintirea Combray-ului făcea părăluțele și păducelul mai adevărate decît florile de după ele. Nici în legătură cu Andrée nu-mi mai spuneam cu turbare : „Albertine o iubea“, ci, dimpotrivă, pentru a-mi explica mie însumi propria-mi dorință, îmi spuneam cu un aer înduioșat : „Albertine o iubea foarte mult“. Îi înțelegeam acum pe cei văduvi, despre care lumea crede că s-au consolat și care dovedesc, dimpotrivă, că sînt de nemîngîiat, pentru că se recăsătoresc cu cumnata lor.

Astfel dragostea mea ce lua sfîrșit părea să-mi redea posibilitatea unor noi iubiri, iar Albertine, asemeni acelor femei iubite multă vreme pentru ele însele, care, mai tîrziu, dîndu-și seama că dragostea amantului se duce, își păstrează puterea asupra lui și se mulțumesc cu rolul de mijlocitoare, pregătea pentru mine, ca doamna de Pompadour pentru Ludovic al XV-lea, alte fetițe. Altădată, timpul meu era împărțit în perioade în care doream o anumită femeie sau o alta. Cînd plăcerile intense dăru-

Îte de una din ele se potoleau, năzuiau către cea care oferea o tandrețe aproape pură, pînă cînd nevoia dezmiertărilor mai savante readucea dorul celei dintii. Acum aceste alternări luară sfîrșit, sau cel puțin una din perioade se prelungea la nesfîrșit. Ceea ce aș fi dorit era ca noua-venită să locuiască la mine și să-mi dea seara, înainte de a ne despărți, o sărutare de soră. Astfel încît aș fi putut crede — dacă nu aș fi făcut experiența prezenței de nesuferit a unei alte femei — că regretam mai curînd o sărutare decît anumite buze, o plăcere decît o dragoste, o obișnuință decît o persoană. Aș fi vrut de asemenea ca noua-venită să-mi poată cînta la pian ceva de Vinteuil, așa cum cînta Albertine, să vorbească cu mine, ca și ea, despre Elstir. Toate acestea erau cu neputință. Dragostea lor nu va avea valoarea dragostei ei, mă gîndeam ; fie că o dragoste căreia i se alăturau toate episoadele acelea, vizite la muzee, seri de concerte, o întreagă viață complicată ce permite să duci corespondență, să faci conversații, un flirt prealabil raporturilor propriu-zise, o prietenie gravă mai pe urmă, posedă mai multe resurse decît dragostea pentru o femeie care nu știe decît să se dăruiască, așa cum o orchestră este mai mult decît un pian ; fie că, analizînd mai profund, nevoia acelui-ași gen de tandrețe ce-mi dăruia Albertine, tandrețea unei fete destul de cultivate și care a fost în același timp și o soră, nu era — ca și nevoia de femei din același mediu cu Albertine — decît o reanimare a amintirii Albertinei, a amintirii dragostei mele pentru ea. Și simțeam o dată mai mult că, în primul rînd, amintirea nu e inventată, că nu poate să dorească nimic altceva, nici chiar mai bun decît ceea ce am avut ; apoi, că ea aparține spiritului, astfel încît realitatea nu-i poate procura starea pe care o caută ; în sfîrșit, că, provenind de la o persoană moartă, renașterea pe care o întruchipează este mai puțin nevoia de a iubi, lucru pe care te face să-l crezi, cît nevoia celei absente. Astfel încît însăși asemănarea cu Albertine a femeii pe

care o alesesem, asemănarea, dacă aş fi ajuns să o obţin, a gingăşiei sale cu cea a Albertinei, mă făcea să simt şi mai mult absenţa a ceea ce, fără să-mi dau seama, căutasem, şi care era indispensabil pentru renaşterea fericirii mele, ceea ce căutasem însemnând însăşi Albertine, timpul pe care-l trăisem împreună, trecutul în căutarea căruia eram fără să o ştiu.

Desigur că, în zilele senine, Parisul îmi părea înflorit de nenumărate fete, nu pe care le doream, ci care-şi împlintau rădăcinile în bezna dorinţei şi a serilor, necunoscute mie, ale Albertinei. Era una dintr-acelea despre care îmi spusese la început de tot, când nu se ascundea de mine : „E încântătoare mititica asta, ce păr frumos are !“ Toate clipele de curiozitate pe care mi le trezise altădată viaţa ei, când nu o cunoşteam încă decît din vedere, şi pe de altă parte toate dorinţele vieţii mi se contopeau în acea singură curiozitate, modul în care Albertine simte plăcerea, să o văd cu alte femei, poate că în felul acesta, după plecarea lor, aş fi rămas singur cu ea, ultimul şi stăpînul. Şi văzînd şovăielile ei dacă merita să-şi petreacă seara cu una sau cu vreo alta, saţietatea după plecarea celeilalte, poate şi decepţia, aş fi clarificat, aş fi readus la justele ei proporţii gelozia pe care mi-o inspira Albertine, pentru că, văzînd-o cum se manifestă, aş fi evaluat şi aş fi aflat limitele plăcerilor ei.

De cîte plăceri, de ce viaţă dulce ne-a lipsit, îmi spuneam, prin îndărătnicia ei sălbatică de a-şi nega preferinţele ! Şi cum căutam o dată mai mult să aflu care ar fi putut să fie cauza acestei îndărătnicii, deodată îmi reveni în minte o frază pe care i-o spusese la Balbec, în ziua cînd ea-mi dăruise un creion. Reproşîndu-i că nu mă lăsase să o sărut, îi spusese că găsesc lucrul acesta tot atît de firesc, pe cît de infam găseam ca o femeie să aibă raporturi cu altă femeie. S-ar putea, vai, ca Albertine s-o fi ţinut minte.

Aduceam la mine fete care mi-ar fi plăcut cel mai puțin, netezeam coafuri feciorelnice, cu cărare la mijloc, admiram un năsuc bine modelat, o paloare spaniolă. Fără îndoială că altădată, chiar față de o femeie pe care doar o zăream pe un drum din Balbec, sau pe o stradă la Paris, simțisem elementul individual din dorința mea, și că a încerca să o satisfac cu un alt obiect ar fi însemnat s-o falsific. Dar viața, descoperindu-mi treptat permanența nevoilor noastre, mă învățase că în lipsa unei ființe trebuie să ne mulțumim cu alta, și simțeam că ceea ce îi cerusem Albertinei, o alta, d-ra de Stermaria, ar fi putut să-mi ofere. Dar aceasta fusese Albertine; și între satisfacerea nevoilor mele de tandrețe și particularitățile trupului ei, amintirile se împletiseră atât de strâns, încît nu mai puteam să smulg unei dorințe de tandrețe întreaga broderie a amintirilor trupului Albertinei. Singură ea putea să-mi dea această fericire. Ideea unicității sale nu mai era un *a priori* metafizic, luat din elementul individual al Albertinei, cum se întâmpla altădată cu femeile acelea trecătoare, ci un *posteriori* format prin suprapunerea întimplătoare dar indisolubilă a amintirilor mele. Nu mai puteam dori o afecțiune fără a avea nevoie de Albertine, fără să sufăr din pricina absenței sale. Astfel încît chiar asemănarea femeii alese, a afecțiunii cerute, cu fericirea pe care o cunoscusem, nu mă făcea decît să simt mai puternic tot ce le lipsea pentru ca ea să poată renaște. Același gol pe care-l simțeam în camera mea de cînd plecase Albertine și pe care crezusem că-l voi umple stringînd în brațe femeii, îl regăseam în ele. Ele nu-mi vorbiseră niciodată despre muzica lui Vinteuil, despre *Memoriile* lui Saint-Simon, ele nu se parfumau prea tare cînd veneau la mine, nu se jucau încurcîndu-și genele într-ale mele, toate lucrurile acelea importante pentru că îți îngăduie, se pare, să visezi chiar în jurul actului sexual și să-ți procuri iluzia dragostei, în realitate, însă, pentru că făceau parte

din amintirea legată de Albertine și fiindcă pe ea aș fi vrut să o găsesc. Ceea ce aveau aceste femei din Albertine mă făcea să resimt mai bine ce le lipsea, și care era totul, și nu va mai exista niciodată, deoarece Albertine murise. Și astfel dragostea mea pentru Albertine, care mă atrăsese către femeile acelea, mi le făcea indiferente, iar regretul după Albertine și persistența geloziei, ce depășiseră deja previziunile mele cele mai pesimiste, nu s-ar fi schimbat probabil niciodată prea mult dacă existența lor, izolată de restul vieții mele, s-ar fi supus numai jocului meu de amintiri, acțiunilor și reacțiunilor unei psihologii aplicabile la stări fixe, și n-ar fi fost tirită către un sistem mai vast, în care sufletele se mișcă în timp, asemenea corpurilor în spațiu.

După cum există geometrie în spațiu, există psihologie în timp, în care calculele psihologiei plane nu ar mai fi exacte, pentru că nu s-ar ține cont de Timp și de una din formele pe care le îmbracă : uitarea ; uitarea, a cărei putere începeam să o simt și care este un instrument de adaptare la realitate atât de puternic pentru că distruge, puțin câte puțin, în noi, trecutul supraviețuitor ce i se opune în mod constant. Și aș fi putut ghici, într-adevăr, mai din timp că într-o zi n-o voi mai iubi pe Albertine. Când, datorită deosebirii ce exista între ceea ce însemnau persoana și acțiunile sale pentru mine și ce însemnau pentru alții, înțelesesem că dragostea mea nu era atât dragoste pentru ea cât dragoste în sinea mea, aș fi putut deduce diferite consecințe ale acestui caracter subiectiv al dragostei mele și că, fiind o stare mintală, putea, de exemplu, să supraviețuiască destul de multă vreme persoanei, dar și că, neavînd cu această persoană nici o legătură veritabilă, neavînd nici un sprijin în afară de sine, trebuia, ca orice stare mintală, chiar și din cele mai trainice, să se afle într-o zi scoasă din uz, să fie „înlocuită“, și că, în ziua aceea, tot ce părea că mă leagă atât de gingaș și indisolubil de amintirea Albertinei nu va mai

exista pentru mine. Nefericirea oamenilor constă în faptul că ei sînt doar niște stampe de colecție ce se deteriorează foarte repede în mintea noastră. Tocmai de aceea întemeiem pe ei atîtea planuri care au avîntul gîndirii; dar mintea obosește și amintirea se spulberă: va veni ziua cînd voi oferi bucuros primei-venite camera Albertinei, așa cum îi dăruisem fără nici o părere de rău Albertinei bila de agată sau alte daruri primite de la Gilberte.

Nu însemna că nu o mai iubeam pe Albertine, dar nu mai mi-era la fel de dragă ca în vremurile din urmă, nu mai mi-era dragă ca în timpurile mai vechi, cînd tot ce era legat de ea, locuri și oameni, trezeau în mine o curiozitate în care se amesteca mai mult farmec decît suferință. Și îmi dădeam într-adevăr bine seama acum că înainte de a o uita cu totul, ca un călător ce se întoarce pe același drum la punctul de unde plecase, voi fi nevoit, înainte de a ajunge la indiferența inițială, să par-curg în sens invers toate simțămintele prin care trecusem înainte de a ajunge la marea mea dragoste. Dar etapele acelea, acele momente din trecut nu sînt fixe, ci au păstrat puterea teribilă, ignoranța fericită a speranței ce se avînta pe atunci către un timp ce astăzi este trecutul, dar pe care o nălucire ne face, pentru o clipă, să-l luăm, retrospectiv, drept viitor. Citeam o scrisoare de-a ei în care-mi anunțase vizita pentru seara aceea, și simțeam pentru o secundă bucuria așteptării. În întoarcerile prin același hotar dintr-o țară unde nu te vei mai duce niciodată, în care recunoști denumirea, înfățișarea tuturor stațiilor prin care ai trecut la dus, se întîmplă ca în timpul de oprire într-una din ele, în gară, să ai o clipă iluzia că pornești din nou, însă în direcția locului de unde vii, așa cum făcuseși prima dată. De îndată iluzia încetează, însă timp de o clipă te simțiseși dus din nou spre el: aceasta e cruzimea amintirii.

Și totuși, dacă nu poți, înainte de a reveni la indife-rența de la care porniseși, să fii scutit a parcurge în sens invers etapele pe care le străbătuseși pentru a ajunge la dragoste, traseul, linia pe care le urmezi nu sînt neapărat aceleași. Au în comun faptul de a nu fi drepte, pentru că uitarea ca și dragostea nu progresează regulat. Însă ele nu urmează neapărat aceleași căi. Și aceea pe care o ur-mai la întoarcere a avut, foarte aproape de sosire, patru etape de care îmi amintesc în special, probabil pentru că am observat în ele lucruri ce nu făceau parte din dra-gostea mea pentru Albertine, sau cel puțin nu erau legate decît în măsura în care ceea ce aveam deja în inimă îna-nte de o mare iubire se asociază cu ea, fie hrănind-o, fie luptîndu-se cu ea, fie făcîndu-i, pentru rațiunea noas-tră ce analizează, opoziție și oglîndind-o.

Prima dintre aceste etape se arată la începutul unei ierni, într-o frumoasă duminică a Tuturor Sfinților, în timpul unei plimbări. În timp ce mă apropiam de Bois, mi-adusei cu tristețe amînta de întoarcerea Albertinei, venind să mă caute de la Trocadéro, căci era aceeași zi, însă fără Albertine. Cu tristețe și totuși nu chiar fără plăcere, căci reluarea în minor, pe un ton dezolat, a ace-luiași motiv ce-mi umpluse ziua de odinioară, chiar ab-sența acelor telefoane ale Françoisei, a acelei sosiri a Al-bertinei, nu era ceva negativ, dar suprimarea în realitate a ceea ce-mi aduceam amînte împrumuta zilei ceva du-reros și o făcea mai frumoasă decît o zi calmă și simplă, fiindcă ceea ce nu mai era în ea, ceea ce-i fusese smuls rămînea imprimat într-însa ca într-o formă de tipar. Fre-donam niște fraze din sonata de Vinteuil. Nu mai sufe-ream prea mult la gîndul că Albertine mi-o cîntase de atîtea ori, căci aproape toate amîntirile mele despre ea intraseră în cel de al doilea stadiu chimic, în care nu mai provoacă apăsări neliniștitoare în inimă, ci duioșie. Din cînd în cînd, în pasajele pe care le cînta cel mai des și în care obișnuia să facă vreo reflecție ce-mi părea pe

atunci încântătoare, să sugereze vreo reminiscență, îmi spuneam: „Sărăcuța de ea“, dar fără tristețe, adăugînd doar pasajului muzical o valoare în plus, valoare oarecum istorică și neobișnuită, ca aceea pe care tabloul lui Carol I de Van Dyck, atît de frumos ca atare, o dobîndește și mai mult prin faptul că a intrat în colecțiile naționale datorită dorinței d-nei du Barry de a-l impresiona pe rege. Cînd scurta frază, înainte de a dispărea cu totul, se descompuse în diversele ei elemente în care mai pluti un moment împrăștiindu-se, aceasta nu fu pentru mine, ca pentru Swann, un mesager al Albertinei ce dispărea. Asociațiile de idei stîrnite în mine de mica frază nu erau întru totul aceleași ca la Swann. Fusesem sensibil mai cu seamă la elaborarea, la încercările, la reluările, la „devenirea“ unei fraze ce se producea în desfășurarea sonatei, așa cum se întîmplase cu acea dragoste în decursul vieții mele. Și acum, știind cum se ducea, în fiecare zi, o altă pîrtică a dragostei mele, latura de gelozie, apoi o alta, revenind, în fond, puțin cîte puțin, într-o vagă amintire, la ușoarele mreji ale începutului, îmi părea că văd în mica frază răzlețită, dezagregîndu-mi-se în față, dragostea mea.

Mergeam de-a lungul aleilor izolate ale unui lăstăriș, învăluite în horbota unui abur tot mai subțire, re trăiam amintirea unei plimbări cînd Albertine fusese alături de mine în trăsura și se întorsese cu mine, plimbare în cursul căreia simțisem că ea era totul în viața mea, iar acum plutea în juru-mi, prin picla tulbure a ramurilor întunecate, în mijlocul cărora soarele, apunînd, strălumi, ca suspendate în vid, pilcurile rărîte de frunziș auriu¹; nu mă mulțumeam să le văd cu ochii memoriei,

¹ Dealtfel tresăream din clipă în clipă, ca toți cei cărora o idee fixă împrumută fiecărei femei oprite la capătul unei alei asemănarea, identitatea posibilă cu cea la care se gîndesc. „Poate că e ea!“ Te întorci, trăsura continuă să meargă înainte și nu faci cale întoarsă.

mă interesau, mă mișcau ca acele pagini pur descriptive în rîndurile cărora un artist, ca să le facă mai desăvîrșite, introduce o ficțiune, un roman întreg ; și natura căpăta astfel farmecul melancolic care, singurul, îmi putea pătrunde în inimă. Cauza acestui farmec îmi păru a fi faptul că o iubeam pe Albertine la fel ca și înainte, pe cînd adevăratul motiv era că, dimpotrivă, uitarea făcea progrese în mine, că amintirea Albertinei nu-mi mai era chinuitoare, adică se schimbase ; dar oricît de clar am vedea în impresiile noastre, așa cum crezusem atunci că văd limpede cauza melancoliei mele, nu știm să vedem semnificația lor mai îndepărtată : ca acele indispoziții pe care i le povestește pacientul medicului și cu ajutorul cărora acesta ajunge la cauza mai adîncă, necunoscută bolnavului, tot astfel impresiile, ideile noastre au numai valoarea unor simptome. Gelozia mea fiind ținută deoparte datorită impresiei de farmec și de blindă tristete pe care le încercam, simțurile mi se trezeau. Din nou, ca atunci cînd încetasem să o văd pe Gilberte, dragostea pentru femeie se deștepta în mine, eliberată însă de orice asociație exclusivă cu o femeie anume pe care o iubisem, și plutea ca niște esențe eliberate de distrugerile anterioare și care rătăcesc în suspensie prin aerul primăvăratic, abia așteptînd să se unească cu o altă făptură. Nicăieri nu încolțesc atît de multe flori, chiar dacă ele se cheamă „nu-mă-uita“, ca într-un cimitir. Priveam nenumăratele fete ce împodobeau ziua aceea frumoasă, așa cum aș fi făcut altădată din trăsura d-nei de Villeparisis sau din aceea în care venisem, tot într-o duminică, cu Albertine. Imediat, privirii pe care o aruncam uneia sau alteia dintre ele i se asocia privirea curioasă, furișă, întreprinzătoare, reflectînd gînduri insesizabile, pe care le-ar fi aruncat-o pe ascuns Albertine și care, îngemănîndu-se cu a mea sub o aripă misterioasă, fugară și albăstrie, făcea să treacă printre aceste alei, pînă atunci atît de naturale, fiorul a ceva necunoscut pe care propria mea dorință nu ar fi

fost de ajuns să le reînnoiască, dacă ar fi rămas singură, căci pentru mine ea nu avea nimic necunoscut.

Și, câteodată, lectura unui roamn oarecum trist mă transporta brusc înapoi, căci unele romane sînt ca niște mari dolii momentane; ele anulează obișnuința, ne pun din nou în contact cu realitatea vieții, dar numai pentru cîteva ore, ca un coșmar, căci forța obișnuinței, uitarea pe care o aduce, veselia pe care o reînvie, datorită neputinței minții de a lupta împotriva lor și de a reface ceea ce este adevărat, covîrșesc sugestia aproape hipnotică a unei cărți frumoase, care, ca orice sugestie, e de scurtă durată.

Dealtfel, la Balbec, cînd voisem prima dată s-o cunosc pe Albertine, nu fusese oare pentru că mi se păruse personificarea tinerelor fete la vederea cărora mă opream atît de des pe străzi, pe drumuri, și fiindcă ea putea însuma, pentru mine, viața lor? Și nu era oare normal ca, acum, steaua ce sta să apună a dragostei mele, și în care ele se condensaseră, să se împrăstie din nou în acea pulbere risipită a nebuloasei? Toate îmi păreau niște Albertine, imaginea pe care o purtam în mine făcîndu-mă să o regăsesc pretutindeni, și, la cotitura unei alei, o fată ce se urca într-o mașină mi-o reaminti atît de mult, într-atît avea aceeași statură, încît o clipă mă întrebai dacă nu pe ea o văzusem și dacă nu fusesem înșelat cu povestea morții sale. O vedeam astfel, într-un colț de alee, poate la Balbec, urcîndu-se în mașină în același fel, cînd era încă atît de încrezătoare în viață. Și gestul acestei fete de a se urca în mașină nu îl constataam numai cu ochii mei ca pe o aparență superficială ce se desfășoară atît de des în timpul unei plimbări: devenind un soi de act durabil, mi se părea că se întinde și asupra trecutului prin acel adaus primit și care se rezema, atît de voluptuos și cu atîta tristețe, de inima mea.

Dar fata și dispăruse. Ceva mai departe zării un grup de trei tinere puțin mai mari ca vîrstă, poate niște tinere

femei, a căror înfățișare elegantă și energică era atît de asemănătoare cu ceea ce mă sedusese în prima zi cînd o văzusem pe Albertine cu prietenele ei, încît mă luai după ele și, în momentul cînd ele se urcară în trăsură, căutai cu disperare în toate părțile o altă trăsură, pe care o găsii, însă, prea tîrziu. Nu le-am mai ajuns. Dar peste cîteva zile, întorcîndu-mă acasă, le zării, ieșind de sub bolta casei noastre, pe cele trei tinere pe care le urmărisem în Bois. Erau exact, mai ales cele două brunete, poate doar ceva mai mari, dintre acele tinere de lume care, adesea, văzute de la geam sau întîlnite pe stradă, mă făcuseră să-mi clădesc mii de planuri, să iubesc viața, și pe care nu putusem să le cunosc. Cea blondă părea mai delicată, aproape suferindă, ceea ce-mi plăcea mai puțin. Cu toate acestea, ea a fost cauza pentru care nu m-am mîrginit la o cercetare de o clipă, cu acele priviri care, prinzînd rădăcini prin fixitatea lor cu neputință de desprins, țintuite ca asupra unei probleme, par a fi conștiente că e vorba de a merge dincolo de ceea ce vezi. Le-aș fi lăsat probabil să dispară, ca pe atîtea altele, dacă, în momentul cînd trecură înaintea mea, cea blondă — să fi fost oare din pricină că le contemplam cu atîta atenție? — nu mi-ar fi aruncat o privire, iar apoi, după ce mă depășise, întorcînd capul spre mine, încă una, care mă înflăcăra. Totuși, întrucît ea nu-mi mai dădu nici o atenție și începu să vorbească iar cu prietenele ei, în cele din urmă elanul meu s-ar fi potolit probabil, dacă nu ar fi fost însutit prin faptul următor. Întrebîndu-l pe portar cine erau domnișoarele, el îmi răspunse : „Au căutat-o pe d-na ducesă. Cred că numai una dintre ele o cunoaște, iar celelalte au condus-o doar pînă la poartă. Iată-i numele, nu știu dacă l-am scris bine.“ Și citi : d-ra Déporcheville, pe care-l reconstitui cu ușurință : d'Éporcheville, adică numele, sau cu aproximație, pe cît îmi aduceam aminte, al unei tinere dintr-o familie foarte bună, înrudită vag cu Guermantes-ii, despre care Robert îmi po-

vestise că o întâlnise într-o casă rău-famată și că se culcase cu ea. Înțelegeam acum însemnătatea privirii sale și de ce se întorsese și se ascunsese de prietenele ei. De câte ori nu mă gândisem la ea, închipuindu-mi-o după numele ce mi-l spusese Robert ! Și iată că o văzui, întru nimic deosebită de prietenele ei, cu excepția acelei priviri pe furiș care-mi rezerva o intrare secretă spre anumite laturi ale vieții sale ce rămîneau, evident, ascunse prietenelor ei, făcînd-o să-mi pară mai accesibilă — aproape pe jumătate a mea — mai bună decît sînt de obicei tinerile din aristocrație. În mintea acesteia existau dinainte orele pe care am fi putut să le petrecem împreună, dacă ar fi avut posibilitatea să-mi dea o întâlnire. Oare nu asta voise să-mi exprime privirea ei cu o elocință limpede numai pentru mine ? Inima-mi bătea cu toată puterea ; nu aș fi putut spune întocmai cum era făcută d-ra d'Éporcheville ; revedeam în mod vag o față blondă, zărită dintr-o parte, dar eram îndrăgostit nebunește de ea. Deodată îmi dădui seama că raționez ca și cum, între cele trei, d-ra d'Éporcheville trebuia neapărat să fie cea blondă, cea care se întorsese și mă privise de două ori. Or portarul nu-mi spusese asta. Mă întorsei la ghereta lui, îl întrebai din nou ; îmi răspunse că nu mă poate informa în această privință, deoarece ele veniseră astăzi pentru prima dată și în lipsa lui. Dar că o va întreba pe nevasta sa, care le mai văzuse odată. Ea tocmai făcea curățenie pe scara de serviciu. Cine oare în decursul vieții sale nu are îndoieli mai mult sau mai puțin asemănătoare cu ale mele și fermecătoare ? Un prieten indulgent, căruia i-ai descris o fată pe care ai văzut-o la un bal, și-ar da seama că trebuie să fie una dintre prietenele sale și te invită împreună cu ea. Dar între atîtea altele, și numai după un portret povestit, nu se vor fi comis oare și greșeli ? Fata pe care ai să o vezi îndată nu cumva va fi

alta decît cea pe care o doreşti ? Sau, dimpotrivă, n-ai s-o vezi oare întinzîndu-ţi mîna şi zîmbindu-ţi tocmai pe aceea pe care o doreai ? Această din urmă şansă este destul de frecventă, şi, fără a fi totdeauna justificată de un raţionament tot aşa de doveditor ca cel ce se referea la d-ra d'Éporcheville, este bazată pe un soi de intuiţie şi pe înfriurirea norocului care ne e uneori favorabil. Atunci, văzînd-o, ne gîndim : „Ea este“. Mi-am amintit că, în mica bandă de fete ce se plimbau pe malul mării, o ghicisem exact pe cea care se numea Albertine Simonet. Această amintire îmi pricinui o durere ascuţită, dar scurtă, şi în timp ce portarul îşi căuta nevasta, speram mai ales — gîndindu-mă la d-ra d'Éporcheville şi cum în acele minute de aşteptare, cînd o desluşire, un nume, adaptat fără să ştii de ce unei figuri, se află un moment liber şi pluteşte între mai multe, gata, în caz că aderă la o figură nouă, s-o reînfrăţiseze, retrospectiv, necunoscută, pură, insesizabilă, pe cea dintîi, asupra căreia te informase — că portarul îmi va spune, poate, că d-ra d'Éporcheville era, dimpotrivă, una dintre cele două brunete. În cazul acesta, pierrea fiinţa în existenţa căreia credeam, pe care o şi iubeam, pe care nu mă gîndeam decît să o posed, acea blondă şi vicleană d-ră d'Éporcheville pe care răspunsul fatal avea să o disocieze în două elemente distincte, unite de mine în mod arbitrar, în felul unui romancier care topeşte împreună diferite elemente împrumutate din realitate pentru a crea un personaj imaginar, elemente care, luate fiecare în parte — întrucît numele nu este o confirmare a intenţiei din privire — ar pierde orice însemnătate. În cazul acesta argumentele mele erau nimicite, dar cît de întărite se aflară cînd portarul se întoarse să-mi spună că d-ra d'Éporcheville era într-adevăr cea blondă !

Din momentul acela nu mai puteam crede într-o omonimie. Ar fi fost prea de tot ca, dintre cele trei tinere, una să poarte numele d'Éporcheville, să fie tocmai (cea

ce era prima verificare topică a presupunerii mele) cea care mă privise în felul acela, aproape zîmbindu-mi, și să nu fie ea cea care mergea la casele de întîlnire.

Atunci începu o zi de agitație nebunească. Înainte chiar de a mă duce să cumpăr toate lucrurile de îmbrăcăminte indicate pentru a produce o impresie cît mai bună două zile mai tirziu, cînd urma să merg în vizită la d-na de Guermantes, unde trebuia să găsesc o fată frivolă căreia să-i dau întîlnire (căci voi găsi desigur ocazia să stau o clipă de vorbă cu ea într-un colț al salonului), am alergat, pentru mai multă siguranță, să-i telegrafiez lui Robert spre a-i cere numele exact și descrierea fetei, sperînd să-mi răspundă înainte de ziua cînd, după spusele portăresei, ea trebuia să vină din nou la d-na de Guermantes ; și (nu mă gîndeam nici un moment la altceva, nici chiar la Albertine) mă voi duce, orice ar putea să mi se întîmple de acum încolo, chiar dacă ar trebui să fiu purtat într-o lectică în caz că m-aș îmbolnăvi, să fac, la aceeași oră, o vizită ducesei. Dacă-i telegrafiam lui Saint-Loup, nu era din cauză că mai aveam îndoieli asupra identității persoanei și că fata pe care o văzusem și cea despre care el îmi vorbise ar mai fi fost încă diferite în mintea mea. Nu mă îndoiam că era una și aceeași persoană. Dar în nerăbdarea mea, așteptînd să treacă cele două zile, îmi făcea plăcere, era ca și cum aș fi dobîndit de pe acum un fel de tainică putere asupra ei, să primesc o scrisoare plină de amănunte în legătură cu ea. La telegraf, în timp ce-mi redactam depeșa cu însuflețirea omului pe care-l încălzește speranța, remarcam cît de înarmat eram acum față de copilărie, și față de d-ra d'Éporcheville, în comparație cu Gilberte. Din momentul în care-mi dădusem doar osteneala să scriu telegrama, funcționarul nu avea decît să o ia, rețelele cele mai rapide de comunicații electrice să o transmită pe întinderea Franței și a Mediteranei, tot trecutul de cheflui al lui Robert să fie pus la contribuție pentru identificarea per-

soanei pe care tocmai o întâlnisem, toate acestea aveau să treacă în slujba romanului pe care tocmai îl schițasem și la care nici măcar nu trebuia să mă mai gândesc, căci ei aveau să ia asupra lor sarcina de a-l termina. Într-un sens sau altul, în mai puțin de douăzeci și patru de ore. În timp ce odinioară, adus înapoi de la Champs-Élysées de către Françoise, nutriend singur acasă dorințe neputincioase, fără a avea posibilitatea de a folosi mijloacele practice ale civilizației, iubeam ca un sălbatic, sau chiar, căci nu mi-era îngăduit să mă mișc, ca o floare. Din momentul acela, timpul trecu într-o permanentă surescitare ; o absență de patruzeci și opt de ore pe care tata vroia să le petrec cu el și care m-ar fi făcut să pierd vizita la ducesă îmi provocă o stare de minie și de disperare, astfel încât interveni mama și obținui de la tata să mă lase la Paris. Dar timp de câteva ore minia mea nu se putu potoli, în timp ce dorul meu de d-ra d'Éporcheville fusese înșutit de piedica pusă între noi, de teama ce-o încercasem o clipă ca orele vizitei mele la d-na de Guermantes, de care mă bucuram cu anticipație și neîncetat ca de un bun sigur, pe care nimeni nu ar putea să mi-l ia, să nu mai aibă loc. Unii filozofi spun că lumea exterioară nu există și că ne desfășurăm viața în noi înșine. Oricum ar fi, dragostea, chiar în începuturile ei cele mai modeste, este un exemplu izbitor de ce puțin reprezintă pentru noi realitatea. Dacă ar fi trebuit să fac din memorie un portret al d-rei d'Éporcheville, să o descriu, să-i dau semnalmente, mi-ar fi fost cu neputință, nici chiar să o recunosc pe stradă n-aș fi reușit. O zărisem din profil, în mișcare, îmi păruse frumoasă, simplă, înaltă și blondă, și nu aș fi putut spune nimic mai mult. Dar toate reacțiile dorului, ale neliniștii, ale loviturii mortale date de teama de a nu o vedea în caz că tata m-ar fi luat cu el, toate acestea, asociate unei imagini pe care în fond nu o cunoșteam și despre care îmi ajungea să știu că este plăcută, erau deja dragoste.

În sfârșit, în dimineața următoare, după o noapte de insomnie, primii telegrama lui Saint-Loup : „De l'Orgeville, de particulă, *orge* — cereală, ca secară, *ville* oraș, mică, brună, durdulie, este în momentul de față în Elveția“. Deci nu era ea.

Ceva mai târziu intră mama în camera mea, cu corespondența, mi-o puse cu nepăsare pe pat, cu aerul de a se gândi la altceva, și se retrase îndată pentru a mă lăsa singur. Iar eu, cunoscînd șiretlicurile scumpei mele mame, și știind că puteai totdeauna citi pe fața ei, fără teama de a te înșela dacă țineai seama de dorința ei de a face altora plăcere, zimbii și mă gândii : „E ceva interesant pentru mine în această corespondență, și mama s-a prefăcut că e indiferentă și distrată pentru ca surpriza să-mi fie desăvîrșită și pentru a nu proceda ca oamenii care îți iau jumătate din plăcere, anunțînd-o. Și n-a rămas aici pentru că s-a temut să nu-mi ascund, din amor propriu, plăcerea, și astfel să o resimt mai puțin. Între timp, ducîndu-se spre ușă, ea o întîlnise pe Françoise care intra la mine. O forță să se întoarcă din drum și o scosese afară, zăpăcită și mirată, căci Françoise socotea că serviciul ei îi dădea dreptul să intre la mine în cameră la orice oră și să rămînă cît îi plăcea. Dar cît ai clipi, pe fața ei mirarea și minia dispărură îndărătul unui zîmbet negru și cleios de milă transcendentă și de ironie filozofică, licoare viscoasă pe care amorul ei propriu rănit o secreta pentru a-și vindeca rană. Ca să nu se simtă disprețuită, ne disprețuia ea pe noi. Apoi, știa că noi eram stăpîni, făpturi cu toane, care nu strălucesc prin inteligență și care-și găsesc plăcerea în a impune prin teamă unor persoane pline de har, servitorilor, ca să le arate că ei sînt stăpîni, niște obligații absurde ca, de pildă, de a fierbe apa în timp de epidemie, de a spăla camera cu o cîrpă udă, și de a ieși din ea cînd tocmai aveai intenția să intri. Mama, în graba de-a pleca, luase cu ea lumina. Văzui că pusese corespondența foarte aproape

de mine pentru ca nu cumva să nu o observ. Dar simții că nu erau decît ziare. Probabil că se afla în ele vreun articol al unui scriitor ce-mi plăcea și care, dat fiind că scria rar, va fi pentru mine o surpriză. Mă dusei la ferastră și dădui la o parte draperiile. Deasupra zilei li vide și pîcloase, cerul, de un roz cum sînt la astfel de ore mașinile de gătit aprinse în bucătărie, mă umplu de speranță, de dorința de a petrece noaptea și de a mă trezi în mica stațiune de munte unde o văzusem pe lăptăreasa cu obraji roz.

Deschisei *Le Figaro*. Ce necaz ! Editorialul avea exact titlul aceluia pe care-l trimiseseam și care nu apăruse. Dar nu numai titlul, iată și cîteva cuvinte cu totul asemănătoare. Asta-i prea de tot ! Am să trimit un protest. ¹ Dar nu erau numai cîteva cuvinte, era întreg articolul, era semnătura mea... Era articolul meu care apăruse, în sfîrșit. Dar mintea mea, care începuse, poate, chiar de pe vremea aceea să îmbătrînească și să fie cam obosită, continuă încă un moment să raționeze ca și cum nu ar fi înțeles că era articolul meu, asemenea bătrînilor care sînt nevoiți să ducă pînă la capăt o mișcare începută, chiar dacă aceasta a devenit inutilă, chiar dacă o piedică neprevăzută, din fața căreia ar trebui să se retragă imediat, o face primejdioasă. Apoi cîntării hrana spirituală ce este un ziar cald și încă jilav în urma proșpetei tipăririi și a ceții de dimineață, cînd se distribuie încă de cu ziuă femeilor de serviciu ce-l aduc stăpînilor împreună cu cafeaua cu lapte, pîine miraculoasă ce poate fi înmulțită, care este în același timp una și zece mii, aceeași

¹ Și o auzeam mormăind pe Françoise, indignată că fusese izgonită din camera mea, în care, după părerea ei, avea intrarea liberă : „Dacă se poate una ca asta ! Un copil pe care l-ai văzut venind pe lume ! Nu l-am văzut, se-nțelege, cînd îl naștea mamică-sa, dar cînd l-am cunoscut, ca să fim drepti, nu se împliniseră nici cinci ani de cînd se născuse !“

pentru fiecare, în timp ce pătrunde simultan, nenumărată, în toate casele.

Ceea ce țineam în mână nu era un anumit exemplar al ziarului, era unul dintre cele zece mii. Nu era numai ceea ce fusese scris de mine, era ceea ce fusese scris de mine și citit de toată lumea. Pentru a putea să apreciez exact fenomenul ce se petrece în momentul de față în alte case, trebuie să citesc acest articol nu în calitate de autor, ci ca unul dintre cititorii obișnuiți ai ziarului; nu era numai ceea ce scrisesem, era simbolul întrupării sale în atâtea și atâtea minți. Deci, pentru a-l citi, trebuia ca un timp să nu-i fiu autorul, să fiu un cititor oarecare al ziarului. Și o primă îngrijorare: cititorul neavizat va vedea acest articol? Despățurez distrat ziarul, așa cum ar face acest cititor neprevenit, cu aerul de a nu avea habar ce conține în dimineața asta ziarul și de a mă grăbi să văd noutățile mondene sau politice. Dar articolul meu este atât de lung, încât privirea mea care-l evită (ca să rămân de bună-credință și să nu trag șansa de partea mea, așa cum face cineva care așteaptă și numără dinadins prea încet), reține în treacăt o parte din el. Dar mulți dintre acei ce observă articolul, și chiar cei care-l citesc, nu se uită la semnătură. Eu însumi nu aș fi în stare să spun al cui fusese articolul de fond din ajun. Și-mi fac promisiunea să le citesc de azi înainte pe toate, precum și numele autorilor lor; dar ca un amant gelos ce nu-și înșală metresa pentru a crede în fidelitatea ei, mă gîndesc cu tristețe că atenția mea viitoare nu va obliga și nici nu a obligat pe alții să fie atenți. Apoi există cei care au plecat la vinătoare, sau care au ieșit prea devreme din casă. În sfîrșit, cîțiva tot îl vor citi. Fac ca ei: încep. Degeaba știu că mulți oameni care-l vor citi îl vor găsi execrabil; în timp ce citesc, ceea ce văd în fiecare cuvînt îmi pare limpede și nu pot să cred că fiecare persoană deschizînd bine ochii nu va vedea de-a dreptul aceleași imagini pe care le văd eu, în cre-

dința că fiecare idee a autorului este percepută direct de cititor, pe cînd în mintea acestuia o altă idee ia naștere cu aceeași naivitate ca a celor ce-și închipuie că de-a lungul firelor telefonice circulă ca atare însăși vorba pe care au rostit-o; chiar în momentul cînd vreau să fiu un cititor oarecare, spiriul meu reconstituie, ca autor, travaliul celor ce-mi vor citi articolul. Dacă dl. de Guermantes n-ar înțelege o anumită frază ce i-ar plăcea lui Bloch, în schimb l-ar amuza poate cutare reflecție pe care Bloch ar disprețui-o. Astfel, prezentîndu-se cite un nou amator pentru fiecare parte pe care cititorul precedent părea s-o neglijeze, ansamblul articolului era ridicat în slăvi de către o mare parte și se impunea propriei neîncrederi în mine însuși, care nu mai eram nevoit să-l susțin. De fapt, în privința valorii unui articol, oricît de remarcabil ar putea fi, se întîmplă ca și cu frazele din dările de seamă parlamentare, în care cuvintele „Vom vedea“, rostite de ministru, nu sînt decît o parte și, poate, cea mai puțin importantă, a frazei care trebuie citită astfel: **PREȘEDINTELE CONSILIULUI, MINISTRUL DE INTERNE ȘI AL CULTELOR**: „Vom vedea“ (*vii exclamații la extrema stîngă. Foarte bine! foarte bine! pe cîteva bănci la stînga și la centru, sfîrșit mai frumos decît mijlocul, demn de începutul său*): o parte a frumuseții sale — și acesta este păcatul originar al acestui gen de literatură, de la care nu fac excepție faimoasele *Lundis*¹ — se întemeiază pe impresia pe care o produce asupra cititorului. Este o Venus colectivă din care n-ai decît un membru mutilat dacă te mărginești la ideea autorului, căci ea se realizează integral numai în mintea cititorilor. În ei, ea se desăvîrșește. Și intrucît mulțimea, chiar dacă ar fi o elită, nu este artistă, pecetea din urmă pe care i-o pune are ceva banal. Astfel, Sainte-Beuve putea să și-o reprezinte, luna, pe d-na de Boigne

¹ Este vorba de *Convorbirile de luni* de Sainte-Beuve, pe care Proust nu-l agreea. (n.t.).

în patul ei cu coloane înalte citindu-i articolul din *Constituționalul*, apreciind cutare frază frumoasă, în care el se complăcuse îndelung și care nu ar fi ieșit, poate, niciodată din el, dacă n-ar fi socotit potrivit să-și ticsască cu ea foiletonul, pentru a-l face mai impresionant. Nu încape înăoi că, citindu-l la rîndul său, cancelarul îi va vorbi despre el vechii sale prietene în timpul vizitei ce i-o va face puțin mai tirziu. Și, conducînd-o seara, în trăsură sa, ducele de Noailles, purtînd pantaloni gri, îi va povesti ce părere a avut despre el înalta societate, dacă o scrisoare de la d-na d'Arbouville nu-l va fi înștiințat dinainte. Și sprijinindu-mi propria neîncredere în mine însumi pe cele zece mii de păreri favorabile ce mă susțineau, dobîndeam tot atîta senzație de putere și speranță că am talent, citindu-mi articolul, cită neîncredere avusesem cînd cele scrise mi se adresau numai mie. Vedeam, chiar la ora aceea, gîndirea mea — sau dacă nu gîndirea mea, pentru cei ce nu o puteau înțelege, repetarea numelui meu și un fel de evocare înfrumusețată a persoanei mele — strălucind asupra oamenilor, colorîndu-le gîndirea într-o aură ce mă umplea de mai multă putere și de bucurie triumfătoare decît imensa auroră ce apărea învăpăiată în același timp la toate ferestrele¹. În

¹ Îi vedeam pe Bloch, pe soții Guermantes, pe Legrandin, pe Andrée, pe dl. X... scoțînd din fiecare frază imaginile cuprinse în ea chiar în momentul în care eu încerc să fiu un cititor oarecare, și citesc ca autor. Dar pentru ca ființa irealizabilă ce încerc să fiu să reunească toate contrariile ce pot să-mi fie cele mai favorabile, dacă citesc ca autor, mă judec în calitate de cititor, fără nici una din exigențele pe care le poate avea față de o operă cel care o confruntă cu idealul pe care a vrut să-l exprime. Aceste pagini care, atunci cînd le-am scris, erau atît de palide în comparație cu ideea mea, atît de complicate și atît de opace, în comparație cu viziunea mea armonioasă și limpede, atît de pline de lacune pe care nu izbuteam să le umplu, încît lectura lor era pentru mine o suferință, ele nu făcuseră altceva decît să sporească în mine sentimentul de neputință și de iremediabilă lipsă de talent. Dar acum, silindu-mă să fiu cititor, mă

consecință, nici nu terminasem bine această lectură reconfortantă, că eu, care nu avusesem curajul să-mi recitesc manuscrisul, doream să o iau imediat de la capăt, cu toate că nu aveau nimic dintr-un vechi articol de-al tău despre care să poți spune „dacă l-ai citit o dată îți vine să-l recitești.” Mi-am făgăduit să o pun pe Françoise să mai cumpere câteva exemplare, spunându-i că vreau să le dau unor prieteni, dar, de fapt, pentru a atinge cu degetul minunea înmulțirii gândirii mele și pentru a citi, ca și cum aș fi un alt domn care tocmai a deschis *Le Figaro*, într-un alt număr, aceleași fraze. Nu-i mai văzusem de foarte multă vreme pe soții Guermantes; mă voi duce să le fac o vizită și-mi voi da seama prin ei de opinia lumii asupra articolului meu.

Mă gândeam la o anumită cititoare în odaia căreia mi-ar fi plăcut atât de mult să pătrund și căreia ziarul i-ar aduce dacă nu gândul meu, pe care nu-l putea înțelege, cel puțin numele meu, ca un fel de elogiul adus mie, pe care i l-aș adresa ei. Însă laudele aduse cuiva ce nu ți-e drag nu înlănțuiesc inima, după cum ideile unei minți pe care nu o poți pătrunde nu atrag spiritul. Dar în ceea ce-i privea pe alți prieteni, îmi spuneam că dacă starea sănătății mele ar continua să se agraveze și n-aș mai avea posibilitatea să-i văd, mi-ar fi agreabil să continui să scriu, pentru a avea, în felul acesta, mai

despovărez asupra altora de obligația dureroasă de a mă judeca și reușesc cel puțin să fac *tabula rasa* de ceea ce voisem să fac, citind ceea ce făcusem. Parcurgeam articolul străduindu-mă să mă conving că era scris de altcineva. Atunci toate imaginile, toate reflecțiile, toate epitele mele luate în sine și fără amintirea eșecului pe care-l reprezentaseră comparativ cu intențiile mele, mă încantau prin strălucirea, neprevăzutul și profunzimea lor. Și când simțeam o slăbiciune prea mare, mă refugiam în sufletul cuprins de farmec al cititorului de rind, gândindu-mă: „Aș! Cum poate un cititor să-și dea seama de asta? Aici lipsește ceva, se poate! Dar, la naiba, dacă nu-s mulțumiți! Sunt destule lucruri frumoase și așa, mai multe decât sunt ei obișnuiți să înțelească!”

departe acces la ei, pentru a le vorbi printre rînduri, pentru a-i face să se gîndească ca mine, să le plac, să fiu admis în inimile lor. Îmi spuneam toate acestea pentru că relațiile mondene deținuseră pînă atunci un loc în viața mea de toate zilele, iar un viitor în care ele n-ar mai fi existat mă înfricoșa, și că acest expedient mi-ar permite să rețin asupra mea atenția prietenilor mei, să le stîrnesc poate admirația, pînă în ziua cînd m-aș îndrăveni îndeajuns ca să-i pot vedea din nou, mă consola ; așa-mi spuneam, dar simțeam că nu-i adevărat, că dacă-mi plăcea să-mi închipui atenția lor ca obiect al plăcerii mele, această plăcere era una interioară, spirituală, voluntară, pe care ei nu puteau să mi-o ofere și pe care puteam să o aflu nu stînd de vorbă cu ei, ci scriind departe de ei ; și că, dacă aș începe să scriu ca să-i văd în mod indirect, ca ei să-și facă o idee mai bună despre mine, pentru a-mi pregăti o situație mai bună în lume, poate că scrisul m-ar scăpa de dorința de a-i vedea, iar de situația pe care literatura mi-ar face-o, poate, în societate, nu aș mai dori să mă bucur, căci plăcerea mea n-ar mai fi în societate, ci în literatură.

Deci după prînz, cînd m-am dus la d-na de Guermantes, n-am făcut-o atît pentru d-ra d'Éporcheville, care pierduse, datorită telegramei lui Saint-Loup, partea cea mai bună a personalității ei, cît pentru a vedea în însăși persoana ducesei pe una dintre cititoarele articolului meu, care să-mi dea posibilitatea să-mi închipui ce putuse gîndi publicul, abonații și cumpărătorii ziarului *Le Figaro*. Dealtfel, îmi făcea plăcere să mă duc la d-na de Guermantes. Degeaba îmi spuneam că ceea ce deosebea salonul său de celelalte era lungul stagiul pe care-l făcuse în imaginația mea ; cunoscînd cauzele acestei deosebiri, nu o anulam. Dealtfel, existau, pentru mine, mai multe nume de Guermantes. Dacă acela pe care memoria mea nu-l înscrisese decît ca într-un carnet cu adrese nu era însoțit de nici un fel de poezie, altele mai vechi, de pe

vremea cînd nu o cunoșteam pe d-na de Guermantes, erau apte să se realcătuiască în mintea mea, mai ales cînd nu o văzusem demult și limpezimea crudă a persoanei cu chip de om nu stîngea razele misterioase ale numelui. Atunci începeam din nou să mă gîndesc la locuința d-nei de Guermantes ca la ceva ce ar fi fost dincolo de realitate, la fel cum începeam să mă gîndesc la acel Balbec cețos al primelor mele vise, și ca și cum nu aș fi făcut, de atunci, călătoria aceea, cu trenul de ora două fără zece, ca și cum nu l-aș fi prins. Pentru o clipă am uitat că toate acestea nu existau, așa cum uneori te gîndești la o ființă iubită, uitînd pentru o clipă că a murit. Apoi, cînd am intrat în anticamera ducesei, ideea de realitate a revenit. Dar m-am consolată, spunîndu-mi că ea era pentru mine, în pofida oricărui lucru, adevăratul punct de intersecție între realitate și vis.

Intrînd în salon, am văzut-o pe tinăra blondă despre care crezusem timp de douăzeci și patru de ore că este aceea de care-mi vorbise Saint-Loup. Ea însăși i-a cerut ducesei să mă „prezinte din nou“. Și într-adevăr, cînd intrasem, avusesem impresia că o cunosc foarte bine, însă ducesa o risipi spunîndu-mi: „A, ați mai întîlnit-o pe d-ra de Forcheville?“ Or, eram, dimpotrivă, sigur că nu mai fusesem prezentat niciodată unei fete cu acest nume, care, desigur, m-ar fi frapat, fiindu-mi bine întipărit în minte de cînd mi se povestise, retrospectiv, despre amorrurile Odettei și gelozia lui Swann. În sine, dubla mea greșeală de nume, de a fi reținut în loc de „l'Orgeville“ numele „d'Éporcheville“ și de a fi reconstituit în „Éporcheville“ ceea ce în realitate era „Forcheville“ nu avea nimic extraordinar. Greșeala noastră este că înfățișăm lucrurile așa cum sînt, numele așa cum se scriu, oamenii potrivit noțiunii fixe pe care ne-o oferă despre ei fotografia și psihologia. În realitate însă, și de obicei, noi nu percepem cîtuși de puțin aceasta. Noi vedem, auzim, concepem lumea cu totul pe-alături. Repetăm un

nume, așa cum l-am auzit, pînă ce experiența corectează greșeala, ceea ce nu se întîmplă întotdeauna. La Combray, toată lumea i-a vorbit Françoisei, timp de douăzeci și cinci de ani, de d-na Sazerat, iar Françoise continuă să spună d-na Sazerin, nu din cauza obișnuitei sale perseverențe trufase și îndărătnice în greșeli, amplificată de faptul că o contraziceam, și care era tot ce se adăugase, în mintea ei, la principiile egalitare din 1789, Franței din Saint-André-des-Champs (nu pretindea decît un drept cetățenesc, acela de a nu pronunța ca noi și de a susține că vorbele hotel, vară și aer sînt de genul feminin), ci pentru că, în mod efectiv, continua să audă Sazerin. Această permanentă greșeală, care este tocmai „viața”, împrumută mii de forme nu numai universului vizibil și universului audibil, ci și universului social, universului sentimental, universului istoric ș.a.m.d. Prințesa de Luxembourg nu este decît o cocotă în ochii soției primului preșident, ceea ce, dealtfel, are prea puțină importanță; mai grav este faptul că Odette îi pare lui Swann o femeie complicată, ceea ce-l face să clădească în legătură cu ea un întreg roman care devine și mai dureros cînd Swann își înțelege greșeala; încă și mai grav e faptul că, după părerea nemților, francezii nu visează decît la Revanșă¹. Avem despre univers doar viziuni informale, fragmentare, pe care le completăm prin asociații de idei arbitrare, născătoare de sugestii primejdioase. N-ar fi fost deci cazul să fiu prea mirat auzind numele de Forcheville (și mă și întrebam dacă ea era vreo rudă a lui Forcheville despre care auzisem vorbindu-se atît de mult), dacă tînăra blondă nu mi-ar fi spus îndată, dorind probabil să evite cu tact întrebări care i-ar fi fost neplăcute: „Nu vă mai aduceți aminte, ne-am cunoscut foarte bine altădată, veneați la noi în casă cu prietena dumneavoastră Gilberte.

¹ Acțiunea petrecîndu-se înaintea primului război mondial, se referă la atmosfera care domnea după anexarea Lorenei și Alsaciei la Imperiul german, în 1870 (n.t.).

Mi-am dat foarte bine seama că nu mă mai recunoașteți. Eu v-am recunoscut numaidecît." (O spuse ca și cum m-ar fi recunoscut imediat în salon, însă adevărul este că mă recunoscuse pe stradă și-mi dăduse bună ziua, iar mai târziu d-na de Guermantes îmi spusese că ea îi povestise, ca ceva foarte înostim și extraordinar, că o urmărisem și o atinsesem în treacăt, luînd-o drept o cocotă.) Am aflat doar după plecarea ei de ce se numea d-ra de Forcheville. După moartea lui Swann, Odette, care uimise pe toată lumea prin durerea-i adîncă, îndelungă și sinceră, se pomeni a fi o văduvă foarte bogată. Forcheville a luat-o de soție, după ce întreprinsese o lungă călătorie prin castele și se asigurase că familia îi va primi soția. (Familia făcuse oarecari dificultăți, dar cedase în fața interesului de a nu mai fi nevoită să aibă în grijă cheltuielile unei rude strîmtoare și care avea să treacă de la o cvasimizerie la bogăție.) Puțin după aceea, un unchi al lui Swann, pe capul căruia moartea succesivă a numeroase rude acumulasă o moștenire imensă, muri și el, lăsînd toată averea Gilbertei, ce devenea în felul acesta una dintre cele mai bogate moștenitoare din Franța. Dar era tocmai vremea cînd, din urmările procesului lui Dreyfus, se născuse o mișcare antisemită, paralel cu o mișcare de pătrundere mai abundentă a israeliților în societatea înaltă. Politicienii nu s-au înșelat gîndind că descoperirea greșelii judiciare va da o lovitură antisemitismului. Dar, deocamdată cel puțin, antisemitismul monden era în creștere și exacerbat. Forcheville, care, asemeni celui mai mic nobil, căpătase, în conversațiile familiale, cîrtitudinea că numele său era mai vechi decît cel al lui La Rochefoucauld, considera că, luînd de soție văduva unui evreu, făcuse același act de caritate ca și un milionar care adună de pe stradă o prostituată, scoțînd-o din mizerie și din cloacă. Era gata să-și întindă bunătatea pînă și asupra persoanei Gilbertei, ale cărei milioane urmau s-o ajute, dar al cărei nume absurd de Swann o va îm-

pieдика să se mărite. Declară că o înfiază. Se știe că d-na de Guermantes, spre mirarea — pe care avea de altfel plăcerea și obiceiul să o stîrnească — societății sale, refuzase, după căsătoria lui Swann, să le primească atît pe fiica cît și pe soția lui. Acest refuz fusese, după cît se pare, cu atît mai crud cu cît ceea ce multă vreme reprezentase pentru Swann posibilitatea căsătoriei cu Odette fusese prezentarea fiicei sale d-nei de Guermantes. Și fără îndoială că ar fi trebuit să știe el, care trecuse prin atîtea în viață, că ceea ce-ți imaginezi nu se realizează niciodată din diverse motive, dar dintre care unul îi lăsa prea puțin timp de gîndire la eșecul acestei prezentări. Acest motiv este că, oricare ar fi imaginea, de la păstrăvul de mîncat, la apusul soarelui, ce dă aripi unui om sedentar să se suie în tren, pînă la dorința de a putea uimi într-o seară o casierită trufașă, oprindu-se în fața ei într-o caleașcă somptuoasă, lucru ce-l hotărăște pe un om lipsit de scrupule să comită un asasinat sau să dorească moartea alor săi pentru a-i moșteni, după cît e de viteaz sau de leneș, după cum își duce mai departe înlănțuirea ideilor sau rămîne să alinte prima verigă, actul menit să ne dea puțința de a atinge imaginea făurită, indiferent dacă este o călătorie, o căsătorie, o crimă etc., ne transformă destul de adînc, încît să nu mai dăm importanță, poate nici să nu ne mai vină vreodată în minte, imaginii celui ce nu era încă un călător sau un soț, un criminal sau un om retras (care s-a pus pe muncă de dragul gloriei și cu aceasta și-a și pierdut interesul pentru glorie) etc. Dealtfel, dacă ne-am încăpățîna să nu vrem să acționăm în zadar, probabil că efectul aceluia apus de soare nu s-ar arăta, pentru că, fiindu-ne frig, am dori o ciorbă la gura sobei și nu un păstrăv în aer liber, că, de asemenea, caleașca noastră ar lăsa-o nepăsătoare pe casiera care, poate, din cu totul alte motive, ne purta o mare stimă și căreia această neașteptată bogăție i-ar stîrni suspiciunea. Pe scurt, l-am văzut pe

Swann căsătorit dînd importanță mai ales relațiilor soției și fiicei sale cu d-na Bontemps etc.

Tuturor considerentelor datorate felului soților Guermantes de a înțelege viața mondenă, și care o hotărîseră pe ducasă să nu îngăduie niciodată să-i fie prezentate d-na și d-ra Swann, li se poate de asemenea adăuga acea dezinvoltură comodă cu care oamenii ce nu iubesc se țin la o parte de ceea ce dezaprobă la cei îndrăgostiți, și pe care dragostea acestora-l explică. „Oh ! nu mă amestec în toate astea ; dacă-l amuză pe bietul Swann să facă prostii și să-și distrugă viața, îl privește, dar pe mine nu mă prinzi cu lucruri de felul acesta ; toate astea se pot termina foarte prost, îi las să se descurce singuri.“ Este acel *suave mari magno*¹ pe care mi-l recomanda Swann însuși în privința Verdurinilor, cînd încetase de multă vreme să fie îndrăgostit de Odette și nu mai ținea la micul clan. Este tot ce face atît de înțelepte raționamentele terților despre pasiunile pe care ei nu le încearcă și despre complicațiile în comportare pe care acestea le provoacă.

D-na de Guermantes depusese chiar, în excluderea d-nei și d-rei Swann, o stăruință ce stîrnise mirare. Cînd d-na Molé și d-na de Marsantes începuseră să se împrietească cu d-na Swann și să ducă la ea numeroase doamne de lume, d-na de Guermantes nu numai că rămăsese refractară, dar își luă măsuri ca să rupă legăturile cu ele, iar verișoara sa, prințesa de Guermantes, îi urmă exemplul. Într-una din zilele cele mai grave ale crizei cînd, în timpul ministeriatului lui Rouvier, se crezu că va fi război între Franța și Germania, cum cinam singur la d-na de Guermantes cu dl. de Bréauté, o găsisem pe ducasă îngrijorată. Crezusem că, întrucît se amesteca cu plăcere în politică, voia să arate prin aceasta teama ei de război, după cum, într-o zi cînd venise la masă foarte

¹ *Plăcut e pe întinsa mare*, Lucrețiu, (n.t.).

îngrijorată, abia răspunzînd, prin monosilabe, cuiva care o întreba sfios care este obiectul îngrijorării sale, ea spusese cu un aer grav: „Mă neliniștește China“. Or, puțin după aceea, d-na de Guermantes, explicînd ea însăși aerul îngrijorat pe care-l atribuisem fricii de o declarație de război, spusese d-lui de Bréauté: „Se spune că Marie-Aynard vrea să facă o situație Swannilor. Trebuie neapărat să mă duc mîine dimineața la Marie-Gilbert ca să mă ajute să împiedic lucrul acesta. Căci altfel nu mai există societate bună. E frumoasă afacerea Dreyfus, n-am ce zice! Dar atunci precepea din colț n-are decît să spună că e naționalistă și să vrea în schimb să fie primită la noi.“ Aceste vorbe, atît de ușurate în comparație cu ceea ce mă așteptam, îmi stîrniseră mirarea celui cititor care, căutînd în *Le Figaro*, la locul obișnuit, ultimele știri despre războiul ruso-japonez, cade, în locul acestora, peste o listă a persoanelor care au oferit daruri de nuntă d-rei de Mortemart, importanța unui mariaj aristocratic împingînd la sfîrșitul ziarului bătăliile pe uscat și pe mare. Ducesa ajunsese, dealtfel, să simtă, în legătură cu îndărătnicia sa ce întrecea orice măsură, o satisfacție orgolioasă, ce nu lăsa să treacă nici o ocazie de a se exprima. „Babal, spunea ea, pretinde că noi doi sîntem cele mai elegante persoane din Paris, pentru că numai eu și el nu îngăduim d-nei și d-rei Swann să ne salute. Or, el afirmă că eleganța constă în a n-o cunoaște pe d-na Swann.“ Și ducesa rîdea din toată inima.

Totuși, după moartea lui Swann, se întîmplă ca hotărîrea de a nu o primi pe fiica lui să înceteze să-i mai dea d-nei de Guermantes toate satisfacțiile orgoliului, independenței, *self-government-ului*¹, ale prigonirii, care rezultau de aici și cărora le pusese capăt dispariția omului ce-i dădea delicioasa senzație că ea-i rezista, că el nu reușea să o facă să-și abroge decretul. Atunci ducesa

¹ Autogovernării (engl.), (n.t.).

trecuse la promulgarea altor decrete care, aplicându-se unor oameni în viață, s-o poată face să simtă că e stăpîină să facă ce-i place. Nu se gîdea la fata lui Swann, însă cînd i se vorbea despre ea, ducea resințea o curiozitate ca de ceva nou, pe care nu i-l mai ascundea dorința de a ține piept lui Swann. Dealtminteri, atît de multe simțăminte diferite pot contribui la formarea unuia singur, încît nu s-ar putea afirma că atracția sa pentru fiică nu avea ceva afectuos și față de Swann. Fără îndoială — căci în toate straturile societății viața mondenă și frivolă paralizază sensibilitatea și răpește capacitatea de a-i simți pe cei morți ca și cum ar fi încă în viață — ducea era dintre acelea ce au nevoie de o prezență vie (prezență pe care, ca o adevărată Guermantes, se pricepea să o prelungească), pentru a ține cu adevărat la cină, dar și, lucru mai rar, pentru a detesta într-o oarecare măsură. Astfel încît, adesea, bunele ei sentimente pentru oameni, suspendate, cît timp erau în viață, de iritarea pe care i-o pricinuiseră vreo faptă comisă de ei, renășteau după moartea lor. Avea în astfel de cazuri aproape o dorință de reparație, pentru că nu și-i mai imagina, foarte vag dealtfel, decît cu calitățile lor, lipsiți de micile satisfacții, de micile lor pretenții, care o agasau cînd erau în viață. Aceasta împrumuta uneori, în ciuda ușurătății d-nei de Guermantes, ceva destul de nobil — amestecat cu multă josnicie — comportării sale. Căci, în timp ce trei sferturi dintre oameni măgulesc pe cei vii și nu mai țin seama de cei morți, ea făcea adesea, după moartea lor, ceea ce ar fi dorit cei pe care ea-i tratase rău în timpul vieții.

În ceea ce o privea pe Gilberte, toți cei care țineau la ea și aveau puțin amor propriu, nu ar fi putut să se bucure de schimbarea de dispoziție a ducesei cu privire la ea, decît crezînd că, respingînd cu dispreț avansurile ce veneau după douăzeci și cinci de ani de jignire, Gilberte putea în sfîrșit să se răzbune. Din păcate, reflexele

morale nu sînt întotdeauna identice cu ceea ce-și închi-
puie bunul-simț. Cutare care, datorită unei insulte de-
plasate, a crezut că și-a compromis pe vecie aspirațiile
sale în ochii cuiva la care ține, le salvgardează, dim-
potrivă, prin aceasta. Gilberte, destul de nepăsătoare față
de oamenii ce erau amabili față de ea, nu înceta să se
gîndească cu admirație la aroganta d-nă de Guermantes,
să se întrebe tare sînt motivele impertinenței sale; o
dată chiar, lucru ce i-ar fi făcut să moară de rușine pen-
tru ea pe toți cei care îi purtau oarecare prietenie, ea voise
să-i scrie ducesei pentru a o întreba ce avea împotriva
unei fete tinere ce nu-i făcuse nici un rău. Cei din fa-
milia Guermantes căpătaseră în ochii ei niște proporții pe
care noblețea lor ar fi fost neputincioasă să le-o confere.
Ea-i considera mai presus nu numai decît întreaga no-
bilime, ci chiar decît toate familiile regale.

Vechi prietene de-ale lui Swann se ocupau foarte mult
de Gilberte. În societatea aristocratică se aflase despre
ultima ei moștenire, lumea începu să observe cît de bine-
crescută e și ce soție încîntătoare ar fi. Se afirma că o
vară a d-nei de Guermantes, prințesa de Nièvre, se gîn-
dea la ea pentru fiul său. D-na de Guermantes o ura
pe d-na de Nièvre. Spunea pretutindeni că un astfel de
mariaj ar fi scandalos. D-na de Nièvre, speriată, susținea
că nu se gîndise niciodată la așa ceva. Într-o zi, după
prînz, cum era vreme frumoasă și dl. de Guermantes
trebuia să iasă cu soția sa, d-na de Guermantes își aranja
pălăria în fața oglinzii, ochii săi albaștri cătau la ei în-
șiși și la părul încă blond, iar camerista ținea în mîini
diverse umbrele, dintre care stăpina sa avea să aleagă
una. Soarele se revărsa prin geam, și ei hotărîseră să
profite de ziua frumoasă ca să se ducă să facă o vizită
la Saint-Cloud. Dl. de Guermantes, complet gata, cu mă-
nuși gri-deschis în mîini și cu jobenul pe cap, se gîndea :
„Într-adevăr, Oriane mă umple încă de mirare. O găsesc
fermecătoare.“ Și văzînd că soția sa pare bine dispusă :

„Apropo, aveam să-ți transmit un comision, spuse el, din partea d-nei de Virelef. Vroia să te roage să vii luni la Operă. Dar, cum o are la ea pe tinăra Swann, nu îndrăzne, și m-a rugat să se sondez terenul. Nu am nici o părere, îți transmit doar. Ei, Doamne ! Îmi pare că am putea...” adăugă el evaziv, căci dispoziția lor privitoare la o persoană fiind colectivă și născută în același fel în fiecare din ei, el știa din proprie experiență că ostilitatea soției sale față de d-ra Swann dispăruse și că ea era curioasă s-o cunoască. D-na de Guermantes termină cu aranjatul voalului și alese o umbră. „Mă rog, cum dorești, mi-e indiferent. Nu văd nici un inconvenient în faptul de a o cunoaște pe această micuță. Știi bine că nu am avut niciodată nimic *impotriva* ei. Pur și simplu nu voiam să avem aerul că primim falsele menajuri ale prietenilor mei. Asta-i tot.” „Și aveai perfectă dreptate, răspunse ducele. Ești înțelepciunea însăși, doamnă, și, pe deasupra, ești fermecătoare cu această pălărie.” „Ești foarte amabil,” spuse d-na de Guermantes, zimbând soțului său și îndreptându-se către ușă. Dar înainte de a se urca în trăsură, ea ținu să-i mai dea câteva explicații : „Există foarte mulți oameni astăzi care o vizitează pe mama sa ; dealtminteri are bunul-simț să fie bolnavă trei sferturi din an. Se pare că tinăra e foarte drăguță. Toată lumea știe că Swann ne era foarte drag. Oamenii vor găsi lucrul acesta foarte firesc.” Și plecară împreună la Saint-Cloud.

Cu o lună mai târziu, tinăra Swann, care nu se numea încă Forcheville, lua masa la familia Guermantes. S-a vorbit despre o mie de lucruri ; la sfârșitul dejunului, Gilberte spuse cu sfîciune : „Cred că l-ați cunoscut foarte bine pe tatăl meu”. „Dar cum să nu, spuse d-na de Guermantes cu un ton melancolic, care dovedea că înțelege durerea fiicei, dar și cu un exces de intensitate voită, ce-i dădea aerul a ascunde că nu e sigură dacă își amintește foarte precis de Swann. L-am cunoscut foarte bine, mi-a-

duc foarte bine aminte de el. (Și într-adevăr, putea să-și amintească: venise să o vadă aproape zilnic timp de douăzeci și cinci de ani.) Știu foarte bine cine era, am să-ți spun, adăugă ea ca și cum ar fi vrut să explice fiicei pe cine avea drept tată și să-i dea acestei tinere informații despre el. Era un bun prieten al soacrei mele și, de asemenea, foarte legat de cumnatul meu Palamède.“ „Venea și aici, chiar lua masa aici, adăugă dl. de Guermantes, etalîndu-și modestia și scrupuloasa precizie. Ce om de treabă era tatăl dumitale! Îți aduci aminte, Oriane? Cum se simțea că trebuia să fie dintr-o familie onestă! Dealtfel, i-am zărit, odinioară, pe tatăl și pe mama sa. Și ei și el, ce oameni cumsecade!“

Îi dădeai seama că dacă părinții și fiul ar mai fi fost în viață, ducele de Guermantes nu ar fi șovăit să-i recomande pentru a fi angajați ca grădinari. Și iată cum vorbește foburgul Saint-Germain oricărui burghez despre alți burghezi, fie ca să-l măgulească făcînd o excepție, cît durează conversația, în favoarea interlocutorului, fie, mai degrabă, sau în același timp, ca să-l umilească. Astfel, un antisemit îi vorbește de rău pe evrei, în general, unui evreu, chiar în timp ce-l copleșește cu bunăvoința lui, lucru ce-i dă posibilitatea să-l rănească fără să fie grosolan.

Dar, regină a Momentului, cînd știa într-adevăr să te copleșească și cînd nu putea să se hotărască să te lase să pleci, d-na de Guermantes era și sclava lui. Swann putuse cîteodată, în beția conversației, să-i dea ducesei iluzia că simte prietenia ei pentru el, dar nu mai putea să o facă. „Era încîntător“, spuse ducesa cu un zîmbet trist, învîluind-o pe Gilberte într-o privire foarte blîndă care, în cazul cînd această tinără ar fi cumva simțitoare, să-i arate că o înțelegea și că d-nei de Guermantes, dacă ar fi singură cu ea și dacă împrejurările i-ar permite, i-ar fi plăcut să-i dezvăluie întreaga profunzime a sensibilității sale. Însă dl. de Guermantes, fie că era de părere că împrejurările se opuneau tocmai unor astfel de

efuziuni, fie că era de părere că orice exagerare de sentiment era treaba femeilor, iar bărbații nu au nimic de-a face cu ele, ca și cu celelalte atribuții ale lor, cu excepția bucătăriei și vinurilor pe care și le rezervase, având în acestea cunoștințe mai vaste decât ducesa, crezu că procedează bine neîntreținând, și neamestecându-se în această conversație, pe care o asculta cu vădită nerăbdare. De altfel d-na de Guermantes, terminând cu accesul de sensibilitate, adăugă cu ușurătate mondenă, adresându-se Gilbertei : „Iată, am să-ți spun : a fost un mare prieten al cumnatului meu Charlus și, de asemenea, foarte bun prieten cu Voisenon (castelul prințului de Guermantes)“, nu numai ca și cum faptul de a-i cunoaște pe dl. de Charlus și pe prinț ar fi fost un lucru întâmplător pentru Swann, ca și cum cumnatul și vărul ducesei ar fi fost doi bărbați cu care Swann s-ar fi legat într-o anumită împrejurare, în timp ce Swann avea legături cu toți membrii aceleiași societăți, dar și de parcă d-na de Guermantes voise să o facă pe Gilberte să înțeleagă cine, cu aproximație, era tatăl său, să-l „situeze“, printr-una dintre acele trăsături caracteristice, cu ajutorul cărora, când vrei să explici cum se face că ești în legături cu cineva pe care nu ar trebui să-l cunoști, sau, pentru a scoate în evidență caracterul deosebit a ceea ce susții, invoci un naș ieșit din comun. În ceea ce o privea pe Gilberte, ea era cu atât mai mulțumită văzînd că lincezește conversația, căci nu dorea decât să o schimbe, ca una ce moștenise de la Swann acel tact subtil și fermecătoarea inteligență, pe care ducele și ducesa le recunoscuseră și apreciară, și o invită pe Gilberte să revină cît mai curînd. De altfel, cu minuțiozitatea oamenilor a căror viață e lipsită de scop, ei observau, pe rînd, la oamenii cu care se împrieteneau, calități din cele mai simple, minunîndu-se în fața lor cu naivitatea zgomotoasă a orășanului care face, la țară, descoperirea unui fir de iarbă, sau, dimpotrivă, exagerînd ca sub microscop, comentînd la nesfîrșit, plini de

aversiune, cele mai mici cusururi, și adesea la aceeași persoană. În privința Gilbertei, dl. și d-na de Guermantes își exercitară perspicacitatea trindavă mai întâi asupra trăsăturilor plăcute: „Ai observat felul în care rostește anumite cuvinte, spuse, după plecarea ei, ducesa, parcă era Swann, îmi părea că-l aud vorbind“. „Eram tocmai să fac aceeași remarcă, Oriane.“ „E spirituală, are exact întorsătura de minte a tatălui său.“ „Găsesc chiar că îi este mult superioară. Adu-ți aminte ce bine a povestit comedia aceea cu băile de mare, are un brio pe care Swann nu-l avea.“ „Oh! El era totuși foarte spiritual.“ „Dar nu spun că nu era spiritual; spun că nu avea brio“, zise dl. Guermantes parcă gemind, căci podagra lui îl făcea nervos, și când n-avea pe nimeni față de care să-și manifeste enervarea, și-o manifesta față de ducesă. Dar fiind incapabil să-și dea seama de cauzele ei, prefera să-și ia aerul de om neînțeles.

Buna dispoziție a ducelui și a ducesei făcea ca acum, dacă era nevoie, să i se poată spune Gilbertei câteodată un „bietul dumitale tată“, dar care n-ar mai fi putut sluji, întrucât, tocmai pe vremea aceea, Forcheville o înfiase pe tinăra fată. Ea îi spunea lui Forcheville: „Tată“, le încânta pe bătrânele aristocrate cu politețea și distincția ei, și era fapt recunoscut că, dacă Forcheville se comportase admirabil cu ea, tinăra avea mult suflet și știa să-l răsplătească. Desigur că, deoarece putea uneori, și dorea, să arate multă dezinvoltură, mă ajutase s-o recunosc, și vorbise față de mine despre adevăratul ei tată. Dar aceasta a fost o excepție, și nimeni nu mai îndrăznea să pronunțe în fața ei numele Swann.

Intrînd în salon, tocmai observasem două desene de Elstir care fuseseră altădată surghiunite într-o cămăruță de sus, unde le văzusem doar din întîmplare. Acum Elstir era la modă. D-na de Guermantes era nemîngîiată că dăduse atîtea tablouri de-ale lui verișoarei sale, nu din pricina că erau la modă, ci pentru că acum îi plăceau. Moda

este într-adevăr făcută din admirația exagerată a unui grup de oameni al cărui model sînt soții Guermantes. Dar ea nu se putea gîndi să cumpere alte tablouri de Elstir, căci ajunseseră de la o vreme la niște prețuri extrem de ridicate. Voia să aibă măcar ceva de Elstir în salonul său și pusese să se aducă de sus cele două desene pe care, după cum afirma, le „prefera picturii sale“. Gilberte recunoscuse factura. „S-ar spune că sînt de Elstir“. „Firește, răspunse în zăpăceală ducesa, tocmai tat... niște prieteni ne-au făcut să le cumpărăm. E minunat. După părerea mea, e superior picturii sale.“ Eu, care nu auzisem acest dialog, m-am dus să văd desenul. „A, iată Elstirul pe care...“ Văzui semnele disperate ale d-nei de Guermantes. „A, da, Elstirul pe care-l admiram sus. Stă mult mai bine aici decît în culuarul acela. Apropo de Elstir, l-am pomenit ieri într-un articol în *Le Figaro*. L-ai citit?“ „Ați scris un articol în *Le Figaro*?“ exclamă dl. de Guermantes, cu aceeași violență cu care ar fi exclamat : „Dar e vara mea“. „Da, ieri.“ „În *Le Figaro*, sînteți sigur ? M-ar mira. Căci fiecare din noi doi are *Figaro*-ul său, și dacă ar fi scăpat unuia, l-ar fi văzut celălalt. Nu-i așa, Oriane, că nu era nimic în ziar?“ Ducele puse să se caute *Le Figaro* și cedă doar în fața evidenței, ca și cum, pînă atunci, ar fi fost mai probabil ca eu să mă fi înșelat asupra ziarului în care scrisesem. „Ce ? Nu înțeleg, așa-dar ați scris un articol în *Le Figaro*?“ spuse ducesa, făcînd un efort să vorbească despre ceva ce nu o interesa. „Ei, hai, Basin, ai să-l citești mai tîrziu.“ „A, nu, ducele e foarte bine așa, cu barba lui mare în ziar, spuse Gilberte. Am să citesc articolul acesta de îndată ce mă voi întoarce acasă.“ „Da, poartă barbă acum, cînd toată lumea e rasă, spuse ducesa, nu face niciodată nimic ca toată lumea. Cînd ne-am căsătorit, își rădea nu numai barba, dar și mustața. Țăranii care nu-l cunoșteau nu credeau că-i francez. Se numea pe atunci prințul des Laumes.“ „Mai există încă un prinț de Laumes?“ întrebă Gilberte,

pe care o interesa tot ce-i privea pe oamenii ce nu voiseră să-i spună bună-ziua timp atât de îndelungat. „Nu“, răspunse ducesa cu o privire melancolică și mîngîietoare. „Un titlu atât de frumos ! Unul dintre cele mai frumoase titluri din Franța !“ spuse Gilberte, deoarece o anume succesiune de banalități se produce în mod inevitabil, cînd îi sună ceasul, în gura unor anumite persoane inteligente. „Ei, bine, da, și mie-mi pare rău. Basin ar vrea ca fiul sorei sale să-l restabilească, dar nu e același lucru ; în fond, s-ar putea și așa, fiindcă nu trebuie neapărat să fie fiul cel mare, poate să treacă și la mezin. Vă spuneam că Basin era pe atunci complet ras. Într-o zi, la un pelerinaj, ți-aduci aminte, dragul meu, îi spuse ea soțului, la pelerinajul la Paray-le-Monial, cumnatul meu Charlus, căruia îi place tare mult să stea de vorbă cu țăranii, spunea unuia sau altuia : «Tu de unde ești ?» și, cum e foarte generos, le dădea cîte ceva, îi lua cu el să bea un pahar. Căci nimeni nu e în același timp mai semet și mai simplu decît Mémé. Să vedeți cum nu vrea să salute o ducesă care după părerea sa nu-i destul de ducesă, și cum copleșește o slugă ce vede de cîini. Atunci îi spusei lui Basin : «Hai, Basin, spune-le și dumneata ceva». Soțul meu, care nu e totdeauna foarte inventiv...” „Mulțumesc, Oriane“, spuse ducele fără să se întrerupă din lectura articolului meu, în care era cufundat — „...zări un țăran și repetă textual întrebarea fratelui său : «Și tu, de unde ești ?» «Sînt din Laumes». «Ești din Laumes ? Ei bine, eu sînt prințul tău». Atunci țăranul se uită la fața imberbă a lui Basin și spuse : «Nu-i adevărat. Dumneavoastră sînteți un *English*».” Vedeai astfel în micile povestiri ale ducesei acele ilustre titluri de nobili, ca cel de prinț des Laumes, ivindu-se la locul lor adevărat, în vechea lor stare și cu culoarea lor locală, așa cum în anumite cărți de rugăciuni recunoști, în mijlocul mulțimii din epoca respectivă, fleșa catedralei din Bourges.

Se aduseră niște cărți de vizită pe care le lăsase un fecior. „Nu știu ce-i cu ea, n-o cunosc. Dumitale îți dătozez aceasta, Basin. Totuși, relațiile de felul acesta nu prea au fost reușite pentru dumneata, bietul meu prieten, și, întorcându-se către Gilberte : N-aș putea nici măcar să-ți explic cine e, dumneata n-o cunoști, desigur. O cheamă *lady* Rufus Israel.” Gilberte roși puternic : „N-o cunosc, spuse ea (ceea ce era cu atât mai fals cu cât *lady* Israel se împăcase cu Swann, cu doi ani înaintea morții lui, și-i spunea Gilbertei pe nume), dar știu foarte bine, prin altele, cine e persoana la care vă referiți.”

Am aflat că o tină ră întrebînd-o, fie din răutate, fie din stingăcie, care era numele tatălui său, nu al celui adoptiv ci al celui adevărat, în tulburarea ei și pentru a atenua puțin ceea ce avea de spus, pronunțase în loc de Souann, Svann, schimbare de care-și dădu puțin mai tîrziu seama că era peiorativă, deoarece făcea din acest nume de origină engleză un nume german. Și chiar adăugase, dezonorîndu-se pentru a se înălța : „S-au povestit multe lucruri foarte diferite despre familia mea, eu trebuie să le ignor”. Oricîtă rușine ar fi cuprins-o pe Gilberte în anumite momente, gîndindu-se la părinții săi (căci chiar d-na Swann reprezenta și era o mamă bună pentru ea), trebuie din păcate să ne gîndim că elementele acestui fel de a privi viața erau fără îndoială împrumutate de la părinții săi, căci nu ne formăm în întregime noi înșine. Dar unei anumite cantități de egoism existent la mamă, i se adăugă un egoism diferit, inerent familiei tatălui, ceea ce nu înseamnă totdeauna să se adîioneze, și nici măcar să servească doar ca multiplu, ci să creeze un egoism nou, infinit mai puternic și mai redutabil. Și de cînd durează lumea, de cînd familiile în care există acest cusur sub o anumită formă se aliază cu familiile în care același cusur există sub altă formă, lucru ce creează o varietate deosebit de completă și detestabilă la copil, egoismele acumulate (ca să nu vorbim aici decît de

egoism) ar căpăta o astfel de putere, încît omenirea întreagă ar fi distrusă, dacă din răul însuși nu ar lua naștere, apte să-l readucă la proporții echitabile, restricții naturale, asemănătoare acelor care împiedică proliferarea nemărginită a infuzorilor să ne nimicească planeta, fecundarea unisexuală a plantelor să provoace stingerea regnului vegetal etc. Din cînd în cînd, o virtute vine să formeze cu egoismul o potențialitate nouă și dezinteresată. Combinațiile prin care chimia morală fixează astfel și face nevătămătoare elementele ce deveneau prea de temut sînt nelimitate, și ar conferi o pasionantă varietate istoriei familiilor. Dealtfel, dimpreună cu egoismele acumulate, așa cum erau probabil în Gilberte, coexistă cutare virtute încîntătoare a părinților; aceasta vine pentru o clipă să prezinte ea singură un intermediu, jucîndu-și rolul emoționant cu deplină sinceritate. Desigur că Gilberte nu mergea totdeauna atît de departe, ca atunci cînd insinua că era, poate, fiica din flori a vreunui mare personaj; însă cel mai adesea ea își ascundea originea. Poate că-i era pur și simplu prea neplăcut s-o mărturisească și prefera să fie aflată prin alții. Poate-și închipuia într-adevăr că o ascunde, cu aceea credință nesigură ce nu este totuși o îndoială, deoarece rezervă o posibilitate a ceea ce dorești și al cărei exemplu îl dă Musset cînd vorbește de Speranța în Dumnezeu.

„N-o cunosc personal“, reluă Gilberte. Nutrea oare speranța, cînd își spunea d-ra de Forcheville, că lumea nu ar ști că era fiica lui Swann? Poate în privința a cîtorva persoane care, după cum spera ea, aveau să devină cu timpul aproape toată lumea. Probabil că nu-și făcea iluzii prea mari în ce privea numărul lor actual și știa desigur că mulți oameni trebuiau să șușotească: „Asta e fiica lui Swann“. Dar o știa tot așa cum știm și noi, cînd ni se vorbește de oameni ce se sinucid din cauza mizeriei, în timp ce noi mergem la bal, adică printr-o cunoaștere îndepărtată și vagă, căreia nu ținem să-i

substituim o cunoaștere mai precisă, datorată unei impresii directe. Cum depărtarea micșorează lucrurile, făcându-le mai nesigure, mai puțin primejdioase, Gilberte prefera să nu se afle în apropierea persoanelor în momentul când acestea descopereau că era născută Swann.¹ Și cum ești aproape de oamenii pe care ți-i reprezinți, așa cum poți să ți-i reprezinți pe oamenii care citesc jurnalul, Gilberte prefera ca ziarele să o numească d-ra de Forcheville. E adevărat că în privința scrisului, a cărui răspundere îi incumba, păstră un oarecare timp tranziția, semnându-și scrisorile : G. S. Forcheville. Adevărata ipocrizie în această semnătură nu se manifesta atât în suprimarea celorlalte litere ale numelui Swann, cât în omiterea celor ale numelui Gilbertei. Într-adevăr, reducând prenumele nevinovat la un simplu G, d-ra de Forcheville părea că-și lasă prietenii să înțeleagă că aceeași amputare aplicată numelui Swann nu avea alt considerent decât prescurtarea. Dădea chiar o importanță deosebită literei S, făcând din ea un soi de coadă lungă, ce bara litera G, dar pe care o simțai tranzitorie și menită să dispară ca cea care, lungă încă la maimuță, nu mai există la om.

În ciuda a toate acestea, în snobismul său era ceva din curiozitatea inteligentă a lui Swann. Îmi amintesc că în după-amiaza aceea a întrebat-o pe d-na de Guermantes dacă nu s-ar putea să-l cunoască pe dl. du Lau, și când ducea i-a răspuns că e suferind și nu iese, Gilberte a întrebat cum arată, căci, adăugă ea roșind puțin, auzise foarte mult vorbindu-se despre el. (Marchizul du Lau fusese într-adevăr unul dintre prietenii cei mai intimi

¹ Gilberte făcea parte, sau cel puțin a făcut, în anii aceia, din varietatea cea mai răspândită de struți omenеști, ce-și ascund capul nu în speranța de a nu fi văzuți, lucru pe care ei îl cred prea puțin posibil, ci de a nu vedea că sînt văzuți, ceea ce le pare mare lucru și le permite să se încreadă în noroc în ce privește restul.

ai lui Swann înaintea căsătoriei acestuia, și s-ar putea chiar ca însăși Gilberte să-l fi zărit, însă într-o vreme când această societate nu o interesa.) „Oare dl. de Bréauté sau prințul d'Agrigente ar putea să-mi dea vreo veste despre el?” întrebă ea. „Oh! nicidecum, exclamă d-na de Guermantes care avea simțul ascuțit al deosebiriilor provinciale și făcea descrieri sobre dar reliefate, cu vocea daurită și aspră, sub smălțul dulce al ochilor ei de viorele. Nu, deloc. Du Lau era gentilomul din Périgord, fermecător, cu toate bunele maniere și cu lipsa de jenă a provinciei sale. La Guermantes, când era acolo regele Angliei, cu care du Lau era foarte legat, s-a servit, după vinătoare, o gustare; era ora la care du Lau obișnuia să-și scoată botinele și să-și pună pîslari groși de lînă. Ei bine, prezența regelui Eduard și a tuturor marilor duci nu l-a stingherit deloc: a coborît în salonul cel mare de la Guermantes încălțat cu pîslarii lui de lînă. Era de părere că, fiind marchizul du Lau d'Allemands, n-avea de ce să se jeneze de regele Angliei. El și fermecătorul Quasimodo de Breteuil erau cei doi ce-mi plăceau cel mai mult. Ei erau, dealtfel, buni prieteni ai... (era cît pe aci să spună «ai tatălui dumitale» și se opri dintr-o dată): Nu, asta n-are nimic de a face nici cu Gri-Gri, nici cu Bréauté. Este adevăratul mare senior din Périgord. Dealtfel, Mémé citează o pagină din Saint-Simon despre un marchiz d'Allemands, este exact el“. Am citat primele cuvinte ale portretului: „Dl. d'Allemands, care era un om foarte distins printre nobilii din Périgord, prin rangul și prin propria sa valoare, considerat de toți cei ce locuiau acolo ca un arbitru general la care oricine putea recurge datorită integrității, competenței și comportării sale binevoitoare, și drept cocoș de provincie...“ „Da, e și asta, spuse d-na de Guermantes, mai cu seamă că du Lau fusese totdeauna roșu ca un cocoș.“ „Da, mi-amintesc să fi auzit această descriere“,

spuse Gilberte fără să mai adauge că de la tatăl ei care fusese, într-adevăr, mare admirator al lui Saint-Simon.

Îi plăcea, de asemenea, să vorbească de prințul d'Agri-gente și de dl. de Bréauté din alt motiv. Prințul d'Agri-gente moștenise acest titlu de la casa de Aragon, însă pământul lor seniorial este în Poitou. În ce privește castelul său, cel puțin cel în care-și avea reședința, acesta nu era al familiei lui, ci al familiei primului soț al mamei sale și se afla la aproape aceeași distanță de Martinville ca și de Guermantes. De aceea Gilberte vorbea de el și de dl. de Bréauté ca de vecini de sat ce-i aminteau de vechea ei provincie. Efectiv, în cuvintele sale era o parte de minciună, căci abia la Paris, prin contesa Molé, îl cunoscuse pe dl. de Bréauté, care era, dealtminteri, un vechi prieten al tatălui său. Cît despre plăcerea de a vorbi de împrejurimile Tansonville-ului, putea să fi fost sinceră. Snobismul este, pentru unele persoane, asemănător acelor băuturi plăcute în care ele amestecă niște substanțe folositoare. Gilberte arăta interes față de o anumită doamnă elegantă, pentru că aceasta avea niște cărți splendide și tablouri de Nattier¹, pe care vechea mea prietenă nu s-ar fi dus, desigur, să le vadă la Biblioteca națională sau la Luvru, și îmi închipui că, în pofida vecinătății și mai apropiate, prestigiul seducător al Tansonville-ului nu se datora atît, în ce o privea pe Gilberte, d-nei Sazerat sau d-nei Goupil, cît d-lui d'Agri-gente.

„Oh, bietul Babal și bietul Gri-Gri, spuse d-na de Guermantes, ei sînt mult mai bolnavi decît du Lau, mă tem că n-au s-o mai ducă mult, nici unul, nici celălalt.“

Cînd dl. de Guermantes termină lectura articolului meu, îmi adresează niște complimente cam amestecate. Își exprimă regretul pentru forma oarecum poncifă a stilului „cu emfază, cu metafore, ca în proza desuetă a lui Chateaubriand“; dimpotrivă, mă felicită fără rezervă

¹ Pictor portretist francez (1685—1766), (n.t.).

pentru faptul că „mă ocup“ : „Îmi place ca oamenii să facă ceva cu cele zece degete ale lor. Nu-mi plac oamenii inutili care sînt întotdeauna înfumurați sau agitați. Stupidă stirpe !“

Gilberte, care adopta cu o rapiditate extremă manierele societății înalte, declară cît avea să fie de mîndră să spună că este prietenă cu un autor. „Îți dai seama că voi spune că am plăcerea, *onoarea* să te cunosc.“

„Nu vrei să vii cu noi la Opera Comică mîine ?“ mă întrebă ducesa, și mă gîndii că mă invită probabil în aceeași lojă în care o văzusem pentru întîia oară și care-mi păruse atunci inaccesibilă ca regatul subacvatic al nereidelor. Dar răspunsei cu o voce tristă : „Nu, nu merg la teatru, fiindcă am pierdut o prietenă foarte dragă“. Aproape că aveam lacrimi în ochi spunînd-o, și totuși, pentru prima oară, îmi făcea oarecare plăcere să vorbesc despre aceasta. Din momentul acela începui să scriu la toată lumea că tocmai avusesem o mare durere, și să încetez să o resimt.

După plecarea Gilbertei, d-na de Guermantes îmi spuse : „N-ai înțeles semnele mele, ți le făceam ca să nu vorbești de Swann“. Și cînd îmi cerui scuze : „Dar te înțeleg foarte bine ; eu însămi a fost cît pe-acî să-i rostesc numele, abia am avut timp s-o întorc, este îngrozitor, din fericire m-am oprit la timp. Știi, e foarte neplăcut, Basin“, îi spuse ea soțului său ca să-mi mai atenueze greșeala, avînd aerul să creadă că cedasem unei porniri comune tuturor și căreia e greu să-i rezisti. „Ce vrei să fac ?“ răspunse ducele. N-ai decît să spui ca desenele acestea să fie duse iar sus, dacă te fac să te gîndești la Swann. Dacă n-ai să te gîndești la el, n-ai să vorbești de el.“

În dimineața următoare, primii două scrisori de felicitare care mă mirară foarte mult ; una de la d-na Goupil, o doamnă de la Combray pe care nu o mai văzusem de foarte mulți ani și căreia, chiar la Combray, nu știu dacă

mă adresasem de vreo trei ori. O bibliotecă publică îi transmisese *Le Figaro*. Astfel, cînd ni se întîmplă în viață ceva ce are oarecare răsunet, ne vin știri de la oameni situați atît de departe de relațiile noastre și a căror amintire este deja atît de îndepărtată, încît acești oameni par a fi plasați undeva la o distanță foarte mare, mai ales în sensul profunzimii. Un prieten de școală uitat, și care avusese douăzeci de ocazii să-ți reamintească de sine, îți dă acum semn de viață, nu fără compensație, dealtminteri. Astfel Bloch, a cărui părere despre articolul meu aș fi vrut atît de mult s-o cunosc, nu-mi scrisese. E adevărat că citise acest articol și avea să mi-o mărturisească mai tîrziu, însă printr-o rîcoșare. Scrisese și el, cîtiva ani mai tîrziu, un articol în *Le Figaro* și dori să-mi aducă imediat evenimentul acesta la cunoștință. Cum ceea ce considera ca un privilegiu îi revenise și lui, invidia ce-l făcuse să se prefacă a nu cunoaște articolul meu încetă, ca un compresor ce se ridică, și-mi vorbi despre el cu totul altfel decît ar fi dorit să mă audă pe mine vorbind despre articolul său: „Am știut că și tu scriseseși un articol. Dar nu găsisem de cuviință să-ți vorbesc de el, de teamă să nu-ți fiu dezagreabil, căci nu trebuie să vorbești prietenilor de lucrurile umiltoare ce li se întîmplă. Ceea ce și este, fără îndoială, a scrie într-un ziar despre sabie, pămătuf, *five o'clock*, fără a uita agheazmatarul.“ Caracterul nu i se schimbase, stilul, însă, devenise mai puțin prețios, așa cum li se întîmplă unor scriitori care, părăsind manierismul și nemaiscriind poeme simboliste, întorc romane-foiletoane.

Pentru a mă consola de tăcerea lui, recitii scrisoarea d-nei Goupil; dar era lipsită de căldură, căci dacă aristocrația are anumite formule care sînt un fel de zăplaz, între „Domnule“ de la început și „distinse sentimente“ de la sfîrșit, strigăte de bucurie, de admirație pot izbucni ca niște flori, și niște jerbe pot să-și aplece peste zăplaz parfumul lor de venerație. Dar convenționalismul burghez

închide însuși miezul scrisorilor într-o rețea de „succesul dumneavoastră atît de justificat“ sau, maximum, „marele dumneavoastră succes“. Cumnate, credincioase educației primite și rezervate în corsajele lor cuviincioase. își închipuie că-și manifestă sentimentele în nenorocire sau entuziasm dacă scriu „cele mai bune gînduri“. „Mama mi se asociază“ este un superlativ cu care ești răsfătat rareori. Am mai primit o scrisoare, în afara celei de la d-na Goupil, însă numele, Sanilon, mi-era necunoscut. Aceasta era scrisă în stil popular, într-un limbaj încîntător. Am fost dezolat că nu am putut să descopăr cine îmi scrisese.

Două zile mai tirziu, dimineața, mă bucurai că Bergotte se arată un mare admirator al articolului meu, pe care nu putuse să-l citească fără invidie. Totuși, peste puțin bucuria mi se risipi. În adevăr, Bergotte nu-mi scrisese absolut nimic. Mă întrebasesem doar dacă i-o fi plăcut articolul, temîndu-mă că nu. La această întrebare pe care mi-o puneam, d-na de Forcheville îmi răspunsese că el îl admiră extrem de mult, considerîndu-l scris de un mare scriitor. Dar mi-o spusese în timp ce dormeam : fusese un vis. Aproape toată lumea răspunde la întrebările ce ni le formulăm prin afirmații complexe, puneri în scenă cu mai multe personaje, dar care rămîn fără urmă.

În ce o privea pe d-ra de Forcheville, nu puteam să nu mă gîndesc la ea cu profundă mîhnire. Cum așa ? Fiica lui Swann, căruia i-ar fi plăcut atît de mult s-o vadă la soții Guermantes și pe care aceștia nu-i făcuseră bunului lor prieten hatîrul să o primească, dar o căutaseră apoi în mod spontan, căci timpul ce se scurge reînnoiește pentru noi, înzestrîndu-le cu o altă personalitate, potrivit celor ce se spun despre ele, pe ființele pe care nu le-am mai văzut de multă vreme, de cînd noi înșine ne-am schimbat cu totul și am căpătat alte gusturi. Dar cînd acestei fiice Swann îi spunea uneori, stringînd-o la piept și sărutînd-o : „E bine, scumpa mea, să ai o fată ca tine ;

într-o zi cînd nu voi mai fi, dacă se va mai vorbi de bietul tău tată, aceasta va fi numai cu tine și prin tine“, punîndu-și astfel, pentru după moarte, o timidă și temătoare speranță de supraviețuire în fiica sa, Swann se înșela la fel ca bătrînul bancher care, făcîndu-și testamentul în favoarea unei mici dănsatoare pe care o întreține și care are o comportare foarte bună, se gîndește că nu este pentru ea decît un bun prieten, dar că ea va rămîne credincioasă memoriei sale. Ea avea o comportare excelentă, în timp ce făcea semne cu piciorul pe sub masă prietenilor bătrînului bancher care-i plăceau ei, însă foarte pe ascuns, cu aparențe excelente. Va purta doliu după moartea omului minunat, se va simți descolorată de el, va profita nu numai de banii lichizi, ci și de proprietățile și de automobilele pe care i le-a lăsat, va pune să se șteargă de peste tot inițialele vechiului proprietar, de care se cam rușinează, și nu va asocia niciodată bucuria daniei cu părerea de rău după donator. Iluziile dragostei paterne nu sînt poate mai mici decît cele ale bancherului ; multe fete nu văd în tatăl lor decît pe bătrînul ce le lasă averea. Prezența Gilbertei într-un salon, în loc să fie un prilej ca să se mai vorbească uneori de tatăl său, era o piedică pentru a se mai prinde cele — din ce în ce mai rare — care s-ar mai fi putut ivi. Chiar în legătură cu vorbele spuse de el, cu obiectele pe care le dăruise, s-a creat obiceiul să nu fie pomenite, și aceea care ar fi trebuit să împrespăteze, dacă nu să facă să dureze veșnic amintirea lui, a fost cea care a grăbit și a săvîrșit acțiunea morții și a uitării.

Și nu numai față de Swann adîncea Gilberte acțiunea uitării : ea grăbise în mine această acțiune în privința Albertinei. Sub imboldul dorinței, prin urmare a dorinței de fericire pe care Gilberte o stîrnise în mine în timpul celor cîteva ore cînd o crezusem altfel decît era în realitate, o anumită parte din suferință, din preocupările mele dureroase, care cu puțin timp în urmă încă îmi

obsedau mintea, se împrăștiaseră, ducind cu ele o grămadă de amintiri în legătură cu Albertine, istovite probabil de multă vreme și precare. Căci dacă multe amintiri ce erau legate de ea contribuiseră întâi la regretul că murise, părerea de rău, la rîndul ei, statornicise amintirile. Astfel încît transformarea stării mele sentimentale pregătită probabil în mod obscur, zi de zi, prin dezagregările continue produse de uitare, dar înțeleasă brusc în ansamblul său, îmi produce acea impresie, pe care îmi amintesc că am resimțit-o în ziua aceea pentru prima oară, de gol, de nimicire în mine a unui întreg sector de asociații de idei, impresie pe care o simte cineva a cărui arteră cerebrală, de mult uzată, s-a rupt și căruia o mare parte a memoriei îi este distrusă sau paralizată.¹

Disparația suferinței mele, și a tot ce ducea ea cu sine, mă lăsa micșorat, așa cum se întîmplă adesea după vindecarea unei boli ce ocupa un loc important în viața noastră. Fără îndoială că dragostea nu este veșnică din pricină că amintirile nu rămîn mereu adevărate, și pentru că viața este făcută dintr-o continuă reînnoire a celulelor. Dar în ce privește amintirile, această reînnoire este totuși întîrziată de atenția care oprește, care fixează un moment ceea ce trebuie să se schimbe. Și deoarece se întîmplă cu durerea la fel ca și cu dorința de femeie, care crește pe măsură ce te gîndești la ea, a avea multe lucruri de făcut ar înlesni tot așa de bine uitarea ca și castitatea.

Printr-o acțiune opusă, dacă (cu toate că un amuzament — dorința de a o poseda pe d-ra d'Eporcheville — a fost ceea ce m-a făcut să simt deodată uitarea efec-

¹ Nu o mai iubeam pe Albertine. Cel mult în anumite zile, pe acea vreme rea care, modificîndu-ne, trezindu-ne sensibilitatea, ne pune din nou în legătură cu realitatea, mă simțeam cumplit de trist gîndindu-mă la ea. Sufeream de o dragoste care nu mai exista. Așa cum cei amputați simt dureri, la anumite schimbări de vreme, în piciorul pierdut.

tivă și palpabilă) se dovedește că timpul aduce treptat uitarea, la rîndul său uitarea modifică profund noțiunea de timp. Există greșeli optice în timp, după cum există în spațiu. Vechea veleitate, ce stăruia în mine, de a lucra, de a recîștiga timpul pierdut, de a-mi schimba felul de a trăi, sau mai bine zis de a începe să trăiesc, îmi dădea iluzia că am rămas la fel de tînăr ; totuși, amintirea tuturor întîmplărilor ce se succedaseră în viața mea — și, de asemenea, a celor ce se succedaseră în inima mea, căci, dacă te-ai schimbat mult, ești îndemnat să presupui că ai trăit timp mai îndelungat — în decursul ultimelor luni ale existenței Albertinei, le făcuseră să-mi pară mult mai lungi decît un an, și acum uitarea atîtor lucruri, separîndu-mă prin spații goale de evenimente foarte recente pe care le făceau să-mi pară vechi, deoarece avusesem ceea ce se cheamă „timpul“ să le uit, însemna inserarea sa, fragmentată, neregulată, în mijlocul memoriei mele — ca o ceață densă, pe ocean, ce suprimă punctele de reper ale lucrurilor — tulburîndu-mi, deplasîndu-mi simțul distanțelor în timp, acum scurtîndu-le, acum lungindu-le excesiv, și făcîndu-mă să-mi închipui că sînt cînd mult mai departe, cînd mult mai aproape de lucruri decît eram în realitate. Și cum în noile spații, neparcurse încă, ce se întindeau înaintea mea, se va șterge urma dragostei mele pentru Albertine, după cum se ștersese, în timpurile pierdute pe care le traversasem, urma dragostei mele pentru bunica, viața mea, prezentînd o succesiune de perioade în timpul cărora nimic, după un anumit interval, din ceea ce o susținea pe cea precedentă nu mai subzista în cea următoare, îmi apăru ca ceva atît de lipsit de sprijinul unui eu individual identic și permanent, ceva tot pe atît de inutil în viitor, pe cît de îndelungat în trecut, ceva pe care moartea l-ar putea întrerupe oriunde fără a-i pune nici decum capăt, ca acele cursuri de istorie a Franței care, în clasa de retorică, se opresc, potrivit capriciului pro-

gramului sau al profesorilor, la revoluția din 1830, la cea din 1848, sau la sfârșitul celui de al doilea Imperiu.

S-ar putea ca oboseala și tristețea pe care le-am resimțit să fi provenit nu atât din faptul că iubisem în mod inutil ceea ce deja uitam, cât din cauză că începeam să mă complac în societatea altor oameni vii, oameni de lume doar, simpli prieteni ai familiei Guermantes, atât de puțin interesanți prin ei înșiși. Mă consolam poate mai ușor constatînd că, după un anumit timp, cea pe care o iubisem rămăsese doar o palidă amintire, decît regăsind în mine acea vană activitate care ne face să pierdem timpul îmbrăcîndu-ne viața într-o vegetație umană vivace dar parazită, ce va deveni neant cînd va muri, care este de pe acum străină față de tot ce am cunoscut și căreia, cu toate acestea, caută să-i placă senilitatea noastră guralivă, melancolică și cochetă. Noua ființă ce va suporta cu ușurință viața fără Albertine își făcuse apariția în mine, din moment ce fusesem în stare să vorbesc de Albertine, în casa d-nei de Guermantes, folosind cuvinte îndurerate, dar fără să simt o suferință profundă. Posibilitatea ivirii unor noi euri, care ar trebui să poarte un alt nume decît cel precedent, mă înspăimîntase întotdeauna din pricina nepăsării lor față de ceea ce mi-era drag: odinioară în legătură cu Gilberte, cînd tatăl său îmi spunea că dacă m-aș duce să locuiesc în Oceania nu aș mai vrea să mă întorc de acolo, și foarte recent cînd citisem cu atita strîngere de inimă memoriile unui scriitor mediocru pe care despărțindu-l viața de o femeie adorată în tinerețe, o întîlnise la bătrînețe fără plăcere, fără dorința de a o revedea. Or, această ființă atât de temută, atât de binefăcătoare, și care nu era altceva decît unul din eurile de schimb pe care soarta ni le ține în rezervă și pe care, fără să ne asculte rugămintile mai mult decît un medic perspicace și cu atât mai autoritar, ea le substituie, în ciuda noastră, printr-o intervenție oportună, eului într-adevăr prea lezat, îmi aduse, dimpotrivă, im-

preună cu uitarea, înlăturarea aproape completă a durerii. Această schimbare, dealtfel, ea o îndeplinește din cînd în cînd, ca pe o refacere a țesuturilor uzate ; noi, însă, nu băgăm de seamă, decît în cazul cînd eul cel vechi conținea o mare durere, un corp străin care ne rănea, pe care ne mirăm că nu-l mai găsim în uimirea noastră de a fi devenit un altul, un altul pentru care suferința predecesorului său nu mai este decît suferința altcuiva, aceea despre care poți vorbi cu înduioșare, pentru că nu o resimți. Chiar și faptul de a fi trecut prin atîtea suferințe ne este indiferent, căci nu ne mai amintim decît vag de a le fi suferit. Tot astfel este posibil să avem, noaptea, coșmaruri înspăimîntătoare. Dar, la deșteptare, sintem o altă persoană, căreia nu-i pasă că aceea căreia îi succede a trebuit să fugă, în somn, de asasini.

Desigur că acest eu păstra încă un oarecare contact cu cel vechi, ca un amic care, nepăsător față de un doliu, vorbește totuși despre el celor de față cu tristețea cuneită, și revine din cînd în cînd în camera unde văduvul, ce-l însărcinase să primească lumea în locul lui, izbucnește mai departe în hohote de plîns. Și eu mai izbucneam în plînsete cînd redeveneam pentru o clipă vechiul prieten al Albertinei. Dar tindeam să trec pe de-a întregul într-un personaj nou. Afecțiunea noastră nu slăbește pentru că ceilalți au murit, ci pentru că murim noi înșine. Albertine nu avea nimic de reproșat prietenului ei. Cel ce-i uzurpa acestuia numele nu era decît moștenitorul lui. Nu poți fi credincios decît cuiva de care îți amintești, nu-ți amintești decît de ceea ce ai cunoscut. În timp ce creștea în umbra celui vechi, noul meu eu îl auzise adesea vorbind de Albertine ; prin el, prin povestirile pe care le culegea, credea că o cunoaște, îi era simpatică, îi plăcea ; dar era numai o afecțiune de a doua mînă.

O altă persoană la care uitarea în privința Albertinei a acționat probabil mai repede la vremea aceea, permi-

țindu-mi, ca o consecință, să-mi dau seama, ceva mai târziu, de progresul pe care această acțiune-l făcuse în mine (și aceasta este amintirea unei a doua etape înaintea uitării definitive), a fost Andrée. Nu pot, într-adevăr; să nu consider uitarea Albertinei drept cauză dacă nu unică, și nici principală, cel puțin determinantă și necesară a unei conversații între mine și Andrée, cam la șase luni după cea pe care am relatat-o și în care cuvintele ei se deosebeau atât de mult de ceea ce-mi spusese prima dată. Îmi amintesc că aceasta s-a petrecut în camera mea, pentru că în momentul acela aveam plăcerea unor legături semitrupești cu ea, din pricina laturii colective pe care o avusese la început și pe care o recăpăta acum dragostea mea pentru fetele din mica bandă, dragoste pe care multă vreme le-o acordasem în devălmășie și numai un timp fusese legată exclusiv de persoana Albertinei, în cursul ultimelor luni ce precedaseră și urmară morții sale.

Ne aflam în camera mea și dintr-o altă pricină, care-mi dă posibilitatea să fixez foarte precis această conversație : eram expulzat din restul apartamentului pentru că era ziua de primire a mamei mele. Ezitase să se ducă la d-na Sazerat. Dar întrucît, chiar și la Combray, d-na Sazerat se pricepea totdeauna să te invite împreună cu niște oameni plicticoși, mama, sigură că nu se va distra acolo, intenționa să se întoarcă acasă devreme. Se întorsese într-adevăr la timp și fără nici o părere de rău, deoarece la d-na Sazerat fuseseră numai oameni agasanti, pe care îi mai îngheța și vocea specială pe care aceasta o adopta cînd avea musafiri și pe care mama o denumise vocea ei de miercuri. Dealtmînteri mama o simpatiza și o compătimea pentru necazurile ei — urmare a poznelor tatălui său, ruinat de către ducesa de X... — necazuri ce o obligau să locuiască aproape tot anul la Combray, cu excepția a cîteva săptămîni pe care le pe-

Irecea la Paris la verișoara sa, și a unei lungi călătorii, o dată la zece ani.

Îmi amintesc că, în ajun, la rugămintea mea repetată de luni de zile, și pentru că prințesa o chema mereu, mama se dusesse să o viziteze pe prințesa de Parma, care, în ceea ce o privea, nu făcea vizite și la care lumea se mulțumea de obicei să se înscrie într-un registru; insistase ca mama să vină să o vadă, deoarece protocolul o împiedica să vină la noi. Mama se întorsese foarte nemulțumită: „M-ai îndemnat să fac o gafă, îmi spuse ea, prințesa de Parma de-abia mi-a dat bună ziua, apoi s-a întors către doamnele cu care stătea de vorbă, fără să-i pese de mine, iar după vreo zece minute, intrucît nu-mi adresase nici o vorbă, am plecat, fără ca măcar să-mi fi întins mîna. Eram foarte enervată; în schimb, în fața ușii, la plecare, am întîlnit-o pe ducesa de Guermantes care a fost foarte amabilă și mi-a vorbit mult despre tine. Ce idee ciudată ai avut să-i vorbești de Albertine! Mi-a povestit că-i spuseseși că moartea Albertinei ți-a pricinuit o mare durere. (I-o spuseseam într-adevăr ducesei, dar nici nu-mi mai aminteam și nici nu prea insistasem asupra acestui lucru.) Dar nu mă voi mai duce niciodată la prințesa de Parma. M-ai îndemnat la o prostie.“

A doua zi, zi de primire a mamei mele, a venit Andrée la mine. Nu prea avea timp, căci trebuia să se ducă să o ia pe Gisèle, cu care ținea foarte mult să ia masa. „Cunosc cusururile ei, dar este totuși cea mai bună prietenă a mea și ființa pentru care am cea mai mare afecțiune“, spuse ea. Și păru chiar oarecum speriată la gîndul că aș putea să-i cer să luăm masa toți trei împreună. Era avidă de oameni, și un al treilea care o cunoștea atît de bine, ca mine, împiedicînd-o să se manifeste în voie, o împiedica să guste din plin plăcerea alături de ei.

Este adevărat că atunci cînd a venit, eu nu eram acasă; mă aștepta, și cînd să trec prin salonașul meu pentru a mă duce către ea, mi-am dat seama, la auzul

unei voci, că mai era cineva care venise în vizită. Grăbit să o vad pe Andrée care era în camera mea, neștiind cine este cealaltă persoană, care se vede că nu o cunoștea, din moment ce fusese poftită într-o altă cameră, am ascultat o clipă la ușa salonașului; căci vizitatorul meu vorbea cu cineva; vorbea cu o femeie: *Oh! iubito, asta este în inima mea! îi fredona el, citind versurile lui Armand Silvestre*¹. „*Da, vei rămîne mereu iubita mea, în ciuda tuturor relelor pe care mi le-ai făcut*“:

„*Morții dorm în pace în inima pămîntului.*

Așa trebuie să doarmă simțămintele noastre stinse.
Relicvele inimii ajung și ele pulbere.

*Să nu ne atingem de aceste rămășițe sacre*²

E cam demodat, dar cît e de frumos! Și apoi versul acesta, pe care l-aș fi putut spune în prima zi:

*Îi vei face să plîngă, copilă frumoasă și scumpă...*³

— Cum, nu cunoști asta?

„*Toți acești puști, viitori bărbați,*

Ce-și anină deja tinerele lor vise

De genele caline ale ochilor tăi puri“³

Ah! Crezusem că pot să-mi spun o clipă:

„*În prima seară cînd veni*

De mîndria mea nu-mi mai păsa.

Îi tot spuneam: mă vei iubi

Atîta timp cît vei putea.

Doar în brațele sale puteam dormi“.

¹ Armand Silvestre (1837—1901), poet și povestitor francez.

² Citat din *La Nuit d'Octobre* de Alfred de Musset (1810—1857).

³ Citat din *Aux Tuileries (Les Vaines Tendresses)*, de Sully-Prudhomme (René François Armand Prudhomme, zis) (1839—1907), poet francez, reprezentant al școlii parnasiene. Premiul Nobel în 1901.

Curios să aflu, chiar de ar fi fost să întârziu cu o clipă întâlnirea urgentă cu Andrée, cărei femei i se adresa acest potop de poeme, deschisei ușa. Le recita dl. de Charlus unui militar în care-l recunoscui imediat pe Morel și care pleca să-și facă cele treisprezece zile. El nu mai era în raporturi bune cu dl. de Charlus, însă se mai vedea din când în când cu el, ca să-i ceară câte un serviciu. Dl. de Charlus, care de obicei împrumuta amorului un caracter mai viril, putea să fie și languros. Dealtfel, în copilărie, pentru a putea înțelege și simți versurile poetilor, fusese obligat să le presupună adresate nu unei frumoase necredincioase, ci unui tânăr. Îi părăsii cit putui de repede, deși simțeam că a face vizite cu Morel era o imensă plăcere pentru dl. de Charlus, căruia lucrul acesta îi dădea pentru o clipă iluzia de a se fi recăsătorit. În el se îmbina snobismul reginelor cu cel al slugilor.

Amintirea Albertinei se fragmentase într-atît, încît nu-mi mai pricinuia mîhnire și nu mai era decît o tranziție spre noi dorințe, așa cum un acord pregătește trecerea dintr-o tonalitate într-alta. Și chiar, înlăturînd orice idee de capriciu senzual și trecător, pe cît mai eram încă fidel amintirii Albertinei, eram mai mulțumit s-o am alături de mine pe Andrée, decît aș fi fost să o am pe Albertine, regăsită ca prin minune. Căci Andrée putea să-mi spună mai multe lucruri despre Albertine decît îmi spusese Albertine însăși. Or, problemele nerezolvate în legătură cu Albertine îmi stăruiau încă în minte, în timp ce afecțiunea mea pentru ea, atît fizică cît și morală, dispăruse. Și dorința mea de a-i cunoaște viața, prin faptul că slăbise mai puțin, era acum, comparativ, mai mare decît nevoia prezenței Albertinei. Pe de altă parte, gîndul că o femeie avusese poate raporturi cu Albertine nu-mi mai stîrnea decît dorința să am și eu raporturi cu această femeie. I-am spus-o Andréei, în timp ce o dezmiardam. Atunci, fără să caute cituși de puțin să pună de acord ceea ce spunea acum cu ceea ce spusese

cu cîteva luni în urmă, Andrée îmi zise cu jumătate de zîmbet : „A, da, însă dumneata ești bărbat. Deci nu putem face împreună chiar aceleași lucruri pe care le făceam cu Albertine.“ Și, fie că-și închipuia că aceasta îmi sporea dorința (în speranța de a obține confidențe din partea ei, îi spusese într-o zi că mi-ar plăcea să am raporturi cu o femeie care avusese legături cu Albertine), sau durerea, sau că, poate, spulbera simțămîntul de superioritate asupra ei pe care credea că l-aș încerca fiind singurul ce avusese raporturi cu Albertine : „A, am petrecut ore plăcute, noi două ; ea era atît de calină, atît de pasionată. Dealtfel, nu numai cu mine îi plăcea să-și facă gusturile. Întîlnise la d-na Verdurin un băiat frumos, pe care-l cheamă Morel. Se înțeleseseră imediat. El se însărcină — avînd permisiunea ei de a-și procura și el plăcerea lui, căci îi plăceau fetele neexperimentate, și, de îndată ce le împingea să apuce pe căi greșite, le părăsea — se însărcină să seducă niște pescărițe de pe o plajă îndepărtată, niște spălătorese ce se amorează de un băiat, însă nu ar fi răspuns la avansurile unei fete. De îndată ce fata se afla cu totul în stăpînirea lui, o făcea să vină într-un loc absolut sigur, unde o ceda Albertinei. De teamă să nu-l piardă pe Morel, care dealtfel se amesteca în treaba aceasta, fata se supunea întotdeauna ; de altminteri, ea tot îl pierdea, căci, de frica unor consecințe și, de asemenea, pentru că una sau două întîlniri lui îi erau suficiente, o ștergea lăsîndu-și o adresă falsă. Cred că fiind cu dumneata își înfrinase patima și amîna de la o zi la alta să i se dedea din nou. Apoi, prietenia ei pentru dumneata era atît de mare, încît își făcea scrupule. Era însă sigur că dacă vreodată s-ar fi despărțit de dumneata, ar fi revenit la patima ei. Cred însă că după ce te părăsise, dacă se lăsase din nou în voia patimei ei nestăpînite, avea după aceea remușcări și mai cumplite. Spera că ai să o salvezi, că ai să o iei de soție. De fapt, ea simțea că asta era un fel de nebunie nele-

giuită, și mi-am pus de multe ori întrebarea dacă nu cumva după un lucru de felul acesta, ce provocase o sinucidere într-o familie, se omcrise și ea. Trebuie să recunosc că atunci când de abia se stabilise la dumneata, nu renunțase cu totul la jocurile ei cu mine. Erau zile în care părea să aibă atita nevoie de asta, încît, odată, cu toate că i-ar fi fost atit de ușor să o facă în altă parte, nu se resemnase să ne despărțim înainte de a se culca cu mine, la dumneata. N-am avut noroc, a fost cît pe-aci să fim prinse. Profitase de faptul că Françoise ieșise să facă târguieli și că dumneata încă nu te întorseseși acasă. Atunci stinsese lumina peste tot ca, în cazul că te-ai fi întors, să pierzi puțin timp deschizînd cu cheia dumitale și căutînd butonul de la ușă, și nu mai închisese ușa camerei sale. Te-am auzit urcînd, și abia am avut timp să-mi aranjez ținuta și să cobor. Grabă inutilă, căci, printr-o întîmplare de necrezut, îți uitaseși cheia și ai fost nevoit să suni. Dar noi, totuși, ne pierdusem capul, astfel încît, pentru a ne ascunde stinghereala, am avut amîndouă, fără să ne fi pus de acord, aceeași idee : să ne prefacem că nu suportăm mirosul de iasomie, pe care, de fapt, îl adorăm. Aduseseseși o creangă lungă, ceea ce mi-a dat posibilitatea să întorc capul pentru a-mi ascunde tulburarea. Asta nu m-a împiedicat să-ți spun cu o stîngăcie absurdă că probabil Françoise se întorsese și că ar fi putut să-ți deschidă, deși cu o clipă înainte te mințisem spunînd că abia sosiserăm de la plimbare și că Françoise nu coborise încă (ceea ce era adevărat). Dar din nenorocire, — crezînd că ai cheia — stinsesem lumina, fiindcă ne fusese teamă că, urcînd, o văzuseși aprinzîndu-se din nou ; sau, în orice caz, șovăisem prea mult. Și Albertine n-a putut să închidă ochii trei nopți de teamă să nu bănuiești ceva și să n-o întrebi pe Françoise de ce nu aprinsese lumina înainte de a pleca. Căci Albertinei îi era tare frică de dumneata și uneori susținea că ești perfid, răutăcios și că, în fond, o detestai.

După trei zile înțelese, văzându-te liniștit, că n-ai avut de gînd să o întrebi nimic pe Françoise și atunci a izbutit să-și regăsească somnul. Dar nu-și mai reluă jocurile cu mine, fie de teamă, fie din cauza remușcărilor, căci pretindea că-i ești foarte drag, sau poate că iubea pe altcineva. În orice caz, nu se mai putea vorbi în fața ei de iasomie, fără ca ea să nu devină roșie ca racul și să-și treacă mîna peste față, cu gîndul să-și ascundă roșeața.“

Ca și unele bucurii, există și unele nenorociri ce vin prea tîrziu și nu mai capătă în noi proporțiile pe care le-ar fi avut cu cîtva timp mai înainte. O atare nenorocire era pentru mine îngrozitoarea destăinuire a Andréei. Se întîmplă, desigur, ca veștile proaste care ar trebui să ne mîhnească să treacă pe lingă noi, în distracția și jocul echilibrat al unei conversații, fără să le înregistrăm, iar noi, preocupați de o mie de lucruri la care trebuie să răspundem, transformați, în dorința de a plăcea persoanelor prezente, în altcineva, protejați pentru cîteva momente în acest ciclu nou împotriva afecțiunilor, suferințelor pe care le-am abandonat pentru a pătrunde în el și pe care le vom regăsi cînd vraja de scurtă durată va fi fost curmată, să nu avem timp să le întîmpinăm. Totuși, dacă aceste afecțiuni, aceste suferințe ne covîrșesc din cale-afară, nu intrăm niciodată decît neatenți în zona unei lumi noi și momentane, în care, prea credincioși suferinței, nu putem deveni alții ; atunci cuvintele se pun imediat în legătură cu inima noastră ce nu a rămas nepăsătoare. Dar de la un timp încocoace cuvintele ce se refereau la Albertine nu mai aveau, ca și o otravă evaporată, puterea lor toxică. Distanța era deja prea mare ; asemeni călătorului care văzînd într-o după-amiază printre nori luna la primul pătrar își spune : „asta să fie imensa lună ?“, mă gîndeam și eu : „Cum așa ! Acel adevăr pe care atîta l-am căutat, de care mă temeam atît de mult, reprezintă doar cîteva cuvinte rostite în-

tr-o conversație asupra cărora nici nu poți cugeta pînă la capăt, pentru că nu ești sigur !” Apoi, acest adevăr mă lua pe nepusă masă ; mă obosisem mult cu Andrée. La drept vorbind, aş fi vrut să am mai multă putere pe care s-o consacru unui asemenea adevăr ; îmi rămînea în exterior, dar aceasta pentru că nu-i găsisem încă locul în inima mea. Am vrea ca adevărul să ne fie dezvăluit prin semne noi ; nu printr-o frază, o frază asemănătoare celor pe care ni le-am spus de atîtea ori. Obişnuinţa de a gîndi te împiedică uneori să simţi realitatea, te imunizează împotriva ei, o face să pară tot gîndire. Nu există idee care să nu poarte în ea posibilitatea respingerii ei, şi nici cuvînt fără contrariul său.

În orice caz, acesta era acum, dacă într-adevăr era, adevărul inutil despre viaţa unei amante ce nu mai este, şi care se ridică din adîncuri, ivindu-se atunci cînd nu ne mai serveşte la nimic. Atunci (gîndindu-te bineînţeles la vreo alta ce-ţi este dragă acum şi în legătură cu care s-ar putea întîmpla acelaşi lucru, căci de aceea pe care ai uitat-o nu te mai sinchiseşti), te simţi profund mîhnit. Îţi spui : „Dacă cea care trăieşte ar putea înţelege toate astea şi faptul că după moartea ei voi şti tot ce-mi ascunde !” Dar este un cerc vicios. Dacă aş fi putut face ca Albertine să trăiască, prin aceeaşi mişcare aş fi făcut ca Andrée să nu-mi dezvăluie nimic. Este cam acelaşi lucru cu veşnicul „Ai să vezi cînd nu te mai voi iubi”, care este atît de adevărat şi atît de absurd, deoarece ai obţine într-adevăr multe dacă nu ai mai iubi, dar atunci nu ţi-ar mai păsa să obţii ceva. Este exact acelaşi lucru. Căci femeia pe care o revezi după ce nu o mai iubeşti, dacă îţi spune tot, o face fiindcă nu mai e ea, sau tu nu mai ești tu : fiinţa ce iubea nu mai există. Şi pe acolo a trecut moartea, făcînd totul uşor şi inutil. Făceam aceste reflecţii admitînd ipoteza că Andrée spunea adevărul — ceea ce era posibil — şi că fusese sinceră cu mine tocmai pentru că acum avea legături cu mine prin acea

latură Saint-André-des-Champs, pe care o avusese cu mine, la început, și Albertine. Era ajutată aici de faptul că nu se mai temea de Albertine, căci realitatea ființelor nu supraviețuiește pentru noi decât scurtă vreme după moartea lor, iar după cîtiva ani sînt ca acei zei ai religiilor părăsite, pe care oamenii îi jignesc fără frică, pentru că au încetat să mai creadă în existența lor. Dar faptul că Andrée nu mai credea în realitatea Albertinei putea să aibă drept consecință că nu se mai temea (la fel cum divulgase un adevăr pe care promisese să nu-l dezvăluie) să ticluiască o minciună ce-o defăima retrospectiv pe pretinsa ei complice. Oare această lipsă de teamă îi îngăduia să dezvăluie în sfîrșit, spunîndu-mi toate acestea, adevărul, său să ticluiască o minciună dacă, dintr-o cauză oarecare, mă credea plin de fericire și de orgoliu, și vroia să-mi pricinuiască o supărare? Poate că avea necaz pe mine (lăsat în suspensie atîta timp cît mă văzuse nenorocit și neconsolat) pentru că avusesem raporturi cu Albertine și mă invidia — crezînd că mă consideram astfel mai avantajat decît ea — pentru favoarea pe care, poate, că nu o obținuse și nici măcar nu o dorise. Astfel, o auzisem deseori spunînd oamenilor a căror mină bună, și mai ales faptul că-și dădeau seama de aceasta, o exasperau, că arată foarte rău, asigurîndu-i, în speranța de a-i necăji, că ea se simte foarte bine, lucru pe care-l declară neîncetat cu cît era mai bolnavă, pînă în ziua cînd, în detașarea morții, nu-i mai pășă că cei fericiți se simțeau bine și aflaseră că ea însăși e pe moarte. Dar ziua aceea era încă departe. Poate că era supărată pe mine, cine știe din ce cauză, așa cum fusese altădată infuriată pe tînărul atît de priceput în domeniul sporturilor, foarte incult dealtfel, pe care îl întîlnisem la Balbec și care trăia de pe atunci cu Rachel. Andrée nu contenea cu clevetirile defăimătoare, pe seama lui, dorind să fie acționată în justiție pentru calomnie, spre a putea pune în circulație pe seama tatălui acestuia niște fapte dezono-

rante, a căror inexactitate el nu ar fi fost în stare s-o dovedească. Or, poate că această furie împotriva mea o apuca numai pînă în momentul cînd își dădea seama cît sînt de trist. Într-adevăr, chiar pe acei pe care dorise, cu ochii fulgerînd de mînie, să-i dezonzoreze, să-i omoare, să-i doboare sub apăsarea condamnării, fie și prin mărturii false, era suficient să-i vadă amărîți, umiliți, ca să nu le mai dorească nici un rău și să fie gata să-i copleșească cu binefaceri. Căci nu era cu desăvîrșire rea, și dacă firea ei neaparentă, ceva mai adîncă, nu dovedea gentilețea pe care ți-o închipuiai mai întîii, potrivit cu atențiile ei delicate, ci mai curînd invidia și orgoliul, cea de-a treia fire a ei, și mai în adîncime, cea adevărată, dar nu pe deplin realizată, tindea către bunătate și dragoste de aproapele. Însă, ca toți oamenii care, aparținînd unei stări sociale, doresc una mai bună dar, necunoscînd-o decît din dorința lor, nu-și dau seama că prima condiție este de a o rupe cu cea dintîi — asemeni neurastenicilor sau morfinomanilor care ar vrea să se tămăduiască fără să fie totuși obligați să renunțe la maniile sau la morfina lor, asemenea celor cu sufletul cucernic sau cu spirit de artist, legați totuși de lume, ce doresc solitudinea însă vor să și-o reprezinte drept ceva ce nu implică renunțare absolută la viața lor de dinainte — Andrée, era dispusă să iubească toate fapăturile, cu condiția să fi reușit mai întîii să nu le vadă biruitoare, și în scopul acesta să le umilească în prealabil. Ea nu înțelegea că trebuie să-i iubești tocmai pe cei orgolioși și să le învingi orgoliul prin dragoste, nu printr-un orgoliu și mai puternic. Dar ea era ca acei bolnavi ce-și doresc vindecarea prin aceleași mijloace ce întrețin maladia, și care le plac, dar nu le-ar mai plăcea deloc dacă le-ar abandona. Însă unii vor să învețe să înoate, și totuși să păstreze un picior pe uscat.

În ce-l privește pe tinărul sportiv, nepot al Verdurin-ilor, pe care-l întilnisem în timpul celor două șederi ale

mele la Balbec, trebuie spus în treacăt și cu anticipație că, la o vreme după vizita Andreei, vizită a cărei povestire va fi reluată numai decît, se întîmplară niște evenimente ce produsese o impresie destul de puternică. Mai întîi de toate, acest tînăr (poate o făcuse în amintirea Albertinei, pe care nu știam pe atunci că o iubise) se logodi și se căsătorii cu Andrée, în ciuda disperării Rachelei, de care el nu ținu seama. Andrée nu mai spusese atunci (adică la cîteva luni după vizita de care vorbesc) că e un nemernic, și-mi dăduri mai tîrziu seama că n-o spusese numai fiindcă era ne bună după el și credea că el nu o plăcea. Dar un alt fapt ului și mai mult. Acest tînăr puse să se joace mici scheciuri, în decoruri și costume create de el, și care au produs în arta contemporană o revoluție cel puțin egală celei realizate de baletete rusești. Pe scurt, mințile cele mai autorizate socotiră operele sale drept ceva capital, aproape opere de geniu, și sînt, de altfel, și eu de aceeași părere, confirmînd astfel, spre propria mea mirare, vechea părere a Rachelei. Cei ce-l cunoscuseră la Balbec, atent să observe doar dacă tăietura hainelor acelor oameni pe care trebuia să-i frecventeze era elegantă sau nu, petrecîndu-și tot timpul la jocul de bacara, la curse, la golf sau la polo, și care știau că în școală fusese totdeauna un leneș și-și provocase chiar exmatricularea din liceu (pentru a-și necăji părinții, locuise două luni în casa cea mare de toleranță, în care dl. Charlus crezuse că-l surprinsese pe Morel), se gîndiră că s-ar putea ca aceste lucrări să fie opera Andreei, care din dragoste pentru el voia să-i lase gloria, sau că mai de grabă, dispunînd de o mare avere personală, pe care nebuniile sale abia o știrbiră, plătea vreun profesionist genial și nevoiaș să le facă (acest soi de societate bogată — neșlefuită de frecventarea aristocrației, neavînd nici o idee despre ceea ce înseamnă un artist, și care în ochii lor este fie un actor pe care-l aduc ca să recite monoloage la logodna fiicei lor, înmîinîndu-i îndată,

în mod discret, într-un salon de alături, onorarul, fie un pictor, căruia o pun să-i pozeze imediat după căsătorie, înainte de a avea copii, când arată încă bine — care crede cu multă plăcere că toți oamenii de lume ce scriu, compun sau pictează îi pun pe alții să le facă lucrările și plătesc pentru a avea renume de autor, așa cum fac alții pentru a-și asigura un mandat de deputat). Dar toate acestea erau inexacte : tînărul era într-adevăr autorul minunatelor sale opere. Cînd am aflat lucrul acesta, am fost nevoit să ezit între diverse presupuneri. Sau fusese efectiv timp de mulți ani „vita încălțată“ așa cum părăsise, și vreun cataclism fiziologic trezise în el talentul ațipit, ca pe Frumoasa din pădurea adormită ; sau în perioada discursurilor sale emfatice violente, a căderilor la bacalaureat, a importantelor pierderi la jocul de cărți la Balbec, a silei sale de a urca în „tramvai“ cu devotații mătușii sale Verdurin, din pricină că erau urît îmbrăcați, el era deja un om de talent, poate neatent la talentul său, lăsîndu-l în părăsire, în clocotul pasiunilor juvenile ; sau chiar, conștient de talentul său, deși codaș în școală, pentru că în timp ce profesorul spunea niște banalități despre Cicero, el citea operele lui Rimbaud sau Goethe. Desigur că nimic nu pleda pentru această ipoteză atunci cînd l-am întîlnit la Balbec, unde preocupările sale îmi păreau fixate în mod exclusiv asupra atelajelor bine puse la punct și asupra preparării cocteilurilor. Însă acesta nu este un argument absolut convingător. Poate că era foarte vanitos, ceea ce merge cu talentul, și căuta să strălucească într-un chip pe care îl considera indicat pentru a lua ochii în lumea în care trăia și care nu era nicidecum acela de a da dovadă de cunoaștere aprofundată a *Afinităților elective*¹, ci mai de grabă de a se comporta într-un mod special. Dealtfel, nu sînt sigur că, chiar după ce devenise autorul acelor frumoase lucrări atît de ori-

¹ Roman de Goethe.

ginală, i-ar fi plăcut prea mult, în afara teatrelor în care era cunoscut, să dea bunăziua cuiva ce nu ar fi fost în smoking, cum erau prietenii săi din prima etapă, ceea ce ar dovedi la el nu prostie, ci vanitate, și chiar un anumit simț practic, o anumită perspicacitate în a-și adapta vanitatea la mentalitatea imbecililor, la a căror stimă ținea și pentru care smokingul are o mai mare strălucire decât privirea unui gînditor. Cine știe dacă, judecînd după aparență, cutare om de talent, sau chiar fără talent dar cu dragoste pentru literatură, ca mine, de pildă, nu ar fi făcut celor ce l-ar fi întilnit la Rivebelle, la hotelul din Balbec, pe digul din Balbec, impresia celui mai desăvîrșit și pretențios imbecil? Fără a se ține seama de faptul că pentru Octave domeniul artei era probabil ceva atît de intim, atît de viu în străfundurile lui cele mai tainice, încît nu i-ar fi venit în minte să vorbească despre el, cum ar fi făcut Saint-Loup, de pildă, pentru care artele dețineau prestigiul pe care-l aveau atelajele pentru Octave. Apoi, putea să aibă patima jocului, și se spune că a păstrat-o. Totuși, dacă pietatea ce readuse la viață opera necunoscută a lui Vinteuil a provenit din mediul atît de tulbure al Montjouvain-ului, nu am fost mai puțin surprins gîndindu-mă că poate cele mai extraordinare capodopere ale epocii noastre provin nu din Concursul general, dintr-o cultură academică în genul lui Broglie, ci din frecventarea boxelor de jochei și a marilor baruri. În orice caz, în epoca aceea, la Balbec, motivele ce nășteau în mine dorința de a-l cunoaște iar la Albertine și la prietenele ei, dorința de a nu-mi fi prezentat, nu aveau nici o legătură cu valoarea lui, și ar fi putut doar să scoată în evidență veșnica apreciere greșită a unui „intelectual“ (reprezentat în speță de mine) și a oamenilor de lume (reprezențați de mica bandă) referitoare la o persoană mondenă (tinărul jucător de golf). Nu-i bănuiam nicidecum talentul, iar prestigiul ce-l avea în ochii mei — de același gen ca altădată cel al d-nei Blatin — decurgea din fap-

tul că era, orice ar fi susținut ele, prietenul prietenelor mele și făcea parte din banda lor mai mult decât mine. Pe de altă parte, Albertine și Andrée, simbolizând în aceasta incapacitatea oamenilor de lume de a înțelege lucrurile spirituale și tendința lor de a se agăța în această privință de lucruri părelnice, nu numai că nu erau departe de a mă găsi stupid pentru că un astfel de imbecil îmi trezea curiozitatea, dar se mai și mirau ca, fie el și jucător de golf, alegerea mea să fi căzut tocmai pe cel mai neînsemnat dintre ei. Dacă cel puțin aş fi vrut să mă împrietenesc cu tânărul Gilbert de Beloeuvre, care, în afara golfului, era un băiat cu care puteai sta de vorbă, care avusese o mențiune la Concursul general și scria versuri plăcute (or el era de fapt mai prost decât oricine). Sau, dacă scopul meu era să fac „un studiu“, „pentru o carte“, Guy Saumoy, care era nebun de legat și răpise două tinere, era cel puțin un individ ciudat ce putea să mă „intereseze“. Pe aceștia doi ele mi i-ar fi „îngăduit“, însă celălalt, ce distracție putea să-mi ofere? Era tipul de „animal“, de „vită încălțată“.

Ca să revin la vizita Andreei, după dezvăluirea pe care tocmai mi-o făcuse despre legăturile ei cu Albertine, ea adăugă că motivul de căpetenie pentru care aceasta mă părăsise era teama de ceea ce puteau să gândească prietenele ei din mica bandă, și de asemenea alții, văzînd-o că locuiește la un tânăr cu care nu era căsătorită : „Știu că stătea la mama dumitale. Dar nu are importanță. Nici nu-ți închipui ce e cu lumea asta de fete, cît se ascund unele de altele, ce teamă le e de părerea altora. Am văzut pe unele dintre ele purtîndu-se cu o severitate teribilă cu niște tineri din simplul motiv că ei le cunoșteau prietenele, și se temeau deci ca anumite lucruri să nu fie povestite, și pe aceleași fete le-am văzut, fără voia lor, într-o cu totul altă ipostază“. Cu cîteva luni înainte, cunoașterea de care părea să dea dovadă Andrée privind mobilurile care le animau pe fetele din mica bandă

mi-ar fi părut lucrul cel mai prețios din lume. Poate că ceea ce spunea ea era destul ca să-mi explice de ce Albertine, care mi se dăruise mai târziu, la Paris, mă refuzase la Balbec, unde mă vedeam mereu cu prietenele ei, lucru pe care în absurditatea mea îl consideram ca un mare avantaj, pentru a fi în cât mai bune relații cu ea. S-ar putea ca văzînd cîteva gesturi de încredere din partea mea la adresa ei, sau poate pentru că avusesem imprudența să-i spun că Albertine se ducea să doarmă la „Grand Hotel“, Andrée, care cu o oră înainte era gata poate să-mi îngăduie să gust unele plăceri ca pe ceva cît se poate de simplu, își schimbase brusc atitudinea și mă amenințase că va suna. Dar atunci, trebuie să fi fost foarte frivolă cu mulți alții. Aceasta redeșteptă gelozia mea și-i spusei Andréei că vroiam să o întreb ceva. „Făceați lucrul acela în apartamentul nelocuit al buniciei dumitale?“ „O, nu, niciodată, am fi fost deranjate.“ „Hm, credeam... mi se părea...“ „Dealtfel, Albertinei îi plăcea să facă asta mai ales la țară.“ „Unde?“ „Altădată, cînd n-avea timp să meargă prea departe, ne duceam la Buttes-Chaumont; cunoștea o casă pe acolo, sau sub copaci, unde nu-i nimeni, apoi și în grota micului Trianon.“ „Vezi? Cum pot să te cred? Îmi juraseși, nu-i nici un an de atunci, că nu ați făcut nimic la Buttes-Chaumont.“ „Îmi era teamă să nu te fac să suferi.“ Așa cum am spus, m-am gîndit, mult mai târziu însă, că, dimpotrivă, a doua oară, în ziua mărturisirilor, Andrée căutase să mă facă să sufăr. Și mi-ar fi venit imediat în minte ideea aceasta, fiindcă i-aș fi simțit nevoia, dacă aș mai fi iubit-o tot atît de mult pe Albertine. Însă cuvintele Andréei nu erau destul de dureroase pentru mine ca să am neapărată nevoie să le consider pe loc mincinoase. În fond, ceea ce spunea Andrée era adevărat, și la început nu mă îndoiam, adevărata Albertine pe care o descopeream, după ce cunoscusem atîtea aparențe diverse ale ei, se deosebea prea puțin de fata orgiacă ce

apăruse și pe care o ghicisem în prima zi, pe digul de la Balbec. Ea-mi oferise succesiv atâtea aspecte, așa cum un monument principal, care din depărtare nu se vede decât el, modifică, pe rînd, așezarea edificiilor, pînă a strivi, a eclipsa un oraș de care te apropii, dar ale cărui proporții adevărate, cînd îl cunoști bine și-ți formezi o părere precisă despre el, sînt cele pe care ți le indicase perspectiva celei dintîi aruncături de ochi, restul, pe unde trecuseși, fiind doar o serie succesivă de linii de apărare, pe care orice ființă le ridică împotriva viziunii noastre și pe care trebuie să le treci una după alta, cu prețul atîtor suferințe, înainte de a ajunge la inimă. Dealtfel, dacă nu aveam nevoie să cred cu totul în nevinovăția Albertinei, pentru că durerea mi se mai potolise, pot să spun că, în mod reciproc, dacă nu am suferit prea mult din cauza acestei dezvăluiri, aceasta se datora faptului că de la un timp încoace convingerii pe care mi-o făurisem despre nevinovăția Albertinei i se substituise treptat, și fără să-mi fi dat seama, convingerea, mereu vie în mine, că era vinovată. Or, dacă nu mai credeam în nevinovăția Albertinei, era din cauză că nu mai aveam nevoie, dorința pasionată să cred în ea. Dorința zămislește convingerea, și dacă de obicei nu ne dăm seama de lucrul acesta, este din pricină că majoritatea dorințelor creatoare de credințe nu iau sfîrșit — contrariu aceleia ce mă convinsese că Albertine era nevinovată — decât împreună cu noi înșine. Atîtor dovezi ce confirmau prima versiune le preferasem, în mod stupid, niște simple afirmații ale Albertinei. De ce să fi crezut-o? Minciuna îi este necesară omenirii. Rolul ei este poate tot atît de important ca și căutarea plăcerii, și este dealtfel condus de această căutare. Minți pentru a-ți ocroti plăcerea sau onoarea dacă divulgarea plăcerii dăunează onoarei. Mințim toată viața, și, îndeosebi, poate numai pe cei ce ne iubesc. Numai aceștia, într-adevăr, ne fac să ne fie teamă pentru plăcerea noastră și să dorim stima lor. O crezusem la în-

ceput pe Albertine vinovată, și numai dorința mea, punându-mi forțele minții să se îndoiască, mă făcuse să o iau pe un drum greșit. Poate că trăim înconjurați de indicații electrice, seismice, pe care trebuie să le interpretăm de bună credință pentru a cunoaște adevărul caracterelor. La drept vorbind, în ciuda oricărui fapt, oricît de mîhnit am fost din pricina celor spuse de Andrée, găseam mai frumos că realitatea era în sfîrșit în concordanță cu ceea ce presimțise de la început instinctul meu, mai curînd decît lamentabilul meu optimism căruia mai apoi mă supusesem cu lașitate. Preferam ca viața să fie la înălțimea intuițiilor mele. Dealtfel, cele pe care le avusesem în prima zi de plajă, cînd îmi închipuisem că aceste tinere întruchipau frenezia plăcerii, a viciului, și, de asemenea, seara, cînd o văzusem pe guvernanta Albertinei băgînd-o pe această fată pasionată în mica vilă, așa cum împingi în cușca ei o fiară pe care nimic, mai tîrziu, în pofida aparențelor, n-o va putea domestici, nu se potriveau ele oare cu ceea ce-mi spusese Bloch, cînd izbutise să-mi arate cît de frumos este pămîntul, făcîndu-mă să mă înfior, punîndu-mi sub ochi, în toate plimbările, la fiecare întîlnire, caracterul universal al dorinței? Poate totuși era mai bine să regăsesc aceste prime intuiții, verificate, abia acum. Atîta timp cît dura dragostea mea pentru Albertine, ele m-ar fi făcut să sufăr prea mult și era mai bine că nu rămăsese din ele decît o urmă, permanenta bănuială a unor lucruri pe care nu le vedeam și care totuși se petreceau mereu atît de aproape de mine, și poate încă o urmă, anterioară, mai vastă, ce era *însăși dragostea mea*. În ciuda tuturor tăgăduielilor rațiunii mele, a o alege, a o iubi pe Albertine nu însemna oare să o cunoști în toată hidoșenia ei? Și chiar în momentele cînd neîncrederea se liniștește, dragostea nu este oare persistența și o transformare a ei? Nu este ea oare o dovadă de clarviziune (dovadă de neînțeles pentru amantul însuși), întrucît do-

rința, îndreptindu-se totdeauna către ceea ce ne este mai potrivit, ne silește să iubim ceea ce ne va face să suferim? În farmecul unei ființe, în ochii săi, în gura, în statura ei se cuprind cu siguranță elemente necunoscute nouă, susceptibile de a ne face cât se poate de nefericiți, astfel încât a ne simți atrași de această ființă, a începe să o iubim, înseamnă, oricât de curate ar fi iluziile ce ni le facem, să-i și descifrăm, într-o versiune diferită, toate trădările și păcatele.

Și aceste farmece care, pentru a mă seduce, materializau astfel laturile dăunătoare, primejdioase, mortale, ale unei ființe, nu erau oare într-un raport de la cauză la efect mai direct cu acele tainice otrăvuri, decât sint luxurianța seducătoare și seva otrăvită a unor flori veninoase? Poate că, mă gindeam, chiar viciul Albertinei, cauza viitoarelor mele suferințe, îi zămislise acel mod de comportare bun și deschis ce-ți dădea iluzia că ai găsit la ea aceeași camaraderie sinceră și fără rezerve ca la un bărbat, așa cum un viciu paralel născuse în dl. de Charlus o finețe feminină a sensibilității și spiritului. În mijlocul celei mai desăvârșite orbiri, perspicacitatea se menține sub aparența însăși a preferinței și afecțiunii, astfel încât este greșit să se vorbească, în privința dragostei, de alegere proastă, deoarece, din moment ce există alegere, ea nu poate fi decât proastă. „Plimbările la Buttes-Chaumont aveau loc când veneai să o iei de acasă?” o întrebai pe Andrée. „O, nu! Din ziua când s-a întors cu dumneata de la Balbec nu a mai făcut, în afara a ceea ce ți-am spus, niciodată nimic cu mine. Nici nu-mi mai dădea voie să vorbesc despre așa ceva.” „Dar, draga mea Andrée, de ce să mai minți iar? Dintr-o întâmplare cu totul neașteptată, căci nu caut niciodată să știu nimic în legătură cu asta, am aflat, pînă în cele mai mici detalii, lucrurile acelea pe care Albertine le făcea, pot să-ți precizez, pe malul mării, cu o spălătoreasă, numai cu cîteva zile înainte de a muri.” „A! poate după ce se despărțise de dumneata, asta

n-am cum să știu. Ea simțea că nu putuse, că nu ar mai putea să-ți recâștige încrederea niciodată.“ Aceste din urmă cuvinte mă zdrobeau. Apoi mă gândii din nou la seara cu ramura de iasomie, îmi amintii că după vreo două săptămîni, întrucît gelozia mea își schimba succesiv obiectul, o întrebasesm pe Albertine dacă avusese raporturi din acelea cu Andrée și că ea-mi răspunsese : „O, niciodată ! sigur că o ador pe Andrée, am pentru ea o afecțiune profundă, dar ca pentru o soră, și chiar dacă aș avea dorințele pe care pari să mi le bănuiești, ea e ultima persoană la care m-aș gîndi pentru aceasta. Pot să-ți jur pe ce vrei, pe mătușa mea, pe mormîntul bieteii mele mame.“ O crezusem. Cu toate acestea, chiar dacă nu m-ar fi făcut suspicios prin contrazicerile pe care le cuprindeau jumătățile ei de mărturisiri de altădată în legătură cu anumite lucruri pe care apoi, de îndată ce văzuse că nu-mi erau indiferente, le negase, ar fi trebuit să-mi amintesc cît de convins era Swann de caracterul platonice al prieteniei d-lui de Charlus, și cum susținea lucrul acesta chiar în seara zilei cînd îi văzusem pe croitor și pe dl. de Charlus în curte, ar fi trebuit să mă gîndesc că există două lumi, una în spatele celeilalte : o lume constituită din lucrurile pe care oamenii cei mai buni, cei mai sinceri, le spun, și, în spatele ei, lumea alcătuită din succesiunea lucrurilor pe care aceiași oameni le fac ; astfel încît, cînd o femeie măritată spune despre un tînăr : „O, este foarte adevărat că am o imensă prietenie pentru el, dar asta e ceva foarte nevinovat, foarte curat, aș putea să jur pe amintirea părinților mei“, ar trebui, în loc să ai o ezitare, să-ți juri că ea iese probabil din toaletă, unde, după fiecare întîlnire cu acest tînăr, se repede, ca să nu rămînă însărcinată. Povestea cu ramura de iasomie mă mîhnea peste măsură, și de asemenea faptul că Albertine crezuse și spusese despre mine că sînt viclean și că o detest ; și mai mult decît orice, poate, minciunile ei atît de neașteptate pe care mintea mea cu greu

le putea asimila. Într-o zi îmi povestise că fusese într-un cantonament de aviație, că era prietena aviatorului (pentru a-mi abate probabil bănuielele de la femei, crezînd că sînt mai puțin gelos pe bărbați); cum se amuzase văzînd-o pe Andrée atît de uimită în fața acestui aviator, în fața omagiilor pe care acesta le prezenta ei, Albertinei, astfel încît Andrée vroise să facă o plimbare cu el în avion. Or, toate acestea erau născocite pe de-a-ntregul: Andrée nu fusese niciodată în acel cantonament de aviație, ș.a.m.d.

După plecarea Andréei, venise ora cinei. „N-ai să ghicești niciodată cine mi-a făcut o vizită de cel puțin trei ore, îmi spuse mama. După socoteala mea a stat trei ore, dar poate și mai mult, căci a venit aproape o dată cu prima vizitatoare, care a fost d-na Cottard, a urmărit, fără să se miște, venind și plecînd pe rînd diferite persoane — și au fost peste treizeci — și n-a plecat decît acum un sfert de oră. Dacă n-ar fi fost prietena ta Andrée la tine, aș fi trimis să te cheme.” „Dar, în fine, cine era?” „O persoană care nu face niciodată vizite.” „Prințesa de Parma?” „Hotărît lucru, am un fiu mai inteligent decît credeam. Nu e nici o plăcere să te pună cineva să ghicești un nume, căci îl găsești imediat.” „Nu și-a cerut scuze pentru comportarea rece de ieri?” „Nu, ar fi fost stupid, vizita ei reprezenta tocmai aceste scuze; biata bunica ta ar fi considerat lucrul acesta frumos. Se pare că pusese, pe la ora două, pe un fecior să se intereseze dacă am zi de primire. I s-a răspuns că e tocmai astăzi, și ea a urcat sus.” Primul meu gînd, pe care nu am putut să i-l spun mamei, a fost că prințesa de Parma, înconjurată, cu o zi înainte, de persoane strălucite cu care era în legături strînse și cu care îi plăcea să se întrețină, simțise, văzînd-o intrînd pe mama, o ciudă pe care nu căutase să o ascundă. Și această trufie, pe care ele credeau că o pot repara printr-o amabilitate scrupuloasă, era cu totul în genul aristocratelor ger-

mane, pe care, de altminteri, îl adoptase în mare parte familia Guermantes. Însă mama a crezut, și apoi și eu la fel, că prințesa de Parma pur și simplu nu o recunoscuse și deci nu găsisese de cuviință să se ocupe de ea, că aflase după plecarea mamei cine era, fie prin ducesa de Guermantes, pe care mama o întâlnise jos, fie din lista vizitatoarelor cărora aprozii le cereau, la intrare, numele, pentru a-l înscrie într-un registru. Găsisese că nu era amabil să-i transmită prin cineva sau să-i spună ea însăși mamei: „Nu v-am recunoscut“, însă, ceea ce nu era mai puțin conform politetei curților germane și manierelor familiei Guermantes decât în prima mea versiune, se gândise că o vizită, un lucru excepțional din partea Alteței, și mai ales o vizită de mai multe ore, îi va servi mamei, sub o formă indirectă și la fel de convingătoare, drept explicație, cum s-a și întâmplat în realitate.

Dar nu stăruii pe lingă mama să-mi povestească vizita prințesei, căci tocmai îmi aminteam mai multe fapte în privința Albertinei, despre care vroiam, și uitasem, să o întreb pe Andrée. De altfel, cât de puțin știam sau aveam să știu vreodată povestea Albertinei, singura poveste care m-ar fi interesat în mod deosebit, sau, în orice caz, care reîncepea să mă intereseze în anumite momente! Căci omul este o ființă fără vîrstă precisă, o ființă care are facultatea să devină în câteva clipe cu mulți ani mai tinără, și care, împrejmuată de limitele timpului în care a trăit, plutește în ele, însă ca într-un bazin al cărui nivel s-ar schimba mereu și ar pune-o sub influența cînd a unei epoci, cînd a alteia. I-am scris Andréei să vină iar. N-a putut-o face decât cu o săptămînă mai tîrziu. Aproape chiar de la începutul vizitei sale, i-am spus: „În fond, intrucît susții că Albertine nu mai făcea lucrurile acelea cînd locuia aici, după părerea dumitale, mă părăsise pentru a le putea face mai nestingherită, dar cu care prietenă?“ „Nu, nu pentru asta a plecat“. „Atunci

pentru că eram prea nesuferit?“ „Nu, nu cred. Cred că a fost silită de mătușa ei, care avea planuri pentru Albertine în legătură cu mișelul acela, știi, tinărul pe care-l denumiseși „sînt în pom“; o iubea pe Albertine și o ceruse în căsătorie. Văzînd că nu o iei de soție, s-au temut ca prelungirea scandaloasă a șederii sale la dumneata să nu-l facă pe tinăr să nu se mai însoare cu ea. D-na Bontemps, asupra căreia el nu înceta cu presiunile, a rechemat-o pe Albertine acasă. În fond, Albertine avea nevoie de unchiul și de mătușa ei, și cînd a aflat că i se dă posibilitatea de a încheia tîrgul, te-a părăsit. Prins de gelozie, nu mă gîndisem nicicînd la această explicație, ci numai la atracția pentru femei a Albertinei și la faptul că o supravegheam, uitînd că mai era și d-na Bontemps care putea să găsească bizar, ceva mai tîrziu, ceea ce o șocase pe mama chiar de la început. Cel puțin d-na Bontemps se temea ca aceasta să nu-l indispună pe acest posibil logodnic, pe care-l păstra pentru orice eventualitate, dacă n-o luam eu pe Albertine de soție. Căci Albertine, contrar celor ce crezuse altădată mama Andréi, găsise de fapt o bună partidă burgheză. Și cînd vroise să o vadă pe d-na Verdurin, cînd îi vorbise în taină, cînd fusese atît de supărată că mă dusesem la serată acolo fără să i-o spun, intriga pe care o țesea cu d-na Verdurin avea ca obiect întîlnirea nu cu d-ra Vinteuil, ci cu nepotul ce o iubea pe Albertine și pentru care d-na Verdurin nu ținea la un mariaj bogat, manifestînd acea satisfacție față de căsătorie pe care o surprinzi la anumite familii a căror mentalitate nu o poți pătrunde pe de-a-tregul. Or, nu mă mai gîndisem niciodată la acest nepot care fusese poate cel ce o dezghețase pe Albertine și datorită căruia mă sărutase ea pentru întîia oară. Și întregului plan de griji pentru Albertine pe care-l clădisem, trebuia să-i substitui un altul, sau să i-l suprapun, căci acesta poate că nu-l excludea pe celălalt, pofta de femei nefiînd o predică în calea măritişului. Era oare

acest măritiş adevărata cauză a plecării Albertinei, iar ea nu voise să-mi spună din amor propriu, pentru a nu avea aerul că depinde de mătuşa sa, sau ca să mă forţeze să mă căsătoresc cu ea? Începui să-mi dau seama că sistemul numeroaselor cauze ale unei singure acţiuni a cărei adeptă era Albertine în raporturile cu prietenele ei, cînd o lăsa pe fiecare să creadă că venise de dragul ei, nu era decît un simbol artificial, voit, al diferitelor aspecte pe care le capătă o acţiune, în funcţie de punctul de vedere în care te situezi. Mirarea şi soiul acela de ruşine pe care le resimţeam pentru faptul de a nu-mi fi spus măcar o singură dată că Albertine se afla la mine într-o postură falsă, care-o putea contraria pe mătuşa ei, această mirare o încercam nu pentru prima şi nici pentru ultima oară. De cîte ori nu mi s-a întîmplat, după ce căutasem să înţeleg raporturile dintre două fiinţe şi crizele pe care le aduc cu ele, să aud deodată pe o a treia vorbindu-mi din punctul său de vedere, ca unul care are raporturi şi mai strînse cu unul din cei doi, punct de vedere care a declanşat poate criza! Şi dacă acţiunile rămîn, în consecinţă, nesigure, cum ar putea persoanele însele să nu fie la fel? Auzindu-i pe cei care susţineau că Albertine era o şireată ce căuta să-l facă pe cutare sau pe cutare să se căsătorească cu ea, nu este greu să-ţi închipui cum ar fi definit aceştia viaţa ei la mine. Şi cu toate acestea, după părerea mea, ea fusese o victimă, o victimă poate nu tocmai neprihănită dar, în cazul acesta, vinovată din alte motive, din cauza viciilor de care nu se vorbea.

Dar trebuie mai cu seamă să te gîndeşti la următoarele : pe de o parte, minciuna este adesea o trăsătură de caracter ; pe de altă parte, la femeile care n-ar fi altfel mincinoase, minciuna este o armă de apărare naturală, improvizată, apoi din ce în ce mai bine organizată, împotriva aceluşi pericol neprevăzut şi care ar fi în stare să distrugă orice viaţă : dragostea. Pe de altă parte, nu e

întîmplător că firile intelectuale și sensibile se dăruiesc totdeauna unor femei lipsite de sensibilitate și inferioare, și țin totuși la ele, dacă dovada că nu sînt iubiți nu-i vindecă deloc, și ei continuă să sacrifice totul pentru a-și păstra alături o astfel de femeie. Dacă spun că astfel de bărbați simt nevoia de a suferi, spun un lucru exact, suprimînd adevărurile preliminare care fac din această nevoie — involuntară într-un sens — de a suferi, o consecință foarte ușor de înțeles a acestor adevăruri. Fără a se ține seama de faptul că firile desăvîrșite fiind rare, o ființă foarte intelectualizată și sensibilă va avea îndeobște puțină voință, va fi jucăria obișnuinței și a fricii de a suferi în minutul ce vine, care te sortește suferințelor permanente și că, așa stînd lucrurile, nu va voi niciodată să repudieze femeia ce nu-l iubește. Te vei mira că se mulțumește cu atît de puțină dragoste, dar ar trebui mai întîi să-ți închipui durerea ce i-o poate pricinui dragostea pe care o resimte. Durere care nu trebuie deplînsă prea mult, căci cu aceste teribile zguduiri pe care ni le provoacă dragostea nefericită, plecarea, moartea unei amante, se întîmplă la fel ca și cu atacurile de paralizie, care întîi te lovesc, dar după care mușchii tind puțin cîte puțin să-și recapete elasticitatea, energia vitală. Mai mult, această durere nu-i fără compensare. Oamenii intelectuali și sensibili sînt de obicei puțin predispuși să mintă. Aceasta îi prinde cu atît mai pe nepregătite cu cît, chiar dacă sînt foarte inteligenți, trăiesc în lumea posibilităților, reacționează puțin, rabdă durerea pe care o femeie tocmai le-a pricinuit-o, în loc să perceapă clar ce vroia ea, ce făcea, ce-i plăcea, percepere cu care sînt dotate mai ales firile voluntare și care au nevoie de aceasta pentru a-și lua măsurile de prevedere în viitor, în loc de a deplînge trecutul. Deci acești oameni se simt înșelați fără să prea știe cum. Prin aceasta, femeia medică, de care te mirai văzînd-o iubită, le îmbogățește cu mult mai mult universul, decît o femeie inteligentă. În

dosul fiecărui cuvînt al ei, se simte o minciună ; în spa-tele fiecărei case unde ea spune că a fost, o altă casă ; în dosul fiecărei acțiuni, fiecărei ființe, o altă acțiune, o altă ființă. Ei nu știu, desigur, care sînt acestea, nu au energia, nu ar avea poate posibilitatea de a reuși să o afle. O femeie mincinoasă poate să amăgească cu un truc extrem de simplu, fără a-și da osteneala să-l schimbe, o mulțime de persoane și, pe deasupra, pe aceea care ar fi trebuit să-l descopere: Toate acestea creează, în fața intelectualului sensibil, un univers plin de profunzimi, pe care gelozia lui ar vrea să le sondeze și care nu sînt lipsite de interes pentru inteligența sa. Fără să fac parte tocmai dintre aceștia, aveam, poate, acum cînd Albertine murise, să-i aflăm taina vieții. Dar aceste indiscreții care se comit numai după ce existența pămîntească a cuiva s-a sfîrșit nu sînt oare în fond o dovadă că nimeni nu crede în viața de apoi ? Dacă ele sînt întemeiate, investigatorul lor ar trebui să se teamă de ura celui ale cărui acțiuni le dezvăluie, pentru momentul cînd îl va înfrînta în cer, tot atît cît se temea în timpul vieții sale, cînd se credea obligat să-i ascundă taina. Iar dacă indiscrețiile sînt false, născocite, pentru că persoana nu mai există și, deci, nu e de față să le poată dezminți, investigatorul ar trebui să se teamă și mai mult de mînia mortului dacă ar crede în cer. Dar nimeni nu crede în asta.

Astfel încît era posibil ca în inima Albertinei să fi avut loc o luptă dramatică între dorința de a rămîne la mine și cea de a mă abandona, dar că mă părăsise din cauza mătușii sale sau a celui tînăr, și nu din pricina femeilor la care poate nu se gîndise niciodată. Lucrul cel mai grav pentru mine a fost că Andrée, care nu mai avea totuși nimic să-mi ascundă în legătură cu moravurile Albertinei, îmi jură că între Albertine, pe de o parte, și d-ra Vinteuil și prietena sa, pe de altă parte, nu se întîmplase nimic de genul acesta. (Albertine nu-și dădea încă seama de propriile ei inclinații cînd le cu-

noscuse, iar ele, de teamă de a nu lua dorința drept realitate, ceea ce dă naștere la tot atâtea greșeli ca și dorința în sine, o considerau foarte potrivnică unor astfel de lucruri. E posibil ca, mai târziu, ele să fi aflat că aveau aceleași înclinații, însă atunci o cunoșteau prea bine pe Albertine și Albertine le cunoștea prea bine pe ele, pentru a se gândi măcar să facă dragoste împreună.)

În fond, tot nu pricepeam mai mult de ce mă părăsise Albertine. Dacă chipul unei femei este greu de deslușit de ochii ce nu pot cuprinde această întreagă suprafață mișcătoare, buzele și cu atât mai mult amintirea; dacă unele umbre o modifică, după poziția ei socială, potrivit înălțimii la care ești situat, cu cât mai groasă încă este perdeaua trasă între acțiunile ei, pe care le vedem, și mobilurile sale! Mobilurile se află într-un plan mai profund pe care nu-l zărim și dau, dealtfel, naștere altor acțiuni decât cele pe care le cunoaștem, ba adesea în absolută contradicție cu ele. În ce epocă nu a existat un bărbat de stat, despre care prietenii săi să creadă că e un sfânt, și care pînă la urmă s-a dovedit a fi comis falsuri, a fi jefuit statul, a-și fi trădat patria? De cîte ori nu se întîmplă ca un mare senior să fie prădat în fiecare an de către intendentul crescut de el, despre care ar fi jurat că este un om de treabă, și care poate chiar și era! Or, perdeaua aceasta trasă peste mobilurile semenului tău, cu cît mai de nepătruns devine dacă persoana respectivă ne e dragă! Căci dragostea ne întuneacă rațiunea și întuneacă, de asemenea, acțiunile aceleia care, simțindu-se iubită, încetează deodată să prețuiască ceea ce să nu fi intrat în stăpînirea ei, ar fi dobîndit valoare, cum este averea, de pildă. S-ar putea să o și împingă să simuleze, în parte, acel dispreț față de avere, în speranța de a obține mai mult, făcîndu-te să suferi. Tocmeala poate, de asemenea, să fie amestecată în toate; și chiar fapte pozitive din viața ei, o aventură pe care n-a destăinuit-o nimănui de teamă să nu ne fie dezvăluită, de

care cu toate acestea, mulți ar fi putut lua cunoștință, dacă ar fi avut aceeași dorință pasionată de a o cunoaște ca și noi, păstrînd însă mai mult spirit de libertate, trezind în persoana interesată mai puține suspiciuni, o aventură pe care unii poate că nu au ignorat-o — însă noi pe aceștia nu-i cunoaștem și nu am ști unde să-i găsim. Și printre toate motivele de a avea față de noi o atitudine inexplicabilă, trebuie incluse acele ciudățenii de caracter ce împing o ființă, fie din nepăsare față de propriul interes, fie din ură, fie din dragoste pentru libertate, fie dintr-un brusc acces de minie sau de teamă de ce vor crede anumiți oameni, să facă contrariul a ceea ce gîndeam. Apoi sînt diferențele de mediu, de educație, în care nu vrei să crezi pentru că atunci cînd stai de vorbă în doi le estompezi în cuvînte, dar care reapar cînd ești singur, pentru a îndruma acțiunile fiecăruia dintr-un punct de vedere atît de opus, încît nu există o adevărată înțelegere posibilă.

„Dar, draga mea Andrée, iar minți. Adu-ți aminte (mi-ai mărturisit-o singură, ți-am telefonat în ajun, ți-amintești?) că Albertine voise atît de mult, ascunzîndu-mi-o ca pe ceva ce nu trebuia să știu, să meargă la matineul Verdurin-ilor, unde trebuia să vină d-ra Vinteuil.“ „Da, dar Albertine habar n-avea că trebuia să vină și d-ra Vinteuil.“ „Cum așa? Dumneata însăți mi-ai spus că o întîlnise cu cîteva zile înainte pe d-na Verdurin. Dealtminteri, Andrée, e inutil să ne păcălim unul pe celălalt. Am găsit într-o dimineată în camera Albertinei o hîrtie, un bilețel de la d-na Verdurin, în care aceasta insista ca Albertine să vină la matineu.“ Și-i arătai bilețelul pe care Françoise, într-adevăr, luîndu-și măsurile ca să-l vad, îl pusese deasupra lucrurilor Albertinei cu cîteva zile înaintea plecării sale, și mă tem că-l lăsase acolo ca să o facă pe Albertine să-și închipuie că aș fi cotrobăit prin lucrurile ei, să o înștiințeze, în orice caz, că văzusem hîr-

tia. Și mă întrebasesem de multe ori dacă acest șiretlic al Françoisei nu jucase un rol important în plecarea Albertinei, care vedea că nu-mi mai poate ascunde nimic și se simțea descurajată, învinsă. Îi arătai hîrtia : *Nu am nici o remușcare, simțămîntul atît de familial mă justifică întru totul...* „Știi doar, Andrée, că Albertine spunea mereu că prietena d-rei Vinteuil era pentru ea o adevărată mamă, soră.“ „Dar ai înțeles greșit acest bilețel. Persoana cu care voia d-na Verdurin să se întâlnească Albertine nu era nicidecum prietena d-rei Vinteuil, ci logodnicul, „sînt în pom“, și sentimentul familial este acela pe care d-na Verdurin îl avea față de această pușlama care e într-adevăr nepotul ei. Totuși, cred că mai pe urmă Albertine a știut că d-ra Vinteuil trebuia să vină, d-na Verdurin i-o fi spus-o, în treacăt. Gîndul că avea să-și revadă prietena îi făcuse, evident, plăcere, amintindu-i de un trecut agreabil, tot așa cum ai fi și dumneata bucuros dacă ar trebui să te duci într-un loc unde știi că e și Elstir, însă nimic mai mult, și nici chiar atît. Nu, dacă Albertine nu voia să-ți spună de ce ținea să se ducă la d-na Verdurin, e din cauză că acolo era o repetiție, la care d-na Verdurin invitase foarte puține persoane, iar printre ele și pe acel nepot al ei pe care-l întâlnești la Balbec ; d-na Bontemps vroia ca Albertine să-l ia de bărbat, iar Albertine să stea de vorbă cu el. Ce mai canalie era... Și apoi, nu-i nevoie să cauți atîtea explicații, adăugă Andrée. Dumnezeu mi-e martor cît de dragă mi-era Albertine și ce făptură bună era, însă de cînd avusese febra tifoidă (cu un an înainte de a ne fi cunoscut pe toate), era o exaltată. Pe nepusă masă se dezgusta de ceea ce făcea, trebuia să schimbe totul în același moment, fără ca ea însăși să aibă habar de ce. Îți aduci aminte primul an cînd ai venit la Balbec, anul în care ne-ai cunoscut ? Într-o bună zi pusese să i se trimită o telegramă ca să se întoarcă la Paris ; abia am avut timp să-i facem bagaje. Or, n-avea nici un motiv să plece.

Toate pretextele pe care le-a dat erau false. Parisul era plictisitor la culme pentru ea în momentul acela. Noi toate eram încă la Balbec. Golful nu era închis, și chiar probele pentru marea cupă, pe care o dorise atîta, nu se terminaseră. Cu siguranță că ea ar fi cîștigat-o. Nu mai erau decît opt zile de așteptat. Ei bine, a plecat în goana mare. I-am adus aminte de mai multe ori de întîmplarea asta. Spunea singură că nu știa de ce plecase, că era dorul de țară (țara e Parisul, îți dai seama dacă se poate una ca asta), că se plictisea la Balbec și i se părea că acolo erau oameni care-și băteau joc de ea. Ceea ce spunea Andrée se justifica prin faptul că, dacă deosebiriile între spirite explică impresiile diferite produse asupra cutărei sau cutărei persoane de aceeași operă, iar deosebirile de sentiment explică imposibilitatea de a convinge pe cineva care nu te iubește, mai intervin și deosebirile între caractere, particularitățile unui caracter, care sînt, de asemenea, o cauză a unei acțiuni. Apoi am încetat să mă mai gîndesc la această explicație și-mi spuneam cît de greu este să cunoști adevărul în viață.

Observasem foarte bine dorința Albertinei de a merge la d-na Verdurin și prefăcătorii ei, și nu mă înșelasem. Dar atunci cînd sîntem astfel în posesia unui fapt, celelalte, ce nu ne oferă decît aparențele, ne scapă, și nu vedem trecînd decît siluete plate, despre care ne spunem : aceasta e cutare lucru, iar acesta e cestălalt ; aceasta este din pricina ei, sau a vreunei alteia. Descoperirea că trebuia să vină d-ra Vinteuil îmi păruse a fi explicația dorinței Albertinei de a se duce acolo, cu atît mai mult cu cît Albertine, preîntîmpinîndu-mi gîndul, mi-o spusese ea însăși. Iar, mai tîrziu, nu refuzase oare să jure că prezența d-rei Vinteuil nu-i făcea nici o plăcere ? Și iată că mi-am amintit în legătură cu acel tînăr ceva ce uitasem. Cu puțin înainte, pe cînd Albertine locuia la mine, îl întîlnisem și, contrar atitudinii lui de la Balbec, fusese excesiv de amabil cu mine, chiar afectuos, mă implorase să-i dau

voie să vină să mă vadă, ceea ce-i refuzasem din mai multe motive. Or, acum înțelegeam că, știind pur și simplu că Albertine locuiește la mine acasă, voie să se pună bine cu mine, ca s-o poată vedea cu ușurință și ca să mi-o răpească, așa încît am tras concluzia că era un nemernic. Or, citva timp după aceea, cînd mi-au fost prezentate primele opere ale acestui tînr, continuam desigur să mă gîndesc că dacă voie atît de mult să vină la mine, fusese din pricina Albertinei, și cu toate că găseam lucrul acesta condamabil, îmi adusei aminte că, odinioară, cînd plecasem la Doncières să-l văd pe Saint-Loup, în realitate mă dusesem pentru că o iubeam pe d-na de Guermantes. Este adevărat că nu era același lucru : cum Saint-Loup nu o iubea pe d-na de Guermantes, în afecțiunea mea pentru el era poate puțină duplicitate, dar nici un fel de trădare. Însă mai apoi m-am gîndit că tandrețea pe care o simți pentru cel ce deține bunul pe care-l dorești, o simți de asemenea și dacă cel ce deține bunul îl păstrează pentru el. Atunci trebuia, desigur, să lupți împotriva unei prietenii care te va duce drept la trădare. Și cred că așa am și făcut întotdeauna. Cît privește însă pe cei ce nu au această putere, nu se poate spune că la ei prietenia pe care o manifestă față de cel care deține bunul rîvnit este șiretenie curată ; ei o simt sincer și, din cauza aceasta, o manifestă cu o ardoare care, de îndată ce s-a săvîrșit infidelitatea, îl determină pe soțul sau amantul înșelat să poată spune indignat și uluit : „Dacă ați fi auzit asigurarile de prietenie cu care mă copleșea ticălosul ! Să-i fure cineva unui om comoara, mai pot înțelege. Dar să simtă și nevoia diabolică să-l asigure mai întîi de prietenia lui, este un grad de mîrșăvie și de perversitate de neînchipuit.“ Or, nu, în aceasta nu este nici plăcere perversă, și nici măcar minciună perfect lucidă.

Afecțiunea de genul celei pe care mi-o manifestase în ziua aceea pseudologodnicul Albertinei mai avea și o altă scuză, fiind mai complexă decît un simplu derivat

al dragostei pentru Albertine. Numai de puțină vreme se știa, se mărturisea, voia să fie proclamat intelectual. Pentru prima oară i se impuneau alte valori decât cele sportive sau de cheflui. Faptul că eram stimat de Elstir, de Bergotte, că Albertine îi va fi vorbit poate de felul în care-i judecam pe scriitori, după care își închipuia că așa fi putut scrie eu însumi, făcuse să devin deodată pentru el (pentru omul cel nou ce-și dăduse în sfârșit seama a fi) o persoană interesantă, cu care i-ar fi făcut plăcere să fie legat, căruia ar fi vrut să-i încredințeze proiectele sale, rugându-l, poate, să-l prezinte lui Bergotte. Astfel încât nu mințea când îmi cerea să-l primesc, manifestând față de mine o simpatie pe care rațiuni intelectuale, și în același timp și imaginea Albertinei o făceau sinceră. Bineînțeles că nu *pentru aceasta* ținea atât de mult să vină la mine, și ar fi făcut orice ca să izbutească. Dar acest din urmă motiv, ce nu făcea decât să le ridice la un soi de paroxism pasionat pe primele două, poate că-i era necunoscut chiar lui însuși, pe când celelalte două existau cu adevărat, așa cum la Albertine, când voise să meargă, în după-amiaza repetiției, la d-na Verdurin, putuse să fie plăcerea cu totul nevinovată de a-și revedea prietenele din copilărie, pentru care nu era mai vicioasă decât erau ele pentru ea, să stea de vorbă cu ele, să le arate prin însăși prezența ei la Verdurini că biata fetiță pe care o cunoscuseră era acum invitată într-un salon de vază, și, de asemenea, poate plăcerea de a auzi muzică de Vinteuil. Dacă toate acestea erau adevărate, roșeața ce apăruse pe fața Albertinei când vorbisem de d-ra Vinteuil se datora faptului că mă referisem la matineul pe care ea vroise să mi-l ascundă, din cauza proiectului de căsătorie de care nu trebuia să știu. Refuzul Albertinei de a-mi jura că nu ar fi avut nici o plăcere să o revadă la matineu pe d-ra Vinteuil îmi sporise pe atunci zbuciumul, îmi întărise bănuielile, dar îmi dovedea retrospectiv

că ținuse să fie sinceră, și încă pentru un lucru nevinovat, poate tocmai pentru că era un lucru nevinovat. Mai rămînea totuși ceea ce-mi spusese Andrée despre relațiile ei cu Albertine. Poate totuși, chiar fără să ajung atît de departe încît să cred că Andrée le născocea pe de-a-ntregul ca să nu fiu fericit și să nu mă pot crede superior ei, puteam încă să presupun că exagerase întrucîtva ceea ce făcea cu Albertine, iar Albertine, printr-o restricție mintală, diminuea puțin ce făcuse cu Andrée, folosindu-se, în chip iezuit, de unele definiții pe care le formulasem în mod stupid despre această chestiune, părerea ei fiind că relațiile dintre ea și Andrée nu făceau parte din ceea ce trebuia să-mi mărturisească și că putea să le nege fără să mintă. Dar de ce să cred că mințea mai curînd ea, decît Andrée? Adevărul și viața sînt foarte greu de înțeles și-mi lăsau, fără ca de fapt să le cunosc, o impresie în care oboseala întrecea poate tristețea.

A treia oară cînd mi-amîntesc a-mi fi dat seama că mă apropiam de totala nepăsare în ce o privea pe Albertine (și de această ultimă dată pînă la a simți că izbutisem pe deplin), s-a petrecut la Veneția într-o zi destul de îndepărtată de ultima vizită a Andreei.

Mama mă luase cu ea ca să petrecem acolo cîteva săptămîni și — întrucît poate să existe frumusețe în lucrurile cele mai umile ca și în cele mai prețioase — gustam acolo impresii similare celor pe care le resimțisem atît de des odinioară la Combray, transpuse însă într-un mod cu totul diferit și mai minunat. Cînd, la ora zece dimineata, cineva venea să-mi deschidă obloanele, vedeam strălucind, în locul acoperișului de ardezie ce părea de marmoră neagră al bisericii Saint-Hilaire, ingerul de aur al campanilei Sfîntului Marc. Sclipind în soare încît era aproape cu neputință de privit, îmi făcea, cu brațele larg deschise, pentru clipa cînd voi fi ieșit pe Piazzetta, o jumătate de

oră mai tirziu, o promisiune de bucurie mai sigură decît aceea pe care o va fi vestit altădată oamenilor de bunăcredință. Atita timp cît stăteam culcat nu puteam să-l văd decît pe el, însă cum lumea nu e decît un vast cadran solar pe care o singură porțiune însořită ne dă posibilitatea să vedem ce oră e, chiar din cea dintii dimineată mă gîndii la prăvăliile de la Combray, din piața bisericii, care erau tocmai pe punctul să se închidă cînd veneam la liturghie, duminica, în timp ce paiele din piață miroseau puternic sub soarele deja fierbinte. Dar chiar de a doua zi, ceea ce am văzut la trezire și m-a făcut să sar din pat (pentru că aceasta înlocuise în mintea și dorința mea amintirile de la Combray) au fost impresiile primei ieșiri în Veneția, în Veneția unde viața zilnică nu era mai puțin reală decît la Combray : ca și la Combray duminica dimineată, aveai plăcerea să cobori într-o stradă în sărbătoare, însă această stradă era toată dintr-o apă safirie, răcorită de adieri căldute și de o culoare atît de persistentă, încît ochii mei obosiți puteau, pentru a se destinde, să-și sprijine privirea de ea, fără teama că va ceda. Ca și gospodarii din *rue de l'Oiseau* din Combray, la fel și în acest oraș locuitorii ieșeau din casele așezate una lîngă alta pe strada mare. Dar rolul caselor de a arunca puțină umbră la picioarele lor era lăsat, la Veneția, în grija palatelor de porfir și de jasp ; deasupra porților lor arcuite, capul unui zeu bărbos (depășind alinierea ca ciocănelul de bătut în ușa la Combray) adîncea, prin jocul reflexelor, nu culoarea închisă a solului, ci albastrul splendid al apei. Umbra pe care la Combray ar fi întins-o pinza magazinului de noutăți și firma coaforului, în Piazza o formau floricelele albastre pe care le răspîndește la picioarele sale, pe pustiul dalajului însořit, reliefu unei fațade în stilul Renașterii, cu toate că atunci cînd dogorește soarele ești silit, la Veneția, ca și la Combray, să cobori, chiar și la marginea canalului, storurile. Dar ele erau întinse între cele patru loburi și frunzișul ornamental al ferestrelor

gotice. Același lucru voi spune și despre cea a hotelului nostru, în fața balustrului căreia mă aștepta mama, privind canalul cu răbdarea pe care nu ar fi manifestat-o poate altădată la Combray unde, punându-și în mine speranțe ce nu se realizaseră mai apoi, nu vroia să-mi arate cît de mult mă iubește. Acum își dădea seama că aparenta sa răceală n-ar mai fi schimbat nimic și tandrețea cu care mă copleșea era ca acele alimente oprite, pe care nu le mai refuza bolnavilor cînd ești sigur că nu se mai pot vindeca. Desigur că particularitățile modeste care individualizau fereastra de la camera matusii Léonie, spre *rue de l'Oiseau*, asimetria ei datorată distanței inegale dintre cele două ferestre vecine, înălțimea exagerată a pervazului său de lemn și bara cotită ce servea la deschiderea obloanelor, cele două fișii de atlas albastru apreat pe care un șnur le despărțea și le ținea distanțate, toate acestea existau și la hotelul din Veneția, în care auzeam acele cuvinte atît de specifice și grăitoare, ce ne fac să recunoaștem de departe casa în care ne întoarcem pentru a lua masa, iar mai tîrziu rămîn în amintirea noastră ea o mărturie că această locuință a fost un oarecare timp a noastră; dar atenția cu care ele se rosteau la Veneția se cuvenea de drept — nu ca la Combray și cum este cam pretutindeni — lucrurilor celor mai simple, și chiar celor mai urite, ci ogivei pe jumătate încă maure a unei fațade, reproducă în toate muzeele de mlafe și în toate cărțile ilustrate de artă ca o capodoperă de arhitectură domestică din evul mediu; de foarte departe, cînd abia depășisem San Giorgio Maggiore, zăream această ogivă ce mă văzuse, iar avîntul bolților ei ascuțite adăuga surisului său de bun-venit distincția unei priviri mai nobile și aproape neînțelese. Și pentru că în dosul balustrelor sale de marmură de diverse culori mama citea așteptîndu-mă, cu fața cuprinsă într-o voaletă de tul alb la fel de sfîșietoare pentru mine ca și cea a părului său, fiindcă-mi dădeam seama că mama o pusese, ascunzîndu-și

lacrimile, la pălăria ei de paie, nu atît în scopul de a părea elegantă oamenilor de la hotel, cît să-mi pară mie mai puțin îndoliată, mai puțin tristă, aproape consolată ; pentru că, nerecunoscîndu-mă imediat, îndată ce o strigam din gondolă, ea-și trimitea spre mine, din adîncul inimii, dragostea ei ce nu se oprea decît acolo unde nu mai exista substanță pentru a o susține, la suprafața privirii sale pasionate, pe care o apropia de mine, cît era cu putință, căutînd să o ridice, întinzînd buzele într-un surîs ce părea că mă sărută, în cadrul și sub bolta surîsului mai discret al ogivei iluminate de soarele de prînz — din această pricină fereastra aceea a căpătat în amintirea mea caracterul blind al lucrurilor ce și-au avut în același timp cu noi, alături de noi, partea lor într-o anumită oră ce suna, aceeași pentru noi și pentru ele ; și, oricît de pline de forme minunate i-ar fi giurgiuvelele, această faimoasă fereastră păstrează pentru mine înfățișarea intimă a unui om de geniu cu care am fi petrecut o lună în aceeași vilegiatură, unde ne-ar fi devenit oarecum prieten, și, dacă de atunci, de cîte ori văd mulajul ferestrei aceleia într-un muzeu sînt silit să-mi rețin lacrimile, aceasta este pur și simplu din pricină că ea-mi spune singurul lucru ce mă poate mișca mai mult : „Mi-o amintesc foarte bine pe mama dumitale“.

Și pentru a ajunge la mama, care plecase de la fereastră, aveam, întorcînd spatele căldurii de afară, senzația de răcoare, pe care o resimțeam odinioară la Combray, urcînd în camera mea ; însă la Veneția o stîrnea curentul de aer marin, și nu pe o scăriciță de lemn cu trepte apropiate, ci pe suprafețele nobile ale treptelor de marmură, improșcate în fiecă clipă de o sclipire verde-albăstrie, și care adăugau poveței utile a lui Chardin, primită altădată, pe cea a lui Veronese. Și întrucît la Veneția misiunea de a ne oferi impresiile intime ale vieții o au operele de artă — lucruri minunate — ar însemna să faci să dispară caracterul acestui oraș sub pre-

textul că Venetia unor anumiți pictori are o estetică rece în partea sa cea mai celebră (să exceptăm splendidele studii ale lui Maxime Dethomas), reprezentînd, dimpotrivă, numai aspectele ei mizere, acolo unde ceea ce alcătuiește splendoarea ei se estompează, și, pentru a face Venetia mai intimă și mai verosimilă, să o prezînti asemănătoare cu Aubervilliers. A fost greșeala unor foarte mari artiști, ca o reacție firească împotriva Venetiei artificiale a unor pictori proști, de a se fi lăsat captivați numai de acea Venetie, după părerea lor, mai realistă, a modestelor *campi*¹, a micilor *rio*² părăsite.

Pe aceasta o exploram adesea în după-amiezele cînd nu ieșeam cu mama. Acolo găseam într-adevăr cu mai multă ușurință femeii de tip popular, lucrătoare de la fabrica de chibrituri, fete ce înșiră perle, lucrătoare de la fabrica de sticlă, dantelărese, micile muncitoare, purtînd șaluri mari, negre, cu franjuri, pe care nimic nu mă împiedica să le iubesc, pentru că o uitasem în mare parte pe Albertine, și care îmi păreau mai atrăgătoare decît altele pentru că îmi mai aduceam puțin aminte de ea. Cine ar fi fost în stare, dealtfel, să-mi spună cu precizie, pe cînd le cercetam cu pasiune pe venețiene, dacă era vorba de ele însele, de Albertine, ori de vechiul meu dor de a face o călătorie la Venetia? Cea mai mică dorință a noastră, cu toate că unică asemeni unui acord, admite în ea notele de bază pe care este construită întreaga noastră viață. Și dacă, uneori, am suprima una din ele, pe care dealtfel nu o auzim, nu sintem conștienți de ea, și care nu are nici o legătură cu obiectul pe care-l urmărim, am vedea totuși dispărînd dorința noastră pentru acest obiect. Emoția pe care o încercam alergînd în căutarea venețienelor cuprindea multe lucruri pe care nu căutam să le desprind.

¹, ² *Campo* — piațetă; *rio* — canal (it.).

Gondola mea luneca de-a lungul micilor canale ; ca mîna misterioasă a unui duh ce m-ar fi condus prin ungherele acestui oraş oriental, ele păreau, pe măsură ce înaintam, să-mi deschidă un drum în plin centrul unui cartier pe care-l împărţeau, abia depărtînd printr-o dîră fină trasă în mod arbitrar, casele înalte cu mici geamuri maure ; şi ca şi cum ghidul fermecat ar fi ţinut o luminare între degete ca să lumineze în timpul trecerii mele, ele făceau să strălucească înaintea lor o rază de soare căreia îi croiau drumul. Se simţea că printre locuinţele sărăcăcioase pe care micul canal le separa şi care altfel ar fi format un tot întreg, nu fusese rezervat nici un loc. Astfel încît campanila bisericii sau umbrarele grădinilor păreau suspendate vertical peste canal, ca într-un oraş inundat. Dar, pentru biserici ca şi pentru grădini, datorită aceleiaşi strămutări ca în Canal Grande, marea slujă atît de bine drept cale de comunicaţie, drept stradă, largă sau îngustă, încît de fiecare parte a acestui *canaletto*, bisericile se ridicau din apă, devenită un vechi cartier foarte populat şi sărac, ca nişte parohii modeste şi frecventate, purtînd pe ele pecetea necesităţii pentru oamenii sărmani ; încît grădinile străbătute de canal lăsau să atîrne pînă în apă frunzele şi fructele lor uimite, iar de pe marginea zidului casei, a cărei ardezie tăiată grosolan era încă zgrunţuroasă ca şi cum de abia ar fi fost despîcată, nişte copii miraţi, păstrîndu-şi echilibrul, lăsau să le atîrne picioarele vertical, în felul marinarilor aşezaţi pe un pod mobil, ale cărui jumătăţi tocmai s-au depărtat una de cealaltă, dînd posibilitatea mării să treacă printre ele. Cîteodată apărea un monument mai frumos, ce se afla acolo ca o surpriză într-o cutie pe care tocmai am fi deschis-o, un mic templu de fildeş cu stilul său corintic şi statuia alegorică pe fronton, cam nelalocul lui printre lucrurile obişnuite în mijlocul cărora zăcea, căci în zadar i-am fi făcut loc, peristilul pe care i-l rezerva canalul păstra aerul unui peron de debarcare a zarzavaturilor. Aveam

impresia, pe care mi-o sporea și mai mult dorința, că nu mă aflu afară, ci că intru tot mai adânc în ceva tainic, pentru că de fiecare dată găseam ceva nou ce venea să mi se așeze într-o parte sau în cealaltă, un mic monument sau un *campo* neașteptat, păstrînd aerul uimit al lucrurilor frumoase pe care le vezi pentru prima oară și cărora încă nu le înțelegi bine rostul și utilitatea. Mă întorceam pe jos prin mici *calli*¹, opream fete din popor, cum făcuse poate și Albertine, și pe care mi-ar fi plăcut să o am alături de mine. Totuși, nu puteau fi aceleași fete ; pe vremea cînd Albertine fusese la Veneția, ele trebuie să fi fost copii încă. Dar după ce fusesem altădată, la început poate și din slăbiciune, necredincios fiecăreia dintre dorințele mele, concepute ca unice, deoarece căutasem un obiect analog, și nu același, pe care nu speram să-l regăsesc, acum căutam în mod sistematic femeii pe care Albertine nu le cunoscuse, și nici măcar pe cele pe care odinioară le dorisem. Mi se întîmpla, desigur, deseori să-mi amintesc, cu o dorință de o intensitate extraordinară, vreo fetiță, de la Méséglise sau din Paris, ca, de pildă, pe lăptăreasa pe care o văzusem la poalele unei coline dimineața, în prima mea călătorie spre Balbec. Dar, vai ! Mi le aminteam așa cum erau pe atunci, adică așa cum nu mai erau, bineînțeles, acum. Astfel încît, dacă odinioară fusesem nevoit să admit ca impresia de unicitate a dorinței să cedeze, căutînd în locul unei fete crescute la călugărițe, pierdută din vedere, o alta asemănătoare și tot crescută la călugărițe, acum, ca să regăsesc fetele ce tulburaseră adolescența mea sau pe cea a Albertinei, trebuia să consimt la o nouă derogare de la principiul de individualitate a dorinței : ceea ce trebuia să caut nu erau fetele de șaisprezece ani de atunci, ci cele ce aveau șaisprezece ani astăzi, căci acum, lipsindu-mi ceea ce era mai deosebit în persoana pe care o pierdusem,

¹ *Calle* — ulicioară (it.).

lucrul cel drag mi-era tinerețea. Știam că tinerețea celor pe care le cunoscusem nu mai exista decît în amintirea mea arzătoare, și că, oricît de dornic aș fi fost să ajung la ele, cînd mi le evoca amintirea, nu pe ele trebuia să le culeg, dacă voiam într-adevăr să recoltez tinerețea și floarea anului.

Soarele era încă sus pe cer cînd mă duceam în Piazzetta să mă întîlnesc cu mama. Chemam o gondolă. „Cît de mult i-ar fi plăcut bieteii tale bunici această măreție atît de simplă ! — spunea mama, arătînd spre palatul ducal ce scruta marea cu gîndul pe care i-l încredințase arhitectul său și pe care-l păstra cu fidelitate în așteptarea mută a dogilor dispăruți. I-ar fi plăcut chiar și gingășia acestor nuanțe roz, pentru că e lipsită de dulcegărie. Cît de mult ar fi îndrăgit bunica ta Venetia, și ce simplitate, putînd să rivalizeze cu cea a naturii, ar fi găsit în toate aceste frumuseți atît de desăvîrșite, încît nu au nevoie de nici o aranjare, prezentîndu-se ca atare, Palatul Ducal în forma sa cubică, coloanele acestea care spui că sînt cele ale palatului lui Irod, în plină Piazzetta, și, încă și mai puțin așezați, puși acolo parcă în lipsa unui alt loc, stîlpii bisericii Saint-Jean-d'Acre, și caii de pe balconul bisericii San Marco ! Bunicii tale i-ar fi făcut tot atîta plăcere vîzînd soarele apunînd pe Palatul Dogilor, ca și pe un munte.“ Și era, într-adevăr, ceva adevărat în ceea ce spunea mama, căci, în timp ce gondola, ducîndu-ne înapoi, urca pe Canal Grande, priveam șirul palatelor printre care treceam reflectînd lumina și ora pe zidurile lor trandafirii, și schimbîndu-se o dată cu ele, mai puțin ca niște locuințe particulare și monumente celebre, cît ca un lanț de faleze de marmură la picioarele cărora lumea se duce seara să se plimbe cu barca pe un canal, ca să vadă apusul soarelui. De aceea, clădirile așezate de ambele părți ale pazei navigabile păreau a fi peisaje ale naturii, însă ale unei naturi ce și-ar fi creat operele cu o imaginație omenească. Dar în același timp (din

pricina caracterului impresiilor urbane pe care ți le lasă Veneția pînă aproape în largul mării, pe valurile sale mînate de două ori pe zi de flux și reflux și care, rînd pe rînd, acoperă în timpul nivelului culminant al fluxului și descoperă în timpul cel mai scăzut al refluxului, falni-cele scări exterioare ale palatelor), ne încrucișam în lumina pulverizată a serii, așa cum s-ar fi întîmplat la Paris pe bulevarde, pe Champs-Élysées, la Bois, pe orice largă alee la modă, cu femeile cele mai elegante, aproape toate străine, care, sprijinite indolent de pernele echipajului lor plutitor, mergeau în rînd, se opreau în fața unui palat unde aveau de vizitat o prietenă, puneau să se întrebe dacă este acasă, și, așteptînd răspunsul, pregăteau pentru orice eventualitate o carte de vizită pe care să o lase, cum ar fi făcut la poarta palatului familiei Guer-mantes, căutau în ghidul lor din ce epocă era palatul, cărui stil aparținea, nu fără a fi zgîlțuite, ca pe creasta unui val albastru, de agitația apei scînteietoare și revol-tate, înspăimîntată de strînsoarea dintre gondola ce juca și marmura răsunătoare. Și astfel plimbările, chiar și în singurul scop de a face vizite sau de a depune niște cărți de vizită, erau întreprinse și unice la Veneția, unde simplul dute-vino monden capătă în același timp aspectul și farmecul unei vizite la muzeu și al unui drum pe mare.

Mai multe dintre palatele de pe Canal Grande erau transformate în hoteluri, și, din plăcerea de a schimba, sau din amabilitate față de d-na Sazerat, pe care o în-tîlnisem din nou — cunoștința neprevăzută și inoportună pe care o întîlnești ori de cîte ori călătorești — și pe care mama o invitase, am vrut să încercăm, într-o seară, să cinăm într-un alt hotel decît al nostru și unde, după cum se spunea, se mîncea mai bine. În timp ce mama plă-tea gondolierului și intra cu d-na Sazerat în salonul pe care-l reținuse, am vrut să arunc o privire asupra sălii celei mari a hotelului, cu frumoși pilaștri de marmură și acoperită pe vremuri pe de-a-ntregul cu fresce. mai apoi

prost restaurate. Doi chelneri vorbeau într-o italiană pe care o traduc :

„Oare cei doi bătrini mănincă în camera lor ? Nu anunță niciodată. Este enervant, nu știu niciodată dacă trebuie să le rețin masa (*non so se bisogna conservar loro la tavola*). Păi, cu atât mai rău dacă coboară și o gălesc ocupată ! Nu înțeleg cum pot fi primiți niște străini ca aceștia într-un hotel atât de șic. Nu se potrivesc cu lumea de aici.“

În ciuda disprețului său, chelnerul ar fi vrut să știe ce hotărîre să ia în privința mesei, și tocmai vroia să-i ceară liftierului să urce să se informeze la etaj, cînd, înainte de a fi avut timpul s-o facă, primi răspunsul : o văzu intrînd pe bătrîna doamnă. Nu-mi fu greu, în pofida aerului de tristețe și de oboseală pe care-l imprimă purtarea anilor și în ciuda unui soi de eczemă, de lepră roșie ce-i năpădea fața, s-o recunosc, sub boneta ei, în ampla ei rochie neagră făcută la W..., însă, pentru profani, asemănătoare cu aceea a unei bătrîne portărese, pe marchiza de Villeparisis. Întîmplarea făcu ca locul unde stăteam, în picioare, examinînd vestigiile unei fresce, de-a lungul frumoșilor pereți de marmură, să se afle exact în spațele mesei la care se așezase d-na de Villeparisis.

„Înseamnă că va coborî în curînd și dl. de Villeparisis. De o lună de cînd sînt aici, au mîncat doar o singură dată unul fără celălalt“, spuse chelnerul.

Mă întrebam cu ce rudă călătorea, căreia i se spune dl. de Villeparisis, cînd peste cîteva clipe îl văzui apropiindu-se de masă și așezîndu-se alături de d-na de Villeparisis pe vechiul său amant, dl. de Norpois.

Din pricina vîrstei înaintate, sonoritatea vocii lui își mai pierduse din putere, în schimb limbajul, atât de rezervat altădată, devenise de-a dreptul nestăpinit. Cauza trebuia căutată, poate, în ambițiile sale, pe care simțea că nu mai are destul timp să le realizeze, ceea ce-l în-

flăcări și mai tare, umflându-l de impetuoșitate ; poate că, ținut departe de politică, în care ardea să reintre, își închipuia, în naivitatea dorinței sale, că-i va convinge să se retragă, prin criticile sîngeroase pe care le îndrepta împotriva lor, pe acei pe care el se făcea forte să-i înlocuiască. Astfel vezi politicieni incredințați că guvernul din care nu fac parte nu va dura nici trei zile. Ar fi, dealtfel, exagerat să se creadă că dl. de Norpois pierduse cu totul tradițiile limbajului diplomatic. De îndată ce era vorba de „treburi importante“, el devenea din nou, după cum se va vedea, omul pe care-l cunoscusem, însă restul timpului se descărca pe unul și pe altul cu violența senilă cu care se aruncă anumiți octogenari asupra unor femei cărora nu le mai pot face prea mare rău.

D-na de Villeparisis păstră, timp de cîteva minute, tăcerea unei femei vîrstnice căreia bătrînețea istovitoare i-a îngreuiat întoarcerea de la amintirile trecutului la prezent. Apoi, întrebări practice în care se află întipărită prelungirea unei iubiri reciproce :

— Ai trecut pe la Salviatti ?

— Da.

— Vor trimite mîine ?

— Am adus eu însumi cupa. Ți-o voi arăta după masă.

Hai să vedem meniul.

— Ai dat mandat de bursă pentru acțiunile mele Suez ?

— Nu, atenția bursei este îndreptată în momentul de față asupra valorilor petroliere. Dar nu-i nici o grabă, avînd în vedere excelentele tendințe ale pieței. Iată meniul. Ca atreu avem niște rîndunici de mare. Vrei să luăm din acestea ?

— Eu da, dar dumitale ți-este interzis așa ceva. Cere în locul lor un *risotto*¹. Însă nu se prea pricep să-l facă.

— Nu-i nimic. Chelner, adu-ne mai întii niște rîndunici de mare pentru doamna și un *risotto* pentru mine.

O nouă și lungă tăcere.

¹ Pilaf de orez (it.).

— Ți-am adus niște ziare : *Corriere della Sera*, *Gazzetta del Popolo*. etc. Știi că se vorbește serios de o mișcare în diplomație, al cărei prim țap ispășitor ar fi Paléologue, de o notorie ineficacitate în Serbia ? Va fi înlocuit poate prin Lozé și o să fie nevoie de cineva pentru postul de la Constantinopole. Însă, se grăbi să adauge cu acreală dl. de Norpois, pentru o ambasadă de o astfel de anvergură și unde e limpede că Marea Britanie va trebui totdeauna, orice s-ar întâmpla, să ocupe locul întâi la masa de deliberări, ar fi prudent să se recurgă la oameni cu experiență, mai înzestrați, care să reziste la uneltirile dușmanilor aliatei noastre britanice, decît la diplomați de școală nouă, care ar cădea în mod necugetat în cursă.

Locvacitatea nervoasă cu care dl. de Norpois rostise aceste din urmă cuvinte se datora în special faptului că ziarele, în loc să-i menționeze, după cum le-o recomandasese el, numele, indicau drept „concurrent principal“ un tânăr ministru plenipotențiar.

— Vezi bine că bărbații în vîrstă sînt împiedicați, nu știu prin ce intrigi întortochiate, să se pună în locul unor noi-veniți, mai mult sau mai puțin incapabili ! I-am cunoscut pe mulți dintre acești preținși diplomați de metodă empirică ; își puneau toată speranța într-un balon de încercare pe care îl dezumflam numaidecît. Nu încapă în-doială că dacă guvernul are imprudența să dea frinele statului pe mîna unui neastîmpărat, recrutul, la chemarea datoriei, va răspunde totdeauna : prezent. Dar cine știe (și dl. de Norpois avea aerul că știe foarte bine la cine face aluzie) dacă se va întâmpla la fel în ziua cînd va fi chemat vreun veteran plin de experiență și de pricepere ? După părerea mea, și fiecare are dreptul la un punct de vedere, postul de la Constantinopole nu ar trebui să fie acceptat decît după soluționarea dificultăților noastre în curs cu Germania. Nu datorăm nimic nimănui și este inadmisibil să ni se reclame din șase în șase luni, prin

uneltiri viclene și împotriva voinței noastre, tot felul de descărcări, mereu invocate de o presă arvunită. Trebuie să se termine cu asta, și firește că un om de mare valoare, și care a dovedit-o, un om la care și-ar pleca urechea, dacă pot să spun așa, împăratul, s-ar bucura de mai multă autoritate decât oricare altul, pentru a pune punct conflictului.

Un domn ce termina masa îl salută pe dl. de Norpois.

— A, dar e prințul Foggi, spuse marchizul.

— A, nu prea știu ce vrei să spui, oftă d-na de Villeparisis.

— Dar bineînțeles că știți. Este prințul Odon. E chiar cumnatul verișoarei dumitale Doudeauville. Nu-ți aduci aminte că am fost la vînătoare cu el la Bonnétable ?

— A, Odon e acela ce studia pictura ?

— Dar nicidecum. E cel ce s-a însurat cu sora marelui duce N...

Dl. de Norpois spunea toate acestea pe un ton destul de neplăcut, de profesor nemulțumit de eleva sa și o privea fix, cu ochii lui albaștri, pe d-na de Villeparisis.

Cînd prințul își termină de băut cafeaua și se ridică de la masă, dl. de Norpois se sculă, merse plin de curtenie către el și, cu un gest maiestuos, dîndu-se în lături, îl prezentă d-nei de Villeparisis. Și timp de cîteva minute, cît rămase prințul în picioare lângă ei, dl. de Norpois nu încetă nici o clipă să o supravegheze cu privirea-i albastră pe d-na de Villeparisis, din complezență sau din severitate de vechi amant, dar mai cu seamă de teamă ca ea să nu comită vreuna din abaterile de limbaj, pe care el le gusta dar de care îi era și frică. Îndată ce ea-i spunea prințului ceva greșit, el corecta vorba și o privea fix în ochi pe marchiza descurajată și supusă, cu intensitatea neîntreruptă a unui magnetizator.

Un chelner veni să-mi spună că mama mă așteaptă, și mă dusei la ea, cerîndu-i scuze d-nei Sazerat și spunîndu-i că mă distrasem privind-o pe d-na de Villeparisis.

Auzind acest nume, d-na Sazerat pâli și păru gata să leșine. Și căutind să se stăpânească :

— D-na de Villeparisis, d-ra de Bouillon ? spuse ea.

— Da.

— N-aș putea să o văd o clipă ? E visul vieții mele.

— Atunci nu mai pierdeți timp, doamnă, căci nu mai are mult pină să termine masa. Dar ce vă interesează atât de mult ?

— Dar d-na de Villeparisis a fost în prima căsătorie ducesa d'Havré, frumoasă ca un înger, rea ca un demon, care l-a înnebunit pe tatăl meu, l-a ruinat și l-a părăsit curind după aceea. Ei bine ! cu toate că s-a purtat cu el ca cea din urmă prostituată, că din cauza ei am fost nevoiți, eu și toți ai mei, să trăim modest la Combray, astăzi, cînd tatăl meu nu mai trăiește, mă consolez că faptul că a iubit-o pe cea mai frumoasă femeie din vremea sa, și deoarece nu am văzut-o niciodată, va fi totuși o desfătare pentru mine...

Am dus-o pe d-na Sazerat ce tremura de emoție pînă la restaurant și i-am arătat-o pe d-na de Villeparisis.

Dar ca orbii care-și îndreaptă ochii în altă parte decît acolo unde trebuie, d-na Sazerat nu-și opri privirea la masa unde cina d-na de Villeparisis și, căutind în altă parte din sală, spuse :

— Trebuie să fi plecat ; n-o văd acolo unde spuneți.

Și continua să caute, urmărind viziunea pe care o ura, pe care o adora, și care-i ocupa imaginația de atîta vreme.

— Ba da, e la masa a doua.

— Se vede că nu numărăm pornind din același punct. De unde număr eu, a doua masă e aceea unde, alături de un domn bătrîn, se află numai o mică cocoșată, roșie la față, oribilă.

— Ea este !

Între timp, d-na de Villeparisis îi ceruse d-lui de Norpois să-l poștească pe prințul Foggi să ia loc, și urmă,

între cei trei, o conversație prietenească ; vorbeau despre politică și prințul declară că situația cabinetului îi este indiferentă și că va mai rămîne la Veneția o săptămîină și mai bine probabil. Spera că pînă atunci criza ministerială va fi aplanată. Prințul Foggi crezu în primul moment că problemele de politică nu-l interesau pe dl. de Norpois, căci acesta, care pînă atunci își manifestase gîndurile cu atîta vehemență, căzu dintr-o dată într-o tăcere aproape îngerească ce părea a nu se putea transforma, în cazul cînd i-ar fi revenit vocea, decît într-un cîntec pur și melodios de Mendelssohn sau de César Franck. Prințul își închipuia, de asemenea, că această tăcere se datorește discreției unui francez care nu vrea să vorbească față de un italian despre treburile Italiei. Or, prințul greșea cu desăvîrșire. Tăcerea, aerul de nepăsare rămăseseră la dl. de Norpois nu ca semn al reținerii sale, ci ca preludiul obișnuit al amestecului în treburi importante. Marchizul nu aspira la nimic mai puțin, după cum am văzut, decît la postul de ambasador la Constantinopol, cu soluționarea prealabilă a treburilor germane, în vederea căreia avea de gînd să forțeze mîna cabinetului de la Roma. Marchizul considera, într-adevăr, că o acțiune de importanță internațională din partea sa putea fi demna încununare a carierei lui, poate chiar începutul a noi onoruri, al unor misiuni grele, la care nu renunțase. Căci bătrînețea ne face în primul rînd incapabili de a acționa, dar nu și de a dori. Abia în cea de a treia perioadă, cei ce trăiesc foarte mult renunță la dorință, așa cum au fost nevoiți să abandoneze acțiunea. Ei nici măcar nu se mai prezintă la niște alegeri neînsemnate, la care în zadar încercaseră de atîtea ori să reușească, precum cea de președinte al Republicii. Se mulțumesc să se plimbe, să mănînce, să citească ziarele : își supraviețuiesc lor înșile.

Prințul, vrînd să-l facă pe marchiz să se simtă la largul său și să-i arate că-l consideră ca pe un compatriot, în-

cepu să vorbească de succesorii posibili ai actualului președinte de Consiliu. Succesori a căror sarcină va fi grea. După ce prințul Foggi citase mai bine de douăzeci de nume de bărbați politici ce-i păreau ministeriabili, nume pe care fostul ambasador le asculta cu pleoapele pe jumătate lăsate peste ochii săi albaștri și fără să facă vreo mișcare, dl. de Norpois rupse în sfârșit tăcerea pentru a pronunța cuvintele ce aveau să întrețină timp de douăzeci de ani conversația cancelariilor, iar apoi, după ce vor fi fost uitate, să fie dezgropate de vreo personalitate semnind „un Informat“ sau „Testis“, sau „Machiavel“ într-un ziar unde însăși uitarea în care căzuseră le dă prețul de a face din nou senzație. Deci prințul Foggi tot mai citase douăzeci de nume în fața diplomatului neclintit și mut ca un om surd, când dl. de Norpois ridică ușurel capul și, în forma în care fuseseră redactate intervențiile sale diplomatice cele mai încărcate de conștiințe, deși, de data aceasta, cu o cutezanță sporită și mai puțin concis, întrebă cu subtilitate : „Oare nimeni n-a rostit numele d-lui Giolitti ?“ La aceste cuvinte prințul Foggi înțelese deodată despre ce era vorba : el auzi un murmur creșc. Apoi dl. de Norpois începu numaidecât să vorbească de una și de alta, nu se sfii să facă oarecare zgomot, așa cum după ultima notă a unei sublime arii de Bach nu te mai jenezi să vorbești tare, ducându-te să-ți iei hainele de la garderobă. Schimbase și mai scurt vorba, rugându-l pe prinț să depună omagiile sale la picioarele maiestăților-lor, regele și regina, când va avea prilejul să-i vadă, frază de plecare ce corespundea cuvintelor urlate la sfârșitul unui concert : „Vizitiul Augustin din strada de Belloy“. Nu știm care au fost în mod precis impresiile prințului Foggi. Era desigur încântat a fi auzit această capodoperă : „Oare nimeni n-a rostit numele d-lui Giolitti ?“ Căci dl. de Norpois, căruia vârsta îi distrusese sau îi tulburase calitățile cele mai frumoase, își perfecționase în schimb „ariile de bravură“, cum se întâmplă cu unii

muzicieni vîrstnici, care, în declin în ce privește restul, dobîndesc pînă în ultima zi, în muzica de cameră, o virtuozitate desăvîrșită pe care nu o aveau înainte.

În orice caz, prințul Foggi, care avea de gînd să petreacă două săptămîni la Veneția, se întoarse la Roma în aceeași zi și fu primit, cîteva zile mai tîrziu, în audiență de rege, în legătură cu proprietățile pe care, credem că am mai spus-o, le avea prințul în Sicilia. Guvernul vegetă timp mai îndelungat decît s-ar fi crezut. La căderea lui, regele consultă diverși oameni de stat asupra conducătorului indicat pentru noul guvern. Apoi puse să fie chemat Giolitti, care acceptă. După trei luni, un ziar relatează întrevăderea prințului Foggi cu dl. de Norpois. Conversația era redată așa cum am povestit-o, cu deosebirea că în loc de : „Dl. de Norpois întrebă cu subtilitate“ era scris : „spuse cu acel surîs fin și fermecător pe care îl cunoaștem“. Dl. de Norpois socoti că de fapt „cu subtilitate“ avea suficientă forță explozivă pentru un diplomat și că ultima adăugire era cel puțin intempestivă. Cerase ca Quai d'Orsay să dea o dezmințire oficială, dar acesta nu știa ce să facă mai întîi. Într-adevăr, de cînd întrevăderea fusese dezvăluită, dl. Barrère telegrafia de mai multe ori pe oră la Paris pentru a se plînge că există un ambasador oficios la Quirinale și pentru a raporta că faptul acesta produsese nemulțumire în întreaga Europă. Nu exista nici o nemulțumire, dar diverși ambasadori erau prea politicoși ca să-l dezmințe pe dl. Barrère care afirma că nu încapă îndoială că toată lumea este revoltată. Dl. Barrère, neținînd seama decît de ideea lui, luă tăcerea politicoasă a ambasadorilor drept adeziune. Telegrafia imediat la Paris : „Am avut o convorbire de o oră cu contele Visconti-Venosta“, etc. Secretarii săi erau istoviți.

Dl. de Norpois avea totuși la dispoziție un foarte vechi ziar francez care chiar în 1870, cînd el era ministrul Franței într-un stat german, îi făcuse mari servicii. Acest

ziar era (mai ales articolul de fond, nesemnat) foarte bine redactat. Dar el interesa publicul de o mie de ori mai mult cînd acest articol (zis „primul-Paris“ în acele timpuri îndepărtate, și denumit astăzi, nu se știe de ce, „editorial“) era, dimpotrivă, prost întocmit, cu nesfîrșite repetări de cuvinte. Oricine simțea atunci, cu emoție, că articolul fusese „inspirat“. Poate de dl. de Norpois, poate de un alt mare magistrul al momentului. Pentru a da o idee anticipată a evenimentelor din Italia, să vedem cum se sluji dl. de Norpois de acest ziar în 1870, în mod inutil, vor fi de părere unii, întrucît războiul avu totuși loc; cu multă eficacitate, după părerea d-lui de Norpois, a cărui axiomă era că trebuie înainte de toate să pîrgătești opinia publică. Articolele lui, în care fiecare cuvînt era cîntărit, semănau cu notele optimiste cărora le urmează numaidecît moartea bolnavului. De exemplu, în ajunul declarației războiului, în 1870, cînd mobilizarea era aproape terminată, dl. de Norpois (rămînînd bineînțeles în umbră) socotise necesar să trimită acestui faimos ziar următorul editorial :

„În cercurile autorizate pare să prevaleze opinia că începînd de ieri, de pe la mijlocul după-amiezei, situația, fără a avea, bineînțeles, un caracter alarmant, ar putea fi considerată serioasă și chiar, în anumite privințe, ca susceptibilă de a fi socotită critică. Se pare că dl. de Norpois ar fi avut mai multe convorbiri cu ministrul Prusiei în scopul de a examina într-un spirit de fermitate și de împăciuire, și de o manieră cu totul concretă, diferitele motive de fricțiune existente, dacă se poate spune așa. Din păcate, la ora cînd intrăm sub tipar, nu ne-a parvenit știrea că excelențele lor au putut să se pună de acord asupra unei formule ce ar putea servi ca bază unui instrument diplomatic.“

Ultima oră : „Aflăm cu satisfacție din cercuri bine informate că o ușoară destindere pare să se fi produs în relațiile franco-prusiene. O importanță cu totul specială

s-ar atribui faptului că dl. de Norpois l-ar fi întâlnit pe Unter den Linden¹ pe ministrul Angliei, cu care s-a întreținut timp de vreo douăzeci de minute. Această știre este considerată ca satisfăcătoare.“ (După cuvîntul „satisfăcătoare“ fusese adăugat, între paranteze, cuvîntul german echivalent : *befriedigend*.) Iar a doua zi editorialul glăsuia : „S-ar părea că în ciuda supleții d-lui de Norpois, pe care toată lumea are plăcerea să-l aprecieze pentru energia iscusită cu care a știut să apere drepturile imprescriptibile ale Franței, o ruptură nu mai are, ca să zicem așa, aproape nici o șansă de a fi evitată“.

Ziarul nu putea să lase un astfel de editorial fără unele comentarii, trimise, bineînțeles, de dl. de Norpois. S-a observat poate în paginile precedente că „condiționalul“ era una din formele gramaticale preferate de ambasador în literatura diplomatică. („O importanță cu totul specială s-ar atribui“, în loc de „se pare că se atribuie o importanță cu totul specială“.) Dar prezentul indicativului, luat nu în sensul său obișnuit, ci în cel al vechiului optativ, nu-i era mai puțin drag domnului de Norpois. Comentariile ce însoțeau editorialul erau următoarele :

„Niciodată publicul nu a dat dovadă de un calm atît de minunat. (Dl. de Norpois ar fi vrut tare mult ca lucrul acesta să fie adevărat, dar se temea de contrariu.) E sătul de agitație stearpă și a aflat cu satisfacție că guvernul maiestății-sale ar lua asupra sa răspunderile, potrivit eventualelor întimplări ce s-ar putea produce. Publicul nu pretinde (optativ) mai mult. Frumosului său sînge rece, care este deja un indiciu de succes, îi vom adăuga încă o știre, foarte potrivită să liniștească opinia publică, dacă ar fi nevoie. Se dă ca sigur că dl. de Norpois care, din motive de sănătate, trebuia de multă vreme să vină la Paris pentru o scurtă cură, ar fi părăsit Berlinul, unde nu mai consideră prezența sa ca fiind utilă.“

¹ Stradă principală din Berlin, unde se afla Ministerul de externe german (n.t.).

Ultima oră: „Maiestatea-sa Împăratul a părăsit azi-dimineață Compiègne-ul cu destinația Paris, pentru a conferi cu marchizul de Norpois, cu Ministrul de război și cu mareșalul Bazaine, în care opinia publică are o încredere deosebită. M.-sa Împăratul a decomandat dineul pe care trebuia să-l ofere cumnatei sale, ducesa de Alba. Această măsură a produs pretutindeni, de îndată ce a fost cunoscută, o impresie deosebit de favorabilă. Împăratul a trecut în revistă trupele, al căror entuziasm este de nedescris. La un ordin de mobilizare, dat în momentul sosirii suveranilor la Paris, câteva corpuri de armată sînt pregătite să plece, pentru orice eventualitate, în direcția Rinului.“

Uneori, în amurg, întorcîndu-mă la hotel, simțeam că 'Albertine de odinioară, invizibilă pentru mine, era totuși închisă în adîncul meu, ca în temnițele unei Veneții interioare, întîmplarea făcînd să alunece din loc capacul înțepenit, spre a-mi înfățișa o deschidere asupra acestui trecut.

Astfel, de pildă, într-o seară, o scrisoare de la agentul meu de bursă redeschise o clipă porțile temniței în care Albertine trăia în mine, însă atît de departe, atît de adînc, că mi-era cu neputință să ajung la ea. După moartea ei nu mă mai ocupasem de afacerile de bursă pe care le făcusem pentru a avea mai mulți bani pentru ea. Or, vremea trecuse; mari înțelepciuni din epoca precedentă erau dezmințite de cea actuală, cum se întîmplase altădată cu d-l Thiers zicînd că drumurile ferate nu vor putea să reușească niciodată; iar titlurile despre care ne spusese dl. de Norpois: „Venitul lor nu este, bineînțeles, prea important, dar cel puțin capitalul nu se va devaloriza niciodată“, erau de multe ori cele care scăzuseră cel mai mult. Numai pentru rentele de stat englezești și pentru Rafinăriile Say aveam de plătit agenților de bursă niște

diferențe atât de importante, împreună cu dobânzile și re-
porturile, încît luai hotărîrea pripită să vînd totul, și con-
statai deodată că abia dacă mai aveam a cincea parte
din ceea ce moștenisem de la bunica mea și din ce aveam
cînd Albertine era încă în viață. Lucrul se află, dealt-
minteri, la Combray, în rămășițele familiei și ale cunoș-
tințelor noastre, și întrucît se știa că-l frecventez pe
marchizul de Saint-Loup și pe Guermantes-ii, oamenii
spuseră : „Iată unde duce grandomania“. Ei s-ar fi mirat
foarte mult, aflînd că jucasem la bursă pentru o fată de
condiție socială atât de modestă cum era Albertine,
aproape o protejată a lui Vinteuil, fostul profesor de pian
al bunicii mele. Dealtfel, în viața de la Combray, unde
fiecare este clasat pentru totdeauna potrivit veniturilor
ce i se cunosc, ca într-o castă indiană, nimeni nu și-ar
fi putut face o idee despre acea mare libertate ce dom-
nea în lumea Guermantes-ilor, unde nu se dădea nici o
importanță averii, și unde sărăcia putea fi considerată la
fel de neplăcută — dar nicidecum mai înjositoare sau de
natură să-ți primejduiască situația socială — decît o boală
de stomac. Fără îndoială că cei de la Combray își închi-
puiau, dimpotrivă, că Saint-Loup și dl. de Guermantes
trebuiau să fie niște nobili ruinați, cu castele ipotecate,
cărora le împrumutam bani, în timp ce, dacă aș fi fost
ruinat, ei ar fi fost cei dinții ce s-ar fi oferit, în zadar,
să-mi vină în ajutor. În ce privește relativa mea ruinare,
eram cu atât mai supărat, cu cît curiozitățile mele vene-
țiene se concentraseră de curînd asupra unei tinere vîn-
zătoare de sticlărie, cu o carnație de floare ce oferea
ochilor încîntați o întregă gamă de tonuri portocalii și-mi
stîrnea o atât de mare dorință de a o vedea în fiecare
zi, încît, simțînd că aveam să părăsim curînd, mama
și cu mine, Venetia, eram hotărît să încerc să-i aranjez,
la Paris, o oarecare situație, care să-mi dea posibilitatea
să nu mă despart de ea. Cu frumusețea celor șaptespre-
zece ani ai săi, era atât de nobilă, atât de luminoasă, ca

un adevărat Tițian pe care să-l cumperi înainte de a pleca. Dar puținul ce-mi rămânea din avere ar fi oare îndestulător ca să o tenteze să-și părăsească țara și să vină să trăiască la Paris numai pentru mine ?

Pe cînd terminam scrisoarea agentului de bursă, o frază în care el scria : „Mă voi îngriji de reporturile dumneavoastră“ îmi aminti o expresie aproape la fel de ipocrit profesională pe care băieșita de la Balbec o folosisese vorbindu-i lui Aimé de Albertine : „Eu îi dădeam îngrijirile“, spusese ea. Și aceste cuvinte, ce nu-mi mai veniseră pînă acum în minte, făcură să funcționeze ca : „Sesam, deschide-te“, țîțînile temniței. Dar după un moment, ele se închiseră din nou peste cea întemnițată — și nu eram de condamnat pentru că nu voiam s-o urmez, deoarece nu mai reușeam să o văd, să mi-o amintesc, și fiindcă oamenii există pentru noi numai prin ideea pe care o avem despre ei — însă o clipă abandonul meu, de care ea nu știa nimic, mi-o făcuse mai înduioșătoare : mă străfulgerase dorul timpului deja foarte îndepărtat cînd zi și noapte sufeream de obsesia amintirii ei. Altădată, la San Giorgio dei Schiavoni, un vultur de lîngă unul dintre apostoli, stilizat în același fel, îmi trezise amintirea și aproape suferința pricinuită de cele două inele, a căror asemănare mi-o arătase Françoise, și despre care nu am aflat niciodată cine i le dăruise Albertinei.

Intr-o seară avu totuși loc o atare întîmplare care, după cum părea, ar fi trebuit să-mi reînvie dragostea. În momentul cînd gondola noastră se opri la treptele hotelului, portarul îmi înmînă o telegramă pe care împiegatul de la telegraf venise de trei ori să mi-o aducă, deoarece din cauza inexactității numelui destinatarului (pe care în pofida deformărilor funcționarilor italieni îl recunoscui totuși ca fiind al meu), se cerea o confirmare de primire, ca dovadă că depeșa era într-adevăr pentru mine. O deschisei îndată ce mă aflai în camera mea și, aruncînd o privire asupra hîrtiei umplute cu cuvinte prost

transmise, putui, cu toate acestea, să citesc : „Prietene, crezi că am murit, iartă-mă, sînt foarte vie, aş vrea să te văd, să-ţi vorbesc de căsătorie, cînd te întorci ? Cu drag, Albertine.“ Atunci se produse, în mod invers, acelaşi lucru ca şi în privinţa bunicii mele : cînd aflasem că bunica mea murise, nu simţisem la început nici o durere. Şi nu suferisem efectiv în urma morţii ei decît atunci cînd amintiri involuntare o făcuseră vie pentru mine. Acum, cînd Albertine nu mai era vie în mintea mea, ştierea că ea trăia nu-mi produse bucuria la care m-aş fi aşteptat. Albertine nu fusese pentru mine decît un mănunchi de amintiri şi supravieţuise morţii sale materiale atîta timp cît aceste amintiri trăiseră în mine ; în schimb, acum, cînd aceste amintiri muriseră, Albertine nu reînvia nicidecum pentru mine în trupul său. Şi dîndu-mi seama că nu mă bucuram că trăieşte, că nu o mai iubeam, ar fi trebuit să fiu mai tulburat decît cineva care, uitîndu-se în oglindă după luni de călătorie sau de boală, observă că are păr alb şi o altă faţă, de om matur sau de bătrîn. Lucrul acesta te răvăşeşte pentru că înseamnă : omul care am fost, tînrul blond, nu mai există ; sînt un altul. Or, să-ţi vezi faţa brăzdată de zbîrcituri luînd locul celei dinainte şi cu o perucă albă deasupra ei, nu este oare o schimbare la fel de profundă, o moarte la fel de totală a eului ce erai, substituirea completă a eului cel nou ? Dar omul nu se mai întristează că a devenit un altul, căci anii au trecut, aşa cum, în ordinea de succesiune a timpurilor, nu se mîhnesc că sînt, rînd pe rînd, în acelaşi răstimp, fiinţe contradictorii : cînd omul rău, cînd cel sensibil, cînd cel delicat, cînd cel bădăran, cînd cel dezinteresat, cînd cel ambiţios, cum se întimplă în fiecare zi. Şi motivul pentru care nu te necăjeşti este acelaşi, şi anume, că eul ce a încetat să existe — pentru moment în cazul din urmă şi cînd e vorba de caracter, pentru totdeauna în primul caz şi cînd e vorba de pasiuni — nu are menirea de a-l deplînge pe celălalt, care este în mo-

mentul acela, sau de atunci încolo, în întregime tu ; bădăranul zimbește de bădărănia sa, cît timp este bădăran, iar uitucul nu se întristează de lipsa lui de memorie, tocmai pentru că a uitat lucrul acesta.

Nu aş fi fost în stare să o reinviu pe Albertine, pentru că eram incapabil să mă reinviu pe mine însumi, să reinviu eul meu de altădată. Viaţa, potrivit deprinderii sale care este, prin transformarea continuă a cîtimilor înfinit de mici, aceea de a schimba faţa lumii, nu-mi spusese a doua zi după moartea Albertinei : „Fii un altul“, însă prin transformări prea imperceptibile ca să fi putut să-mi dau seama de însuşi faptul schimbării, înnoise aproape totul în mine, astfel încît gîndirea mea se şi obişnuise cu noul ei stăpîn — eul meu cel nou — cînd îşi dădu seama că se schimbase ; la acesta ţinea ea acum. Tandreţea mea pentru Albertine, gelozia mea ţineau, după cum s-a văzut, de iradiaţia, prin asociaţie de idei, a unor anumite nuclee de impresii plăcute sau dureroase, de amintirea d-rei Vinteuil la Montjouvain, de dulcile sărutări din seara cînd Albertine mi le dăduse pe gît. Dar pe măsură ce aceste impresii slăbiseră, imensul cîmp de impresii pe care ele le colorau cu o nuanţă neliniştitoare sau plăcută îşi recăpătase tonurile neutre. Îndată ce uitarea pusese stăpînire pe cîteva puncte dominante de suferinţă şi de plăcere, rezistenţa dragostei mele fusese învinsă şi nu o mai iubeam pe Albertine. Încercam să mi-o reamintesc. Avusesem o presimţire îndreptăţită cînd, la două zile de la plecarea Albertinei, mă înspăimîntasem de a fi putut trăi patruzeci şi opt de ore fără ea. Era ca atunci cînd îi scriam pe vremuri Gilbertei, gîndindu-mă : dacă durează aşa doi ani, nu o voi mai iubi. Şi dacă atunci cînd Swann îmi ceruse să o vizitez din nou pe Gilberte, acest lucru îmi păruse neplăcut ca o întîlnire cu o moartă, în ce o priveşte pe Albertine, moartea ei — sau ceea ce crezusem a fi moarte — îndeplinise aceeaşi acţiune ca şi ruptura îndelungată pentru Gilberte. Efectul

morții este ca și cel al absenței. Uitarea, monstrul la a cărui apariție dragostea mea se cutremurase, sfârșise, după cum mi-o închipuisem, prin a o înghiți. Știrea că ea trăiește nu numai că nu-mi trezi dragostea, nu numai că-mi dădu posibilitatea de a constata cât de departe ajunsese întoarcerea mea spre indiferență, dar o și făcuse instantaneu să sufere o accelerare atât de bruscă, încît mă întrebam retrospectiv dacă la vremea sa știrea morții Albertinei nu intensificase, în mod invers, desăvîrșind acțiunea plecării sale, dragostea mea și nu-i întîrziase declinul. Da, acum cînd faptul de a ști că trăiește și de a putea fi din nou împreună cu ea mi-o făcea deodată atât de puțin prețioasă, mă întrebam dacă insinuările Francoisei, ruptura însăși, și pînă și moartea (fictivă, însă crezută reală) nu-mi prelungiseră dragostea, într-atît efortările terților, și chiar cele ale soartei, de a ne despărți de o femeie nu fac decît să ne lege de ea. Acum se producea contrariul. Încercam, dealtfel, să mi-o amintesc, dar poate pentru că nu mai aveam decît să fac un semn pentru ca să fie a mea, ceea ce-mi veni în minte fu o față deja foarte corpulentă, cu trăsături și apucături bărbătești, pe a cărei față ofilită se reliefa leit profilul d-nei Bontemps. Ceea ce putuse face cu Andrée sau cu altele nu mă mai interesa. Nu mai sufeream de răul pe care-l crezusem atât de multă vreme de nevindecat și, în fond, aș fi putut să prevăd lucrul acesta. Fără îndoială că părerea de rău pricinuită de pierderea unei amante, gelozia ce supraviețuiește sînt maladii fizice de categoria tuberculozei sau a leucemiei. Însă între maladiile fizice trebuie să distingem pe cele pricinuite de un agent pur fizic și cele ce acționează asupra corpului numai prin intermediul minții. Mai ales dacă partea minții ce servește drept legătură de transmisie este memoria — adică, dacă motivul este nimicit sau îndepărtat — oricît de atroce ar fi suferința, oricît de adîncă ar părea tulburarea produsă organismului, este foarte rar — dat fiind că gîndul

are puterea de reinnoire sau, mai curînd, nu are putere de conservare, ceea ce nu se întîmplă cu ţesuturile — ca rezultatul să nu fie favorabil. La un anumit timp după ce un bolnav de cancer va fi murit, este foarte rar ca un văduv, un tată de nemîngîiat, să nu fie vindecaţi. Mă vindecasem şi eu. Oare pentru această fată pe care o vedeam acum atît de puhavă şi care îmbătrînise, desigur, cum îmbătrîniseră şi fetele pe care ea le iubise, oare pentru ea trebuia să renunţ la fata splendidă ce era amintirea mea de ieri, speranţa mea de mine, căreia nu i-aş mai putea da un ban, nici ei şi nici unei alteia, dacă m-aş însura cu Albertine, să renunţ oare la această „nouă Albertine“, „nicipum aşijderi cum o văzuse infernul“¹, ci „credincioasă, mîndră şi chiar puţin sălbatică“? Ea era acum cea care altădată fusese Albertine: dragostea mea pentru Albertine nu fusese decît o formă trecătoare a devoţiunii mele faţă de tinereţe. Ne inchipuim că iubim o tinără, şi nu iubim, vai! în ea decît aurora a cărei roşeaţă i-o reflectă pentru moment obrazul. Noaptea trecu. Dimineaţa înapoi ai depeşa portarului hotelului, spunînd că-mi fusese transmisă din greşeală şi că nu mi-era adresată mie. Îmi răspunse că acum, după ce fusese deschisă, ar avea dificultăţi şi că ar fi mai bine să o păstrez; o pusei în buzunar, dar îmi promisese să mă comport ca şi cum nu aş fi primit-o niciodată. Încetasem definitiv să o iubesc pe Albertine. Astfel încît această dragoste, după ce se depărtase atît de mult de ceea ce prevăzusem potrivit dragostei mele pentru Gilberte, după ce mă determinase să fac un ocol atît de lung şi atît de dureros, sfîrşea, de asemenea, după ce făcuse excepţie, prin a re- intra, ca şi dragostea mea pentru Gilberte, în legea generală a uitării.

Dar atunci mă gîndii: ţineam la Albertine mai mult decît la mine însumi; nu mai ţin la ea acum pentru că

¹ Citat din *Fedra*, de Racine (n.t.).

am încetat un timp să o văd. Dorința mea de a nu fi despărțit de mine însumi prin moarte, de a reînvia după moarte, nu era ca dorința de a nu fi despărțit de Albertine : ea subzista. Dar oare aceasta era din cauză că mă credeam mai de preț decît ea și, cînd o iubeam, mă iubeam și mai mult pe mine ? Nu, cauza a fost că încetînd să o văd, încetasem să o iubesc, și nu încetasem să mă iubesc pentru că legăturile mele zilnice cu mine însumi nu fuseseră rupte așa cum fuseseră cele cu Albertine. Dar dacă cele cu trupul meu, cu mine însumi, ar fi rupte și ele... ? Sigur că s-ar întîmpla același lucru. Dragostea noastră pentru viață nu e decît o veche legătură de care nu știm să ne descotorosim. Forța ei stă în permanența ei. Dar moartea ce o rupe ne va vindeca de dorința de nemurire.

După dejun, cînd nu mă duceam să rătăcesc singur prin Veneția, mă pregăteam să ies cu mama, și, pentru a lua niște caiete în care aveam să iau notițe în legătură cu o lucrare pe care o scriam despre Ruskin, urcai în camera mea. După cotiturile bruște ale peretelui, ce-l făceau să-și retragă unghiurile, îmi dădeam seama de limitele impuse de mare, de puținătatea pămîntului. Și, coborînd pentru a mă întîlni cu mama ce mă aștepta, la ora cînd la Combray era atît de plăcut să te bucuri de soarele din imediata apropiere în întunericul păstrat de jaluzelele trase, aici, din susul și pînă-n josul scării de marmură, de care nu știai mai bine decît într-o pictură din Renaștere dacă ea era ridicată într-un palat sau pe o galeră, aceeași răcoare și aceeași impresie de splendoare a exteriorului mi se ofereau datorită pînzei în chip de acoperiș ce se mișca în fața ferestrelor continuu deschise și prin care, într-un neîncetat curent de aer, umbra slabă și soarele verzui lunecau încet ca pe o suprafață plutitoare și evocau vecinătatea mișcătoare, iluminată, instabilitatea sclipitoare a valului. De cele mai multe ori plecam spre San Marco, și cu atît mai multă plăcere cu

cît, dat fiind că trebuia mai întîi să iei o gondolă pentru a te duce acolo, biserica nu reprezenta pentru mine un simplu monument, ci și un capăt de drum pe apa marină și primăvăritică, cu care San Marco constituia pentru mine un tot indivizibil și viu. Intram, mama și cu mine, în baptisteriu, călcînd amîndoi pe mozaicurile de marmură și sticlă ale pavajului, avînd în fața noastră largile arcade ale căror suprafețe ample și roz timpul le-a curbat puțin, ceea ce face ca biserica să pară, acolo unde prospețimea coloritului a fost respectată de timp, construită dintr-un material dulce și maleabil ca ceara unor alveole gigantice; iar acolo unde, dimpotrivă, materialul s-a întărit cu vremea și artiștii l-au ajurat și împodobit cu aur, pare a fi legătura prețioasă din vreo piele de Cordoba a uriașei *Evangeliei* din Veneția. Văzînd că aveam de stat multă vreme în fața mozaicurilor ce reprezentau botezul lui Cristos, mama, simțînd răceala ce se lăsa în baptisteriu, îmi aruncă un șal pe umeri. Cînd eram cu Albertine la Balbec, credeam că ea vădea una dintre acele iluzii inconsistente care umplu mintea atîtor oameni ce nu gîdesc lîmpede, cînd îmi vorbea de plăcerea — după părerea mea neîntemeiată pe nimic — ce ar avea-o să vadă o anumită pictură cu mine. Astăzi sînt, cel puțin, sigur de existența plăcerii dacă nu de a vedea, măcar de a fi văzut un lucru frumos împreună cu o anumită persoană. A sosit ceasul pentru mine în care, cînd îmi amintesc baptisteriul, în fața undelor Iordanului în care Sfîntul Ioan îl cufundă pe Cristos, în timp ce gondola ne aștepta în fața Piazzettei, nu mi-este indiferent că în penumbra răcoaroasă, alături de mine, se afla o femeie înfășurată în doiliul său cu feroarea respectuoasă și entuziastă a femeii în vîrstă pe care o vezi la Veneția în *Sfînta Ursula* de Carpaccio, și că această femeie cu obraji roșii, cu ochii triști, în vîlul său negru, și pe care nimic nu o va mai putea scoate niciodată pentru mine din acel locaș sfînt, luminat blînd, al bisericii San Marco, unde sînt sigur că

o voi regăsi pentru că-și are acolo locul rezervat și permanent ca un mozaic, este mama mea.

Carpaccio, de care tocmai am pomenit, fiind pictorul pe care, cînd nu lucram la San Marco, îl vizitam cel mai bucuros, fu cît pe ce să-mi reînsuflească dragostea pentru Albertine. Vedeam pentru prima oară *Patriarhul de Grado exorcizînd un posedat*.¹ Priveam minunatul cer stacojiu și violet pe care se desprind acele înalte coșuri încrustate, a căror formă evazată și deschidere roșie de lalele te fac să te gîndești la atîtea Veneții de Whistler. De la vechiul Rialto de lemn, privirea mea trecu la acel Ponte Vecchio din secolul al XV-lea, cu palatele de marmură, împodobite cu capiteli aurite, apoi se întoarse la Canal, pe care bărcile sînt conduse de adolescenți în scurte roz, cu toci cu egrete, asemănătoare, de puteai să le confunzi, cu cea care îl evoca într-adevăr pe Carpaccio în minunata *Legendă a lui Iosif* de Sert, Strauss și Kessler. În sfîrșit, înainte de a părăsi tabloul, privirea mea reveni la mal, unde mișună scene de viață venețiană de epocă. Priveam la bărbierul ce-și ștergea briciul, la negrul ce-și purta butoiul, la musulmanii ce stăteau de vorbă, la niște nobili seniori venețieni în ample brocarturi, în damascuri, purtînd toci de catifea vișinie, cînd brusc simții ca o ușoară înțepătură în inimă. Pe spatele uneia dintre *Calfele de la Calza*, care pot fi recunoscute după broderiile de aur și de perle ce reprezintă pe mîneca sau pe gulerul lor emblema veselei bresle din care făceau parte, recunoscui mantoul cu care Albertine se îmbrăcase ca să vină la mine în trăsură deschisă la Versailles, în seara în care eram departe de a bănuî că nici cîncisprezece ore nu mă despărțeau de momentul plecării sale din casa mea. Mereu gata la orice, cînd îi cerusem să plece, în trista zi pe care avea să o numească în ul-

¹ Este vorba de miracolul unui posedat, vindecat în casa patriarhului de Grado, situată în apropiere de Rialto. Tabloul pictat în jurul anului 1495 (n.t.).

tima ei scrisoare „de două ori crepusculară deoarece se lăsa seara și noi eram pe cale să ne despărțim“, își aruncase pe umeri un mantou de la Fortuny, pe care-l luase cu ea a doua zi și de care nu-mi mai amintisem niciodată. Or talentatul fiu al Veneției îl luase din tabloul de Carpaccio, desprinzându-l de pe umerii acelei *calfe de la Calza*, ca să-l arunce pe cei ai atîtor pariziene, care cu siguranță că nu știau, cum nu știusem pînă atunci nici eu, că modelul său se afla într-un grup de seniori, în primul plan al tabloului *Patriarhul de Grado*, într-o sală a Academiei din Veneția. Recunoscusem totul și, mantoul uitat restituindu-mi, pentru a-i privi, ochii și inima aceleia ce avea să plece în seara aceea la Versailles cu Albertine, fui cuprins timp de cîteva clipe de o senzație tulbure, curînd împrăștiată de dor și melancolie.

În sfîrșit, erau zile cînd mama și cu mine nu ne mulțumeam cu muzeele și bisericile din Veneția și astfel, odată, cînd vremea era deosebit de frumoasă, ne prelungirăm plimbarea pînă la Padova, ca să revedem acele *Vicii și Virtuți*¹, ale căror reproduceri, atîrnate probabil și acum în sala de studii a casei din Combray, mi le dăruise dl. Swann; după ce străbătui în plin soare grădina dell'Arena, intrai în capela cu picturile lui Giotto, în care întreaga boltă și fondul frescelor sînt atît de albastre încît pare că luminoasa zi a trecut pragul împreună cu vizitatorul, venind să-și adăpostească o clipă la umbră și la răcoare cerul pur, abia un pic mai închis, deoarece, eliberat de aurirea luminii, ca în acele scurte răgazuri ce întretaie cele mai frumoase zile, cînd, fără să se vadă nici un nor, soarele întorcîndu-și pentru o clipă privirea în altă parte, azurul, și mai blind, se întunecă. Pe acest cer transportat pe piatra albăstruie zburau îngeri pe care-i vedeam pentru prima dată, căci dl. Swann îmi dăduse numai reproduceri ale *Virtuților*

¹ Fresce de Giotto din Capela Scrovegni (Santa Maria dell'Arena).

și *viciilor*, nu și ale frescelor ce evocă istoria Fecioarei Maria și a lui Cristos. Ei bine, în zborul îngerilor regăseam aceeași impresie de acțiune efectivă, literalmente reală, pe care mi-o produsese ră gesturile Carității sau Invidiei. Cu atita fervoare cerească, sau cel puțin cu atita cumintenie și atenție copilărească, împreunându-și minutele, sint înfățișați îngerii în Arena, dar și ca niște zburătoare de o specie deosebită, ce vor fi existat cu adevărat, ce trebuie să fi figurat în istoria naturală din vremurile biblice și evanghelice. Sint niște fapături mici ce plutesc întotdeauna în fața sfinților cînd aceștia se plimbă; sint neapărat cîteva și deasupra lor, și deoarece sint fapături reale și cu adevărat zburătoare, le vezi ridicîndu-se, descriind curbe, executînd cu cea mai mare ușurință *loopinguri*, repezindu-se spre pămînt, cu capul în jos, cu ajutorul aripilor, ceea ce le dă putința să se mențină în poziții contrare legilor de gravitație, și te fac să te gîndești mai curînd la o varietate dispărută de păsări sau la niște tineri elevi ai lui Garros ce fac exerciții de zbor planat decît la îngerii din arta Renașterii și a epocilor următoare, ale căror aripi nu mai sint decît niște embleme și a căror ținută este de obicei aceeași ca a personajelor cerești ce nu ar fi înaripate.

Întorcîndu-mă la hotel, am găsit niște femei tinere care, mai ales cele din Austria, veneau la Veneția să petreacă primele zile frumoase de primăvară fără flori. Printre ele eră una ale cărei trăsături nu semănau cu cele ale Albertinei, dar care îmi plăcea din pricina tenului ei la fel de proaspăt și a privirii la fel de rîzătoare și de vioaie. Curînd mi-am dat seama că începeam să-i spun aceleași lucruri pe care le spuseseam la început Albertinei, că-i ascundeam aceeași mîhnire cînd zicea că nu ne vom vedea a doua zi, că se ducea la Verona, și, îndată, se ivi și dorința mea de a pleca cu ea la Verona. Aceasta nu dură, căci ea trebuia să se întoarcă în Austria, și nu aveam să o mai revăd nici-

odată, dar, cuprins deja de o vagă gelozie, cum ți se întâmplă cînd începi să fii îndrăgostit, priveam încîntătoare și enigmatică ei față, întrebîndu-mă dacă și ei îi plac femeile, dacă ceea ce are în comun cu Albertine, acea luminozitate a tenului și a privirilor, acel aer de sinceritate prietenoasă ce cucerea pe toată lumea și care se datora mai mult faptului că nu căuta deloc să știe ce fac alții, neinteresînd-o în nici un fel, decît aceluia de a-și mărturisi propriile ei acțiuni pe care, dimpotrivă, le ascundea în dosul minciunilor celor mai puerile, dacă toate acestea sînt trăsături morfologice ale femeii căreia îi plac femeile. Oare din această cauză mă atrăgea, fără să pot pricepe în mod rațional de ce, îmi provoca neliniști (cauză mai profundă poate a acestei atracții, prin faptul că ești dus către ceea ce te va face să suferi), îmi prilejuia atîta plăcere și atîta tîrîștețe, ca acele elemente magnetice pe care nu le vedem și care în aerul unor anumite regiuni ne produc atîtea tulburări ? Din păcate, nu o voi ști niciodată. Aș fi vrut, cînd încercam să-i citesc pe față, să-i zic : „Ar trebui să mi-o spui ; m-ar interesa pentru a afla o lege a istoriei naturale umane“, dar nu mi-ar spune-o niciodată ; manifesta pentru ceea ce semăna cu acest viciu o oroare deosebită, și se purta foarte rezervat cu prietenele ei. Poate că aceasta era chiar dovada că avea ceva de ascuns, poate că se glumise pe socoteala ei din cauza aceasta, sau poate fusese făcută de rușine, și aerul pe care și-l lua ca să evite să se creadă așa ceva despre ea era ca repulsia pe care o arată animalele față de oamenii care le-au bătut. Iar să aflui ceva despre viața ei, era cu neputință ; chiar și în legătură cu Albertine, cît timp îmi trebuise ca să aflui ceva ! Fusese nevoie să moară ca să se dezlege limbile, atît de prevăzătoare și prudentă, ca și această tînră femeie, fusese Albertine în purtarea ei ! Și apoi, chiar despre Albertine, eram oare sigur că știu ceva ? Se întâmplă cu anumite curiozități intelectuale același lucru

ca și cu condițiile de viață pe care le dorim cel mai mult, dar ne devin indiferente dacă încetăm să iubim persoana care, fără să ne dăm seama, ne făcea să le rivnim pentru că ne permiteau să trăim în apropierea ei, să-i placem pe cât e posibil. Importanța științifică pe care o vedeam în a cunoaște genul de dorință ce se ascundea sub petalele obrazilor bătînd puțin în roz, în lumina, luminează fără soare, ca zorii zilei, a ochilor săi deschiși, în zilele ei niciodată povestite, va dispărea desigur cînd nu o voi mai iubi deloc pe Albertine, sau cînd nu o voi mai iubi deloc pe această tînără femeie.

Seara ieșeam singur în centrul orașului vrăjit, unde mă aflam, printre cartierele noi, ca un personaj din *O mie și una de nopți*. Se întîmpla foarte rar să nu descopăr în timpul plimbărilor mele vreun loc necunoscut și spațios despre care nici un ghid, nici un călător nu-mi vorbise. Intrasem într-o rețea de străduțe, de *calli*. Seara, datorită coșurilor acelea înalte ce se largesc în sus, și pe care soarele le colorează în nuanțele cele mai vii de roz și cele mai deschise de roșu, o grădină întreagă înflorește deasupra caselor, cu tonuri atît de variate, că ai spune că este grădina, plantată pe oraș, a unui amator de lalele din Delft sau din Haarlem. Și, dealtfel, apropierea excesivă a caselor făcea din fiecare fereastră o ramă în care visa o bucătăreasă ce se uita prin ea, o fată ce, stînd jos, se lăsa pieptănată de către o bătrînă cu chipul, ghicit în umbră, de vrăjitoare, — alcătuiind un fel de expoziție de o sută de tablouri olandeze juxtapuse, din fiecare biată casă liniștită, aproape lipită de cealaltă, din cauza extremei îngustimi a acestor *calli*. Strînse unele într-altele, ele împărțeau în toate sensurile, prin adînciturile, lor, bucata de Veneție tăiată între un canal și lagună, ca și cum s-ar fi cristalizat, potrivit nenumăratelor forme subțiri și minuțioase. Deodată, la capătul uneia din aceste străduțe, părea că în nateria cristali-

zată să se fi produs o întindere excesivă. O vastă și somptuoasă piață, a cărei importanță desigur că n-aș fi putut-o ghici în rețeaua aceea de străduțe, după cum nu i-aș fi găsit nici chiar un loc, se întindea în fața mea, înconjurată de încântătoare palate, pale sub clarul de lună. Era unul dintre acele ansambluri arhitecturale către care, într-un alt oraș, străzile se îndreaptă, te conduc și-l indică. Aici, el părea ascuns intenționat într-o încrucișare de străduțe, asemenea palatelor din basmele orientale, unde cel care este dus în timpul nopții și apoi readus înainte de revărsatul zorilor la el acasă să nu mai poată regăsi locuința vrăjită, astfel că în cele din urmă să creadă că nu s-a dus decît în vis.

A doua zi am plecat în căutarea frumoasei piețe din noaptea trecută, mergînd pe acele străduțe ce se mănau toate între ele și refuzau să-mi dea cea mai mică lămurire, făcîndu-mă doar să mă rătăcesc și mai rău. Uneori, un vag reper, pe care îmi părea că-l recunosc, mă făcea să-mi închipui că aveam să văd apărînd, în claustrarea, în singurătatea și în tăcerea sa, frumosul loc surghiunit. Atunci, vreun geniu rău ce luase înfățișarea unei alte străduțe, mă făcea să mă întorc, fără voia mea, din drum și mă pomeneam readus pe neașteptate la Canal Grande. Și cum între amintirea unui vis și amintirea unei realități nu este o deosebire prea mare, ajungeam să mă întreb dacă nu cumva se produsese, în timp ce dormeam, într-o obscură operă de cristalizare venețiană, acea ciudată plăsmuire ce oferea o vastă piață înconjurată de palate romantice meditației prelungite de clarul de lună.

Dar dorința de a nu pierde pentru totdeauna anumite femei, mai mult decît aceea de a nu părăsi anumite locuri, îmi întreținea, la Veneția, o agitație ce deveni febrilă în ziua cînd după ce hotărîse că vom pleca, spre seară, după ce bagajele noastre plecaseră cu gondola la gară, am citit într-un registru de străini aștep-

tați să sosească la hotel: „Baronesa Putbus cu suita“. Imediat senzația tuturor acelor ore de plăcere carnală pe care plecarea noastră avea să mă facă să le pierd, ridică dorința ce exista în mine în stare cronică la înălțimea unui sentiment, și-l înecă în dor și melancolie; îi cerui mamei să ne amânăm plecarea cu câteva zile; și aerul ei de a nu lua nici o clipă în considerație și nici măcar în serios rugămintea mea îmi trezi în nervii excitați de primăvara venețiană vechea dorință de a rezista unui complot imaginar, urzit împotriva mea de părinții mei, ce-și închipuiau că voi fi forțat să mă supun, și dorința de a lupta, ce mă făcea pe vremuri să le impun cu brutalitate voința mea celor ce-mi erau cei mai dragi, chit că mă adaptam voinței lor după ce reușisem să-i fac să cedeze. Am anunțat-o pe mama că nu voi pleca, însă ea, crezând că e mai abil să nu aibă aerul că-și dă seama că o spun în serios, nici măcar nu-mi răspunse. Am continuat, spunându-i că va vedea dacă sînt sau nu serios. Portarul a venit să aducă trei scrisori, două pentru ea și una pentru mine, pe care am pus-o în portofel, între toate celelalte, fără să mă uit măcar pe plic. Și sosind ora cînd, urmată de toate lucrurile mele, mama plecă la gară, am cerut să mi se aducă o gustare pe terasă, în fața canalului, unde m-am instalat, privind apusul soarelui, în timp ce pe o barcă oprită în fața hotelului un muzicant cînta *O sole mio*.

Soarele continua să scapete. Mama nu era probabil prea departe de gară acum. Curînd ea va fi plecat, eu voi fi singur la Veneția, singur cu mîhnirea de a ști că am supărat-o, și lipsit de prezența ei ca să mă consoleze. Ora plecării trenului se apropia. Singurătatea mea irevocabilă era atît de apropiată încît îmi părea că a și început și că este totală. Căci mă simțeam singur, lucrurile îmi deveniseră străine, nu mai aveam destul calm să ies din inima mea palpitîndă și să le dau oare-

care stabilitate. Oraşul ce-l aveam în faţă încetase să fie Veneţia. Personalitatea, numele său îmi păreau nişte ficţiuni mincinoase pe care nu mai aveam curajul să le inculc pietrelor. Palatele îmi păreau reduse la simplele lor părţi şi cantităţi de marmură, asemănătoare cu oricare altele, şi apa ca o combinaţie de hidrogen şi azot, eternă, oarbă, anterioară şi exterioară Veneţiei, ignorându-i pe Dogi şi pe Turner. Locul acesta oarecare era totuşi straniu ca un meleag unde soseşti şi care încă nu te cunoaşte, ca un loc pe care l-ai părăsit şi care te-a şi uitat. Nu-i mai puteam spune nimic despre mine, nu-i mai puteam lăsa nimic din mine, mi se refuza, nu mai eram decît o inimă ce bătea, şi o atenţie ce urmărea cu nelinişte cum creştea acel *O sole mio*. Zadarnic mă agăţam disperat cu gîndul de frumoasa curbă caracteristică a Rialto-ului, el îmi apărea cu mediocritatea evidenţei ca un pod nu numai inferior, dar la fel de străin de ideea ce o aveam despre el ca un actor de care, în pofida perucii sale blonde şi a costumului negru, ştim bine că, prin natura sa, nu este Hamlet. Ca şi palatele, Canalul, Rialto-ul, despuiate de ideea ce le alcătuia individualitatea, se dizolvau în vulgarele lor elemente materiale. Dar, în acelaşi timp, acest loc mediocru îmi părea mai puţin depărtat. În bazinul Arsenalului, din pricina unui element, ştiinţific şi el, latitudinea, se manifesta acea ciudăţenie a lucrurilor care, chiar dacă asemănătoare în aparenţă cu cele din ţara noastră, se arată străine, în exil sub alte bolţi cereşti ; simţeam că orizontul acesta atît de apropiat, la care aş ajunge într-o oră cu barca, era o curbură a pămîntului cu totul alta decît cea a Franţei, o curbură îndepărtată care, prin artificiiu călătoriei, se afla aproape de mine, făcîndu-mă să simt şi mai bine că eram de parte ; astfel încît bazinul Arsenalului, în acelaşi timp lipsit de însemnătate şi îndepărtat, mă umplea de acel amestec de repulsie şi spaimă pe care îl resimţisem

pentru prima oară când, copil fiind, o însoțisem pe mama la băile Deligny, și unde, în priveliștea fantastică a unei ape întunecoase peste care nu se așternea nici cerul nici soarele, dar pe care totuși, mărginită de niște câmăruțe, o simțai cum comunică cu niște adâncuri nevăzute, acoperite de trupuri omenеști, mă întrebасem dacă acele adâncuri, ascunse muritorilor de niște bărci ce nu-ți îngăduiau să le bănuiești din stradă, nu erau intrarea mărilor înghețate ce începeau acolo, în care erau incluse și polurile, și dacă spațiul acela îngust nu era marea fără sloiuri a polului ; și în acest peisaj singuratic, ireal, glacial, lipsit de simpatie pentru mine, în care aveam să rămân singur, cântoneta *O, sole mio* se înălța ca o lamentație a Veneției pe care o cunoscusem, părînd să ia drept martor necazul meu. Desigur că ar fi trebuit să nu-l mai ascult dacă voiam să ajung să iau trenul împreună cu mama ; ar fi trebuit să mă hotărăsc să plec fără să mai pierd nici o secundă. Dar era tocmai lucrul pe care nu-l puteam face ; rămîneam nemișcat, fără să fiu în stare nu numai să mă ridic, dar nici măcar să decid că mă voi ridica. Mintea mea, pentru a nu privi în față hotărîrea ce trebuia luată, era cu totul ocupată cu urmărirea desfășurării frazelor succesive ale cântonetei *O, sole mio*, cîntînd în gînd împreună cu cîntărețul, prevăzînd avîntul pe care avea să-l ia fraza, urmîndu-l, și apoi recăzînd cu ea. Fără îndoială că acest cîntec fără însemnătate, auzit de o sută de ori, nu mă interesa deloc. Nu puteam să fac plăcere nimănui, nici mie însumi, ascultîndu-l cu sfințenie pînă la capăt, ca și cum aș fi îndeplinit o obligație. În sfîrșit, nici una din frazele cunoscute mie dinainte nu putea să-mi ofere soluția de care aveam nevoie ; mai mult încă, fiecare dintre aceste fraze, cînd trecea la rînd, devenea o piedică în a lua o hotărîre eficace, sau chiar mă împingea spre o hotărîre potrivnică, fiindcă mă făcea să pierd ora plecării. Prin aceasta, preocupa-

rea, lipsită în ea însăși de plăcere, de a asculta *O, sole mio*, se încărca cu o tristețe adîncă, aproape disperată. Îmi dădeam bine seama că, de fapt, stînd acolo nemișcat, luam hotărîrea de a nu pleca; dar să-mi spun „Nu plec“, lucru ce nu era cu puțință pentru mine sub această formă directă, îmi devenea posibil sub o alta: „Voi asculta încă o frază din *O, sole mio*“; posibil, însă nesfîrșit de dureros, căci semnificația practică a acestui limbaj figurat nu-mi scăpa, și, spunîndu-mi: „Nu fac de fapt decît să mai ascult o frază din *O, sole mio*“, știam că aceasta înseamnă: „Voi rămîne singur la Veneția“. Și poate că această tristețe, că frîgul ce te amorțește, dădea farmec, un farmec disperat dar fascinant, acestui cîntec. Fiecare notă pe care o emitea vocea cîntărețului, cu o forță și o ostentație aproape musculară, mă lovea drept în inimă. Cînd fraza era executată în registrul grav și canțoneta părea terminată, cîntărețul nu se simțea satisfăcut și reîncepea bucata în registrul acut, ca și cum avea nevoie să dea în vileag încă o dată singurătatea și disperarea mea. Și din politețea stupidă a atenției mele față de muzica lui, mă gîndeam: „Tot nu mă pot decide; înainte de toate, să reluăm în gînd fraza aceasta în registrul acut“. Și ea îmi șporea singurătatea, în care recădea, făcînd-o cu fiecare clipă mai deplină, curînd irevocabilă.

Mama trebuia să fie aproape de gară. Peste puțin timp ea va fi plecată. Și în fața mea se întindea Veneția în care aveam să rămîn fără ea. Și nu numai că nu o mai cuprindea pe mama, dar, deoarece nu mai aveam destul calm pentru a-mi lăsa gîndul să se aștearnă pe lucrurile ce se găseau în fața mea, ele încetară să mai conțină vreo pîrticică din mine; mai mult încă, încetară să mai fie Veneția; ca și cum eu singur strecurasem suflet în pietrele palatelor și în apa Cana-lului.

Astfel rămîneau nemișcat, cu voința sfărîmată, aparent fără să fi luat vreo hotărîre ; în momentele acelea însă și ea era, fără îndoială, luată : adesea prietenii noștri o pot prevedea. Însă noi nu putem, altfel am fi cruțați de atîtea suferințe.

Dar, în sfîrșit, din hăuri mai neclare decît cele din care își ia avînt cometa ce poate fi prevăzută, — grație forței defensive nebănuite a obiceiului înrădăcinat, datorită rezervelor ascunse pe care dintr-o impulsie bruscă ea le aruncă în ultimul moment în luptă, — capacitatea mea de a acționa se trezi în sfîrșit : o luai la picior și sosii cînd ușile trenului se și închiseseră, dar la timp ca să o regăsesc pe mama împurpurată de emoție, abia ținîndu-se să nu plîngă, căci credea că nu voi mai veni. „Știi, zise ea, biata bunică-ta spunea : Ciudat, nu-i nimeni care să poată fi mai nesuferit sau mai drăguț decît micuțul ăsta.“ Văzurăm Padova, apoi Verona, venind în întîmpinarea trenului să-și ia rămas bun de la noi aproape pînă la gară, și, în timp ce ne depărtam, ele, care nu plecau și aveau să-și reia viața, se înapoiau una către cîmpurile, iar cealaltă către colinele sale.

Orele treceau. Mama nu se grăbea să citească cele două scrisori pe care le deschisese doar și căuta ca nici eu să nu-mi scot numai decît portofelul ca să iau scrisoarea pe care mi-o dăduse portarul hotelului. Se temea totdeauna să nu-mi pară călătoriile prea lungi, prea obositoare, și amîna pentru cît mai tîrziu, ca să-mi umple ultimele ore, momentul în care va despacheta ouăle tari, îmi va da ziarele, va desface pachetul cu cărțile pe care le cumpărase fără să-mi spună. O priveam pe mama care citea scrisoarea cu un aer mirat, ridică apoi capul și ochii ei păreau că se opresc rînd pe rînd pe amintiri distincte, incompatibile, pe care nu reușea să le împace. Între timp recunoscui scrierea Gilbertei pe plicul meu. Îl deschisei. Gilberte mă anunța că se căsătorește cu Saint-Loup. Îmi scria că-mi telegrafiasese

în legătură cu aceasta la Veneția, dar nu primise răspuns. Mi-am adus aminte că mi se spusese cît de prost funcționează acolo serviciul de telegrafie. Nu primisem telegrama Gilbertei. Poate că ea nu mă va crede. Deodată simții în creierul meu un fapt, instalat acolo în stare de amintire, părăsindu-și locul și cedindu-l unui alt fapt. Telegrama primită de curînd, și despre care crezusem că era de la Albertine, era telegrama Gilbertei. Cum originalitatea destul de artificială a scrierii Gilbertei consta mai cu seamă în aceea că, atunci cînd scria un rînd, barele literei *t* se aflau în rîndul de deasupra, avînd aerul de a sublinia cuvintele sau punctele pe litera *i* ce păreau că întrerup frazele de deasupra, și, în schimb, să intercaleze în rîndul de dedesubt cozile și arabescurile cuvintelor suprapuse, era foarte firesc ca funcționarul de la telegraf să fi citit buclele literei *s* sau *y* din linia superioară ca pe un *ine*, în terminația cuvîntul Gilberte. Punctul de pe litera *i* din cuvîntul Gilberte se urcase deasupra făcînd punctul de suspensie. În ce privește litera *G*, ea avea aerul unui *A* gotic. Dacă, în afară de aceasta, două sau trei cuvinte fuseseră prost citite, înțelese cu aproximație (dealtminteri, unele îmi păruseră de neînțeles), era de ajuns pentru a se explica amănuntele erorii mele și nici nu era necesar. Cîte litere nu citește într-un cuvînt cîeva distrat și mai ales avînd o idee preconcepută, pornind de la gîndul că scrisoarea este de la o anumită persoană? Cîte cuvinte într-o frază? Citînd, ghicești, crezi; totul pornește de la o greșeală inițială; cele ce urmează (și aceasta nu numai cînd se citesc scrisori sau telegrame, nu numai în orice lectură), oricît de extraordinare ar putea să pară celui ce pornește de la un alt punct de vedere, sînt cît se poate de firești. O bună parte din ceea ce credeam, și pînă la ultimele concluzii, cu o încăpăținare și o bună-credință egale, provine din greșeala inițială asupra premizelor.

„Oh, e nemaipomenit, spuse mama. Ascultă, la vîrsta mea nu te mai miri de nimic, dar te rog să crezi că nu există ceva mai neașteptat decît știrea pe care mi-o anunță această scrisoare.“ „Stai puțin, am răspuns eu, nu știu despre ce e vorba, dar, oricît de uimitoare ar fi, nu se poate măsura cu aceea pe care mi-o vestește această scrisoare. E un mariaj. Robert de Saint-Loup o ia de soție pe Gilberte Swann.“ „Ah ! îmi spuse mama, atunci cu siguranță că asta scrie în cealaltă scrisoare, cea pe care nu am deschis-o încă, deoarece am recunoscut scrisul prietenului tău.“ Și îmi zîmbi cu acea ușoară emoție pe care, de cînd își pierduse mama, i-o provoca orice eveniment, oricît de neînsemnat, ce privea fapte omenești în stare să sufere, să-și amintească și care-și au și ele morții lor. Astfel, mama îmi zîmbi și-mi vorbi cu o voce blîndă, ca și cum s-ar fi temut că, tratînd cu ușurință această căsătorie, ar subestima impresiile de melancolie la fiica și la văduva lui Swann, la mama lui Robert, pe cale de a se despărți de fiul său, și cărora mama mea, din bunătate, din simpatie pentru bunătatea lor față de mine, le împrumuta propria ei emotivitate filială, conjugală și maternă. „Aveam dreptate cînd ți-am spus că nu ai să găsești nimic mai uimitor?“ o întrebai eu. „Ei bine, nu, spuse ea cu voce blîndă, fiindcă eu dețin vestea cea mai extraordinară, n-am să spun cea mai mare, cea mai mică, deoarece acest citat din Sévigné pe care-l folosesc toți cei ce nu știu altceva despre ea o dezgusta pe bunica ta la fel ca «ce frumos e să te ofilești». Noi nu găsim de cuviință să culegem această expresie a d-nei de Sévigné pentru uzul tuturor. Scrisoarea asta îmi anunță căsătoria tinărului Cambremer.“ „Hm, spuse eu cu nepăsare, cu cine ? În orice caz, personalitatea logodnicului răpește acestei căsătorii orice caracter senzațional.“ „Numai dacă cea a miresei nu i-l dă.“ „Și cine e această logodnică ?“ „A, dacă ți-o spun numai decît,

nu mai face doi bani. Hai, caută puțin“, spuse mama, care, văzînd că nu ajunsesem încă la Torino, vroia să-mi dea de lucru, păstrînd ceea ce e mai interesant pentru sfîrșit. „Dar de unde vrei să știi? E o persoană strălucită? Dacă Legrandin și sora sa sînt mulțumiți, putem fi siguri că este un mariaj strălucit.“ „Despre Legrandin nu știu nimic. Însă persoana ce-mi dă știrea mariajului spune că d-na de Cambremer este încîntată. Nu știu dacă tu vei considera acest mariaj strălucit. Mie îmi face impresia unui mariaj de pe timpurile cînd regii se căsătoreau cu păstorite, și încă păstorita e mai puțin decît o păstorită, dealtfel încîntătoare. Aceasta ar fi uluit-o pe bunica ta, dar nu i-ar fi displicut.“ „Dar, în sfîrșit, cine e logodnica?“ „D-ra d'Oloron.“ „Sună grozav și n-aduce deloc a păstorită, dar nu-mi dau seama cine poate fi. E un titlu din familia Guermantes.“ „Tocmai, și dl. de Charlus l-a dăruit, adoptînd-o, nepoatei lui Jupien. Pe ea o ia de soție tinărul Cambremer.“ „Nepoata lui Jupien! Dar e cu neputință!“ „Este răsplata virtuții. E o căsătorie la sfîrșitul unui roman al d-nei Sand“, spuse mama. „Este prețul viciului, e o căsătorie la sfîrșitul unui roman de Balzac“, gîndii eu. „La urma urmei, îi spusei mamei, dacă te gîndești, este un lucru destul de firesc. Iată-i pe Cambremerii ancorati în clanul familiei Guermantes, în care nu sperau să-și poată instala vreodată cortul; în afară de asta, micuța adoptată de dl. de Charlus va avea mulți bani, ceea ce este absolut necesar de cînd Cambremerii și i-au pierdut pe-ai lor; în definitiv, ea e fiica adoptivă și, după părerea Cambremerilor, probabil fiica adevărată — fată din flori — a cuiva pe care ei îl consideră ca pe un prinț de singe regal. Căsătoria cu un bastard de casă aproape regală a fost întotdeauna considerată ca măgulitoare de către nobilimea franceză și străină. Fără a ne îndepărta chiar așa de mult de timpurile noastre pînă la căsătoria d-nei de Lucinge, îți amintești că de-

abia au trecut șase luni de la căsătoria prietenului lui Robert cu tinăra aceea a cărei singură rațiune socială de a fi era presupunerea, greșită sau justă, că e fiica din flori a unui prinț suveran. "Mama, respectînd legea castelor de la Combray, care ar fi trebuit să o facă pe bunica mea să se scandalizeze de această căsătorie, și dorind înainte de toate să arate valoarea judecății mamei sale, adăugă : „Dealtminteri, mititica este cît se poate de bine, și nici nu ar fi fost nevoie de imensa bunătate a bunicii tale, de nesfîrșita ei indulgență ca să nu fii atît de sever față de alegerea tînărului Cambremer. Îți aduci aminte cît de distinsă o găsisse pe această fată, e foarte mult de atunci, într-o zi cînd intrase la ea ca să i se repare ceva la fustă ? Nu era decît o copilă pe atunci. Și acum, cu toate că e destul de coptuță și fată bătrînă, e o altă femeie, de o mie de ori mai bine. Bunica ta își dăduse seama de asta dintr-o singură privire. O găsisse pe nepoțica croitorului mai «nobilă» decît ducele de Guermantes." Dar și mai important decît să aducă laude bunicii mele, mama trebuia să găsească „mai bine" pentru ea că nu mai e pe lumea asta. Era cea mai înaltă finalitate a tandreței sale, ca și cum i-ar fi cruțat cea din urmă durere. „Și totuși, crezi tu, zise mama, că bătrînul Swann, pe care nu l-ai cunoscut, e adevărat, s-ar fi gîndit vreodată că va avea într-o zi un strănepot în vinele căruia va curge singele bătrînei Moser care spunea : «Ponșur, tomnilor», amestecat cu singele ducelui de Guise ?!" „Dar bagă de seamă, mamă, că lucrul este mult mai uimitor decît spui. Fiîndcă cei din familia Swann erau oameni foarte bine și, cu situația pe care o avea fiul lor, fiica acestuia — dacă el ar fi făcut un mariaj cum se cade — ar fi putut să facă unul foarte bun. Însă totul rămăsese baltă, întrucît el se însurase cu o cocotă." „Oh, o cocotă ! Știi, oamenii au fost poate răi. N-am crezut niciodată tot ce se spunea." „Ba da, o cocotă. Am să-ți fac chiar destăinuiri...

familiale, altădată.“ Cufundată în visarea ei, mama spuse : „Fiica unei femei pe care tatăl tău nu mi-ar fi dat niciodată voie să o salut, căsătorindu-se cu nepotul d-nei de Villeparisis pe care tatăl tău nu-mi permitea, la început, să o vizitez, fiindcă găsea că era dintr-o lume prea strălucită pentru mine!“ Apoi : „Fiul d-nei de Cambremer, față de care dl. Legrandin se temea atât de mult să nu fie nevoit să ne recomande pentru că nu ne găsea destul de șic, luînd-o de soție pe nepoata unui om care nu ar fi îndrăznit niciodată să urce la noi altfel decît pe scara de serviciu !... Oricum, biata bunică-ta avîa dreptate, ți-aduci aminte, cînd spunea că marea aristocrație face niște lucruri care i-ar șoca pe niște mici burghezi și că regina Maria-Amelia se terfelese în ochii ei din pricina avansurilor pe care le făcuse amantei prințului de Condé ca să-l convingă să-și facă testamentul în favoarea ducelui d'Aumale. Îți aduci aminte, era indignată că secole întregi fetele din casa de Gramont, care au fost adevărate sfinte, purtaseră numele Corisande, în amintirea legăturii unei străbunici cu Henric al IV-lea. Sînt lucruri ce se fac poate și în burghezie, însă mai pe ascuns. Îți închipui cît ar fi amuzat-o pe biata bunică-ta lucrul acesta !“ spuse mama cu tristețe, căci bucuriile pe care ne părea rău că bunica mea nu le mai putea împărtăși cu noi erau cele mai simple din viață : o noutate, o piesă, chiar și mai puțin, o „imitație“, ce ar fi amuzat-o. „Poți să-ți închipui cît de mult s-ar fi mirat ! Sînt, totuși, sigură că aceste căsătorii ar fi șocat-o pe bunica ta, i-ar fi lăsat o impresie penibilă. Cred că e mai bine că nu va ști nimic despre ele“, continuă mama, căci, în fața oricărei întîmplări, îi plăcea să creadă că bunica mea ar fi avut o impresie cu totul specială, datorită firii sale minunat de deosebite, și care avea o importanță extraordinară. În fața oricărui eveniment trist, ce nu ar fi putut fi prevăzut altădată, dizgrația sau ruina unuia dintre vechii

noștri prieteni, vreo calamitate publică, o epidemie, un război, o revoluție, mama își spunea că e poate mai bine că bunica mea nu văzuse nimic din toate acestea, că ar fi îndurerat-o prea mult, că nu le-ar fi putut suporta. Și cînd era vorba de un lucru scandalos ca acesta, mama, printr-un simțămînt opus celui al oamenilor răi, cărora le place să presupună că cei ce nu le sînt simpatici au suferit mai mult decît s-ar crede, nu vroia, stăpînită de dragostea ei pentru bunică-mea, să admită că ceva penibil, ceva degradant i s-ar fi putut întîmpla. Și-o închipuia întotdeauna pe bunica mea mai presus de atingerea oricăror rele, și se gîndea că moartea ei fusese poate, în fond, un bine ce-o scutea pe această fire atît de nobilă de priveliștea prea urîță a timpului prezent, căruia nu ar fi putut să i se adapteze. Căci optimismul este filozofia trecutului. Întîmplările ce au avut loc fiind, printre toate cele cu putință, singurele pe care le cunoaștem, răul pe care l-au pricinuit ne pare inevitabil, iar puținul bine pe care n-au putut să nu-l aducă cu ele, lor li-l atribuim și ne închipuim că fără ele acest bine nu s-ar fi produs. Căuta, în același timp, să ghicească mai bine ce ar fi simțit bunică-mea aflînd aceste noutăți, și credea totodată că mintea noastră, mai puțin nobilă decît a ei, nu era în stare s-o ghicească. „Îți închipui, spuse la început mama, cît de uimită ar fi fost bunică-ta!“ Și simțeam că mama suferea că nu putea să i-o împărtășească, regretînd că bunică-mea nu poate să o știe și găsind ceva nedrept în faptul că viața scoate la iveală niște împrejurări pe care bunica nu le-ar fi putut crede, arătînd astfel în mod retrospectiv că bunica dusesese cu sine o cunoaștere greșită și incompletă a ființelor și a societății, căsătoria nepoatei lui Jupien cu nepotul lui Legrandin fiind de natură a-i modifica noțiunile generale la fel ca și știerea — dacă mama ar fi putut să o facă să-i parvie — că s-a ajuns la rezolvarea problemei, pe care bunica mea

o credea de nerezolvat, a navigației aeriene și a telegrafiei fără fir. Dar se va vedea că dorința de a împărtași bunicii mele binefacerile științei noastre îi păru curind, și ea, prea egoistă mamei mele.¹

Aceste logodne stîrniră vii comentarii în cele mai diferite categorii sociale.

Mai multe prietene de-ale mamei, care-l văzuseră pe Saint-Loup la noi acasă, veniră la ziua ei de primire și se informară dacă logodnicul în chestiune era chiar prie-

¹ Am aflat — căci nu putusem asista la toate acestea din Veneția — că d-ra de Forcheville fusese cerută în căsătorie de ducele de Châtellerault și de prințul de Silistria, în timp ce Saint-Loup căuta să se căsătorească cu d-ra d'Entragues, fiica ducelui de Luxembourg. Iată ce se întimplase. Dat fiind că d-ra de Forcheville avea o sută de milioane, d-na de Marsantes se gîndise că aceasta era o excelentă partidă pentru fiul său. Făcu greșeala să spună că tînăra este fermecătoare, că personal nu știa deloc dacă fata este săracă sau bogată, că nici nu voia să o știe, dar că, chiar și fără dotă, ar fi un noroc pentru un tînăr, oricît de pretențios, să aibă o astfel de soție. Era o mare îndrăzneală pentru o femeie pe care o ispiteau numai cele o sută de milioane, închizîndu-i ochii asupra restului. Lumea și-a dat imediat seama că ea se gîndea la fată pentru fiul său. Prințesa de Silistria protestă cu indignare explicînd pe larg obirșia nobilă a lui Saint-Loup și declară în gura mare că dacă Saint-Loup o ia de soție pe fiica Odettei și a unui evreu, s-a terminat cu foburgul Saint-Germain. D-na de Marsantes, oricît de sigură era de sine însăși, nu îndrăzni să împingă lucrurile mai departe și se retrase din fața vociferărilor prințesei de Silistria, care-și formulă imediat cererea în căsătorie pentru propriul său fiu. Nu vociferase decît ca să și-o rezerve pe Gilberte. Între timp, d-na de Marsantes, nevoind să rămînă înfrîntă, se întoarse îndată către d-ra d'Entragues, fiica ducelui de Luxembourg. Întrucît aceasta avea doar douăzeci de milioane, îi convenea mai puțin d-nei de Marsantes, dar ea spuse la toată lumea că un Saint-Loup nu putea lua de soție pe o d-ră Swann (nici nu se mai pomenea de Forcheville). După cîțva timp, cum cineva spuse din zăpăceală că ducele de Châtellerault se gîndea să se însoare cu d-ra d'Entragues, d-na de Marsantes, care era susceptibilă ca nimeni altul, se simți jignită, schimbă macazul, se întoarse la Gilberte, făcu cererea în căsătorie pentru Saint-Loup, și logodna avu loc imediat.

tenul meu. Unele persoane ajunseră să pretindă, în ce privește celălalt mariaj, că nu era vorba de Cambremer — Legrandin. Se invocase o sursă sigură, deoarece marchiza, născută Legrandin, dezmințise logodna chiar în ajunul zilei când se făcură anunțurile. Cît mă privește, mă întrebam de ce dl. de Charlus, pe de o parte, și Saint-Loup, pe de alta, care avuseseră prilejul să-mi scrie cu puțin înainte, îmi vorbiseră de proiecte atît de amicale de călătorii, a căror înfăptuire ar fi trebuit să excludă posibilitatea acestor ceremonii, fără să-mi pomenească nimic. Trăsei concluzia, fără să mă gîndesc că în asemenea chestiuni se păstrează secretul pînă în ultimul moment, că mă considerau prietenul lor mai puțin decît crezusem, lucru care, în privința lui Saint-Loup, mă mîhnea. Iar, deoarece îmi dădusem seama că amabilitatea, tratarea pe „picior de egalitate“, din partea aristocrației este o comedie, de ce m-aș fi mirat că nu făceam excepție? În casa de femei, în care se procurau din ce în ce mai mulți bărbați — unde dl. de Charlus îl surprinsese pe Morel — și în care matroana, mare cititoare a ziarului *Le Gaulois*, comenta știrile mondene, stînd o dată de vorbă cu un domn gras ce venea la ea să bea fără întrerupere șampanie cu niște tineri, fiindcă, deja foarte voluminos, vroia să devină obez ca să fie sigur că nu va fi „luat“ în caz de război, îi declară: „Se pare că tinărul Saint-Loup e «de soiul acesta» și tinărul Cambremer de asemenea. Bietele neveste! În orice caz, dacă-i cunoașteți pe logodnici, să ni-i trimiteți, vor găsi aici tot ce vor, și sînt mulți bani de cîștigat cu ei.“ La care domnul cel gras, cu toate că era el însuși „de soiul acesta“, protestă, răspunse, fiind cam snob, că se întâlnea destul de des cu Cambremer și Saint-Loup la verii săi d'Ardonvillers și că ei erau mari amatori de femei și cu totul potrivnici „soiului acesta“. „A!“ încheie matroana pe un ton sceptic, dar neavînd nici o dovadă, și convinsă că în secolul nostru perversitatea moravurilor rivalizează cu absurditatea birfelilor calomniatoare. Unele

persoane pe care nu le vedeam îmi scriseră întrebându-mă „ce credeam“ despre cele două mariaje, ca și cum ar fi inițiat o anchetă asupra înălțimii pălăriilor de damă la teatru, sau asupra romanului psihologic. N-am avut curajul să răspund acestor scrisori. Despre cele două mariaje nu aveam nici o părere, dar simțeam o imensă tristețe, ca atunci cînd două părți din existența ta trecută, ancorate lângă tine, pe care-ți întemeiezi poate, alene, de la zi la zi, vreo speranță nemărturisită, se îndepărtează definitiv, cu un pocnet vesel al fanioanelor, cu destinații necunoscute, ca niște nave. În ce privește pe cei interesați, ei aveau despre propriul lor mariaj o părere foarte firească, întrucît era vorba nu de alții, ci de ei înșiși. Nu încetaseră niciodată zeflemisirile la adresa „marilor căsătorii“ bazate pe o țară secretă. Și chiar Cambremerii, de neam atît de vechi și cu pretenții atît de modeste, ar fi fost cei dinții care să-l uite pe Jupien și să-și amintească numai de măreția extraordinară a neamului d'Oloron, dacă nu s-ar fi produs o excepție din partea unei persoane ce ar fi trebuit să fie cea mai măgulită de acest mariaj : marchiza de Cambremer-Legrandin. Dar rea din fire, lăsa să treacă plăcerea de a-i umili pe ai săi înaintea aceleia de a se preamări pe ea însăși. Astfel, întrucît nu-și iubea fiul, iar viitoarea noră îi devenise repede antipatică, ea declară că era o nenorocire pentru un Cambremer să ia de soție o persoană care nu se știe de unde a ieșit și care are dinții atît de prost rînduiți. În ceea ce privește înclinația tînărului Cambremer de a-i frecventa pe literați, ea pe Bergotte, de exemplu, sau chiar pe Bloch, se înțelege că o alianță atît de strălucită nu l-a făcut, ca rezultat, mai snob, ci, simțindu-se acum succesor al ducilor d'Oloron, „prinți suverani“, după cum spuneau ziarele, era destul de convins de măreția sa pentru a putea frecventa pe oricine. Și a părăsit mica nobilime pentru burghezia inteligentă, în zilele cînd nu se consacra Altețelor. Notițele din ziare, mai cu seamă cele privitoare la Saint-Loup, îi con-

feriră prietenului meu, ai cărui strămoși regali fură înșirați, un nou prestigiu ce nu făcu decît să mă întristeze, ca și cum ar fi devenit mai curînd altcineva, descendentul lui Robert cel Tare, decît prietenul ce se așezase cu puțin înainte pe strapontina trăsorii, pentru ca să stau eu mai comod în spate ; faptul de a nu fi bănuir dinainte căsătoria sa cu Gilberte, care apăruse pe neașteptate în scrisoare, ceva atît de deosebit de ceea ce puteam crede despre fiecare din ei în ajun, neprevăzut ca un precipitat chimic, mă făcea să sufăr, în loc să mă gîndesc că el avusese multă treabă și că, dealtfel, în societatea înaltă mariajele se fac adeseori dintr-o dată, pentru a se substitui unui aranjament diferit ce a eșuat. Și tristețea, mohorită ca un mutat, amară ca gelozia, pe care mi-o pricinuiră prin bruschețea, prin șocul lor, cele două mariaje, fu atît de adîncă, încît mai tîrziu îmi fu amintită, atribuindu-mi-se în mod absurd onoarea de a fi avut dubla, tripla și chiar cvadrupla presimțire, ceea ce era, în momentul acela, tocmai contrariul.

Oamenii de lume care nu-i dăduseră nici o atenție Gilbertei, îmi spuseră cu un aer interesat și grav : „A ! Ea e aceea care se căsătorește cu marchizul de Saint-Loup“ și-i aruncau priviri atente de oameni avizi nu numai de întîmplări din viața pariziană, dar dornici, de asemenea, de a se instrui, și încrezători în perspicacitatea privirii lor. Cei care, dimpotrivă, o cunoscuseră numai pe Gilberte, îl priveau cu cea mai mare atenție pe Saint-Loup, cerîndu-mi (adesea oameni care abia mă cunoșteau) să-i prezint, și reveneau după ce făcuseră cunoștință cu logodnicul împăunați de bucuriile festivității, spunînd : „E un bărbat foarte bine“. Gilberte era convinsă că numele marchizului de Saint-Loup era de o mie de ori mai important decît cel al ducelui d'Orléans, dar întrucît făcea parte, înainte de toate, din generația ei spirituală, nu vroia să fie mai prejos de alții și-i plăcea să spună *Mater semita*, adăugînd, ca să aibă un aer cu totul spiritual : „În ce mă privește pe mine, în schimb, e al meu *pater*“.

„Se pare că prințesa de Parma a aranjat mariajul tinărului Cambremer“, îmi spuse mama. Și așa și era. Prințesa de Parma cunoștea de multă vreme, prin societăți de binefacere, pe de o parte pe Legrandin, pe care-l găsea distins, pe de alta, pe d-na de Cambremer, care schimba vorba când prințesa o întreba dacă era într-adevăr sora lui Legrandin. Prințesa știa oit regreta d-na de Cambremer de a fi rămas la ușa înaltei societăți aristocratice, în care nu o primea nimeni. Când prințesa de Parma, care-și luase sarcina de a găsi o partidă pentru d-ra d'Oloron, îl întrebă pe dl. de Charlus dacă știe cumva cine este omul amabil și cultivat ce se numește Legrandin de Méséglise (așa se denumea acum Legrandin), baronul răspunse întâi că nu știe, apoi, deodată, își aduse aminte de un călător cu care făcuse cunoștință într-o noapte în tren și care-i dăduse cartea sa de vizită. Surîse vag. „O fi poate același“, se gândi. Când află că era vorba de fiul sorei lui Legrandin, spuse : „Hm, ar fi într-adevăr extraordinar ! Dacă seamănă cu unchiul său, n-ar fi ceva ce m-ar speria : totdeauna am fost de părere că ei sînt soții cei mai buni.“ „Cine ei ?“ întrebă prințesa. „O, doamnă, v-aș explica dacă ne-am vedea mai des. Cu dumneavoastră se poate sta de vorbă. Alteța-voastră este atît de inteligentă“, cuprins de nevoia de a face confidențe, dar nu merse totuși mai departe. Numele de Cambremer îi plăcu, cu toate că părinții nu-i erau simpatici ; știa însă că aceasta era una din cele patru baronii din Bretania și tot ce putea spera mai bun pentru fiica sa adoptivă ; era un nume vechi, respectat, cu alianțe de nădejde în provincia sa. Un prinț nu ar fi fost cu puțință și, dealtfel, nici de dorit. Era deci tocmai ce trebuia. Apoi prințesa îl chemă pe Legrandin. Se schimbase de la o vreme destul de mult ca înfățișare, și chiar în avantajul său. Ca femeile ce-și sacrifică cu hotărîre fața în favoarea unei tali zvelte și stau mereu la Marienbad, Legrandin căpătase aspectul degajat al unui ofițer de cavalerie. Pe măsură ce dl. de Charlus devenea

mai greoi și mai încet în mișcări, Legrandin se făcea mai suplu și mai sprinten, efect contrariu al aceleiași cauze. Această viteză avea de altfel cauze psihologice. Avea obiceiul să meargă în anumite locuri rău-famate, unde se fofila, căci nu dorea să fie văzut nici cînd intra, nici cînd ieșea, și în care se înfunda. Cînd prințesa de Parma îi vorbea de familia Guermantes, de Saint-Loup, el declară că-i cunoscuse din totdeauna, făcînd un fel de amestec între faptul de a-i fi cunoscut totdeauna *după nume* pe castelanii de Guermantes și de a-l fi întîlnit *în persoană*, la mătușa mea, pe Swann, tatăl viitoarei d-ne de Saint-Loup, pe Swann, a cărui soție și fiică, Legrandin, la Combray, nu voise, de altfel, să le frecventeze. „Chiar am călătorit de curînt cu fratele ducelui de Guermantes, dl. de Charlus. A intrat în mod spontan în vorbă cu mine, ceea ce e totdeauna un semn bun, căci dovedește că nu-i un nătărău afectat, și nici un infumurat. O, știu tot ce se spune despre el. Dar nu cred niciodată lucrurile astea. De altfel, viața particulară a altora nu mă privește. Mi-a făcut impresia unui om sensibil, unui suflet ales.“ Atunci prințesa de Parma vorbea de d-ra d'Oloron. În mediul Guermantes-ilor, lumea se înduioșă de noblețea inimii d-lui de Charlus care, bun cum fusese totdeauna, clădea fericirea unei fete sărace și încîntătoare. Iar ducele de Guermantes, care suferea din pricina reputației fratelui său, dădea de înțeles că oricît de frumos ar fi fost ceea ce făcea fratele său pentru fată, era totuși foarte firesc. „Nu știu dacă sînt destul de explicit, însă totul este natural în această treabă“, spunea el cu stîngăcie, din prea multă șiretenie. Însă scopul său era să arate că tînăra era un copil al fratelui său, pe care el îl recunoștea. Cu aceeași ocazie era explicat și Jupien. Prințesa de Parma strecură această versiune ca să-i arate lui Legrandin că, în fond, tînărul Cambremer ar lua de soție pe cineva în genul d-rei de Nantes, una din acele bastarde ale lui Ludovic al XIV-lea

pe care nu le disprețuisese nici ducele de Orléans, nici prințul de Conti.

Aceste două mariaje, despre care vorbeam cu mama în trenul ce ne aducea înapoi la Paris, avură asupra unora dintre personajele ce au figurat pînă acum în această povestire urmări destul de remarcabile. În primul rînd asupra lui Legrandin; inutil să spunem că a intrat ca un uragan în palatul d-lui de Charlus, exact ca într-o casă rău-famată unde nu trebuia să fie văzut, și, în același timp, pentru a-și arăta vitejia de a-și ascunde vîrsta — căci obiceiurile noastre ne urmează chiar și atunci cînd nu ne mai servesc la nimic — așa că aproape nimeni n-a băgat de seamă că, spunîndu-i bună ziua, dl. de Charlus i-a adresat un surîs greu de perceput, dar și mai greu de interpretat; acest surîs semăna în aparență — însă în fond îi era tocmai opus — cu surîsul pe care doi oameni ce obișnuiesc să se întâlnească în societatea bună, îl schimbă între ei dacă se întîlnesc din întîmplare într-un loc rău-famat (de pildă, la palatul Elisée, unde generalul de Froberville, cînd îl întîlnea, pe vremuri, pe Swann, îi arunca privirea de ironică și tainică complicitate a doi obișnuiți ai prințesei des Laumes care se compromit la dl. Grévy). Și mai remarcabilă a fost însă indiscutabila îmbunătățire a firii sale. De multă vreme — și de pe timpul cînd, copil fiind, îmi petreceam vacanțele la Combray — Legrandin întreținea în chip obscur relații cu aristocrația, obținînd cel mult cite o invitație izolată la o vilegiatură fără foloase. Deodată, după ce mariajul nepotului său uni între ele aceste crimpeie îndepărtate, Legrandin se pomeni cu o situație mondenă căreia, retroactiv, vechile legături cu oamenii ce-l frecventau numai în particular, dar în mod intim, îi conferiră un soi de seriozitate. Niște doamne, cărora cineva crezu că li-l prezintă, povestiră că de douăzeci de ani el petrecea două săptămîni pe an la ele la țară, și că el era acela ce le dăruise frumosul barometru antic din salonaș. Fusesse din întîmplare fotografiat în „grupuri“

în care figurau niște duci cu care acum se înrudea. Or, de îndată ce obținu această situație mondenă, el încetă să profite de ea. Și nu numai pentru că, acum, cînd se știa că este primit, nu mai simțea nici o plăcere să fie invitat, ci pentru că din cele două vicii ce și-l disputaseră multă vreme, cel mai puțin firesc, snobismul, cedă locul altuia mai puțin factice, întrucît indica cel puțin un fel de întoarcere, fie și pe ocolite, către natură. Desigur, acestea nu sînt incompatibile, și poți să explorezi un foburg după ce ieși de la sindrofia unei ducese. Dar potolirea ce vine cu vîrsta îl făcea pe Legrandin să renunțe la prea multe plăceri deodată și să iasă doar atunci cînd merita să o facă, iar cele naturale deveniră destul de platonice, conștînd mai mult în prietenii, în conversații ce-ți iau timp, petrecîndu-și-l pe 'al său aproape în întregime în popor, astfel încît îi rămînea prea puțin pentru viața de societate. Chiar și d-nei de Cambremer îi deveni destul de indiferentă amabilitatea ducesei de Guermantes. Aceasta din urmă, fiind obligată să o frecventeze pe marchiză, își dăduse seama, așa cum se întîmplă cînd trăiești mai mult cu oamenii, adică preocupîndu-te de calități pe care ajungi să le descoperi și de cusururi cu care ajungi să te obișnuiești, că d-na de Cambremer era o femeie dotată cu inteligență și înzestrată cu cultură pe care eu personal nu prea le apreciam, dar care îi părură deosebite ducesei. Venea deci deseori pe înserate la d-na de Cambremer să-i facă lungi vizite. Dar farmecul extraordinar pe care aceasta își închipuia că-l are ducesa de Guermantes pieri îndată ce văzu că i se caută prietenia. O primea mai curînd din politețe decît de plăcere.

O schimbare mai bătătoare la ochi se vădi la Gilberte, simetrică și totodată diferită de aceea ce se produsese la Swann după căsătorie. Desigur că în primele luni Gilberte fusese fericită să primească societatea cea mai aleasă. Prietenii intimi ai mamei sale, la care aceasta ținea, erau invitați, fără îndoială din cauza moștenirii, numai în anu-

mite zile și numai între ei, izolați de lumea distinsă, ca și cum contactul d-nei Bontemps sau al d-nei Cottard cu prințesa de Guermantes sau cu prințesa de Parma ar fi putut, precum cel dintre două pulberi instabile, să provoace catastrofe ireparabile. Cu toate acestea, cei ca Bontemps, Cottard și alții, deși decepționați de faptul că luau masa numai între ei, erau mindri să poată spune : „Am luat masa la marchiza de Saint-Loup“, cu atât mai mult cu cât uneori se mergea cu curajul pînă la a o invita împreună cu ei pe d-na de Marsantes, care apărea ca o adevărată mare doamnă, cu un evantai de baga și de pene, în interesul moștenirii. Avea doar grijă să aducă din cînd în cînd laude oamenilor discreți pe care îi vezi numai cînd îi chemi, avertisment cu ajutorul căruia ea dădea să înțeleagă, cu grație și semetie, celor de genul lui Cottard, Bontemps ș.a. că cine are urechi de auzit să audă. Poate că din cauza „drăguței mele de la Balbec“, de a cărei mătușă îmi plăcea să fiu văzut în acest mediu, aș fi preferat să fac parte din aceste serii de invitați. Însă Gilberte, pentru care eram acum mai curînd prietenul soțului ei și cel al familiei Guermantes (și care — poate chiar încă de la Combray, unde părinții mei nu îi frecventau mama — îmi atribuisese, la vîrsta cînd nu numai că adăugăm lucrurilor cutare sau cutare calitate, ci le și clasificăm după soiuri, acel prestigiu ce rămîne permanent), considera aceste serate nedemne de mine, și cînd plecam îmi spunea : „Mi-a făcut mare plăcere să te văd, dar vino mai bine poimîine, ai s-o vezi pe mătușă mea Guermantes, pe d-na de Poix ; astăzi au fost prietenele mamei, ca să-i fac ei plăcere“. Dar aceasta nu dură decît cîteva luni, și apoi foarte repede totul se schimbă în întregime. Oare pentru că viața socială a Gilbertei trebuia să prezinte aceleași contraste ca aceea a lui Swann ? Oricum ar fi, Gilberte era numai de puțină vreme marchiză de Saint-Loup (și curînd după aceea, după cum se va vedea, ducesa de Guermantes) cînd, după ce gustase din tot ce era mai

strălucit și mai dificil, crezînd că numele de Guermantes i se alipise acum ca un smaltț auriu și că, ori pe cine ar fi frecventat, va rămîne pentru toată lumea ducesa de Guermantes (ceea ce era o greșală, căci valoarea unui titlu de noblețe, ca și cea a unui titlu de bursă, urcă atunci cînd este cerut și scade cînd este oferit *), împărtășind, într-un cuvînt, părerea celui personaj de operetă care declara : „Numele meu mă scutește, cred, de a mai insista“, începu să-și etaleze disprețul față de ceea ce dorise atît de mult, să declare că toți cei din foburgul Saint-Germain erau idioți, de nefrecventat, și, trecînd de la vorbe la faptă, încetă să-i mai viziteze. Oamenii care o cunoscuseră abia după această epocă au auzit-o, pe cînd de abia îi stăteau în preajmă, pe această ducasă de Guermantes luînd foarte nostim în deridere societatea înaltă pe care ar fi putut atît de ușor să o frecventeze, refuzînd să primească măcar o persoană din această societate, iar dacă vreuna, fie și cea mai strălucită, risca să vină la ea, îi căsca

* Tot ce ne pare nepieritor tinde spre nimicire ; o situație mondenă, ca și orice altceva, nu se creează o dată pentru totdeauna, ci, la fel ca puterea unui imperiu, se reconstruiește în fiecare clipă printr-un soi de facere perpetuă, lucru ce explică anomaliiile aparente ale istoriei mondene sau politice în decursul unei jumătăți de secol. Facerea lumii nu s-a înfăptuit la început, ea se îndeplinește în toate zilele. Marchiza de Saint-Loup se gîndea : „Sînt marchiza de Saint-Loup“, și știa că refuzase în ajun să cineze la trei ducese. Dar dacă numele său înnobila, într-o oarecare măsură, mediul cît se poate de puțin aristocratic pe care ea-l accepta, printr-o reacție inversă lumea pe care marchiza o primea devaloriza numele ce-l purta. Nimic nu rezistă unor astfel de reacții, cele mai mari nume sfîrșesc prin a fi doborîte. Nu cunoscuse oare Swann o prințesă descendentă a regelor Franței al cărei salon, din pricină că oricînd era primit acolo, decăzuse cu totul ? Într-o zi cînd prințesa des Laumes se dusesse, din obligație, să o viziteze un moment pe această Alteță, la care nu găsisese decît niște oameni de nimic, venind apoi la d-na Leroi, îi spusese lui Swann și marchizului de Modena : „În sfîrșit, mă aflu între prieteni. Vin de la d-na contesă de X... ; nu erau nici trei figuri cunoscute acolo“

în față. Acești oameni roșesc, retrospectiv, de a fi putut să-și închipuie că lumea înaltă are un anumit prestigiu, și nu s-ar încumeta niciodată să încredințeze această umiltoare taină a slăbiciunilor lor trecute unei femei pe care o cred, datorită firii sale prin definiție elevate, incapabilă să le înțeleagă. Ei o aud ironizându-i cu atita vervă pe duci, și o văd, lucru și mai semnificativ, punându-și comportarea în deplin acord cu zeflemisirile sale ! Desigur că ei nu se gîndesc să cerceteze cauzele întîmplării care o preschimbase pe d-ra Swann în d-ra de Forcheville, și pe d-ra de Forcheville în marchiza de Saint-Loup, apoi în ducesa de Guermantes. Nu se gîndesc poate nici la faptul că acest accident ar fi la fel de folositor atît prin efectele cît și prin cauzele sale pentru a explica atitudinea ulterioară a Gilbertei, frecventarea oamenilor de rînd nefiind înțeleasă cu totul la fel cum ar fi fost de către d-ra Swann, de către o doamnă căreia toată lumea îi spune „doamna ducesă“, iar acele ducese care o plictisesc, „verișoară“. Disprețuiești cu plăcere un scop pe care nu ai reușit să-l atingi, sau pe cel ce l-ai atins definitiv. Și acest dispreț ne pare organic la niște oameni pe care nu-i cunoșteam încă. Poate că, dacă am putea să ne întoarcem cu ani în urmă, i-am găsi posedați mai frenetic decît oricine altul de aceleași cusururi pe care au reușit să le ascundă sau să le înăbușe atît de complet, încît credem cu neputință nu numai să le fi avut vreodată, dar să le ierte altora, dat fiind că ei nu sînt în stare să le conceapă. Dealtfel, curînd salonul proaspetei marchize de Saint-Loup își căpătă aspectul definitiv (cel puțin din punct de vedere monden, căci, pe de altă parte, se va vedea ce tulburări aveau să facă acolo ravagii). Or, acest aspect surprindea prin următoarele. Lumea își mai amintea că cele mai fastuoase, cele mai rafinate dintre recepțiile din Paris, la fel de strălucite ca cele ale prințesei de Guermantes, erau cele ale d-nei de Marsantes, mama lui Saint-Loup. Pe de altă parte, în ultimul timp

salonul Odettei, infinit mai puțin bine văzut, era totuși nu mai puțin uimitor prin luxul și eleganța lui. Or Saint-Loup, fericit de a avea, datorită mării averi a soției sale, tot ce putea dori ca bunăstare, nu năzuia decît la liniște, după o masă bună, la care niște artiști să execute muzică bună pentru el. Și acest tînăr ce păruse într-o vreme atît de mîndru, atît de ambițios, invita pentru a se înfrupta din luxul său niște camarazi pe care mama sa nu i-ar fi primit. La rîndul ei, Gilberte puneă în practică vorba lui Swann : „Puțin îmi pasă de calitate, mă tem însă de cantitate“. Și Saint-Loup, foarte supus soției sale, atît din pricină că o iubea, cît și pentru că îi datora tocmai acest lux extraordinar, nu avea intenția să se opună gusturilor ei atît de asemănătoare cu ale lui. Astfel încît marile recepții ale d-nei de Marsantes și ale d-nei de Forcheville, date în decursul anilor mai ales în vederea unei strălucite căsătorii a copiilor lor, nu dădură prilej nici unei recepții a d-lui și d-nei de Saint-Loup. Aveau cei mai frumoși cai pentru a călări împreună, cel mai frumos iaht ca să facă croaziere, — însă nu luau cu ei decît doi invitați. La Paris aveau la cină în toate serile trei sau patru prieteni, nici-odată mai mulți, astfel încît, printr-un regres neprevăzut și totuși firesc, fiecare dintre cele două imense colivii materne fusese înlocuită printr-un cuib liniștit.

Persoana ce profită cel mai puțin de pe urma acestor două căsătorii fu d-ra d'Oloron, care, atinsă deja de febră tifoidă în ziua cununiei religioase, se tîri cu greu la biserică și muri după cîteva săptămîni. Cîtva timp după decesul ei, scrisoarea cu anunțul mortuar al uneia ca cel al lui Jupien cu aproape toate numele mai ilustre din Europa, ca cele ale vicontelui și vicontesei de Montmorency, al alteței-sale regale contesa de Bourbon-Soissons, al prințului de Modena-Este, al vicontesei d'Edumea, al lady-ei Essex etc., etc. Chiar în ceea ce-i privea pe cei ce știa că defuncta era fiica lui Jupien, desigur că mulțimea tuturor acestor alianțe ilustre nu putea să nu-i surprindă.

Totul constă de fapt în a avea o alianță strălucită. Atunci, *casus foederis*¹ o dată pus în mișcare, moartea bieteii fete de rînd îndoliază toate familiile princiere din Europa. Dar mulți tineri din noile generații, ce nu cunoșteau starea de lucruri reală, în afara faptului că puteau să o ia pe Marie-Antoinette d'Oloron, marchiza de Cambremer, drept o doamnă de cea mai înaltă origine, ar fi putut să facă și alte multe erori citind acest anunț. Așa, dacă plimbările lor prin Franța i-ar fi făcut să cunoască, oricît de puțin, ținutul Combray, văzînd că d-na L. de Méséglise și contele de Méséglise erau printre primii și foarte aproape de ducele de Guermantes în anunțul mortuar, ar fi putut să nu se mire deloc : pămîntul Méséglișei și pămîntul Guermantes-ilor se învecinează. „Veche nobilime din aceeași regiune, înrudiți poate de cine știe cîte generații, ar fi putut ei să-și spună. Cine știe ? O fi vreo ramură a Guermantes-ilor ce poartă numele de Méséglise.“ Or, contele de Méséglise nu avea nici o legătură cu Guermantes-ii și nici nu țineau de latura lor, ci de cea a familiei Cambremer, deoarece contele de Méséglise, care, printr-o lansare rapidă, nu rămăsese decît doi ani Legrandin de Méséglise, era vechiul nostru prieten Legrandin. Desigur că un fals titlu rămîne un fals titlu, dar existau puține care ar fi putut fi mai neplăcute familiei Guermantes decît acesta. Fuseseră înrudiți pe vremuri cu adevărații conți de Méséglise, dintre care nu mai rămăsese decît o femeie, fiica unor oameni neștiuți de nimeni și decăzuți, măritată cu un mare fermier, îmbogățit de mătușa mea care-i cumpărase Mirougrain ; acesta, avînd numele Ménager, își luă acum numele de Ménager de Mirougrain, astfel încît, cînd cineva spunea că nevasta sa era născută de Méséglise, se credea că era probabil născută la Méséglise și că era din Méséglise, așa cum bărbatul său era din Mirougrain.

¹ Motivul alianței (lat.).

Orice alt titlu fals le-ar fi pricinuit mai puține supărări **Guermantes**-ilor. Însă aristocrația știe să și le asume, și încă multe altele, din momentul în care este în joc un mariaj considerat folositor, din orice punct de vedere ar fi. Acoperit de ducele de **Guermantes**, **Legrandin** fu pentru o parte din generația aceea, și va fi pentru întreaga generație ce va urma, autenticul conte de **Méséglise**.

O altă greșeală pe care orice tânăr cititor mai puțin informat ar fi fost îndemnat să o facă, ar fi fost să creadă că **baronul** și **baronesa de Forcheville** figurau pe ferpar în calitate de părinți și socri ai marchizului de **Saint-Loup**, adică din partea **Guermantes**-ilor. Or, din partea aceasta ei nu aveau cum să figureze, întrucît **Robert** era rudă cu **Guermantes**-ii, și nu **Gilberte**. Nu, **baronul** și **baronesa de Forcheville**, în pofida acestei false aparențe, figurau din partea miresei, e adevărat, și nu din partea **Cambremer**-ilor, din pricina nu a familiei **Guermantes**, ci a lui **Jupien**, a cărui vară primară, după cum o știe cititorul mai informat, era **Odette**.

Toată bunăvoința d-lui de **Charlus** se îndreptă, după căsătoria fiicei sale adoptive, spre tânărul marchiz de **Cambremer**; înclinațiile acestuia, aceleași ca și ale **baronului**, din moment ce nu-l împiedicaseră să-l aleagă ca soț pentru d-ra d'**Oloron**, îl făcuseră să-l aprecieze și mai mult, cînd acesta rămase văduv. Nu că marchizul nu ar fi avut alte calități care să facă din el un fermecător tovarăș pentru dl. de **Charlus**. Dar chiar atunci cînd este vorba de un om de înaltă valoare, dacă știe să joace *whist*, posedă o calitate pe care nu o disprețuiește cel care-l primește în intimitatea lui, deoarece i-l face deosebit de plăcut. Tânărul marchiz era de o inteligență remarcabilă și, după cum se și spunea la **Féterne**, cînd nu era încă decît un copil, era „leit bunică-sa“ : la fel de entuziast, la fel de meloman. El îi reproducea de asemenea anumite trăsături particulare, dar mai curînd imitîndu-le, ca și toată familia, decît din atavism. De aceea, cînd am primit, citva timp

după moartea soției sale, o scrisoare semnată Léonor, prenume ce nu-mi reamintisem că-i aparținea, înțelesesem cine-mi scrisese numai după ce citisem formula de încheiere : „Vă rog să credeți în prietenia mea adevărată“. Cuvântul *adevărată* „pus la locul lui“ adăuga prenumelui Léonor numele de Cambremer.

Trenul intra în gară, la Paris, când tot mai vorbeam cu mama despre cele două știri pe care, pentru ca drumul să nu mi se pară prea lung, ea ar fi vrut să le păstreze pentru partea a doua a călătoriei, și nu mă lăsase să le aflu decît după ce trecusem de Milano. Mama revenise foarte repede la punctul de vedere, singurul just pentru ea, al bunicii mele. Mama își spusese mai întîi că bunică-mea ar fi fost surprinsă, apoi că ar fi fost mîhnită, ceea ce era pur și simplu un mod de a spune că pe bunică-mea ar fi distrat-o un eveniment atît de uimitor, și că mama, neputînd admite ca bunică-mea să fie lipsită de o plăcere, prefera să considere că totul este spre bine, întrucît această știre făcea parte dintre acelea ce nu ar fi putut decît să o mîhnească. Dar abia intrasem în casă, că mama și găsi prea egoist regretul de a nu putea face pe bunică-mea să ia parte la toate surprizele pe care le aduce viața. Preferă să-și închipuie că acestea nici nu ar fi fost lucruri surprinzătoare pentru bunică-mea, fiind doar o ratificare a previziunilor ei. Vroia să vadă în acestea o confirmare a darului de a prevedea al bunicii mele, o dovadă că bunica mea fusese o minte mai profundă, mai clarvăzătoare, mai justă decît crezusem noi. Și mama, ca să ajungă la punctul de vedere al admirației pure, se grăbi să adauge : „Și cu toate acestea, cine știe dacă biata bunică-ta n-ar fi aprobat ? Era atît de indulgentă ! Și apoi, știi, pentru ea condiția socială nu însemna nimic față de distincția naturală. Or, adu-ți aminte, adu-ți aminte : ce ciudat, amîndouă îi plăcuseră : îți aduci aminte de prima ei vizită la d-na de Villeparisis, cînd, la întoarcere, ne spusese cît de comun îl găsisse pe dl. de Guermantes, și, în schimb, cît lăudase familia

Jupien ? Biata mama ! Ți aduci aminte ? Spunea despre tată : «Dacă aş mai avea o fiică, i-aş da-o lui, iar fata lui e şi mai bine decât el. Şi tinăra Swann !» Spunea despre ea : «Vă spun că e încântătoare, o să vedeţi ce căsătorie bună o să facă». Biata mama ! Dacă ar putea să vadă acum ce bine a ghicit ! Chiar nefiind pe lume, ne va da totdeauna poveţe de clarviziune, de bunătate, de apreciere justă a lucrurilor.“ Şi cum bucuriile de care ne părea rău că era lipsită bunica erau toate modeste plăceri ale vieţii : o intonaţie a unui actor ce ar fi amuzat-o, un fel de mîncare ce-i plăcea, un nou roman al unui autor preferat, mama spunea : „Cît ar fi fost de mirată ! Cît de mult ar fi amuzat-o ! Ce scrisoare frumoasă ar fi trimis !“ Şi mama continua : „Închipuie-ţi, bietul Swann care dorea atît de mult ca Gilberte să fie primită la Guermantes-i, cît de fericit, ar fi dacă ar putea-o vedea pe fiica lui făcînd parte din familia Guermantes !“ „Sub un alt nume decât al său, condusă la altar sub numele de d-ra Forcheville ? Crezi că ar fi atît de fericit ?“ „Ah, e adevărat, la asta nu mă gîndisem“. „Iată pentru ce nu mă pot bucura pentru această mică «păcătoasă» ; gîndul că a avut inima să renunţe la numele tatălui său, care fusese atît de bun cu ea“. „Da, ai dreptate. La urma urmelor, e poate mai bine că el n-a ştiut-o“. Într-atît, în ce-i priveşte pe cei morţi cît şi pe cei vii, nu poţi şti dacă un lucru le-ar face mai multă bucurie sau le-ar pricinui mai multă durere ! „Se pare că familia Saint-Loup va locui la Tansonville. Tatăl lui Swann, ce dorea atît de mult să-şi arate heleşteul bietului tău bunic ! Oare ar fi putut să presupună vreodată că ducele de Guermantes îl va vedea adesea, mai ales dacă ar fi ştiut despre căsătoria dezonorantă a fiului său ? În sfîrşit, după ce i-ai vorbit atît de mult lui Saint-Loup de arbuştii roz, de liliacul şi de irişii de la Tansonville, te va înţelege mai bine. El va fi stăpînul lor.“ Astfel se desfăşura în sufrageria noastră, sub lumina protectoare a lămpii, una dintre acele conversaţii intime

în care înțelepciunea, nu a națiunilor, ci cea a familiilor, punînd stăpînire pe vreun fapt oarecare, moarte, logodnă, moștenire, ruină, și strecurîndu-l sub lupa măritoare a memoriei, îl conturează, îl disociază, îl împinge înapoi și-l situează în perspectiva diferitelor puncte ale spațiului și timpului, ceea ce pentru cei ce nu l-au trăit pare să amestece pe aceeași suprafață numele celor decedați, adresele succesive, originale averii și transformările ei, trecerile proprietății dintr-o mînă într-alta. Această înțelepciune nu este inspirată de Muza pe care e bine să o ignori timp cît mai îndelungat, dacă vrei să păstrezi o oarecare propeție a impresiilor și o oarecare virtute creatoare, dar pe care chiar cei ce nu au cunoscut-o o întîlnesc la bătrînețe în naosul vechii bisericii provinciale, la ceasul cînd dintr-o dată se simt mai puțin simțitori față de eterna frumusețe exprimată de sculpturile altarului decît față de cunoașterea diverselor întîmplări prin care au trecut, intrînd într-o ilustră colecție particulară, într-o capelă, pe urmă într-un muzeu, apoi întorcîndu-se din nou în biserică ; sau cînd simt, mergînd, cum calcă pe un pămînt care aproape că gîndește, făcut din cea din urmă țărînă a lui Arnauld sau a lui Pascal ; sau cînd descifrează pur și simplu, imaginîndu-și poate chipul unei fragede provinciale, pe placa de aramă a stranei de lemn, numele fiicelor unui nobil de țară sau al unei persoane de vază, Muza ce a adunat tot ceea ce au respins Muzele mai însemnate ale filozofiei și ale artei, tot ce nu este înzestrat într-adevăr cu un fond, tot ce nu este decît ocazional, dar descoperă, de asemenea, alte legi : aceasta este Istoria !

Niște vechi prietene ale mamei, mai mult sau mai puțin de la Combray, venîră să o vadă ca să-i vorbească de căsătoria Gilbertei, ce nu le surprindea nicidecum. „Știi ce-i aceea d-ra de Forcheville ? E pur și simplu d-ra Swann. Și martorul mariajului său, «Baronul» de Charlus, cum își zice, e bătrînul acela ce o întreținea pe vremuri pe mama ei, în văzul lui Swann, care cîștiga și el ceva din-

tr-asta". „Dar ce tot spui ? protesta mama. Mai întâi de toate, Swann era extrem de bogat." „Se vede că nu era chiar atât, devreme ce avea nevoie de banii altora. Dar ce o fi avînd femeia aceasta de-i ținea așa în mîină pe foștii săi amănți ? A găsit modalitatea să o ia de nevastă primul, apoi cel de al treilea, și aproape că-l scoate din mormînt pe cel de al doilea ca să-i servească drept martor fiicei pe care a avut-o de la primul sau de la altul, căci cum să te mai descurci între atîția ? Nici ea nu mai știe cum să o facă ! Spun al treilea, dar ar trebui spus al treisutelea. Dealtminteri, știi că dacă nu este mai mult Forcheville decît dumneata și cu mine, asta se potrivește de minune cu soțul care bineînțeles că nu e nobil. Îți dai seama că nu poate fi decît un Dupont sau un Durand oarecare. Dacă n-am avea acum la Combray un primar radical, care nici nu-l salută pe preot, aș afla toate dedesubturile. Pentru că, vezi bine, cînd s-a anunțat căsătoria a trebuit să-și spună numele adevărat. E foarte frumos, pentru ziare, și pentru tipograful care confecționează anunțurile de căsătorie, să te lași numit marchizul de Saint-Loup. Nu face nimănui nici un rău, și dacă le poate face plăcere acestor oameni, nu sînt eu aceea care să am ceva împotriva, ce-mi pasă mie ? Cum n-am s-o frecventez niciodată pe fiica unei femei căreia i s-a dus vorba, poate fi cît o vrea marchiză pentru servitorii ei. Însă în actele de stare civilă, nu-i același lucru. Ah ! dacă vărul meu Sazerat ar mai fi prim-adjunct, i-aș fi scris, și mie mi-ar fi spus el sub ce nume făcuse formele căsătoriei."

O vedeam dealtfel destul de des în epoca aceea pe Gilberte, cu care mă împrietenisem din nou : căci viața noastră, de-a lungul ei, nu este calculată potrivit duratei prietenilor noastre. După ce se scurge o anumită perioadă de timp, vezi reapărînd (ca și în politică vechi guverne, în teatru piese uitate ce se reiau) relații de prietenie reîn-

nodate între aceleași persoane ca și altădată, după mulți ani de întrerupere, și reînnodate cu plăcere. După zece ani, rațiunile din cauza cărora unul iubea prea mult, iar celălalt nu suporta un despotism prea exigent, nu mai există. Singură conveniența se menține, și tot ceea ce Gilberte mi-ar fi refuzat altădată, îmi acorda acum cu ușurință, desigur pentru că eu nu mai doream. Era mereu gata să vină spre mine, niciodată nu se grăbea să se despartă, ceea ce n-ar fi îngăduit altădată și i s-ar fi părut imposibil. Cauza schimbări nu ne-am spus-o niciodată ; pentru că dispăruse obstacolul : dragostea mea.

M-am dus, dealtfel să petrec, ceva mai târziu, câteva zile la Tansonville¹, pentru că aflasem că Gilberte era nefericită că Robert o înșela, însă nu în felul cum își închipuia toată lumea, cum își mai închipuia poate ea

¹ Această călătorie mă stingherea destul de mult, căci aveam la Paris o tinăra ce dormea noaptea într-o locuință provizorie pe care o închiriasem. Așa cum alții simt nevoie de mireasma pădurilor sau de susurul unui izvor, trebuia să o simt dormind alături de mine, iar, ziua, să fim mereu alături în trăsura mea. Căci în zadar uiți o dragoste : ea poate determina forma dragostei ce-i va urma. În matca amorului precedent existau deja obiceiuri de fiecare zi, de originea cărora nu ne mai aminteam nici noi înșine ; o neliniște din prima zi ne făcuse să dorim cu pasiune, apoi să le adoptăm în mod permanent, ca pe niște tradiții a căror semnificație s-a pierdut, acele întoarceri în trăsura pînă la locuința iubitei, sau șederea ei în locuința noastră, prezența noastră sau a cuiva în care avem încredere de fiecare dată cînd iese ea din casă : toate acele obiceiuri, un soi de mari căi uniforme prin care trece zilnic dragostea noastră și care se întăriseră odinioară în focul vulcanic al unei ardente emoții. Dar aceste obiceiuri supraviețuiesc femeii, chiar amintirii femeii. Ele devin forma, dacă nu a tuturor iubirilor noastre, cel puțin a unora din ele, ce se alternează. Și astfel, locuința mea ceruse, în amintirea Albertinei uitată, prezența amantei mele actuale, pe care o ascundeam vizitatorilor și care-mi umplea viața, ca pe vremuri Albertine. Și pentru că mă duce la Tansonville, am fost obligat să o conving să se lase puzită timp de câteva zile de unul dintre prietenii mei cărui nu-i plăceau femeile.

însăși, cum, în orice caz, o spunea. Dar amorul propriu, dorința de a induce în eroare pe alții, de a se înșela pe sine însăși, cunoașterea, de altfel imperfectă, a infidelităților, cum se întâmplă cu toți cei înșelați, cu atât mai mult cu cât Robert, ca un adevărat nepot al d-lui de Charlus, se afișa cu femei pe care le compromitea, despre care lumea credea, și de fapt și Gilberte credea, că sînt amantele lui... Lumea era chiar de părere că n-avea pic de jenă, nedepărtîndu-se, seri de-a rîndul, nici măcar cu un pas de cutare femeie, pe care apoi o conducea, lăsînd-o pe d-na de Saint-Loup să se întoarcă acasă cum putea. Cine ar fi spus că cealaltă femeie pe care o compromitea în felul acesta nu era în realitate amanta lui ar fi trecut drept un naiv, orb în fața evidenței. Pe mine însă mă îndreptaseră, din păcate, către adevăr, către adevărul ce mă mihni nespun, cîteva cuvinte ce-i scăpaseră lui Jupien. Cît de uluit am fost cînd, ducîndu-mă, cu cîteva luni înainte de a pleca la Tansonville, să mă interesez de sănătatea d-lui de Charlus, la care apăruseră anumite tulburări cardiace foarte îngrijorătoare, și vorbindu-i lui Jupien, pe care-l găsisem singur, de o corespondență amoroasă adresată lui Robert și semnată „Bobette“, pe care o surprinsese d-na de Saint-Loup, aflasem, prin vechiul *factotum* al baronului, că persoana ce semna „Bobette“ nu era altcineva decît violonistul-cronicar despre care am mai vorbit și care jucase un rol destul de important în viața d-lui de Charlus! Jupien vorbea de el oarecum indignat : „Băiatul ăsta putea să se poarte după voie, era liber. Dar dacă există cineva pe care trebuia să-l lase în pace, apoi acesta-i nepotul baronului. Mai cu seamă că baronul își iubește nepotul ca pe propriul său fiu ; a căutat să dezbine menajul, e un lucru rușinos. Și a trebuit să recurgă la niște șiretlicuri diabolice, eăci nimeni nu era mai potrivit din fire acestor lucruri ca marchizul de Saint-Loup. Cîte nebunii n-a făcut pentru

amantele sale ! Nu, faptul că acest muzicant ticălos îl părăsise pe baron, așa cum o făcuse, în chip mirșav se poate spune, era treaba lui. Dar să se întoarcă spre nepot ! Sint lucruri care nu se fac.“ Jupien era sincer în indignarea sa ; la oamenii așa-ziși imorali, indignarea morală este tot atît de puternică precum la ceilalți, doar obiectul ei este oarecum altul. Pe deasupra, oamenii a căror inimă nu este direct în cauză, judecînd totdeauna legăturile ce trebuie evitate, căsătoriile nereușite, ca și cum ai fi liber să alegi ce să iubești, nu țin seama de fermecătoria iluzie pe care o proiectează dragostea și care învăluie atît de complet și atît de exclusiv persoana de care ești îndrăgostit, încît „prostia“ pe care o face un bărbat ce ia de soție o bucatăreasă sau pe amanta celui mai bun prieten al său este în general singurul fapt poetic pe care-l săvîrșește în decursul existenței sale.

Am înțeles că o despărțire fusese cit pe-aci să se producă între Robert și soția sa (fără ca Gilberte să-și fi dat încă bine seama despre ce era vorba), și că d-na de Marsantes, mamă iubitoare, ambițioasă și filozoafă, pusese la cale, impusese împăcarea. Ea făcea parte din acele sfere în care amestecul de obîrșii ce se reîncrucișează neîncetat și sărăcirea patrimoniilor fac să înflorească în fiecare moment, în domeniul pasiunilor, ca și în cel al intereselor, viciile și compromisiurile ereditare. Cu aceeași energie cu care o protejase altădată pe d-na Swann și sprijinise căsătoria fiicei lui Jupien, ea realizase mariajul propriului său fiu cu Gilberte, folosindu-se, cu o resemnare dureroasă, de aceeași înțelepciune atavică de care făcea să profite întreg foburgul. Și poate că la un moment dat se grăbise să înfăptuiască fără prea multă grijă mariajul lui Robert cu Gilberte, lucru ce-i dăduse, desigur, mai puțină bătaie de cap și o costase mai puține lacrimi decît să-l facă să rupă legătura cu Rachel, numai de teama ca el să nu înceapă cu o altă cocotă — sau poate

cu aceeași, căci Robert nu putu multă vreme să o uite pe Rachel — un nou concubinaj care, poate, l-ar fi salvat. Acum înțelegeam ce voise Robert să-mi spună la prințesa de Guermantes : „Păcat că micuța ta prietenă de la Balbec nu are averea pe care o cere mama mea : cred că ne-am fi înțeles bine, noi doi“. Voise să spună că ea era din Gomora, cum era el din Sodoma, sau poate, dacă nu era încă pe atunci, că nu-i mai plăceau femeile decît dacă putea să le iubească într-un anumit fel și laolaltă cu alte femei. Gilberte ar fi putut și ea să mă lămurească în privința Albertinei. Dacă, deci, în rarele reveniri asupra trecutului, nu pierdusem curiozitatea de a ști totul despre prietena mea, aș fi putut să-mi adresez întrebările nu numai Gilbertei, ci și soțului ei. În fond, același lucru ne stîrnise, lui Robert și mie, dorința de a o lua de soție pe Albertine (adică faptul că-i plăceau femeile). Însă cauzele acestei dorinți, ca și scopurile ei, erau opuse. Mie, din pricina disperării în care mă găseam aflînd-o ; lui Robert, din pricina mulțumirii ; mie, ca să o împiedic, datorită unei supravegheri permanente, să se lase pradă înclinărilor ei ; lui Robert, ca să-i dezvolte această meteahnă și, lăsîndu-i libertatea, să o facă să-i aducă niște prietene.

Dacă Jupien considera noua orientare, atît de deosebită de cea inițială, pe care o luaseră gusturile trupești ale lui Robert, ca foarte recentă, o conversație pe care am avut-o cu Aimé și care mă făcu foarte nefericit, îmi demonstră că vechiul *maître d'hôtel* de la Balbec considera această divergență, această inversiune, ca mult mai veche.

Ocazia acestei conversații mi-o prilejuiaseră cele cîteva zile pe care le petrecusem la Balbec, unde și Saint-Loup, ce avea o lungă permisie, venise cu soția lui, de care, în această primă fază, nu se depărta cu un pas. Mă minunasem cît de mult se mai făcea simțită influența lui Rachel asupra lui Robert. Numai tînărul căsătorit ce a

avut timp îndelungat o amantă ştie să-i scoată mantoul nevestei sale înainte de a intra într-un restaurant şi să o înconjoare cu atenţiile cuvenite. În timpul legăturii sale, el a primit educaţia pe care trebuie să o aibă un bun soţ. Nu departe de masa lui, în vecinătatea mea, Bloch, în mijlocul unor tineri universitari pretenţioşi, se prefăcea că se simte în largul său, strigînd foarte tare unuia dintre amicii săi, căruia îi întindea ostentativ lista de bucate cu o mişcare ce răsturnă două carafe de apă : „Nu, nu, dragul meu, comandă dumneata ! În viaţa mea n-am ştiut să alcătuiesc un meniu. N-am ştiut niciodată să comand !” repeta el cu un orgoliu prea puţin sincer şi, amestecînd literatura cu lăcomia, opină numaidecît pentru o sticlă de şampanie pe care îi plăcea să o vadă, „într-un fel cu totul simbolic”, împodobind o şuetă. Saint-Loup, în schimb, ştia să comande. Şedea lîngă Gilberte, deja însărcinată (nu încetă apoi să-i tot facă la copii), aşa cum dormea alături de ea în patul lor comun, la hotel. Nu-i vorbea decît soţiei, restul restaurantului părăind să nu existe pentru el, însă în momentul cînd un chelner lua comanda, stînd foarte aproape, el îşi rotea repede ochii săi limpezi şi-i arunca o privire ce nu dura mai mult de două secunde, dar claritatea ei pătrunzătoare părea să dea dovada unui fel de curiozităţi şi de cercetări cu totul diferite de cele care ar fi putut să-l însuflească pe orice client care ar privi, chiar mult timp, pe un comisionar de hotel sau pe un am ploaiat, pentru a face asupra lui observaţii umoristice sau de alt soi, de împărtăşit prietenilor. Această privire scurtă, dezinteresată, arătînd că băiatul îl interesează în sine, dezvăluia celor ce l-ar fi observat că acest foarte bun soţ, acest amant pasionat altădată pentru Rachel, avea în viaţa sa şi un alt plan ce-i părea nesfîrşit mai interesant decît acela pe care se mişca din obligaţie. Dar lumea nu-l vedea decît în celălalt. Ochii

săi se și întorseseră spre Gilberte, care nu văzuse nimic și căreia îi prezentă în trecere un prieten ; mai apoi plecă la plimbare cu ea. Or Aimé îmi vorbi în momentul acela de o vreme cu mult mai îndepărtată, când făcusem cunoștință cu Saint-Loup prin d-na de Villeparisis, în același Balbec.

— Da, da, domnule, spuse el, e lucru arhicunoscut ; o știu de foarte multă vreme. În primul an când domnul era la Balbec, domnul marchiz se încuia cu băiatul de la lift, sub pretext că developează niște fotografii ale bunicii domnului. Băiatul voia să facă o plîngere și cu chiu cu vai am reușit să înăbușim povestea. Și iată, domnule : domnul își aduce aminte, fără îndoială, ziua când a venit să ia dejunul la restaurant cu dl. marchiz de Saint-Loup și cu metresa lui, care-i servea d-lui marchiz drept paravan. Domnul își amintește probabil că dl. marchiz a plecat, sub pretextul unei crize de minie. Nu vreau să spun, bineînțeles, că doamna avea dreptate. Îi făcea niște mizerii teribile. Dar nu mi-o va scoate nimeni din cap că, în ziua aceea, minia d-lui marchiz era simulată și că el căuta să-i îndepărteze pe domnul și pe doamna. “ În ce privește ziua aceea cel puțin, știu precis că, dacă Aimé nu mințea cu bună știință, se înșela cu totul. Îmi aminteam prea bine starea în care se afla Robert, palma pe care i-o dăduse ziaristului. Și, dealtfel, în povestea cu Balbecul era același lucru : ori mințise liftierul, ori mințea chiar Aimé. Cel puțin așa credeam ; certitudine nu puteam avea : nu vezi niciodată decît o latură a lucrurilor, și dacă aceasta nu m-ar fi mîhnit atît de tare, aș fi găsit o anumită frumusețe în faptul că, în timp ce pentru mine a trimite pe liftier la Saint-Loup fusese un mijloc comod de a face să-i parvină o scrisoare și de a primi răspunsul său, pentru el aceasta însemnase posibilitatea de a cunoaște pe cineva care-i plăcuse. Lucrurile au, într-adevăr, cel puțin două fețe.

De cea mai neînsemnată acțiune săvârșită de noi, un alt om leagă o serie de acțiuni cu totul deosebite. Este cert că aventura lui Saint-Loup cu liftierul, dacă avusese loc, nu mi se părea mai legată de banala trimitere a scrisorii mele, decît ar fi în stare cineva ce n-ar cunoaște din Wagner decît duetul din *Lohengrin* să prevadă preludiul din *Tristan*. E cert că lucrurile nu-și arată decît un număr restrîns din atributele lor oamenilor, din pricina sărăciei simțurilor acestora. Ele sînt colorate, pentru că avem ochi ; cite alte epitete n-ar merita, dacă am avea sute de simțuri ? Dar aspectul diferit pe care ele l-ar putea avea ne este mai ușor de înțeles prin ceea ce reprezintă în viață o înțimplare, fie și cea mai neînsemnată, din care cunoaștem numai o parte, crezînd că este totul, și pe care un altul o vede ca printr-o fereastră făcută de cealaltă parte a casei și care oferă o altă priveliște. Dacă Aimé nu se înșelase, roșeața lui Saint-Loup cînd Bloch îi vorbise de lift nu se datora poate numai faptului că acesta pronunța „laift“. Dar eram convins că evoluția fiziologică a lui Saint-Loup nu începuse în epoca aceea și că pe atunci îi plăceau încă în mod exclusiv femeile. Mai mult decît în orice alt semn, puteam să o deslușesc retrospectiv în prietenia pe care mi-o arăta la Balbec. Numai atîta timp cît i-au plăcut femeile, a fost cu adevărat capabil de prietenie. După aceea, cel puțin un oarecare timp, arăta bărbaților care nu-l interesau direct o indiferență sinceră, cred, în parte, căci devenise foarte rece, lucru pe care-l și exagera pentru a face să se creadă că nu-l interesau decît femeile. Mi-amintesc totuși că într-o zi, la Doncières, pe cînd mă duceam să cinez la familia Verdurin, el, care se uitase cam lung la Charlie, îmi spusese : „Ce ciudat ! Acest tînăr are oeva din Rachel. N-ai observat ? Găsesc că au trăsături identice. În orice caz, asta nu mă poate interesa.“ Și, totuși, ochii săi rămaseră după aceea multă vreme pierduți în depărtări,

asa cum te gîndești, înainte de a reîncepe o partidă de cărți sau de a te duce la masă în oraș, la una din acele călătorii îndepărtate pe care crezi că nu o vei face niciodată dar a cărei nostalgie ai simțit-o timp de o clipă. Însă dacă Robert găsea ceva din Rachel în Charlie, Gilberte, la rîndul ei, căuta să aibă ceva din Rachel, pentru a-i plăcea soțului ei ; își punea în păr, ca și cealaltă, niște funde purpurii, sau roz, sau galbene, se coafa la fel, căci credea că soțul său o mai iubește încă pe Rachel și era geloasă. Ca dragostea lui Robert să fi fost din cînd în cînd la limita ce separă dragostea unui bărbat pentru o femeie de cea a unui bărbat pentru un bărbat, este posibil. În orice caz, amintirea lui Rachel nu mai juca în această privință decît un rol estetic. Nici nu-i probabil că ar fi putut juca un altul. Într-o zi, Robert se dusese să-i ceară să se îmbrace ca un bărbat, lăsînd să-i atîrne o șuviță lungă de păr ; dar s-a mulțumit să o privească, nesatisfăcut. Rămînea tot așa atașat de ea și-i servea cu scrupulozitate, însă fără plăcere, enorma rentă ce-i promisese, ceea ce nu o împiedică să procedeze față de el cît se poate de murdar. Această generozitate față de Rachel n-ar fi făcut-o pe Gilberte să sufere, dacă ar fi știut că nu era vorba decît de îndeplinirea resemnată a unei promisiuni care nu mai avea a face nimic cu dragostea. Dimpotrivă, el se prefăcea că simte dragoste pentru Rachel... Dealtfel, Gilberte nu se plîngea. Faptul de a-l fi crezut pe Robert iubit, atît de multă vreme iubit de Rachel, o făcuse să-l dorească, o făcuse să renunțe pentru el la partide mai bune ; părea că-i făcuse un fel de concesie luînd-o de soție. Și de fapt, la început, comparațiile între cele două femei (atît de deosebite ca farmec și ca frumusețe) n-au fost în favoarea delicioasei Gilberte. Dar aceasta crescuseră apoi în stima soțului ei, în timp ce Rachel scădea vîzînd cu ochii.

Încă o persoană se contrazise : aceasta fu d-na Swann. Dacă, în ochii Gilbertei, Robert avea, înainte de căsătorie, o dublă aureolă pe care i-o creau, pe de o parte, viața cu Rachel, relevantă în permanență de tînguilele d-nei de Marsantes, pe de altă parte, considerația pe care familia Guermantes o avusese totdeauna pentru tatăl lui și pe care ea o moștenise, d-na de Forcheville, în schimb, ar fi preferat un mariaj mai strălucit, cu un prinț, poate (existau familii regale sărace care ar fi acceptat banii — ce s-au dovedit a fi cu mult inferiori sumei promise de optzeci de milioane — înnobilați prin numele de Forcheville), și un ginere mai puțin depreciat din cauza vieții sale petrecute departe de înalta societate. Nu putuse să înfrîngă voința Gilbertei, se plînsese cu amărăciune tuturor, defăimîndu-și ginerele. Într-o bună zi totul se schimbase, gine-rele devenise un inger, nimeni nu-l mai ironiza decît în ascuns. Motivul era că vîrsta îi lăsase neatinsă d-nei Swann (devenită d-na de Forcheville) plăcerea dintotdeauna de a fi întreținută, dar, intrucît admiratorii dezertaseră, îi retrăsese mijloacele respective. Își dorea în fiecare zi un alt colier, o altă rochie, țesută cu briliante, un automobil mai luxos ; însă averea ei se împuținase prin faptul că Forcheville înghițise aproape totul, și — ce ascendent izraelit o stăpînea pe Gilberte ? — avea o fiică adorabilă, dar teribil de zgîrcită, dînd bani cu socoteală soțului său și, natural, încă și mai puțin, mamei sale. Or, deodată Odette își adulmecase și apoi își găsise protectorul în persoana lui Robert. Faptul că trecuse de prima tinerețe avea puțină importanță în ochii unui ginere căruia nu-i plăceau femeile. Tot ce-i cerea soacrei sale, era ca ea să aplaneze un conflict sau altul între el și Gilberte, să-i obțină consimțămîntul ca să plece într-o călătorie cu Morel. Dacă Odette se ocupa de vreo treabă dintr-acestea, imediat un splendid rubin o răsplătea. Pentru aceasta trebuia ca Gilberte să

fie mai generoasă față de soțul său. Odette i-o recomanda cu atît mai multă căldură cu cît ea era aceea ce avea să profite de generozitatea Gilbertei. Astfel, datorită lui Robert, ea putea, în pragul vîrstei de cincizeci (unii spuneau de şaizeci) de ani, să uimească la fiecare masă, la fiecare serată la care apărea, printr-un lux extraordinar, fără să fie nevoită să aibă ca altădată un „prietен“, care acum nu i-ar mai fi dat nimic, nu s-ar mai fi lăsat păcălit. Deci intrase, după cît se părea, pentru totdeauna, în perioada de castitate finală, și nu fusese niciodată atît de elegantă.

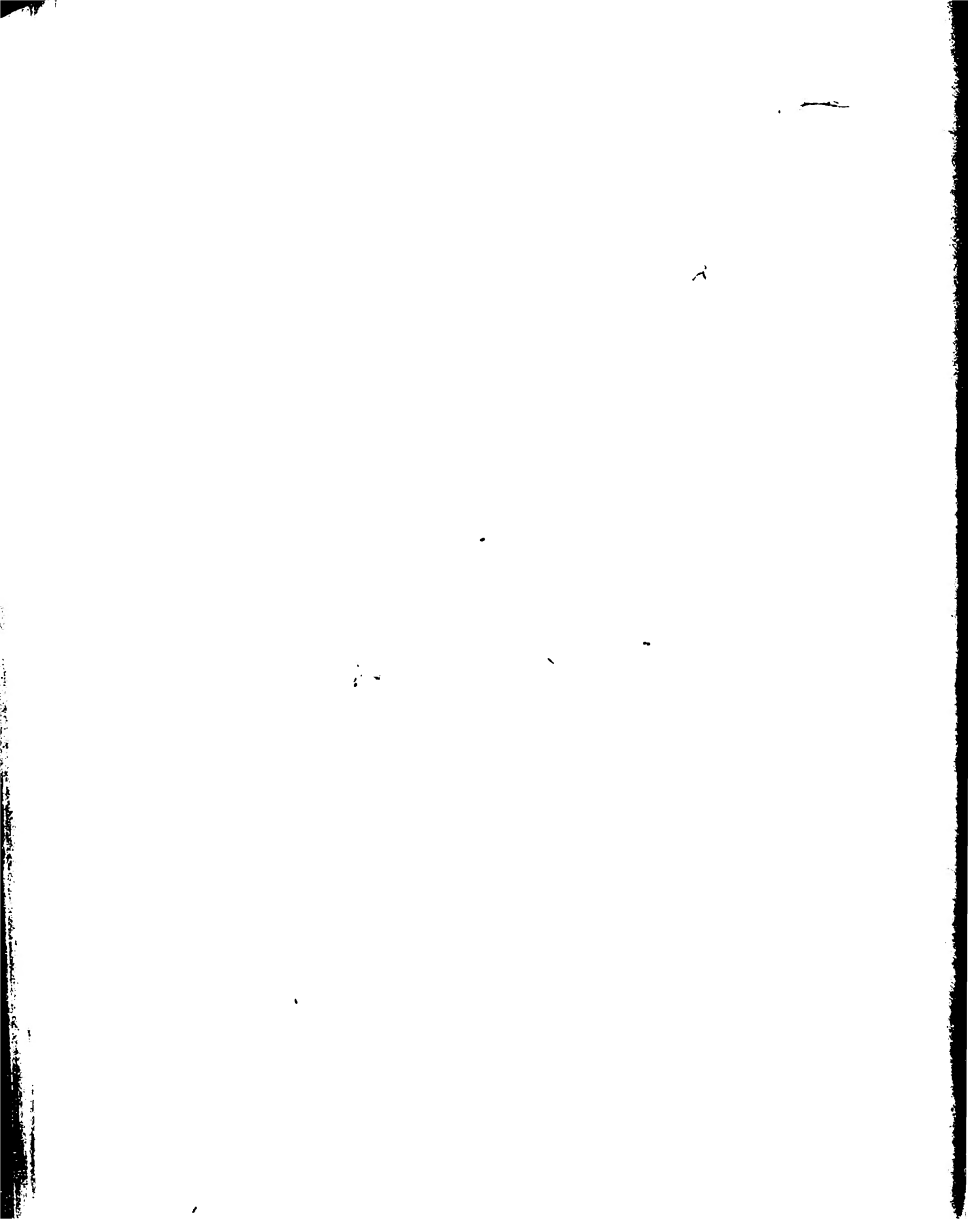
Nu numai răutatea, răzbunarea fostului om sărac împotriva stăpînului care l-a îmbogățit, făcîndu-l dealtminteri să simtă (aceasta era în caracterul și, mai mult încă, în vocabularul d-lui de Charlus) deosebirea între stările lor sociale, îl împinsese pe Charlie către Saint-Loup, în scopul de a-l face pe baron să sufere mai mult. Mai era poate la mijloc și interesul. Am avut impresia că Robert îi dădea mulți bani. La o serată la care îl întîlnisem pe Robert înainte de a pleca la Combray, felul în care el se afișa ostentativ alături de o femeie elegantă ce-i trecea drept amantă, lipindu-se de ea, făcîndu-se una cu ea, înfășurat în public în fusta ei, mă făcu să mă gîndesc la o repetare involuntară ceva mai nervoasă, mai zvicnită a gestului ancestral pe care-l putusem observa la dl. de Charlus, parcă mascat în veșmintele d-nei Molé, stînd al cauzei *gynofile*, ce nu era a lui, dar pe care-i plăcea, cu toate că fără drept, să o arboreze, găsind-o protectoare sau estetică ; mă mirasem, în schimb, să constat cît de econom devenise băiatul acesta, atît de generos cînd fusese mult mai puțin bogat. Că oamenii țin numai la ceea ce posedă, și că de fapt cutare, care azvîrlea pe fereastră aurul pe care-l vedea atît de rar, începe să-l teaurizeze atunci cînd are mult, este desigur un fenomen destul de general, dar care-mi păru totuși să ia aici o formă mai specială. Saint-

Loup refuza să ia o trăsură, și-l văzusem păstrind o corespondență de tramvai. Fără îndoială că în aceasta Saint-Loup manifesta, în alte scopuri, talentele pe care le dobândise în cursul legăturii sale cu Rachel. Un tânăr care a trăit multă vreme cu o femeie nu este la fel de lipsit de experiență ca prostituatul pentru care cea pe care o ia de soție este cea dintâi femeie. Era de-ajuns, în rarele împrejurări când Robert o ducea pe soția sa să ia dejunul la restaurant, să vezi felul îndeminatic și respectuos în care fi scotea mantoul, priceperea sa de a comanda masa, de a se face servit, atenția cu care netezea mâncările Gilbertei, înainte ca ea să-și pună jacheta, pentru a înțelege că fusese mult timp amantul unei femei, înainte de a fi soțul acesteia din urmă. De asemenea, întrucât trebuise să se ocupe de cele mai mici detalii din gospodăria Rachel, pe de o parte, fiindcă ea nu se pricepea la lucruri de felul acesta, apoi, pentru că, fiind gelos, voia să comande servitorimii, a putut, în ce privește administrarea bunurilor soției sale și întreținerea gospodăriei, să continue acest rol cu îndemnare și pricepere, deoarece Gilberte nu știuse poate să-l îndeplinească, abandonându-i-l cu plăcere. Dar desigur că el o făcea pentru ca Charlie să poată profita de cele mai mici economii, întreținându-l, în fond, din plin, fără ca Gilberte să-și fi dat seama și să fi suferit, chiar crezând poate că violonistul este cheltuitor „ca toți artiștii” (Charlie se intitula așa fără convingere și fără orgoliu, pentru a se scuza că nu răspunde la scrisori și pentru o mulțime de cusururi ce-și închipuia că fac parte din psihologia de necontestat a artiștilor). Personal găseam cu totul indiferent, din punct de vedere al moralei, ca cineva să-și afle plăcerea alături de un bărbat sau de o femeie, și prea natural și omenesc să o caute acolo unde poate să o găsească. Deci dacă Robert nu ar fi fost căsătorit, legătura lui cu Charlie nu ar fi trebuit să-mi pricinuiască nici un fel de mîhnire. Și totuși, îmi dădeam seama că

cea pe care o simțeam ar fi fost la fel de mare dacă Robert ar fi rămas celibatar. Dacă ar fi fost altcineva, mi-ar fi fost indiferent ce face. Dar plingeam gândindu-mă că avusesem altădată pentru Saint-Loup deosebit de acesta o afecțiune atât de mare și pe care, îmi dădeam foarte bine seama după noile sale maniere reci și evazive, nu o mai împărtășea, întrucît bărbații, devenind capabili să-i stîrnească dorințe, nu-i mai puteau inspira prietenie. Cum putuse să ia naștere așa ceva la un tînăr ce iubise atât de mult femeile, încît îl văzusem disperat, pînă la a-mi fi teamă să nu se sinucidă, pentru că „Rachel quand du Seigneur“ voise să-l părăsească ? Asemănarea între Charlie și Rachel — invizibilă pentru mine — să fi fost oare trambulina ce-i permisesese lui Robert să treacă de la gusturile tatălui la cele ale unchiului său, pentru a se îndeplini evoluția fiziologică ce, chiar la acesta din urmă, se produsese destul de tîrziu ? Uneori, totuși, cuvintele lui Aimé reapăreau ca să mă tulbure ; mi-l aminteam pe Robert în anul acela la Bâbec ; avea, vorbindu-i băiatului de la lift, o manieră de a nu-l băga în seamă care o amintea foarte mult pe cea a d-lui de Charlus cînd adresa cuvîntul unor anumiți bărbați. Dar Robert putea foarte bine să fi moștenit aceasta de la dl. de Charlus, de la un anumit orgoliu și din ținuta fizică a Guermantes-ilor, și nicidecum de la gusturile specifice baronului. Așa, de pildă, ducele de Guermantes, ce nu împărtășea deloc aceste gusturi, avea aceeași manieră nervoasă ca și dl. de Charlus de a-și suci încheietura mîinii, ca și cum ar strînge în jurul ei o manșetă de dantelă, iar în voce aceleași intonații ascuțite și afectate ; toate acestea, cărora, la dl. de Charlus, ai fi fost ispitit să le dai o anumită interpretare, el însuși le-o și dăduse, întrucît individul își exprimă particularitățile prin trăsături impersonale și atavice care, de altfel, nu sînt poate, decît trăsături specifice străvechi ce s-au fixat în gest și în voce. În această din urmă ipoteză, ce se înrudește cu

științele naturii, nu dl. de Charlus ar fi acela care ar putea fi considerat un Guermantes atins de o tară și manifestând în parte lucrul acesta prin trăsăturile rasei Guermantes-ilor, ci ducele de Guermantes, ce ar fi, într-o familie pervertită, ființa de excepție pe care răul ereditar a cruțat-o atât de bine, încît semnele exterioare, pe care i le-a lăsat, pierd la el orice însemnătate. Îmi amintii că în prima zi cînd îl zărisem pe Saint-Loup la Balbec, atât de blond, dintr-o substanță atât de prețioasă și rară, aruncîndu-și monoculul în văzduh, găsisem că are un aer efeminat, ce nu era, desigur, consecința a ceea ce aflam despre el acum, ci a grației specifice Guermantes-ilor, fineței acelui porțelan de Saxa în care era modelată și ducesa. Îmi aminteam de asemenea prietenia ce mi-o purta, felul său gingaș, sentimental de a mi-o exprima, și-mi spuneam că și lucrul acesta, ce l-ar fi putut înșela pe altcineva, însemna atunci cu totul altceva, chiar cu totul contrariu, a ceea ce aflam astăzi. Dar de cînd oare începuse ? Dacă din anul cînd revenisem la Balbec, cum de nu venise nici o singură dată să-l vadă pe liftier ? Cum de nu-mi vorbise niciodată de el ? Iar în ce privește primul an, cum ar fi putut să-l bage în seamă, cînd pe atunci fusese îndrăgostit cu atîta pasiune de Rachel ? În acel prim an, îl găsisem pe Saint-Loup deosebit, așa cum erau adevărații Guermantes. Or, el era și mai aparte decît crezusem. Dar lucrul pe care nu l-am intuit direct, pe care l-am aflat numai prin alții, nu mai avem nici o posibilitate, după trecerea momentului, să-l aducem la cunoștință sufletului nostru ; contactul său cu realitatea este întrerupt ; astfel încît nu ne putem bucura de descoperire : e prea tîrziu. Dealtfel, în orice caz, ca să mă fi putut bucura spiritualicește, nu era chip : prea eram îndurerat. Fără îndoială că, după cele pe care mi le spusese dl. de Charlus, la Paris, la d-na Verdurin, cazul lui Robert îmi apărea drept cel al multor oameni cumsecade, și chiar printre cei mai inteli-

genți și mai buni. Să o aflu despre oricine, despre oricine cu excepția lui Robert, mi-ar fi fost indiferent. Îndoiala pe care mi-o lăsau cuvintele lui Aimé întuneca întreaga noastră prietenie de la Balbec și de la Doncières, și, cu toate că nu credeam în prietenie și nici nu simțisem vreodată o prietenie adevărată pentru Robert, gândindu-mă din nou la poveștile cu băiatul de la lift și cu restaurantul în care dejunasem cu Saint-Loup și Rachel, trebuia să fac un efort ca să nu plîng.

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : ION GHICA

Bun de tipar 18.X.1974. Tiraaj 55 090 ex. broşate.
Coli ed. 16,21. Coli tipar 10

Tiparul executat sub comanda
nr. 40 523 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scintei”, Piaţa Scintei nr. 1
Bucureşti
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

